

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**CAFER EFENDİ’NİN *RİSÂLE-İ MİMÂRİYYE* ADLI ESERİNİN
BAĞLAMSAK DİZİN VE İŞLEVSEL SÖZLÜĞÜ**

**Gamze YANK
1630205053**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Kamile ÇETİN**

ISPARTA-2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Gamze YANK
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Başlığı	Cafer Efendi'nin Risâle-i Mimâriyye Adlı Eserinin Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlüğü
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 09/08/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Kamile ÇETİN	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Selami TURAN	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Bülent KAYA	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9-(8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

Bu form bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Cafer Efendi'nin Risâle-i Mimâriyye Adlı Eserinin Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Gamze YANK
09.08.2019

(YANK, Gamze, *Cafer Efendi'nin Risâle-i Mimâriyye Adlı Eserinin Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019)

ÖZET

Risâle-i Mimâriyye, 17. yüzyılda Cafer Efendi tarafından yazılmış bir menakıbnâmedir. H.970/M.1563 tarihinde İstanbul'a gelen Sultan Ahmed Camii'nin mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın hayatına ve eserlerine dair çeşitli bilgileri ihtiva eden eserde, Osmanlı'nın başta mimarî olmak üzere tarihî, dinî, kültürel ve toplumsal yapısına da ışık tutulmuştur.

İ. Aydın Yüksel'in yayımladığı *Risâle-i Mimâriyye*, transkriptli metin olarak TEBDİZ (Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü) sistemine yüklenmiş, eserin bağlamsal dizin ve işlevsel sözlüğü hazırlanmıştır. Ayrıca çalışmada, *Risâle-i Mimâriyye* temel alınarak “kişi, olay ve mekân tasvirleri”; “dil ve üslup özellikleri”; “muhteva özellikleri” ve “şekil incelemesi” gibi başlıklarla kelimelerin anlam açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Eserin söz varlığını tespit etmek amacıyla *Risâle*'de yer alan birleşik fiiller, deyimler, kalıp ifadeler, tamlamalar aktarılırken dönemin toplumsal ve kültürel yapısıyla dinî ve kozmik unsurlar da çeşitli yönlerden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cafer Efendi, *Risâle-i Mimâriyye*, Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük.

(YANK, Gamze, *Contextual Index and Functional Dictionary of Cafer Efendi's Risale-i Mimariyye*, Master Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

Risale-i Mimariyye is a manaqibnamah (epic book) that was written by Cafer Efendi in 17th century. It contains information about Sedefkar Mehmed Ağa who was the architect of Sultan Ahmed Mosque and came to Istanbul in 1563. It lightens the architectural, historical, religious, cultural and social structure of the society.

Risale-i Mimariyye that was published by İ. Aydın Yüksel was uploaded to TEBDİZ (Contextual and Functional Dictionary of Historical and Literal Texts) as a text and its contextual and functional dictionary was prepared. Also, the evaluation of meaning of words were made with the topics of “description of person, event and place”, “language and style”, “properties of content” and “structural analyse” based on *Risâle-i Mimâriyye*. In order to determine the vocabulary of *Risâle*, the social and cultural structure of that era and religious and cosmical elements in the book were analysed while mentioning the combined verbs, idioms, cliched statements and prepositional phrases.

Key Words: Cafer Efendi, Risâle-i Mimâriyye, Contextual Index and Functional Dictionary.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xi
ÖN SÖZ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CAFER EFENDİ’NİN HAYATI VE *RİSÂLE-İ MİMÂRİYYE* ADLI ESERİ

1.1. CAFER EFENDİ’NİN HAYATI	4
1.2. <i>RİSÂLE-İ MİMÂRİYYE</i> ADLI ESERİ.....	5
1.2.1. Eserin Fihristi.....	7
1.2.2. Kâinatın Yaratılışı.....	7
1.2.3. Kozmik Unsurlar	8
1.2.4. Münacat ve Naat Kısmı	9
1.2.5. Sebeb-i Nazm-ı Kitâb	10
1.2.6. Eserin Fasılları	10
1.2.6.1. Birinci Fasl	11
1.2.6.2. İkinci Fasl.....	12
1.2.6.3. Üçüncü Fasl.....	13
1.2.6.4. Dördüncü Fasl	15
1.2.6.5. Beşinci Fasl	16
1.2.6.6. Altıncı Fasl	18
1.2.6.7. Yedinci Fasl	20
1.2.6.8. Sekizinci Fasl	20
1.2.6.9. Dokuzuncu Fasl.....	21
1.2.6.10. Onuncu Fasl	21
1.2.6.11. On Birinci Fasl	22
1.2.6.12. On İkinci Fasl.....	22
1.2.6.13. On Üçüncü Fasl.....	23
1.2.6.14. On Dördüncü Fasl	24
1.2.6.15. On Beşinci Fasl	25
1.2.7. <i>Risâle</i> ’deki Nazım Şekilleri	26
1.2.7.1. Beyit	26
1.2.7.2. Gazel	27
1.2.7.3. Kaside.....	29
1.2.7.4. Kıt’a.....	30
1.2.8. <i>Risâle</i> ’deki Şiirlerin Vezin İstatistiği.....	31

İKİNCİ BÖLÜM TASVİRLER

2.1. KİŞİ TASVİRLERİ.....	33
2.1.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) İle İlgili Tasvirler	33
2.1.1.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Fizikî Görünümüyle İlgili Tasvirler	34
2.1.1.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Diğer Peygamberlere ve Diğer İnsanlara Olan Üstünlüğüyle İlgili Tasvirler	35
2.1.2. Sultan I. Ahmed İle İlgili Tasvirler	36
2.1.3. Murad Paşa İle İlgili Tasvirler	37
2.2. OLAY TASVİRLERİ.....	38
2.3. KARAKTER TASVİRLERİ	39
2.3.1. Adalet.....	39
2.3.2. Alçak Gönüllülük.....	40
2.3.3. Cömertlik	40
2.3.4. Dine Bağlılık.....	41
2.3.5. Yiğitlik	42
2.3.6. Yumuşak Huyluluk	43
2.4. DUYGU TASVİRLERİ	44
2.4.1. Beğenme	44
2.4.2. Çaresizlik	45
2.4.3. Keder.....	45
2.4.4. Kızgınlık	46
2.4.5. Korku	47
2.4.6. Pişmanlık	47
2.4.7. Sevinç	48
2.4.8. Şaşkınlık	49
2.4.9. Tevazu.....	50
2.4.10. Ümit Etmek.....	51
2.5. EYLEM VE DURUM TASVİRLERİ.....	51
2.5.1. Dinlemek-İşitmek	51
2.5.2. Dua Etmek	52
2.5.3. Düşünmek	53
2.5.4. Görmek	53
2.5.5. Konuşmak	54
2.5.6. Uyku ve Rüya	55
2.5.7. Yazı Yazmak	56
2.6. MEKÂN TASVİRLERİ.....	57
2.6.1. Kâbe-i Mükerrreme İle İlgili Tasvirler	57
2.6.2. Ravza-i Mutahhara İle İlgili Tasvirler	59
2.6.3. Kutsal Topraklarla İlgili Tasvirler	60
2.6.4. Sultan Ahmed Camii İle İlgili Tasvirler	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

3.1. BİRLEŞİK FİİLLER	64
3.1.1. Yardımcı Eylemlerle Kurulan Birleşik Fiiller	64
3.1.2. Karmaşık Fiiller	65
3.1.2.1. Öncelik Fiilleri	66
3.1.2.2. Alışkanlık Fiilleri	66
3.1.3. Tasvir Fiilleri	67
3.1.3.1. Yeterlik Fiilleri	67
3.1.3.2. Tezlik Fiilleri	68
3.1.3.3. Süreklilik Fiilleri	68
3.1.3.4. Yaklaşma Fiilleri	69
3.1.3.5. Uzaklaşma Fiilleri	70
3.1.4. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller	70
3.1.5. Arapça ve Farsça Tamlama Yapılarıyla Kurulan Birleşik Fiiller	71
3.1.6. Farsça Eklerle veya Birleşik Sözcüklerle Kurulan Birleşik Fiiller	72
3.2. DEYİMLER	73
3.2.1. Arapça ve Farsça Yapılarla Kurulan Deyimler	75
3.2.2. Birleşik Fiillerle Kurulan Deyimler	77
3.2.3. Edatlarla Kurulan Deyimler	78
3.3. EDATLAR	79
3.3.1. Türkçe Kökenli Edatlar	79
3.3.2. Arapça ve Farsça Kökenli Edatlar	81
3.4. İKİLEMELER	82
3.5. OLUMLU-OLUMSUZ KELİMELE	84
3.5.1. Türkçe Olumsuzluk Ekleriyle Kurulanlar	84
3.5.2. Farsça Olumsuzluk Ekleriyle Kurulanlar	85
3.6. TAMLAMALAR	86
3.6.1. Arapça Tamlamalar	86
3.6.2. Farsça Tamlamalar	88
3.6.2.1. İzâfet-i Lâmiyye/İzâfet-i Mülkiyye	88
3.6.2.2. İzâfet-i Beyâniyye	89
3.6.2.3. İzâfet-i Teşbihiyye	90
3.6.2.4. İzâfet-i İstiâriyye	91
3.6.2.5. Tetâbu-ı İzâfet	92
3.6.3. Türkçe Tamlamalar	93
3.6.3.1. İsim Tamlamaları	93
3.6.3.2. Sıfat Tamlamaları	94
3.6.3.3. Tamlama Ögelerinden Birinin Düşürüldüğü Tamlamalar	95
3.6.4. Alışılmamış Tamlamalar (Bağdaştırmalar)	96
3.7. ÜNLEMLER	99
3.8. ZAMİRLER	101
3.8.1. Şahıs Zamirleri	101
3.8.2. Dönüşlülük Zamirleri	102
3.8.3. İşaret Zamirleri	103
3.8.4. Belirsizlik Zamirleri	104
3.8.5. Soru Zamirleri	104

3.9. ZİT ANLAMLI KELİMELER	105
3.9.1. Her İki Ögesi de Türkçe Kökenli Olanlar	106
3.9.2. Her İki Ögesi de Farsça Kökenli Olanlar	106
3.9.3. Her İki Ögesi de Arapça Kökenli Olanlar	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

4.1. RİSÂLE'DE YER ALAN ŞAHISLAR.....	108
4.1.1. Mimarî Şahıslar	108
4.1.1.1. Mehmed Ağa ve Mimarlığı	108
4.1.1.2. Diğer Mimarî Şahıslar	110
4.1.1.2.1. Mimar Sinan	110
4.1.1.2.2. Üstad Mehmed	112
4.1.1.2.3. Davud Ağa	112
4.1.1.2.4. Dalgıç Ahmed Ağa	113
4.1.2. Dinî ve Manevî Karakterler	113
4.1.2.1. Melekler	113
4.1.2.1.1. Hz. Cebrail	113
4.1.2.1.2. Hz. İsrail	114
4.1.2.2. Peygamberler	114
4.1.2.2.1. Hz. Muhammed (s.a.v.)	115
4.1.2.2.2. Diğer Peygamberler	115
4.1.2.2.2.1. Hz. Âdem ve Hz. Şit	116
4.1.2.2.2.2. Hz. Davud ve Hz. Süleyman	117
4.1.2.2.2.3. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail	118
4.1.2.2.2.4. Hz. Hızır	118
4.1.2.2.2.5. Hz. İdris	119
4.1.2.2.2.6. Hz. Musa	119
4.1.2.2.2.7. Hz. Nuh	119
4.1.2.2.2.8. Hz. Yusuf	120
4.1.2.3. Halifeler	121
4.1.2.4. Hadis Râvîleri	121
4.1.2.5. Âlimler ve Şeyhler	123
4.1.2.5.1. İmâm-ı A'zam	123
4.1.2.5.2. İmâm Süyûtî	124
4.1.2.5.3. Kemal Paşazâde	124
4.1.2.5.4. Zemahşerî	125
4.1.2.5.5. Şeyh Beyrâm	125
4.1.2.5.6. Şeyh Cuma Kâsib	126
4.1.2.5.7. Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri	126
4.1.2.5.8. Vişne Mehmed Efendi	127
4.1.3. Tarihî Şahıslar	128
4.1.3.1. Padişahlar	128
4.1.3.1.1. Osmanlı Padişahları	128
4.1.3.1.2. Diğer Padişahlar	129
4.1.3.2. Kadılar	130
4.1.3.3. Paşalar	131

4.1.3.3.1. Ahmed Paşa	131
4.1.3.3.2. Hüsrev Paşa	132
4.1.3.3.3. Murad Paşa	132
4.1.3.3.4. Üveys Paşa	133
4.1.4. Mitolojik, Efsanevî Şahıslar	133
4.1.4.1. Behmen-Dârâ	134
4.1.4.2. Behrâm-Nûşirevân	134
4.1.4.3. Cem/Cemşîd-Feridun-Hüsrev	135
4.1.4.4. Kahraman-Rüstem-Keyhüsrev	135
4.1.4.5. İskender	136
4.1.5. Filozof ve Sanatçılar	136
4.1.5.1. Behzad-Mânî	136
4.1.5.2. İbn-i Mukle	137
4.1.5.3. Pisagor	137
4.1.6. Diğer Şahıslar	138
4.2. TABİATLA İLGİLİ UNSURLAR	141
4.2.1. <i>Risâle</i> 'deki Renkler	141
4.2.2. <i>Risâle</i> 'deki Taşlar	142
4.2.2.1. Cevherler	142
4.2.2.2. Mermerler	143
4.2.2.3. Kara Taşlar	144
4.3. KOZMİK UNSURLAR	145
4.4. MUSİKİYE DAİR UNSURLAR	147
4.4.1. Musiki İlminin Tasnifi	147
4.4.2. Mehmed Ağa'nın Musikiye Heves Etmesi ve Gördüğü Rüya Üzerine Musikiden Vazgeçmesi	148
4.4.3. Musiki-Astroloji İlgisi	149
4.4.3.1. Makam Kavramı	150
4.4.3.2. Âvâze Kavramı	151
4.4.3.3. Şube Kavramı	151
4.4.3.4. Terkip Kavramı	152
4.4.4. <i>Risâle</i> 'de Musiki ile Mimarî ve Tasavvuf Arasındaki İlişki	152
4.4.5. Musikiye Ait Unsurların Arapça, Farsça ve Türkçe Karşılıkları	153
4.4.5.1. Musiki Aletleri	153
4.4.5.2. Müzisyenlik Terimleri	154
4.4.5.3. Diğer Musiki Terimleri	154
4.5. DİNÎ VE MANEVÎ UNSURLAR	155
4.5.1. Ayetler	155
4.5.2. Hadisler	159
4.5.3. Tarihî Rivayetler	165
4.5.4. Dua ve Beddua	166
4.6. KÂBE İLE İLGİLİ HUSUSLAR	167
4.6.1. Kâbe'nin Bina Edilişi	167
4.6.2. Kiblenin Kâbe'ye Çevrilmesi	169
4.6.3. Kâbe ile İlgili Mucizeler	170
4.7. TOPLUMSAL YAŞAYIŞLA İLGİLİ UNSURLAR	171
4.7.1. <i>Risâle</i> 'de Yer Alan Meslekî Terimler	171
4.7.2. <i>Risâle</i> 'de Yer Alan Millet, Kabile ve Topluluk Adları	190

4.7.3. <i>Risâle</i> 'de Yer Alan İlim Adları.....	193
4.8. MİMARİ UNSURLAR	194
4.8.1. Mehmed Ağa'nın Mimarlığa Başlaması.....	194
4.8.2. Sedefkârlık ve Mimarlık Sanatını Yansıtan Eserleri	195
4.8.3. <i>Risâle</i> 'deki Mimarî Terimler	198
4.8.4. Ölçüyle İlgili Terimler	202
4.8.4.1. Ölçüyle İlgili Arapça İbareler ve Açıklamaları.....	205
4.8.4.2. Ölçüyle İlgili Terimlerin Arapça, Farsça ve Türkçe Karşılıkları	206
4.9. RİSÂLE'DE ADI GEÇEN ESERLER.....	208
4.9.1. Ahterî Lügati.....	208
4.9.2. Behcetü't-Tevârîh	208
4.9.3. Câmiu's-Sagîr	209
4.9.4. Celâleyn Tefsiri	210
4.9.5. Hendese Risâlesi	211
4.9.6. Kitâb-ı Nisâbü'l-Ahbâr	211
4.9.7. Mesâbîh-i Şerîf	212
4.9.8. Muhîtü'l-Lügât	213
4.9.9. Muhtârü's-Sihâh	213
4.9.10. Nimetullah Lügati	213
4.9.11. Nüzhetü'l-Ukûl	214
4.9.12. Sâmi fi'l-Esâmî Lügati	215
4.9.13. Şerh-i Şir'atü'l-İslâm	216
4.9.14. Tefsîr-i Keşşâf	217
4.10. RİSÂLE'DE ADI GEÇEN YERLER.....	217
4.10.1. Mehmed Ağa'nın Rüyada Gördüğü Yerler	218
4.10.2. Mehmed Ağa'nın Memuriyet Göreviyle Gittiği Yerler.....	218
4.10.3. Dinî Açıdan Önemli Yerler	219
4.10.4. Mimarî Açıdan Önemli Yerler.....	220
4.10.5. Savaş Amacıyla Zikredilen Yerler.....	222
4.10.6. Çeşitli Sebeplerle Anılan Diğer Yerler	222
SONUÇ.....	225
KAYNAKÇA	228
EKLER.....	238
Ek 1: <i>Risâle</i> 'de Yer Alan Diğer Birleşik Fiillerin Listesi.....	239
Ek 2: <i>Risâle</i> 'de Yer Alan Diğer Deyimlerin Listesi	248
Ek 3: <i>Risâle</i> 'deki Diğer Zıt Anlamlı Kelimelerin Listesi	250
ÖZ GEÇMİŞ.....	252

KISALTMALAR

(a.s.)	: Aleyhisselâm
(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
a.g.e.	: Adı gecen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
B	: Beyit
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
G	: Gazel
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
K	: Kaside
Kt	: Kıt'a
M.	: Miladi
nşr.	: Neşir
ö.	: Ölüm tarihi
RM	: <i>Risâle-i Mimâriyye</i>
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa sayısı
t.y.	: Tarih yok
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TEBDİZ	: Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü
ter.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
y.y.	: Yer yok

ÖN SÖZ

Klâsik Türk Edebiyatı'nın beslendiği hadis, kelam, tarih, mitoloji, tasavvuf gibi kaynakların edebiyatla bağlantısını ortaya çıkaran birçok eser vardır. Bu eserlerden biri de, 17. yüzyılda Cafer Efendi tarafından kaleme alınan ve mimarlık tarihinde *Tezkiretü'l-Bünyan*'dan sonra en önemli eser olarak bilinen *Risâle-i Mimâriyye*'dir. Mimarînin yanı sıra musiki, edebiyat, tasavvuf, tarih, hadis, astronomi gibi birçok alanda önemli bilgiler ihtiva eden *Risâle*, mensur bir eser olmakla birlikte, içindeki manzum parçalarla da dikkati çekmektedir.

Ahmet Cevdet Bey, Tahsin Öz, Orhan Şaik Gökyay ve Howard Crane gibi araştırmacılar tarafından yayımlanan *Risâle-i Mimâriyye*'nin tam metin olarak transkripsiyonu ilk kez 2005 yılında İ. Aydın Yüksel tarafından hazırlanmıştır. Eser üzerine tez incelemesi yapan Halil İbrahim Düzenli, *Risâle*'yi mimarî açıdan ele alırken Arzu Can, eserdeki kavramları terim anlamlarıyla incelemiştir. Tarafımızdan hazırlanan tez çalışmasında, birçok alanla bağlantılı bir eser olan *Risâle*'nin edebî yönü üzerine durulması, dil hazinesinin tespiti, kelimelerinin bağlam içinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle, *Risâle*'nin söz varlığından yararlanılarak oluşturulan bağlamsal dizin ve işlevsel sözlüğün, daha sonra yapılacak diğer çalışmalar için araştırmacılara kolaylık sağlaması hedeflenmiştir.

“Cafer Efendi'nin *Risâle-i Mimâriyye* Adlı Eserinin Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlüğü” adlı bu çalışmanın hazırlanma sürecinde İ. Aydın Yüksel'in hazırladığı metin esas alınmıştır. *Risâle*, öncelikle transkripsiyonlu olarak TEBDİZ sistemine girilmiştir. Eserdeki sözcüklerin, bağlam içinde anlamlandırması yapılmış, böylece kelimelerin mecazi manalarına da işaret edilmiştir. Ayrıca, çalışmada elde edilen verilerle eserin dil, üslup, muhteva özellikleri incelenmiştir. Giriş, sonuç ve kaynakça kısımlarının dışında, dört bölüm hâlinde hazırlanan çalışmada bazen nesir, bazen nazım üzerinden bağlama uygun örnekler verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, Cafer Efendi ve *Risâle-i Mimâriyye* adlı eseri hakkında bilgilere yer verilerek eserin kaç fasıldan oluştuğu, fasılların hangi konuları ihtiva ettiği belirtilmiş; nazım şekilleri ve vezin istatistiği incelenmiştir. İkinci bölümde, eserde yer alan kelimelerin anlam açısından değerlendirmesi yapılarak şahısların ruhî portreleri ve psikolojik tasvirleri ortaya

Çıkarılmış, bunun yanı sıra olay ve mekân tasvirlerine de değinilmiştir. Üçüncü bölümde, *Risâle-i Mimâriyye*'deki sözcüklerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları, eserdeki bilgilere göre verilmiştir. Dördüncü bölümde, eserin şahıs kadrosu ve musiki, mimarî, tasavvuf, edebiyat, şiir, hadis, tarih gibi çeşitli alanlardan oluşan muhteva özellikleri incelenmiştir. Dipnotlarda eserin isminden sonra varak numarası ve sayfa numarasına işaret edilmiştir. Tezin sonunda, istifade edilen kaynakların tam künyesi belirtilmiş, “ekler” kısmında ise *Risâle-i Mimâriyye*'de geçen birleşik fiillerin, deyimlerin ve zıt anlamlı sözcüklerin listesine yer verilmiştir.

Tez alışması sürecinde, tezin belirlenmesi, yön tayini gibi konularda yardımlarını esirgemeyen, eksiklerimi görmeme vesile olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Kamile ÇETİN'e; TEBDİZ projesinin yürütücüsü Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK'a; tezde geçen Arapça ibare, hadis-i şerif ve tarihî rivayetlerin anlamlandırılmasında yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Dr. Bünyamin AYDIN ve Arş. Gör. Muhammed Furkan Taha DEMİRBAş'a; TEBDİZ sistemiyle ilgili yardım ve önerilerinden dolayı Sn. Gamze AYDIN'a; son olarak çalışmam boyunca desteklerini üzerimden eksik etmeyen aileme teşekkür ederim.

Gamze YANK
ISPARTA-2019

GİRİŞ

Klâsik Türk Edebiyatı şiir ve metinlerinde yer alan sözcüklerin anlam ve kullanımına ilişkin yapılan çalışmalar, bir milletin sanat ve edebiyatını bugünün imkânlarıyla inceleme ve anlamlandırma açısından önemlidir. Ancak, “kelimenin anlamı, dil içindeki kullanımı veya kelimenin kullanıldığı şekil ya da kelimenin üstlendiği işlevden ibarettir¹” anlayışının bir gereği olarak, sözcüklerin manalarının bağlam içinde ele alınması mühimdir. Bu konuda, elektronik sözlük işleviyle de kelime ve kelime gruplarının bağlam çerçevesinde eklerine ve köklerine ayrılarak anlamlandırılmasını sağlayan TEBDİZ sistemi, *Risâle-i Mimâriyye*’deki sözcüklerin kullanımına göre izah edilmesine imkân tanımıştır.

Batı’da başlayan bağlamlı dizin çalışmaları önce İncil metinlerine, daha sonra edebî metinlere uygulanmıştır. 1846 ve 1857’de yayınlanan Concordance’ların ardından 1861’de İncil’in Latince çevirisinin bağlamlı dizini hazırlanmıştır. Edebî sahada ise, Horace Howard Furness 1875’te, A. M John Bartlett 1990’da Shakespeare’in şiirlerinin bağlamlı dizinini yayımlamıştır².

Türkiye’de bağlamlı (bağlamsal) dizin ve işlevsel sözlük çalışmalarının ilk örnekleri, Vasfî Divanı Gramer İndeksi³, Sarıca Kemal Divançesi’nin Gramatikal İndeksi⁴, Helâkî Divanı: Gramer İndeksi⁵ gibi tezlerde görülmüştür. TEBDİZ vasıtasıyla 2007’de Furkan Öztürk’ün hazırladığı *Bâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*⁶ ve 2011’de Özer Şenödeyici’nin hazırladığı *Nâ’îlî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı*

¹ Ahmet Muhtar Ömer, “Bağlam Teorisi”, (çev. Şahin Güven), *Bilimname*, 2011, S. 20, s. 197.

² Özer Şenödeyici, “Üslup Araştırmaları Açısından Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük Çalışmaları: Nâilî Örneği”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2017, vol. 3, N. 1, s. 283.

³ Şahin Baranoğlu, “Vasfî Divanı Gramer İndeksi”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991.

⁴ İsmail Ulutaş, “Sarıca Kemal Divançesinin Gramatikal İndeksi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1992.

⁵ Yakup Sevimli, “Helâkî Divanı: Gramer İndeksi”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1992.

⁶ Furkan Öztürk, “Bâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara 2007.

Dizin ve İşlevsel Sözlük^{7]} bu çalışmaların daha ileri seviyeye taşınmasını sağlamıştır⁸. Bunun dışında; 2009’da Necati Bey⁹; 2016’da Edirneli Şevki¹⁰, Hayâli Bey¹¹ ve Sükkerî¹²; 2017’de Hayretî¹³, Âmrî¹⁴; Nev’î¹⁵; 2018’de Emrî¹⁶, Nâbî¹⁷, Tutmacı¹⁸, Şeyhülislâm Yahya¹⁹; 2019’da Üsküblü İshak Çelebi²⁰ ve Kavsî²¹ gibi şairlerin eserlerinin bağlamlı dizin ve işlevsel sözlüğü oluşturulmuştur. Ayrıca, elde edilen verilerle eserlerin söz varlığını oluşturan kelimeler ortaya çıkarılarak dil, üslup, muhteva özellikleri gibi genel değerlendirmeler yapılmıştır. Sistemde şu anda bağlamlı dizin ve işlevsel sözlüğü tamamlanmış mensur eser bulunmamaktadır.

Günümüzde de daha ziyade üzerinde akademik çalışma yapılmış Klâsik Türk Edebiyatı metinlerinin TEBDİZ sistemine eklenmesi, bağlamlı dizin ve işlevsel sözlüğünün oluşturulması çalışmaları devam etmektedir. Bu proje ile metinlerde yer alan deyim, atasözü, tamlama ve ibarelerin hangi anlamlarda ve bağlamlarda kullanıldığı açığa çıkarılmakta, Türk Edebiyatı’nın söz varlığını ortaya koyma çalışmaları hızlı ve kolay şekilde ilerletilebilmektedir. TEBDİZ’de yapılan taramalarda

⁷ Özer Şenödeyici, “Nâ’îli Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara 2011.

⁸ Fatih Özer, “Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ)”, *bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, S. 86, s. 219.

⁹ Serper Acar, “Necati Bey Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009.

¹⁰ Nebi Çelik, “Edirneli Şevki Divanı [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016.

¹¹ Orhan Kılıçarslan, “Hayâli Bey Divânı’nın İncelemesi [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2016.

¹² Eda Tuncer, “Sükkerî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2016.

¹³ Selim Gök, “Hayretî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2017.

¹⁴ Fatih Yoldaş, “Âmrî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman 2017.

¹⁵ Sedanur Dinçer Arslan, “Nev’î Divanı Sözlüğü [Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ardahan 2017.

¹⁶ Veysi Turan, “Emrî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adıyaman 2018.

¹⁷ Ahmet Selman Yiğit, “Nâbî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2018.

¹⁸ Maşallah Kızıldaş, “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi [Tenkitli Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bitlis 2018.

¹⁹ Zeynep Dinçer, “Şeyhülislâm Yahya Divanı’nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2018.

²⁰ Seyhan Yıldız, “Üsküblü İshak Çelebi Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019.

²¹ Özlem Göktaş Özdemir, “Kavsi Divanı’nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

kelime hakkındaki tarihî veriler ve kelimenin geçtiği eserler hakkında bilgi elde edilmektedir. Böylece sözcüğün eser sayısı ve anlam sayısına ulaşılırken diğer eserlerle mukayesesi de yapılabilmektedir. Mesela, şu anda sistemde “dil” kelimesinin 6874 farklı anlamda ve 36206 defa kullanıldığı görülmektedir²².

Risâle-i Mimâriyye’nin bağlamsal dizin ve işlevsel sözlüğü oluşturulurken İ. Aydın Yüksel’in Latin harfleriyle yayımladığı kaynak, öncelikle “Gentium Plus” fontuna dönüştürülerek TEBDİZ sistemine yüklenmiş, daha sonra kelimelerin anlamını tespit etmek ve dizinlerini oluşturmak amacıyla metinde yer alan sözcük ve sözcük grupları bağlama ve işleve göre anlamlandırılmıştır. Bu süreçte, sisteme daha önce yüklenen kelime ve terkiplerle eşleşen en uygun anlam belirlenirken yeni anlamlar, eserde kullanıldığı şekliyle verilmeye çalışılmıştır. Sözlük anlamının dışında kullanılan bazı kelimeler, müellifin sözcüklere yüklediği anlama göre belirlenmiştir. Eserde yer alan sözcük grupları “kalıp ifadeler” başlığı altında anlamlandırılırken diğer ibareler, “ayetler”, “hadisler”, “dua ifadesi”, “deyim”, “atasözü” gibi kategorilere ayrılmıştır. *Risâle-i Mimâriyye*, esasen bir mimarî eser olmakla birlikte içinde bulunan menkıbe, şiir, deyim, ayet, hadis gibi müellifin edebiyat malzemesini ortaya çıkarabilecek özellikleri ve musiki, tarih, edebiyat, tasavvuf gibi çeşitli alanları bir araya getirdiği için çalışma konusu olarak seçilmiştir. Müellifin anlatılan konudan hemen sonra olayın devamı niteliğinde manzumelere yer vermesi, *Risâle*’nin, içinde manzum parçalar da yer alan, mensur bir eser olduğunu göstermektedir.

Sözlük sistemi formatında dizinlenen metinlerin kelime veya kelime grubu şeklinde bağlama göre anlamlandırılması; eserlerin dil, üslup, muhteva gibi hususlarda mukayese edilmesine imkân sağlamıştır. Bu noktada, TEBDİZ sistemi vasıtasıyla tarafımızdan bağlamsal sözlüğü ve işlevsel dizini oluşturulan *Risâle-i Mimâriyye*’nin Türk Dili ve Edebiyatı sahasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

²² “<http://tebdiz.com/>”; Erişim tarihi: 11.07.2019.

BİRİNCİ BÖLÜM

CAFER EFENDİ’NİN HAYATI VE *RİSÂLE-İ MİMÂRİYYE* ADLI ESERİ

1.1. CAFER EFENDİ’NİN HAYATI

Risâle-i Mîmâriyye’nin müellifi Cafer Efendi hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. *Risâle*’de yer alan bilgilere göre, babası Şeyh Behrâm Efendi adında, ibadetlerine düşkün, dindar bir kimsedir. Hatta esere göre, bir vakit namazını dahi kazaya bırakmamış, hayatı boyunca haram nedir bilmemiştir²³. *Risâle*’de, Cafer Efendi’nin memleketinin İstanbul’a bir aylık mesafede olduğu yazılıdır²⁴. Ancak, bu yerin neresi olduğuna dair başka bir bilgi yer almamaktadır. Araştırmacıların Cafer Efendi’nin kimliği hakkındaki görüşleri farklılık göstermektedir. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Cafer Efendi’yi Cafer İyânî²⁵ olarak tanıtmıştır²⁶. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*’nde de *Risâle-i Mîmâriyye*’nin Cafer İyânî’ye ait olduğu bilgisine yer verilmiştir²⁷. Orhan Şaik Gökyay, Cafer Efendi’nin *Risâle*’nin hiçbir yerinde “İyânî” mahlasını kullanmaması sebebiyle, onun Cafer İyânî ile özdeşleştirilmesine karşı çıkmıştır²⁸. Tahsin Öz, Cafer Efendi ve *Risâle*’si hakkındaki makalesinde, eserin müellifini Cafer Çelebi diye tanıtırken Bursalı Mehmed Tahir’in Cafer Çelebi’yi “Cafer İyânî” ile karıştırdığını, Cafer Çelebi’nin Macaristanlı olamayacağını belirtmiş, Cafer Çelebi’nin “Türk” ve “Anadolulu” olduğunu yazmıştır²⁹. Bu isimlerin yanı sıra Abdülkadir Dündar ve Muzaffer Erdoğan gibi araştırmacılar da

²³ Cafer Efendi, *Risâle-i Mîmâriyye*, (haz. İ. Aydın Yüksel), 1. Basım, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2005, s. 37.

²⁴ *RM/26a*, s. 37.

²⁵ Cafer İyânî, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında yaşamış ve çeşitli devlet hizmetleri sebebiyle Budin, Bosna, Mısır, Hicaz, Mekke gibi yerlerde bulunmuş Osmanlı müellifidir. Mehmet Kirişcioğlu, Cafer İyânî’nin Cafer Efendi olamayacağı bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kirişcioğlu, “Cafer İyânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1992, c. 6, s. 551-552.

²⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. M. A. Yekta Saraç), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2016, c. 3, s. 976.

²⁷ Kolektif, “Cafer İyânî bin Hasan”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/ Terimler (TDEA)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1976, c. 2, s. 3.

²⁸ Orhan Şaik Gökyay, *Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 6.

²⁹ Tahsin Öz, “Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i Mimariyye”, *Arkitekt I*, 139-140, 1943, s. 180.

Cafer Efendi'den "Cafer Çelebi" diye bahsetmiştir³⁰. Dönemin tezkirelerinde isminin yer almaması, araştırmacıların ismi hakkında farklı görüşler ortaya koyması Cafer Efendi'nin kimliğinin tam olarak bilinmediğini göstermektedir. Müellifin adı, *Risâle*'de "Şeyh Behrâmoğlu Cafer Efendi"³¹ olarak geçmekte, kaynaklarda kimliği hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Yine *Risâle*'de yer alan bilgilere göre, İstanbul'a gelen Cafer Efendi, "annemden ve babamdan bin kat daha ziyade" diye bahsettiği hocası Sedefkâr ve Mimar Mehmed Ağa'nın yanında yetişmiştir³².

1.2. RİSÂLE-İ MİMÂRİYYE ADLI ESERİ

Cafer Efendi'nin bilinen tek eseri, *Risâle-i Mîmâriyye*'dir. Eser üzerine, tarafımızdan hazırlanan tezde de temel kaynak olarak yararlanılan, tıpkıbasımının ve Latin harfleriyle metnin sunulduğu bir çalışma yapılmıştır. Kaynaklara göre, Mimar Sinan'ın hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalardan sonra ikinci önemli kaynak, Cafer Efendi'nin hocası Sedefkâr ve Mimar Mehmed Ağa'nın hayatını anlattığı *Risâle-i Mîmâriyye*'dir³³. Osmanlı devrinde padişah, vezir, sadrazam gibi devlet büyüklerinin hayatlarını veya tasavvuf erbabının kerametlerini anlatan eserlere menâkıbnâme denir. Menâkıbnâmelere temel unsur, kahramanın hayatını ve maceralarını anlatarak dönemin tarihî, dinî, içtimaî ve iktisadî durumunu ortaya koymaktadır³⁴. Bu bağlamda, 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı Dönemi'nin sanat, edebiyat, tasavvuf, tarih, mimarî ve musikisini yansıtmaları açısından önemli bir yere sahip olan *Risâle-i Mîmâriyye*, menâkıbnâme türündedir. Eser, esasen mensur olmakla birlikte, araya manzum parçaların yerleştirilmesi sebebiyle³⁵, Klâsik Türk Edebiyatı geleneği içinde mensur eserler sınıfına dâhil edilmelidir. *Risale*'de yer alan ve olayın akışına bir etkisi olmayan manzum parçalar, eserin monotonluğunu kırmak amacının dışında, müellifin şiir konusundaki başarısını da ortaya koymayı hedefliyor olmalıdır. Gazel ve kasidelerde kendi ismini mahlas olarak kullanan Cafer Efendi'nin, şiirleri mensur kısımlara göre

³⁰ Abdülkadir Dündar, "Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları", *Dini Araştırmalar*, 1999, c. 2, S: 5, s. 170; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimarlık Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları", *Vakıf Dergisi*, 1965, S. 6, s. 111.

³¹ *RM/26a*, s. 37.

³² *RM/26a-26b*, s. 38.

³³ *RM/s. I*; Öz, *a.g.m.*, s. 179; Gökyay, *a.g.e.*, s. 3.

³⁴ Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 112.

³⁵ Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s. 7-14.

daha açık ve sade bir dille yazdığı dikkati çekmektedir. Müellifin seciler ve devrik cümlelerle yüklü bir anlatımı tercih ettiği mensur kısımlarda üçlü ve dörtlü terkiplerle kurulmuş uzun cümlelerle anlatım, sanatlı nesir üslubu³⁶ izlenimindedir. Cafer Efendi, anlatımı zenginleştirmek için Arapça ve Farsça ibarelerden, manzum parçalardan, ayet ve hadislerden yararlanmıştır. Ayet ve hadislerin akabinde Türkçe anlamı verilirken Arapça ve Farsça beyitlerle açıklamaların manaları zikredilmemiştir. Hadis, ayet ve açıklamaların aktarımında *Risâle*'de kaynak olarak kullanılan eserler arasında; *Ahterî Lügati*, *Behcetü't-Tevârih*, *Câmiu's-Sagîr*, *Hendese Risâlesi*, *Kitâb-ı Nisâbü'l-Ahbâr*, *Mesâbîh-i Şerîf*, *Muhîtü'l-Lügat*, *Muhtârü's-Sihâh*, *Ni'metullah Lügati*, *Nüzhetü'l-Ukûl*, *Sâmî fi'l-Esâmî Lügati*, *Şerh-i Şir'atü'l-İslâm*, *Tefsîr-i Celâleyn*, *Tefsîr-i Keşşâf* yer almaktadır³⁷.

Risâle'de musiki, mimarî veya ölçüyle ilgili terimlerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları yer almaktadır. Bazı sözcüklerin etimolojik gelişim seyrinin verilmesi, Cafer Efendi'nin, Türkçenin yanında Arapça ve Farsçayı da iyi derecede bildiğinin göstergesidir. Eseri, yapı itibarıyla sistematik olarak on beş fasıl üzerine kuran Cafer Efendi, konu bakımından eserin adına yazıldığı kişi olan Mehmed Ağa'nın hayatındaki olayların gelişim seyrine göre, dağınık bir anlatımı tercih etmiştir. Buna uygun olarak eserdeki nazım şekilleri belli bir tertip üzerine değil, anlatılan olaydan hemen sonra konuyla bağlantılı olarak verilmiştir. *Risâle-i Mimâriyye*'nin başında fihrist kısmı yer almaktadır. Bu kısımda, on beş fasıldan oluşan bölümlerin varak numaraları ve hangi konuyu ihtiva ettiği kısaca belirtilmiştir. Daha sonra, kaside ve gazellerin fihristine yer verilmiştir. Cafer Efendi, esere Allah'ın kâinatı yaratma sebebi ile başlamıştır. Ardından yeryüzü ve gökyüzü tabakalarının oluşumundan ve bu oluşuma etki eden kozmik unsurlardan bahsetmiştir. Müellif, bu bölümden sonra, Klâsik Türk Edebiyatı geleneğinin bir gereği olarak tevhit, münacat, naat bölümlerine yer vermiştir. Daha

³⁶ Türk Edebiyatı'nda süslü nesir, metinlerde genellikle Arapça ve Farsçanın gramer kurallarına göre oluşturulmuş kelime ve terkiplere, secîlerle birlikte anlam ve sözle ilgili sanatlara bolca yer verilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Atabey Kılıç, "Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç müdür", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı, 2016, Yıl. 2, S. 3, s. 64-73. Fahir İz, üslubu, sade, orta ve süslü nesir şeklinde üçe ayırmıştır. Bkz. Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, s. 1-13. Recaizâde Mahmud Ekrem de üslubu, sade, müzeyyen ve âli olarak üç kısımda ele almıştır. Bkz. Recâizâde Mahmûd Ekrem, *Ta'lîm-i Edebiyyât*, (haz. Furkan Öztürk), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2016, s. 260-274.

³⁷ *Risâle*'de bu kaynakların yanı sıra ismi zikredilmese de *Tezkiretü'l-Bünyân* ve *Şehnâme*'den alıntılar yapılmıştır. "*Risâle*'de Adı Geçen Eserler" başlığında bu kaynaklar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

sonra, eserin yazılma sebebi belirtilerek, fasılların daha ayrıntılı tanıtımının yapıldığı ikinci fihriste geçilmiştir. Eserin sonunda dua kısmı yer almaktadır. *Risâle-i Mimâriyye*'nin bölümleri, başlıklar hâlinde aşağıdaki şekilde ortaya konulabilir.

1.2.1. Eserin Fihristi

Risâle'nin başındaki fihristte fasılların kaçınıcı varakta yer aldığı ve hangi konuları ihtiva ettiği nakledilmiştir. Daha sonra, eserde yer alan on kaside ve dört gazelin fihristi verilmiş, ilk üç kasideden sonra yine fasılların içeriğinden bahsedilmiştir. Her faslın başında konular daha tafsilatlı olarak açıklanmış; böylece, on beş bölümün ihtiva ettiği konular eserde üç yerde belirtilmiştir.

1.2.2. Kâinatın Yaratılışı

Cafer Efendi, Allah'ın kâinatı yaratma sebebini Kur'ân'daki "*kün feyekûn*³⁸" ve "*vemâ ħalaqtu'l-cinne ve'l-inse illa li-ya'budûn*³⁹" ayetleriyle açıklamıştır. Bu ayet-i kerimelere göre Allah, cinlerin ve insanların kendisine ibadet etmesini murat etmiş ve bu iki taifeye ibadet yeri olması için kâinatı yedi kat alt tabaka ve yedi kat üst tabakaya ayırmıştır. Allah'ın heybeti ve sonsuz kudreti sayesinde âlemin asıl tabiatı olan denizler coşup taşınca, coşan dalgalı denizlerden bir buhar çıkıp havanın en üst noktasında durmuştur. Yine Allah'ın hikmeti ve kudreti gereğince deniz donmuş, su buharı göğün yüksek yerlerinde (fezada) toplanmıştır. Donmuş denizin köpüğünden ve su buharından gökyüzü meydana gelerek tek bir bulut gibi havada asılı kaldığı sırada, her biri yedişer kat olup her bir katı birbirinden beşer yüz yıllık mesafeye ayrılmış olan yeryüzü ve gökyüzü oluşmuştur⁴⁰. *Risâle* üzerinde çalışma yapan araştırmacılardan Selen Morkoç, Cafer Efendi'nin esere, Allah'ı tüm âlemlerin bir mimarı olarak niteleyen açılış

³⁸ "...ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir"; el-Bakara, 2/117; Hasan Tahsin Feyizli, Feyzü'l-Furkân Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meali, Server Yayınları, İstanbul, 2018, s. 17.

³⁹ "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"; ez-Zâriyât, 51/56; Feyizli, *a.g.e.*, s. 522.

⁴⁰ *RM/1b*, s. 4.

metniyle başlamasını ve Mehmed Ağa'nın mimarlığı seçmesini örnek göstererek eserdeki “düzen arayışına” ve “hakikati ortaya koyma isteğine” dikkat çekmiştir⁴¹.

1.2.3. Kozmik Unsurlar

Klâsik Türk Edebiyatı'nda “çarh, âsumân, sipihr, gerdûn, fezâ ve semâ” gibi kelimelerle karşılanan ve Batlamyus sistemine göre iç içe geçmiş dokuz veya yedi kubbeden oluşan feleğin⁴², *Risâle*'de yedi gezegenden (seb'a-i seyyare) oluştuğu, sekizinci katında burçlar feleğinin bulunduğu ifade edilmiştir. Eserde, gökyüzünü oluşturan ilk tabakanın da yedi kat olduğu şu ifadelerle nakledilmiştir:

“...ṭabaḳât-ı süfliyyeniñ evvelki zemîni demkâ, zemîn-i şânîsi ḥulde, zemîn-i şâlişi ‘arfe, zemîn-i râbî‘i cerbâ, zemîn-i ḥâmisi melşâ, zemîn-i sâdisi siccîn, zemîn-i sâbî‘i ‘acibâ, ‘acibâ daḥi mu‘allaḳ kalıp ṭabaḳât-ı süfliyyât-ı seb‘a bu üslûb üzre birbiriniñ altında buḳ‘a buḳ‘a olup suḳûf-ı ṭabaḳât-ı fevḳâniyye ve kıbâb-ı ṭabaḳât-ı ‘ulviyye daḥi bî-sütûn ve bî-sıṭâ‘ fî-cevvi’l-‘ulüvvî ve’l-irtifâ‘ seb‘-i ḥıyâm-ı ‘izâm gibi birbiriniñ üzerinde kıyâm bulup...⁴³”.

⁴¹ Selen B. Morkoç, *Osmanlı Mimarlık Kültürü*, “On Yedinci Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Sosyal Mekân Çerçevesi Bir Yorum Denemesi: *Risâle-i Mimâriye ve Mîzânü’l-Hakk fî İhtiyâri’l-Ehakk* Metinlerinin Paralel Okumaları”, Kubbealtı, İstanbul, 2016, s. 164.

⁴² Cemal Kurnaz, “Felek/Edebiyat”, *DİA*, İstanbul, 1995, c. 12, s. 306.

⁴³ *RM/2a*, s. 4.

Bu bilgilere göre, aşağı tabakanın birinci tabakası “demkâ”, ikinci tabakası “hulde”, üçüncü tabakası “arfe”, dördüncü tabakası “cerbâ”, beşinci tabakası “melsâ”, altıncı tabakası “siccîn” ve yedinci tabakası “acîbâ”dır. Yedinci ve son tabaka olan “acîbâ” asıllı kalıp yedi alt tabaka bu üsluba göre birbirinin altında bölge bölge olmuş ve fezada, üst tabakaların kubbesi sütunsuz şekilde ve yedi büyük çadır gibi birbirinin üzerine kurulmuştur. Eserde, daha sonra yedi felekten oluşan gökyüzü tabakalarının isimleri sıralanmış, göğün en yüksek katından gelen bir meleğin yedi feleği omzunda taşıdığı, böylece birinci katın olduğu anlatılmıştır. Verilen tertibe göre, ilk katta yedi feleği omzunda taşıyan melek, meleğin üstünde yeşil yakut, onun üstünde öküz, öküzün üstünde balık⁴⁴, balığın üstünde su ve suyun üstünde hava tabakaları vardır⁴⁵.

1.2.4. Münacat ve Naat Kısmı

Cafer Efendi, Klâsik Türk Edebiyatı formuna uygun olarak esere tevhit, münacat ve naat gibi nazım türleriyle başlamıştır. *Risâle*’de, öncelikle “Allah’ın Sanatlı Eserlerinin Vasıfları” başlığıyla tevhit ve münacatın işlendiği kaside yer almaktadır. Cafer Efendi, Allah’ın eserleri karşısında duyulan şaşkınlık ve hayranlığı dile getirmek için ilk yedi dizeye “nedir” sorusu ile başlamıştır. İnsanın Allah’ın sanatını anlatmakta yetersiz kalacağını belirttikten sonra, Allah’ın varlığı ve birliği karşısında şehadet getirerek O’nun yüceliğini ortaya koymuştur:

*Deriz ki eşhedü en lâ ilâhe illallâh
Ki bu şehâdetimiz böylece ola tescîl*⁴⁶

Müellif, kasidenin sonlarına doğru Allah’ın Veliyy ve Vekil ismine sığınarak af ve mağfiret dilemiştir. İkinci kaside ise, Hz. Muhammed (s.a.v.) için yazılan bir naattır. Cafer Efendi, bu kısımda “*Sen olmayaydın, sen olmayaydın yâ Muhammed, gökleri ben*

⁴⁴ “Eski Türk dini ve mitolojisinde görülen öküz, balık, dünya ilgisi birçok eserde söz konusu edilmiştir. Kaynaklarda dünyayı boynuzlarında taşıdığına inanılan öküzü “Gâv-ı Zemin”, “Sevr-i Ahmer” veya “Behmut” adları verilmiştir”; Dünya-balık-öküz ilgisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Talat Onay, “Gâv-ı Zemîn”, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü & Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemal Kurnaz), H Yayınları, İstanbul, 2009, s. 199; Hatice K. Arpağuş, “Geleneksel Dinî Kültür Kaynaklarının Değerlendirilmesi ‘Hurafe Kültürü ve Mitoloji’ (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız)”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler*, 31 Ekim-02 Kasım 2003, Ankara 2004, s. 200-204; Eyüp Akman, “Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde “Sarı/Kızıl Öküz” İnancı”, *Türkiyat Mecmuası*, 2012, S. 1, c. 22, s. 1-16; Yalçın Kayalı, “Hint ve Türk Mitolojilerinde Balık Motifi”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2016, S. 58, s. 252-265.

⁴⁵ RM/1b-2b, s. 4-5. Bu kısım, dördüncü bölümde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

⁴⁶ RM/3a, s. 6.

*yaratmazdım*⁴⁷” hadis-i şerifine yer vermiştir. Ardından, feleklerin Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nuru hürmetine yaratılışıyla kasideye giriş yapmış, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vasıflarını anlattıktan sonra, aşağıdaki dizlerle naatı sonlandırmıştır:

*Kerem kı l Ca’fer’iñ çokdur günāhı
Şefā’atsiz olur hāli mükedder*⁴⁸

Üçüncü kaside, dört halife hakkında yazılmış bir naattır. Cafer Efendi; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin İslâmiyet için yaptıkları mücadeleden bahsederek onlardan şefaath dileklerini “Ey Cafer, cömert zümre bize merhamet etmezse hâlimiz nice olur?” diye belirtmiştir:

*Maşşerde Ca’ferā nice olur ki hâlimiz
Raḥm eylemezse ger bize bu zümre-i kirām*⁴⁹

1.2.5. Sebeb-i Nazm-ı Kitâb

Cafer Efendi, dönemin mimar ağaları için menâkıbnâme yazma geleneğine dikkat çekerek, Mehmed Ağa için de bir menâkıbnâme yazması gerektiğini şöyle açıklamıştır:

*“Lâkin bundan aḳdem ba’zı mi’mâr ağalara birer menâkıbnâme taḥrîr ve taşnîf olunmuş olup anlara menâkıbnâme taḥrîr olunduğu gibi ol ‘ilm-i hendese risâlesinden ḡayri daḡı bizim mürüvvetli Aḡa Ḥazretleri’ne bir menâkıbnâme taḥrîr eylemek üzerimize lâzım gelmeḡin Ḥaḳ Te’âlâ celle celālühü ve ‘amme-nevālühü Ḥazretleri’niñ ‘ināyetiyle taḥrîr eylemek vâḳı’ oldu*⁵⁰”.

1.2.6. Eserin Fasılları

Risâle-i Mimâriyye’nin sistematığı, Klâsik Türk Edebiyatı’nın nesir bölümlerine uygundur. Tevhit, münacat ve naattan sonra eserin yazılış sebebi (sebeb-i te’lîf) hakkında kısa bir açıklama yapılmıştır. Ardından, Osmanlı mimarlık tarihinin önemli isimleri arasında yer alan Mimar ve Sedefkâr Mehmed Ağa’nın hayatına dair menkıbe ve olaylar fasıllar hâlinde işlenmiştir. Konu itibarıyla esnek bir yapıya sahip olan fasıllarda; mimarî, musiki, tarih, hadis, tasavvuf, astroloji gibi çeşitli alanlardaki

⁴⁷ Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl fî Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, 11: 431 (32025).

⁴⁸ RM/4a, s. 7.

⁴⁹ RM/4b, s. 8.

⁵⁰ RM/5a-5b, s. 8-9.

bilgi ve terimler iç içe geçerek âdeta bir harmoni oluşturmuştur. *Risâle-i Mimâriyye* on beş fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar ve ihtiva ettiği konular şu şekildedir:

1.2.6.1. Birinci Fasl

Bu bölüm, Mehmed Ağa'nın H.970/M.1562-1563'te Rumeli'den İstanbul'a gelip altıncı yılda ulufeye⁵¹ yazıldıktan sonra bahçe bekçisi olarak Hasbahçe'ye girmesiyle başlar. Ağa Hazretleri, musiki meclisinde çeşitli sazlarla bildiği tüm marifetlerini sergileyen bir gencin, etraftakiler tarafından çeşitli övgüler aldığını görünce musiki ilmine meyleder ve gece gündüz demeden çalışmaya başlar. Bir gün, meşk ederken aniden uyku bastırır ve rüyasında bir çingene topluluğu görür. “Def, çeng, kânun, rebâb, şeşhâne, erganûn, mûsikâl, tanbûr, çârpâre, santur” gibi çeşitli musiki aletleriyle hep bir ağızdan şarkı söyleyen bu topluluk, musikiye meylettği için Ağa Hazretleri'ni tebrik eder. Ağa, uykudan uyandığında hemen musiki ilmini öğrendiği sazendeye giderek rüyasını anlatır. Sazende, musikide yer alan on iki makamın on iki burca, dört şubenin dört unsura, yedi âvâzenin yedi feleğe ve yirmi dört terkibin yirmi dört saatlik zaman dilimine göre düzenlendiğini anlatır. Musiki ilmini ilk tasnif eden kişinin Hz. Süleyman'ın öğrencilerinden Fisagoras (Pisagor) olduğunu ve Mehmed Ağa'nın saz çalarken elindeki hıza Fisagoras'tan bu zamana kadar kimsenin malik olmadığını belirterek bu ilimde devam etmesini öğütler. Ağa Hazretleri, sazendenin nasihatini dinlemeyip rüyasını tabir ettirmek için Vişne Mehmed Efendi⁵² denilen bir zatın yanına gider. Bu kişi, Mehmed Ağa'ya musiki ilminden vazgeçmesini, şayet gönlü başka bir sanata meylederse gelip kendisiyle istişare etmesini söyler. Mehmed Ağa, Vişne Mehmed Efendi'nin nasihati üzerine tövbe edip musiki ilminden vazgeçer. Hasbahçe'de dolaştığı sırada, sedefkârilere⁵³ kitap okuyan bir gencin sesine kulak kesilir. Çocuk, hendese ilminden bahsetmektedir. Buna göre haccârların (taşçı) ustaları,

⁵¹ Arapça “yulaf” anlamındaki “alef” sözcüğünden gelen bu tabir, süvari askerlerin hayvanı için verilen yulaf yani yem parası için kullanılırken daha sonra yeniçerilere verilen maaş anlamında kullanılmış ve halk ağzında “ulûfe” şeklini almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Ulûfe”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2507, İstanbul, 1993, c. 3, s. 544.

⁵² *Hadâiku'l-Hakâik*'te Vişne Mehmed Efendi'nin Halvetî şeyhlerinden olduğu belirtilmektedir. Bilgi için Bkz. Nevizâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, (haz. Suat Donuk), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, c. 1, s. 1009.

⁵³ “Sedefçilik, sedef işçiliği” anlamındadır. İlhan Ayverdi, “Sedefkârî-Sadefkârî”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, İstanbul, 2006, c. 3, s. 2706. Bu terim, *Risâle*'de “sedefkâr” sözcüğünün yerine kullanılmıştır.

H. Âdem'in oğlu Şit ve H. İbrahim'dir. Neccârların (marangoz) pirleri ise, H. Nuh'tur. Hesap ilmini ilk defa H. İdris, telif ve tasnif etmiştir. Daha sonra, hesap ve hendese ilmini kitap hâline getiren Fisagoras olmuştur. Bu bölümde, *Muhtârü's-Sihâh*, *Nimetullah Lügati* ve *Sâmî fi'l-Esâmî Lügati* gibi eserler referans alınarak hendese kelimesinin gelişim seyrine de yer verilmiştir. Hendese ve mimarlığa ait terimlerden bahsedilirken, oradaki üstatların, Mehmed Ağa'nın dikkatlice dinlediğini görünce, onu imtihan etmek için eline verdikleri keserle belirlenen yere vurmalarını istedikleri bilgisine de yer verilir. Ağa, keseri her vurduğunda nişan olan yere rast getirip asla hata etmeyince üstatlar, onun keser vuruşuna hayran olurlar. Böylece, sedefkârlık ve mimarlık sanatına meyleden Mehmed Ağa, öncelikle Vişne Mehmed Efendi'nin yanına giderek kendisinden izin ve icazet ister. O da Mehmed Ağa'ya mimarların genellikle hayır ve hasenat işleriyle meşgul olduklarını ve yeryüzünde mescit yapanların H. Muhammed'in (s.a.v.) şefaatine nail olacağını çeşitli hadis-i şeriflerle anlatır. Vişne Mehmed Efendi'nin izin ve duasıyla sedefkârlık ve mimarlık sanatına yönelen Mehmed Ağa, daha önce aldığı musiki aletlerini dışarı çıkarır ve "Pirimiz H. İbrahim putları kırdığı gibi, ben de bunları kırarım" diyerek balta ile hepsini parçalara ayırır⁵⁴.

"Henüz girip içinde olan ol şâtin alınmış âlât-ı lehvi taşra çıkarıp "Bizim pirimiz H. Hazret-i İbrâhîm Nebî 'aleyhi's-selâm olsa gerekdir, ol bütleri kırdığı gibi ben daği bunları kırarım" deyü yedine bir balta alıp ol sâzende ve gayrılar yetişip "Bre yiğit meded kendiñe ziyân eyleme, buña niçe akçe gitmiştir, biz saña yine bunuñ akçasını verelim" deyü kırmamasına nice minnetler edip akçasını daği vermek istediklerinde Ağa H. Hazretleri anlarıñ akçelerini ve pullarını almayıp balta ile cümlesini baştanbaşa hürde haşhâşe dönderdi"⁵⁵.

1.2.6.2. İkinci Fasıl

Bu fasıl, Mehmed Ağa'nın sedefkârlık ve mimarlıkta ne kadar mahir olduğu ve yaptığı işlere karşılık padişahların lütuflarına nasıl mazhar olduğu hakkındadır. Karakter özelliklerinin yansıtıldığı bu kısımda Mehmed Ağa; halim selim, dinine bağlı, gönlünde zerre kadar kin ve kibir bulunmayan, başkaları gibi kendini övmeyen, vakar ve tevazu sahibi bir zat olarak tasvir edilir. Mehmed Ağa, H.977/M.1569-1570'te sedefkârlığa ve mimarlığa yöneldikten sonra, yirmi yıl boyunca Mimar Sinan ve Üstad Mehmed'den hendese ve mimarlık öğrenmiştir. H.998/M.1589-1590'da Mimar Sinan'ın nasihati

⁵⁴ Birinci fasılın eserde geçtiği yer için bkz. RM/7b-18a, s. 12-26.

⁵⁵ RM/17b, s. 26.

üzerine, Sultan III. Murad Han’a bir rahle işleyerek hediye etmiştir. Sanatının güzelliği karşısında hoşnut olan padişah, Mehmed Ağa’yı kapıcılıkla vazifelendirmiştir. İki yıl sonra altın işlemeli bir kemandan (yaylık, ok kuburu) yapıp padişaha sunduğunda ise, dört İstanbul kadısına muhızırbaşı (mübaşir⁵⁶) olmuştur⁵⁷.

Bu kısmın devamında Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın bir camiye hayır etmek için akçe tahtası işleyerek karşılığında Kur’ân-ı Kerim aldığını belirtmiş ve bu niyetinden dolayı iki elini saf altına benzettiği aşağıdaki beyti kaleme almıştır. Beyitte, diğer mimarların üzerinde bir ay çalıştıkları eserleri en fazla yüz akçeden satabileceğini belirten Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın onlardan ziyadesiyle üstün olduğu hâlde, tevazu sahibi bir kimse olduğunu belirterek, Ağa’yı kın içinde duran eşsiz bir kılıca benzetmiştir:

*Hâne-i nukrede ararsañ eğer zerrin bâb
İşte kimyâger ü iksir ile şâfî kem-yâb⁵⁸*

Cafer Efendi, bu bölümde, Mehmed Ağa’nın hilmine bakan kimsenin onu ömründe hiç eline keser almamış zannedeceğini de belirtmiştir: “...Ağa-yı müşârünileyhiñ hilmine ve luţf-ı tab’ına nâzır olan kimesne şandır ki ‘ömrü içinde dañi keser eline almamışdır ve eline keser verseler dañi şalmağa kâdir değildir, deyü zannederler⁵⁹”.

1.2.6.3. Üçüncü Fasl

Bu kısım, Mehmed Ağa’nın su nâzırı⁶⁰ ve mimar olunca gittiği yerlere ve Kâbe-i Mükerrreme’nin yollarını asi Araplardan nasıl temizlediğine dair bilgiler içermektedir. H.998/M.1589-1590’da Sultan III. Murad Han’a sedef işlemeli bir rahle yapan Mehmed Ağa, kapıcılıkla görevlendirilmiştir. Daha sonra, iki yıldır bulunduğu kulle sūfisi⁶¹ görevindeyken Şehla Mahmud’u Mısır Beylerbeyi Üveys Paşa’ya teslim etmek için

⁵⁶ Pakalın, “Muhzır Başı”, a.g.e., c. 2, s. 573.

⁵⁷ RM/20a, s. 29.

⁵⁸ RM/21a, s. 30.

⁵⁹ RM/21b, s. 31; İkinci faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/18a-21b, s. 26-31.

⁶⁰ “Cami, hamam, çeşme, şehir ve kasabalara düzenli su sağlanabilmesi için emrinde çalışanların görevlerini aksatmadan yürütmelerinden sorumlu kişidir”; M. Mehdi İlhan, “Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2008, c. 27, S. 44, s. 43.

⁶¹ Kaynaklarda bulunamayan ve *Risâle*’de Mehmed Ağa’ya Rumeli’deki kaleleri teftiş ettiği sırada verilen bu unvan, “kaleleri denetlemekle görevli kişi” şeklinde anlaşılmıştır.

Mısır'a gittiğinde Arabistan'ı da gezmiştir. Mehmed Ağa'nın gördüğü diğer vilayetler; Selanik, Arnavutluk, Malta, İspanya, Bosna, Frengistan⁶², Hırvat, Tut (?), Macar, Nemçe, Budin⁶³, Tamişvar⁶⁴, Erdel, Eflak, Leh, Buğdan⁶⁵, Tatar, Kırım, Kefe, Silistre, Nikeboli⁶⁶, Feth-i İslâm, Güğercinlik, Semendere⁶⁷, Belgrad ve Tuna yalısında bulunan kalelerdir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa'nın bu yerlerdeki vaki hâli haber verdikten sonra padişaha altın işlemeli bir kemandan hediye ettiğinden ve dört İstanbul kadısına muhızırbaşı olduğundan söz etmiştir. Daha sonra, Hüsrev Paşa, beylerbeyi olunca Ağa Hazretleri'ni Diyarbakır'a müsellim (kaymakam, vali⁶⁸) olarak göndermiştir. Paşa, Şam'a beylerbeyi olunca yine müsellimlikle görevlendirilen Ağa, Şam hacılarının kafilesini basıp onları soyan asi Arapları yakalamak için askerlerle birlikte harekete geçmiştir. Günlerce dolaşmasına rağmen, Arapları bulamayınca üzüntüden helak olup Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri'nin⁶⁹ türbesine varmıştır. Şeyhin ruhundan manevî yardım dilerken birden uyku bastırmış ve rüyasında Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri tarafından düşmanın yeri bildirilmiştir:

"...Hazret-i Şeyh Seyyid İbrahim'in türbe-i şerîfeleri üzerine uğrayıp ziyâret edip birkaç koyun kurbân eyleyip askerini etrâfına koyup türbe-i şerîfede ancak kendisi tenhâ kalıp Hazret-i Bârî-i Hüddâ'ya müteveccih olup 'azîz-i mûmâileyhiñ rûh-ı pür-fütûhundan istimdâd edip ol hâlet ile ezkâr u evrâdına ve istiğâre-i makşûd u murâdına meşgûl iken kendiye bir miqdâr nevm galebe edip ol hâbda iken, nâgâh rû'yâsında ol 'azîz-i rûşen başında yeşil 'imâme ile karşıdan çıkagelip Ağa Hazretleri daği seğırtip hâk-i izzetlerine rû-mâlîde kalıp himmet-i âliyyelerini ricâ üzre olıcağ Hazret-i 'azîz-i müşârünileyh 'âşî dedikleri Arab filan mağalle

⁶² "Avrupa, Batı"; Mehmet Kanar, "Firenk", *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2009, c. 1, s. 996.

⁶³ "Osmanlı egemenliğinde Macaristan'ın eyaletine verilen isim"; Ayrıntılı bilgi için bkz. Cavid Baysun, "Budin", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, c. 2, s. 748.

⁶⁴ "Macaristan'ın kuzeyinde bulunan bir şehir"; Şemsettin Sâmî, "Tamişvar", *Kâmûsu'l-A'lâm*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, c. 4, s. 3017.

⁶⁵ "Romanya'nın Moldova eyaletinin Türkçe adıdır"; *Risâle*'de Buğdan, Boğdan veya Kara Boğdan şeklinde zikredilen yer hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aurel Decei, "Boğdan", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, c. 2, s. 697.

⁶⁶ "Bulgaristan'ın Tuna sahilindeki kaza"; Şemsettin Sâmî, "Nikeboli", *a.g.e.*, c. 6, s. 4637.

⁶⁷ "Sırbistan'da bulunan bir kasaba"; Şemsettin Sâmî, "Semendere", *a.g.e.*, c. 4, s. 2629.

⁶⁸ Pakalın, "Müsellim", *a.g.e.*, c. 2, s. 628.

⁶⁹ *Risâle*'de ismi, Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri olarak zikredilen kişinin Şam'da vefat eden ve oraya gömülen İbrahim Edhem (ö. H.161/M.777) olma ihtimali yüksektir. Kaynaklardaki Ebû Hanife'nin İbrahim Edhem'i "o bizim seyyidimiz" şeklinde andığı bilgisi, *Risâle*'de seyyid olarak bahsedilen İbrahim Hazretleri için uygunluk göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 95-96; Feridüddîn Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim el-Hemedânî, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985, s. 114.

yorgun gelip hâb-ı gaflete vardılar, varıp ‘ale’l-gafle anları başıp cümlesini kırmak gereksin...⁷⁰”.

Mehmed Ağa, o yere gidip asi Arapların hepsini kılıçtan geçdikten sonra, Hüsrev Paşa’nın yanına gittiğinde, askerlerin kendisi hakkında kötü konuştuğunu işitmiştir. Bu söylentiler yüzünden İstanbul’a dönmeye karar verince, Hüsrev Paşa pişmanlık duyarak hakkında dedikodu yapan askerleri azarlamıştır. Mehmed Ağa, İstanbul’a dönünce H.1006/M.1597-1598’de su nâzırı, H.1015/M.1606-1607’de mimarbaşı olmuştur. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın başından geçen bu hadiseye işaret ederek onu aslana, Şam askerlerini de kurnaz tilkiye benzetmiştir:

*Kimseniñ devletine etme nigâh
Şîr-i ner yerini tutmaz rûbâh⁷¹*

Gerçek hayattan alınan bu hikâyede Mehmed Ağa, iyiliğinin karşılığı olarak mimarbaşılığa yükselirken Şam askerlerinin yok olması onların kötü niyetlerinin sonucu olarak verilmiştir⁷².

1.2.6.4. Dördüncü Fasl

Bu fasıl, Ağa Hazretleri’nin lütuf ve cömertliklerine ayrılmıştır. Cafer Efendi, onun cömertliklerini beş bölümde ele almıştır. Birinci bölüm, Ağa Hazretleri’nin iyilik ve lütuflarının Cahiliye Dönemi’nin cömertliği ile ünlü şairi Hâtem-i Tay’a⁷³ benzetilmesi hakkındadır. *Risâle*’de “...Ağa Hazretleri Hağ Te‘âlâ celle celâlühû ve ‘amme nevâlühû Hazretleri dünyâ ve âhiretlerini ma‘mûr eyleye, bâb-ı kerem ü ihsanları her zamân keff-i Hâtem-i Tay gibi meftûh ve râyegân тұrup...⁷⁴” şeklinde geçen bilgilerle Mehmed Ağa’nın yardım elinin daima açık olduğu belirtilmiştir.

İkinci bölüm; Mehmed Ağa’nın kölelere, yolculara, fakirlere, misafire vs. evini açması, onlara bol bol ikramda bulunmasıyla ilgilidir. Cafer Efendi, “...âyende ve revendeye ve âzâde ve bendeye ve ‘ale’s-seviye fuğara ve ekâbire bilcümle misâfir ve mücavire sa‘âdethâneleri imâret olup şabağ ve aḥşam gûnâ-gûn nefâyis ü ta‘âm çekilip ol

⁷⁰ RM/22b-23a, s. 33.

⁷¹ RM/24b, s. 35.

⁷² Üçüncü faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/21b-25a, s. 31-36.

⁷³ Süleyman Tülüçü, “Hâtim et-Tâî”, *DİA*, İstanbul, 1997, c. 16, s. 472.

⁷⁴ RM/25b, s. 36.

eṭʿime-i nefîsesi gibi daḥi kesesi önünde açık тұrup...⁷⁵” şeklinde verdiği bilgilerle Mehmed Ağa’nın cömertliğine dikkat çekmiştir.

Üçüncü bölüm, ilim tahsili için İstanbul’a gelen Cafer Efendi’nin kendisine yaptığı iyilikler karşısında Mehmed Ağa’nın lütfunu hikâye etmesiyle alakalıdır. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın evine gidip geldikçe ondan çeşitli yardımlar gördüğünü ve kendisinden “bizim Cafer Efendi” diye bahsettiğini belirtmiştir: “...bāb-ı sa’âdetlerinde nāmımız mezkûr olsa mücerred ni’met tenāvülû intisābı ile “bizim Ca’fer Efendi” deyü zıkr buyur(ur)lar...⁷⁶”.

Dördüncü bölüm, Murad Paşa ile Mehmed Ağa arasındaki sohbete ayrılmıştır. *Risâle*’de Mehmed Ağa, Murad Paşa’daki güzel huyların kendisine de sirayet etmesi için onunla sohbet ettiğini dile getirmiş ve “onun güzel huyları bize de tesir etsin, biz de cihanda onun gibi cevher olalım” demiştir:

*Bize edeydi hışâl-i ḥamîdesi te’sîr
Cihānda biz de olaydık anıñ gibi gevher⁷⁷*

Beşinci bölüm, Mehmed Ağa’nın yaptığı iyiliklerin yerine ulaştığı hususundadır. Cafer Efendi, burada Mehmed Ağa’nın iyilik ve yardımlarını İmâm-ı A’zam’ın Mervân b. Muhammed b. Mervân⁷⁸ adlı halifeyle olan hikâyesini aktararak anlatmıştır⁷⁹. Hikâyenin sonunda, helal malın iyilere, haram malın da kötülere gideceğini belirten Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın ettiği iyiliklerin daima yerine ulaştığını dile getirmiştir: “İmdi merḥametlü Ağa Ḥazretleri daḥi ettiḡi taṣaddukât ol ṭālībü’l-’ilm kadar belki daḥi ziyâde maḥalline vâşıl olur...⁸⁰”.

1.2.6.5. Beşinci Fasl

Cafer Efendi’nin üzerinde en çok durduğu konu, Ağa Hazretleri’nin Kâbe-i Mükerrerme ve Ravza-i Mutahhara’ya yaptığı hizmetlerdir. Bu bölümde, önce Mehmed

⁷⁵ RM/25b-26a, s. 37.

⁷⁶ RM/26b, s. 38.

⁷⁷ RM/27a, s. 39.

⁷⁸ “Mervân-ı Har”; Emevîlerin son halifesi olarak bilinen Mervân, edebiyatta genellikle lakabı ile anılmıştır. Kaynaklarda, lakabının “Hımâr/Har”ın (eşek) ona savaşlardaki sabrı sebebiyle veya düşmanları tarafından hakaret olarak verildiği bildirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kurt, “Mervân II”, *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 227.

⁷⁹ Dördüncü faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/25a-31a, s. 36-44.

⁸⁰ RM/30b, s. 44.

Ağa'nın yaptığı eserler anlatılmıştır. Daha sonra, Kâbe-i Mükerreme için yapılan altın ve gümüş kaplı kuşağın, altınoluğun, Hz. İbrahim makamının minberinin, Ravza-i Mutahhara'nın altın kilitlerinin ve pencere demirlerinin nasıl işlendiği hakkında bilgi verilmiştir. *Risâle*'deki bilgilere göre, Sultan III. Murad zamanında Mimar Sinan, Kâbe'nin imar edilmesi gerektiğini bildirince, bazıları bu duruma karşı çıkarken bazıları ise bunun bir ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu sırada Engürüs⁸¹ seferleri ortaya çıkınca Kâbe'nin imarına Sultan III. Murad'ın ömrü vefa etmemiştir. H.1019/M.1610-1611'de dönemin şeyhülislâmı Sun'ullah Efendi'nin bu durumu yeniden gündeme getirmesiyle, Sultan I. Ahmed Han Kâbe'deki altınoluğu, altın ve gümüş bentle kaplı kuşakları, Hz. İbrahim makamının minberini ve Ravza-i Mutahhara'nın altın kilitlerini ve pencere demirlerini işlemesi için Ağa Hazretleri'ni görevlendirmiştir. Bu kısım, *Risâle*'de, şöyle zikredilmiştir:

"Miyân-ı mübârekine serâpâ zerrîn şîm bend ile kaplı ol muraşşa' kemer ve saṭḥ-ı bülendi üzre nice kerre yüz biñ kerre yüz biñ filori değer, ol mîzâb-ı zer ve makâm-ı Ḥalîlürrahmân Nebî 'aleyhi's-selâma ol zîbâ minber ve Ravza-i Muṭahhara'ya bî-hadîd şâfî altın üç kıṭ'a kilid ve eşkâl-i mütenevvî'a-i muşavvere üzre nice zerrîn pencere işlenip irsâl olundu⁸²".

Cafer Efendi'nin Mekke ve Medine'ye çeşitli hizmetleri olan Mehmed Ağa'yı "kutsal toprakların hizmetçisi, mimarı" şeklinde anması bu yüzdendir:

*Şun' etmeğîn o ḥûb eşeri Beyt ü Ravza'da
Mi'mâr-ı ḥâdimü'l-Ḥaremeyn oldu adınıız⁸³*

Devamında, Cafer Efendi, *Mesâbîh-i Şerîf* ve *Câmiu's-Sagîr*'den alıntı yaparak, Mekke ve Medine şehirleri ile ilgili konuları ihtiva eden hadis-i şeriflere yer vermiştir. Ardından, Medine-i Münevvere ve kutsal toprakların methedildiği iki kaside ile bu faslı sonlandırmış, Allah'a ümmeti Ravza-i Mutahhara'dan uzaklaştırmaması için yakarmıştır⁸⁴:

*Umarız anı Ḥak'dan eylemeye
Oradan ümmet-i Muḥammed'i dūr⁸⁵*

⁸¹ "Macaristan"; Yaşar Çağbayır, "Engürüs", *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, c. 2, s. 1451.

⁸² *RM/41a*, s. 58.

⁸³ *RM/40b*, s. 58.

⁸⁴ Beşinci faslın eserde geçtiği yer için bkz. *RM/31a-51a*, s. 44-65.

⁸⁵ *RM/46b*, s. 65.

1.2.6.6. Altıncı Fasil

Bu fasıl, İstanbul Atmeydanı'nda Sultan Ahmed Camii'nin yapımı ve Mehmed Ağa'nın binayı tamamlamak için nasıl çalıştığıyla ilgilidir. Cafer Efendi, H.1018/M.1609-1610'da temeline başlanan cami için kırk beyitten oluşan "Esâsiye Kasidesi"⁸⁶ yazmıştır. Kasidede, Firdevsî'nin eski İran efsanelerini anlattığı ünlü eseri *Şehnâme*'den alınan motiflere rastlanır. Bu motiflerde Cem (Cemşît), Ferîdûn, Hüsrev, Behrâm gibi şahıslar kudretli birer hükümdar oluşları yönüyle anılır:

*Seyyid-i Cem-‘âzamet şâh-ı ferîdûn-ı haşmet
Mâh-ı hürşîd-şîfat hüsrev-i Cemşîd-veķâr*

*Şâhib-i seyf ü kâlem nâşib-ı râyât ü ‘âlem
Mâlik-i cünd ü haşem kisri-i Behrâm-ı şikâr*⁸⁷

Hz. Âdem'den bu zamana kadar Sultan Ahmed Camii gibi bir bina yapılmadığını belirten Cafer Efendi, kasidede, Sultan Ahmed Camii'nin göz kamaştıran nakışlarını, ünlü ressam Mânî'nin⁸⁸ Erjeng Mecmuası⁸⁹ ve Behzad'ın⁹⁰ çizgilerine benzeterek tasvir etmiştir:

*Naķşını eylemiş Erjeng rûsûmun Mânî
Çekti Behzâd anıñ resmine şankim pergâr*⁹¹

Cafer Efendi ile Mehmed Ağa arasında geçen menkıbe, hem caminin nasıl bir mimar tarafından yapıldığı hem de Mehmed Ağa'nın dinî kişiliği ve onun musiki ilminden mimarlığa geçiş hikâyesi hakkında bilgi vermektedir. Bu kısımda aynı zamanda musiki, tasavvuf ve mimarînin iç içe geçtiği tasvirler yer almaktadır. Buna

⁸⁶ "Nesib bölümlerinde temele ait tasvirlerin yapıldığı kasideler"; Mustafa Nihat Özön, "Esasi-Esasiyye", *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1979, s. 208.

⁸⁷ RM/51b, s. 67.

⁸⁸ Sasanîler zamanında İran'a gelerek burada Maniheizm'i kurmuştur. Yaptığı resimler çok güzel olduğu için ressamlığını müritlerine bir mucize olarak göstererek peygamberlik davasında bulunmuş, M.274'te İran'da Behram Şâpûr zamanında derisi yüzülerek öldürülmüştür. Klâsik Türk Edebiyatı'nda mecmuasıyla ve Behzad'la birlikte anılan Mânî'nin resim mecmuasına ya da atölyesine Erteng, Erjeng, Engelyûn ya da Nigâr gibi isimler verildiği rivayet edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, "Mânî", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul, 2003, s. 309; Onay, "Mânî-i Nakkaş", *a.g.e.*, s. 318.

⁸⁹ Pala, "Erjeng", *a.g.e.*, s. 309; Onay, *a.g.md.*, s. 318.

⁹⁰ Klâsik Türk Edebiyatı'nda çizdiği resimleriyle övülen ressamdır. Sevgilinin güzelliği Behzad'ın üstadlığıyla kıyaslanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun Ali Tökel, "Behzad (Bihzad)", *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 121-122.

⁹¹ RM/52a, s. 67.

göre; eserde mermerlerin külünk altında “Hû” diye zikretmesi sûfî ve zâkirlerin sema ettikleri sesle, on iki cins mermerden gelen sesler musikideki on iki makamla, mermerlerin önce sağlamlaştırılıp sonra cilalanmasıyla çıkan sesler yirmi dört terkipile, üstatların mermerlere vuruşu dört şubeyle, işçilerin başında duran yedi kişinin sesi yedi âvâzeyle ilişkilendirilmiştir. Eserdeki bilgilere göre, Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın yanına vardığında yapımını üstlendiği binaların düşüncesiyle huzursuz olduğunu görmüştür. O sırada Mehmed Ağa, elindeki bir kitaptan tefe’ül⁹² etmesini isteyince Cafer Efendi, rastgele bir sayfa açarak oradaki hadis-i şerifi okur. Hadis, “kıyamet gününde bir kişi mizan katına getirildiğinde doksan dokuz günahı olsa bu günahları terazinin bir kefesine konulsa ondan sonra üzerinde kelime-i şehadet yazılı olan parmak ucu kadar bir kâğıt çıkarılsa ve terazinin diğer kefesine konulsa bu kâğıt günahlarının hepsinden ağır gelir⁹³” manasına gelmektedir. Ağa Hazretleri, bu hadisi duyunca sevincinden cebinde olan parasını Cafer Efendi’ye vererek bir koç kurban etmek istemiştir:

“Bu hadîs-i şerîfiñ ma’nâ-yı latîfini Ağa Hazretleri’ne bu vech üzre nakl edicek fâli ‘aynı ile murâdî üzre vâkı’ hasb-i hâli olmağın bir mertebede maḥzûz olup şafâlar eyledi ki ta’bîri kâbil değil. Pes bu şafâ ile fakîriñ eline yapışıp binâ-i şerîfde kendüye maḥşûşça olan odasına alıp gidip varıp içerisine girdiğimizde yanında ceybinde ve pîştahısında bulunan cümle mâ-ḥazar naḥdini fakîre ‘atâ kılıp ve ol aḥşam bende-ḥânedede kebâb etmek için yanımcı bir koç kurbân daḥî irsâl edip bu kadar ḡanâyim ile ta’zîm ve tekrîm birle ḥaḳîri gönderi-gidip bilcümle minvâl-i mezbûr üzre iḥsanlarına mazḥar düşüp...⁹⁴”.

Cafer Efendi, bu menkıbeden sonra on iki mermer cinsinden bahsederek renklerin Arapça, Farsça ve Türkçedeki karşılığını vermiştir. Ardından Sultan Ahmed Camii’nin vasıflarını anlattığı yetmiş beyitlik Bahâriye Kasidesi⁹⁵ ile faslı sonlandırmıştır. Kasidede, Sultan I. Ahmed’in on dördüncü padişah olması sebebiyle

⁹² “Hayra yorma, uğur sayma, fal açma” anlamlarına gelen tefe’ül, edebiyatta “özellikle kutsal kitapların, tanınmış şairlerin divanlarının veya dinî tasavvufî eserlerin bir niyet veya dilek tutularak rastgele açılması neticesinde, ilk göze çarpan ifadelerin okunarak yorumlanması” demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Dikmen-Kamile Çetin, “Klâsik Türk Edebiyatında Tefe’ül Geleneği ve Kitap Falının Şiire Yansıması”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 2016, N: 49, p. 192-193.

⁹³ Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl fî Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, 1: 65 (233).

⁹⁴ *RM/55b-56a*, s. 72.

⁹⁵ “Nesîb ya da teşbîb kısmında bahar tasvirleri işlenen kasideler”; Ahmet Mermer-Nesihan Koç Keskin, “Bahâriye”, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 13.

camide on dört şerefe bulunduğu⁹⁶ gibi, Mehmed Ağa'nın camii inşa ederken Osmanlı'ya veya Sultan I. Ahmed'e ait bilgileri göz önünde bulundurduğu anlaşılan dizeler yer almaktadır⁹⁷.

*'Aded olur şerefe nesl-i Âl-i 'Oşmân'a
Ki oldu cümlede mânend-i sübhatü'l-ebrâr*

*Olubdürür şeh-i 'âlemle çâr-deh sulţân
Budur sebab şerefe olmağa daği deh ü çâr⁹⁸*

1.2.6.7. Yedinci Fasl

Bu fasıl, mimarîde kullanılan bennâ ve âmme zirâ'larının (mimarların ve halkın kullandığı ölçü⁹⁹) kaç parmak olduğu ile ilgilidir. Cafer Efendi, “arşın, boğum, girih, iplik” gibi mimarîde kullanılan ölçüleri tanıttıktan sonra bennâ ve âmme zirâ'larının zamana ve yere göre değiştiğini belirtmiştir. *Risâle*'de yer alan bilgilere göre, bin yıldan beri kullanılan zirâ' hesabı, H.1023/M.1614-1615'te bozulmuş ve kullanımdan kalkmıştır. Halk arasında, tam zirâ' olarak kullanılan âmme zirâ'ı da artık yarım zirâ' olarak kullanılmaktadır:

“...İlm-i hesâb ve zirâ' hesâbı daği bilkülliye bozulup metrûk ve bahtâl kaldı. Niçe biñ yıldan beri tokuz yüz toksan dört ve beş senesine gelince ol zirâ' hesâbı mu'teber idi. Lâkin ol târihden işbu biñ yirmi üç (1023) senesi ibtidâsına gelince kâmil yirmi yedi yıl olur metrûktur. Ve şimdi halk içinde müsta'mel olan 'âmme zirâ'ı ol bütün zirâ' değildir, kâmil olan zirâ'ın nişfidir ki on altı girihdir¹⁰⁰”.

1.2.6.8. Sekizinci Fasl

Cafer Efendi'nin en az üzerinde durduğu konulardan birinin işlendiği bu bölüm, mimarîde kullanılan ölçü birimlerinin “ayak” ekseninde anlatılmasından oluşmuştur. Cafer Efendi, “ayak, adım, ok atımı, mil, fersenk, berid, karış, dirsek, kulaç” gibi ifadelerinin ne olduğunu tanıttıktan sonra bu kavramların Arapça, Farsça ve Türkçe

⁹⁶ Halil İbrahim Düzenli, Sultan Ahmed Camii'nde on altı şerefe bulunmasının sebebini *Risâle*'nin cami inşaatı bitmeden kaleme alınmasıyla açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. İbrahim Düzenli, “XVI.-XVII Yüzyıl İstanbul Mimarisi”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV İSAM & İBB Kültür AŞ. Yayınları, İstanbul, 2015, c. 8, s. 224.

⁹⁷ Altıncı faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/51a-60b, s. 66-79.

⁹⁸ RM/60a, s. 78.

⁹⁹ Arşın anlamında olan zirâ' terimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Midhat Sertoğlu, “Arşın”, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 19.

¹⁰⁰ RM/61b-62a, s. 80; Yedinci faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/61a-62b, s. 79-82.

karşılıklarını vermiştir. Fasılın sonunda, “mesafe” terimi, *Muhtârü’s-Sihâh*’a göre “iki menzil arası” şeklinde açıklanmış, “merhale” teriminin de üç dildeki karşılığı verilmiştir. Buna göre; Arapça olan “merhale, menzil ve reb” terimlerinin karşılığı Farsçada “menzilgâh”, Türkçede “menzil yeri” veya “konak”tır:

“Mesâfe ‘Arabîdir, Fârisîde dūr-i miyân-ı dū menzil, Türkîde iki konağ arasına derler. Muhtâr-ı Şihâh’da el-mesâfetü el-bu’dü demiş, ya’nî Muhtâr-ı Şihâh ıraklık ma’nâsına almış, gerekse iki menzil arası olsun, gerekse niçe menzil arası olsun. Merhale ve menzil ve reb ‘Arabîdir, Fârisîde menzilgâh, Türkîde menzil yeri derler, ammâ aşl-ı Türkîsi konağ demektir¹⁰¹”.

1.2.6.9. Dokuzuncu Fasıl

Tarla ve ziraatla ilgili terimlerin tanıtıldığı bu bölüm de oldukça kısadır. “Dönüm, evlek, çubuk ve nişan” gibi terimler, *Muhtârü’s-Sihâh* ve *Nimetullah Lügati* referans alınarak açıklanmış, terimlerin üç dildeki karşılıkları verilmiştir. Fasılın sonunda, Arapça olan “şâire, şâir, şâîr ve şâîrât” terimlerinin Farsçada “yek cev”, Türkçede “arpa” olduğu açıklanmış; hendese kitaplarında “dönüm” yerine “cerîb”, “nişan” yerine “kafîz”, “çubuk” yerine de “şâire” teriminin kullanıldığı belirtilmiştir:

“Şâire ve şâir ve şâ’îr ve şâîrât şâire ‘Arabîdir, Fârisîde yek cev, Türkîde bir arpa demektir. Şâir ‘Arabîdir, Fârisîde cev, Türkîde arpa, şâ’îr ve şâîrât da’î ‘Arabîdir, bunlar cemi’dir, Fârisîde cevâ, Türkîde arpalar demektir. Bu şâiri da’î bunda zikretmeniñ aşlı budur ki bu şâire ‘ilm-i hendesede çibîk (çubuk) ma’nâsınadır. ‘Arabî olan ‘ilm-i hendese kitâblarında dönüm olacak yerde cerîb ve nişân olacak yerde kafîz ve çibîk olacak yerde şâire deyü isti’mâl etmişlerdir...¹⁰²”.

1.2.6.10. Onuncu Fasıl

Bu fasılda, hendese ilmine göre “dönüm, çubuk ve nişan” gibi terimlerin birkaç şekilde kullanılmasındaki sebebin ne olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Cafer Efendi’nin burada *Muhtârü’s-Sihâh*, *Nüzhetü’l-Ukûl* gibi eserleri referans aldığı dikkati çekmektedir. Bu bölümde, aynı zamanda, dünyanın belli başlı yedi denizi olan “Bahr-i Muhît, Deryâ-yı Ahdar, Deryâ-yı Çin, Deryâ-yı Ummân, Deryâ-yı Kulzüm, Deryâ-yı Taberistân, Deryâ-yı Mağrib” ve dünyayı dolaşıp ölçülerini ortaya çıkaran “Efridûne’s-Satî, Tub’el-Himyerî, Hazret-i Süleyman, İskender-i Zülkarneyn ve Erdişîr b. Bâbil el-Fârisî” gibi isimlerden söz edildiği dikkati çekmektedir. *Risâle*’de yer alan bilgilere

¹⁰¹ RM/64a, s. 83; Sekizinci fasılın eserde geçtiği yer için bkz. RM/63a-64a, s. 82-83.

¹⁰² RM/65a, s. 85; Dokuzuncu fasılın eserde geçtiği yer için bkz. RM/64a-65a, s. 83-85.

göre, bu beş kişinin Akdeniz'in doğusundan batıya doğru gidince ekvator üzerinden uzunluğuna 180 derece, enine doğru güneyden kuzeye gidince ekvatorun ortasından adalara kadar olan kısmı da 66 derece buldukları şu şekilde belirtilmiştir¹⁰³:

“Bunlar nice ‘ulemā ve hükemā ve mühendisîn ile dünyâyı tavāf edip hasbe’l-maḳdūr anı mesāḥa eylemişlerdir. Baḥr-i Muḥiṭ’iñ bir tarafından ya’nı cānib-i maşrıḳdan yine cānib-i mağribde olan Baḥr-i Muḥiṭ’e varınca ḥaṭṭ-ı istivā üzerinden tūlen yüz seksen derece bulmuşlardır ve ‘arzen daḥi cenūb nāhiyesinden ḥaṭṭ-ı istivānıñ ortasından şimāl cihetinde vāḳi’ ancaḳ tūlī ceziyesine varınca i’tibār edip bu arada daḥi altmış altı derece bulmuşlardır¹⁰⁴”.

1.2.6.11. On Birinci Fasl

Bu fasıl, mimarîde cami, ev ve diğer binaların bölümlerine ayrılmıştır. Bu kısımda, “cami, minare, harem, şerefe, medrese, mahzen, kiler, kale, ev, hân, kubbe, hamam, burç, sur” gibi kavramların Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir. Bu fasılda yer alan bazı terimlerin üç dildeki karşılığı şu şekildedir:

“Miḥrāb ‘Arabîdir, Fārisîde cāy-ı imām, Türkîde imām yeri demektir, lâkin şimdi ‘Arabî üzre miḥrāb derler¹⁰⁵”.

“Maḥfil ‘Arabîdir, Fārisîde cāy-ı encümen-i ḥāfızân, Türkîde ḥāfızlarıñ derneği yeri demektir¹⁰⁶”.

“Ḳubbe ‘Arabîdir, Fārisîde kūnbed, Türkîde ‘Arabî üzre ḳubbe derler, luḡat-ı müştereke gibi olmuştur¹⁰⁷”.

Bu bilgilere göre, Arapça “mihrâb” sözcüğünün karşılığı Farsçada “cây-i imâm”, Türkçede “imâm yeri”dir. Arapçadaki gibi “mihrap” şekli de kullanılmaktadır. “Mahfil” kelimesi, Farsçada “cây-ı encümen-i hâfızân”, Türkçede “hafızların toplandığı yer” anlamındadır. Arapça olan “kubbe” sözcüğü ise, Farsçada “künbed”, Türkçede - Arapçadaki kullanımı esas alınarak- “kubbe” şeklinde kullanılmaktadır.

1.2.6.12. On İkinci Fasl

On ikinci fasıl, inşaat terimlerine ayrılmış olup eve ait olan eşyalarla ilgilidir. Bu bölümde “bina yeri, temel konacak yer, taşın çeşitleri, moloz, balçık, omurga, kapı

¹⁰³ Onuncu faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/65a-70b, s. 85-93.

¹⁰⁴ RM/70b, s. 92-93.

¹⁰⁵ RM/71b, s. 94.

¹⁰⁶ RM/71b, s. 94.

¹⁰⁷ RM/71b, s. 94; On birinci faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/71a-74b, s. 93-102.

kanadı, eşik, reze, merdiven, kilit, mandal” gibi terimlerin üç dildeki karşılığı verilmiştir. Bu kısımda yer alan terimlerden bazıları şu şekildedir:

“Haşebe ‘Arabîdir, Fârisîde çûb, Türkîde ağaç demektir, şimdi kerâste (kereste) daği derler¹⁰⁸”.

“Libne-lübne ‘Arabîdir, Fârisîde hışt-ı hâm, Türkîde kerpiç derler¹⁰⁹”.

“Milât-melât ‘Arabîdir, Fârisîde âjend, Türkîde ‘amme yine melaţtan ğalaţ edip moloz derler¹¹⁰”.

“Cidâr ‘Arabîdir, Fârisîde dîvâr, Türkîde Fârisî üzre dîvâr (duvar) derler, luġat-ı müşterekdir¹¹¹”.

Bu bilgilere göre, Arapça “haşebe” teriminin karşılığı Farsçada “çûb”, Türkçede “ağaç veya kereste”dir. “Libne-lübne” sözcüğü, Farsçada “hışt-ı hâm”, Türkçede “kerpiç” şeklindedir. Arapçadaki “milât-melât” sözcüklerinden Türkçeye “moloz” şeklinde geçen kelimenin Farsçadaki karşılığı ise, “âjend”dir. Aynı şekilde, Arapçadaki “cidâr” terimi, Farsçadaki karşılığı olan “dîvâr”dan Türkçeye “duvar” şeklinde geçmiştir.

1.2.6.13. On Üçüncü Fasıl

Bu fasılda “mimar, mühendis, taşçı, marangoz, sıvacı, badanacı” gibi meslekler ve bu meslek sahiplerinin kullandığı alet ve edevatların üç dildeki karşılıkları yer almaktadır. Bu kısımda yer verilen terimlerden birkaçı aşağıdaki şekildedir:

“Şinâ‘at ‘Arabîdir, Fârisîde pîşe, Türkîde ‘amme ğalaţ edip peşe derler¹¹²”.

“Hırfet ‘Arabîdir, Fârisîde pîşe, Türkîde pîşe ve şan‘at derler, fe-emmâ pîşe Fârisî ve şan‘at ‘Arabîdir¹¹³”.

“Şan‘at ‘Arabîdir, Fârisîde dest-kârî, Türkîde ‘Arabî üzre yine şan‘at derler¹¹⁴”.

Bu bilgilere göre, Arapçada “sınâ‘at, hırfet ve şan‘at”; Farsçada “pîşe ve dest-kârî” şeklinde kullanılan terimlerin Türkçedeki karşılığı “peşe, pîşe ve sanat” şeklindedir.

¹⁰⁸ RM/75b, s. 103.

¹⁰⁹ RM/75b, s. 103.

¹¹⁰ RM/75b, s. 103.

¹¹¹ RM/75b, s. 103; On ikinci faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/74b-77a, s. 102-107.

¹¹² RM/77b, s. 108.

¹¹³ RM/77b, s. 108.

¹¹⁴ RM/77b, s. 108; On üçüncü faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/77a-80b, s. 107-115.

1.2.6.14. On Dördüncü Fasıl

Cafer Efendi'nin en az üzerinde durduğu bölümlerden biridir. Müellif, faslın başında menâkıbnâmeye musiki ilmiyle başlayıp yine musiki ilmiyle bitirmek istediğini belirtmiş, ardından *Kitâbi'l-Mesâbih*'te geçen bir hadis-i şerife yer vermiştir. Hadiste, İsrâfil'in (a.s.) kıyamet gününde üfleyeceği ilk sur ile halkın cesetlerinin bakla gibi yerden biteceği, ikinci üfleyişinde ise herkesin ayaküstü kalkmasıyla Allah'ın insanlara “Ey âdemoğlu Rabbinize geliniz, size soru ve hesap olup sual ve cevap olsa gerektir” diye seslendiği nakledilmiştir¹¹⁵. Daha sonra “mizmâr, kussâbe, tanbur, rebâbe, zir, zâmile, kânûn” gibi musiki erbabının kullandığı alet ve edevatın üç dildeki karşılığından bahsedilmiştir. Bu terimlerin eserdeki kullanımına dair örneklerden bazıları şu şekildedir:

“Zemmâr ve kaşşâb ‘Arabîdir, Fârisîde neyzen, Türkîde daği Fârisî üzre neyzen derler¹¹⁶”.

“Mizher ve ‘ud ‘Arabîdir, Fârisîde berbut, Türkîde kopuz derler¹¹⁷”.

“Mutrıb ‘Arabîdir, Fârisîde sâzende, Türkîde daği Fârisî üzre sâzende derler¹¹⁸”.

“Avvâd ‘Arabîdir, Fârisîde berbutzen, Türkîde kopuz çalıcı demektir¹¹⁹”.

Bu bilgilere göre, Arapçada “zemmâr ve kassâb” şeklinde kullanılan terimlerin karşılığı, Farsça ve Türkçede “neyzen”dir. Arapçadaki “mizher ve ud” terimlerinin mukabili, Farsçada “berbut”, Türkçede “kopuz” şeklindedir. “Mutrıb” Arapça bir terim olup Farsça ve Türkçede “sâzende” anlamındadır. Arapçadaki “avvâd” teriminin karşılığı ise, Farsçada “berbutzen”, Türkçede “kopuz çalıcı”dır.

Cafer Efendi, faslın sonundaki gazelde, “bari düzgün olmayan sesinle bize daha fazla elem verme” diyerek sonsuzluğun olmadığı cihanda saz ve sözün faydasız olduğunu ve mutriplerin¹²⁰ gamını defetmeye yetmediğini dile getirmiştir¹²¹:

¹¹⁵ İbnü'l-Melek, *Şerhu'l-Mesâbih*, 6: 17 (4274).

¹¹⁶ RM/81b, s. 116.

¹¹⁷ RM/81b, s. 116.

¹¹⁸ RM/81b, s. 116.

¹¹⁹ RM/81b, s. 116.

¹²⁰ “Saz çalan kimse, sazende, hanende”; Yılmaz Öztuna, “Mutrıb”, *Türk Musikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 277.

¹²¹ On dördüncü faslın eserde geçtiği yer için bkz. RM/81a-82b, s. 115-118.

*Çün bakâ yokdur cihânda saña neyler sâz ü söz
Oldürür dâ'im şādāsı bu 'ademdir bu 'adem¹²²*

1.2.6.15. On Beşinci Fasl

Bu bölüm, hayır duadan oluşmaktadır. Cafer Efendi, vefasız dünyanın çehresini görmemek için birkaç gün inzivaya çekilerek gizlenmek istediğini, bayram gününe rastlayan zamanda bir itizarnâme¹²³ gönderildiğini belirtmiştir. İdiyye¹²⁴ şeklinde yazılan kasidenin sonlarında Mehmed Ağa'ya dua eden Cafer Efendi, onun gönlünün daima safa ve sürur içinde olmasını dileyerek şöyle yakarmıştır:

*Oldukça ʔd ve gökde göründükçe mäh-ı nev
Encüm gibi sa ʔd olasız gün gibi ferʔd¹²⁵*

Cafer Efendi, kasideden sonra dua kısmına kıt'a şeklinde yazdığı bir münacatla başlamıştır. Daha sonra sırasıyla Allah'ın birliği, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ruh-ı şerifleri, gelmiş geçmiş tüm peygamberler, evliyalar, ashab-ı şerif, dört halife, meşâyih-i kiram, musannifler, müçtehitler, müttekiler, salihler ve bütün ümmet-i Muhammed içindeki iman ehlinin ruhları için; Sultan I. Ahmed Han, Mehmed Ağa, Mimar Sinan, Davud Ağa, Dalgıç Ahmed Ağa için; Kâbe'yi ilk bina eden Hz. Âdem ve Hz. Şit için; marangozların piri Hz. Nuh, Kâbe'yi tekmil eden Hz. İbrahim ve onun ailesi için; son olarak da tüm Müslümanlar için dua etmiştir. Eserde dua şöyle başlamaktadır:

“Evvelâ bizi ve cümle benî âdemi ve benî âdemden gayrı on sekiz biñ âlemi yokdan var eden ol Hüdâ-yı zü'l-minen celle celâlihü ve 'amme nevâlühü Hâzretleri'niñ birliği için. Şâniyen seyyidü'l-kevneyn Resûl-i Ekrem şallallâhü te'âlâ 'aleyhi ve sellem Hâzretleri'niñ rûh-ı pür-fütûhları için ve sâyir cemî'-i enbiyâ-i aşfîyâ ve evliyâ-i etkîyâ' ervâh-ı şerîfeleri için. Şâlişen cemî'-i âl ü aşhâb, bâ-huşûş çâryâr-i güzîn rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'în ervâh-ı tayyibeleri için ve andan soñra bu âna gelince geçen 'ulemâ-i 'izâm ve meşâyih-i kirâm, muşannifîn ve müctehidîn, müttekîn ve şâlihîn...¹²⁶”.

¹²² RM/82b, s. 118.

¹²³ Bu terim, “itizâr” sözcüğünün “özür dileme, mazeretini bildirme” gibi anlamlarından hareketle “özür mektubu” şeklinde tanımlanabilir; Ayverdi, “İtizâr”, *a.g.e.*, c. 2, s. 1475.

¹²⁴ “Nesib bölümlerinde Ramazan, Kurban, Nevruz gibi bayramların tasvir edildiği kasideler”; Mermer-Keskin, “İydiye”, *a.g.e.*, s. 42.

¹²⁵ RM/83b, s. 119.

¹²⁶ RM/84a, s. 120.

Duasını salavatla sonlandıran Cafer Efendi, Tarih¹²⁷ ve Hatimetü'l-kitâb¹²⁸ şeklinde yazdığı kaside ile menâkıbnâmeyi tamamlamıştır. Yüzden fazla kitap içinden alınan ve Ağa Hazretleri'ne namzet olan eserinin sedef gibi incilerle dolu olduğunu söylemiş ve bu kısmı Allah'ın Tevvâb ismi ile sonlandırmıştır¹²⁹:

*Bu şafânâmeyi şimdengeru hatmeyleyelim
Hatmi olsun daği esmâ-i Hüda-yı Tevvâb*

*Hamdülillâh tamâm oldu bu Mi'mâriyye
Sene 1023/1614
Mısrâ-ı hamdi hesâb et çıka târih-i kitâb¹³⁰*

1.2.7. Risâle'deki Nazım Şekilleri

Risâle-i Mimâriyye'nin nazım olan kısımları; beyit, gazel, kaside ve kıt'adan oluşmaktadır. Bu bağlamda, eserde on iki beyit, dört gazel, on kaside ve on bir kıt'a vardır. Şiir şekillerinin Klâsik Türk Edebiyatı nazım biçimleri oluşu, *Risâle-i Mimâriyye*'nin aynı zamanda bir edebî eser olarak da değerlendirilebileceğinin somut göstergelerinden biridir.

1.2.7.1. Beyit

Sözlük anlamı “ev, çadır, oda, mesken, konak” olan ve iki mısradan oluşan nazım parçasına beyit¹³¹ denir. Mısraları birbiriyle kafiyeli olan beyitlere “mukaffâ”, “musarrâ” veya “matla”; kafiyeli olmayan beyitlere de “müfred” ya da “ferd” adı verilmiştir¹³². Buna göre, toplam on iki beyitten on biri “matla”, bir tanesi “müfred” şeklindedir. *Risâle*'de yer alan beyitlerden on tanesi “beyit”, ikisi “nazm” başlığı altında verilmiştir. Eserdeki nazm başlığı ile verilen beyitlerden biri olan ve Emevî halifesi Mervân-ı Har ile İmâm-ı A'zam'ın hikâyesinin anlatıldığı kısımda geçen “müfred”, halifenin İmâm-ı Azam'a sorduğu bir soruya cevap niteliğinde olup “El-cevab, Allah doğrusunu en iyi bilendir, sadaka ettiğiniz şey, o haram maldır” anlamındadır:

¹²⁷ “Bir olayın ‘eserin’ bitiş yılını gösteren mısra, beyit veya kıt'a”; Pala, “Târih”, *a.g.e.*, s. 451.

¹²⁸ “El yazması eserlerin son bölümü”; Pala, “Hâttime”, *a.g.e.*, s. 210.

¹²⁹ Eserde on beşinci faslın geçtiği yer için bkz. *RM/82b-87a*, s. 118-124.

¹³⁰ *RM/87a*, s. 124.

¹³¹ Nihad M. Çetin-Kazım Yetiş, “Beyit”, *DİA*, İstanbul, 1992, c. 6, s. 66.

¹³² İpekten, *a.g.e.*, s. 13.

El-cevāb: Allāhu a'lem bi's-şavāb
*Mā-taşaddaktüm hüve'l-mālū'l-ḥarām*¹³³

Hikâyenin sonunda yer alan ve eserdeki diğer beyitler gibi matla şeklinde olan beyit ise, “Allah yolundaki kişiye haram mal nasip olmaz, sana isabet edecek şey, nasibindeki takdirindir” anlamında ve haram malın kötü kimselere, helal malın da iyi kimselere nasip olacağı belirtilirken dile getirilmiştir:

Māl-ı ḥarām olmaz imiş zāhide naşīb
*Mā kāne fî naşībıke maḳdûrküm yuşīb*¹³⁴

Risâle'de, olayların ardından söylenen beyitler anlatılan hikâye ile bağlantılıdır. Mesela Mehmed Ağa, musiki ilmini öğrenmek istediğinde bu ilmi öğrenmek için musiki üstadına yalvarmaya başlamıştır. Ağa'nın “Ey musikide yetkinliğe ulaşmış üstat, bana bak, bu sanatla benim gönlümü aç” manasındaki bu yakarışı aşağıdaki beyitle belirtilmiştir:

Naẓar kıl baña ey üstād-ı kāmīl
*Bu şan'atla beni sen dil-güşā kıl*¹³⁵

Risâle'de, “matla” şeklindeki bir diğer örnek, Mehmed Ağa'nın padişah için sedef işlemeli bir ok kuburu yaparak dört İstanbul kadısına mübaşir olduğunun anlatıldığı kısımdadır. Cafer Efendi, Mehmed Ağa'nın mübaşirlik görevini, “Elinizde her ne olursa o devlet hizmeti olsun, yürü mübaşirlik sana mübarek olsun” manasına gelen şu beyitle dile getirmiştir:

Mañşīb olsun eliñizde ne olursa olsun
*Yürü muḥzırbaşılık saña mübārek olsun*¹³⁶

1.2.7.2. Gazel

Türk edebiyatına XIII. yüzyılda Fars edebiyatı yoluyla geçen, beyit sayısı dört ile on beş arasında değişen ve kafiye şeması “aa ba ca” olan nazım şekline gazel

¹³³ RM/30a, s. 43.

¹³⁴ RM/30b, s. 43.

¹³⁵ RM/8a, s. 13.

¹³⁶ RM/20a, s. 29.

denir¹³⁷. *Risâle-i Mimâriyye*'de dört gazel vardır. Birinci gazel, Mehmed Ağa'nın yiğitliği ve sanatındaki üstatlığı hakkında olup beş beyitten oluşmaktadır. Cafer Efendi, Mehmed Ağa'yı "o cömertlik kaynağı merdin eli böyle altındır, elmas gibi şerefli zâtı incidir" anlamına gelen aşağıdaki dizelerle nitelemiştir:

*Ol merd-i kân-ı cûduñ eli böyle zer gerek
Elmas gibi zât-ı şerîfi güher gerek*¹³⁸

İkinci gazel, Ağa'nın yardım ve cömertlikleri hakkındadır. Cafer Efendi, yedi beyitten oluşan gazele "yüce vasıflarını nasıl anlatayım, lütuf ve keremlerini nasıl nakledeyim?" anlamındaki şu beyitle başlamıştır:

*Vaşf-ı şerîfiñi nice şerh ü beyân edem
Luţfu keremleriñ nice nakl ü 'ayân edem*¹³⁹

Üçüncü gazel, Mehmed Ağa'nın Mekke ve Medine şehirlerine ettiği hizmetten dolayı "mimâr-ı hadîmü'l-Haremeyn" olarak anılmasıyla ilgilidir ve yedi beyitten oluşmaktadır. Cafer Efendi, Allah'a itaat eden bir kul olan Mehmed Ağa'nın tüm isteklerinin gerçekleştiğini, Kâbe ve Ravza'da yaptığı güzel eserlerle iki mübarek yerin hizmetçi mimarı olduğunu aşağıdaki dizelerle belirtmiştir:

*Bârî Hüdâya olmağla inkıyâdıñız
Dünyâda hâşıl oldu cemî'-i murâdıñız*

*Şun'etmegin o hûb eşeri Beyt ü Ravza'da
Mi'mâr-ı hâdimü'l-Haremeyn oldu adıñız*¹⁴⁰

Dördüncü ve son gazel, dünyanın kınanması, sonsuz gibi görünen bu âlemin sona ereceği gibi konuları ihtiva etmektedir. Cafer Efendi, "Eğer ibret alırsan bir tek kıldan al, her an devam eden bu laf kalabalığı nedir? Şarap gibi meclisten meclise âlemi dolaşma, akıllıysan eğlenceli sohbet meclislerine ayak basma" anlamındaki şu dizelerle nasihatte bulunmuştur:

¹³⁷ Haluk İpekten, "Gazel", *DİA*, İstanbul, 1996, c. 13, s. 440-441; Muallim Naci, "Gazel", *Edebiyat Terimleri İstılâhât-ı Edebiyye*, (haz. M. A. Yekta Saraç), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul, 2004, s. 21; Turan Karataş, "Gazel", *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 168.

¹³⁸ *RM/21b*, s. 31.

¹³⁹ *RM/30b*, s. 44.

¹⁴⁰ *RM/40b*, s. 57-58.

*İbret alırsañ eğer bir demde bir tek kıldan al
Yâ nedir bu keşret-i kıyl ü makâle dembedem*

*Mey gibi meclis be-meclis devr kılma âlemi
Âkil iseñ bezm-i iyy ü işrete başma kadem¹⁴¹*

Cafer Efendi'nin bahsi geçen gazellerinde, klâsik şekilde aşk ve sevgiliden ziyade, methiye, zamandan şikâyet gibi, daha çok kaside nazım şekliyle ifade edilen hususların ele alındığı dikkati çekmektedir. Kişi tavsifini konu alan bu gazellerde genellikle övgüye konu olan kişinin kudretinden, gücünden veya cömertliğinden bahsedilmiştir¹⁴².

1.2.7.3. Kaside

Bir kişiyi övmek ve genellikle yardım istemek amacıyla aynı kafiye de on beş beyitten fazla olmak üzere yazılan şiirlere kaside denir¹⁴³. *Risâle*'de, on kaside bulunmaktadır. İlk üç kasideye eserin ilk kısmında tevhid-münacat¹⁴⁴ ve naat¹⁴⁵ şeklinde; diğerlerine ise, farklı bölümlerde yer verilmiştir. Kasideler “revî harfler” olarak bilinen ve kafiye yi meydana getiren asıl harfe göre adlandırılmıştır. Buna göre, kasidelerin son harfi “lâm, râ, mim, bâ ve dal” harflerinden oluşmuştur. Bazı kasidelerde son harften önce “elif, vav, ye” harfleri bulunur. Bu kasideler, aldıkları harfe göre “elif ile râiyye”, “yâ ile dâliyye” gibi adlarla belirtilmiştir. Kasideler; Allah'ın sanatının özellikleri, Hz. Muhammed'in vasıfları, sahabenin medhi, Kâbe-i Mükerre me ve Medine-i Münevvere gibi kutsal yerlerin nitelikleri, Sultan Ahmed Camii'nin vasıfları, Mehmed Ağa'nın özellikleri ve *Risâle*'nin bitişi ile ilgili konuları ihtiva etmektedir. Son dört kasidenin Esâsiye¹⁴⁶, Bahâriye¹⁴⁷, İydiye¹⁴⁸, Tarih ve Hatimetü'l-kitâb¹⁴⁹ olarak ayrıldığı görülür. Cafer Efendi, Esâsiye Kâsidesi'nde dünyayı

¹⁴¹ RM/82b, s. 118.

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Selami Turan, “Erken Dönem Türk Şiirinde Gazel”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2000, s. 112.

¹⁴³ Kaside hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, Ankara, 2003, s. 38; Naci, “Kaside”, *a.g.e.*, s. 98; Tahir-ül Mevlevî, “Beyt”, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 84; Yaşar Aydemir, “Türk Edebiyatında Kaside”, *Bilig*, 2002, S. 22, s. 133-134.

¹⁴⁴ RM/2b, s. 5.

¹⁴⁵ RM/3b, s.6; 4a, s. 7.

¹⁴⁶ RM/51b-53a, s. 67-68.

¹⁴⁷ RM/59b-60b, s. 77-79.

¹⁴⁸ RM/83a-83b, s. 118-119.

¹⁴⁹ RM/86b-87a, s. 123-124.

bir cami gibi tasvir etmiş, ilk dizelerde “şimşek çakınca ortaya çıkan nurların büyük kubbeyi aydınlattığını” dile getirmiştir:

*Berķ urub zer-‘ālem-i mihr ile çerķ-i devvār
Eyledi kubbe-i gerdūn yine envār izhār¹⁵⁰*

Âlemin büyük bir cami gibi tasavvur edilişi, Bahâriye Kasidesi’nde de görülmüştür. Cafer Efendi, “Caminin bahçesinin takva sahibi zahitlerle dolduğunu ve çiçeklerin kâşif pirler makamına eriştiğini” dile getirmiştir:

*Pür oldu zāhid-i ‘ābidle ma‘bed-i gülzār
Erişti pîr-i mükāşif maḳāmına ezhār¹⁵¹*

İydiye Kasidesi, Allah’ın altın kalemle feleğe “bayram günü” yazıp kullarını müjdelemesiyle başlatılmıştır. Cafer Efendi’nin bu tasviri şu dizelerde dile getirilmiştir:

*Tebşîr edip ‘ibādını fa‘āl-i mā-yürîd
Zer ḥāme ile yazdı bu şeb çerķe ‘ayn-ı ʿîd¹⁵²*

Risāle’nin sonunda yer alan Tarih ve Hatimetü’l-kitâb Kasidesi ise, isminden de anlaşılacağı gibi, eserin bitiş tarihine işaret etmektedir. Cafer Efendi, eserini hayırla tamamladığı için Allah’a şükrettiği aşağıdaki beyitle *Risāle*’yi tamamlamıştır:

*Ḥamdülillāh tamām oldu bu Mi‘māriyye
Sene 1023/1614
Mıṣra‘-ı ḥamdi ḥesāb et çıķa tārîḫ-i kitāb¹⁵³*

1.2.7.4. Kıt‘a

En az iki, en fazla dokuz-on beyte kadar olan nazım parçalarına kıt‘a denir¹⁵⁴. *Risāle*’de dört ve altı mısradan oluşan kıt‘aların kafiye şeması genellikle “aa xa xa” şeklindedir. Bu tür kıt‘alara ilk beytinin kafiye olması sebebiyle “nazm” denilmiştir¹⁵⁵. *Risāle*’de yer alan dokuz kıt‘a “nazm” şeklindedir. Diğer iki kıt‘anın kafiye düzeni, “xa xa xa” olarak verilmiştir. Cafer Efendi, kıt‘alar arasında sadece eserin sonunda yer alan şiire “*Kıt‘a der münâcât-ı be-Ḥüdâ-yı Rabbi’l-‘ālemîn ‘azze ismuhū ve te‘ālâ şānehū*”

¹⁵⁰ RM/51b, s. 67.

¹⁵¹ RM/59b, s. 77.

¹⁵² RM/83a, s. 118.

¹⁵³ RM/87b, s. 124.

¹⁵⁴ İpekten, a.g.e., s. 52.

¹⁵⁵ İpekten, a.g.e., s. 57.

şeklinde isim vermiştir. Bu kıt'a, "Ey yüce, tek ve her türlü güce sahip olan Allah; Sen'in çok olan lütfunun haddi ve hesabı yoktur; lütuf, ihsan, bağış ve cömertlik Sen'de; hata, isyan ve suç bizde sonsuzdur" anlamındadır ve aşağıdaki dizelerden oluşmaktadır:

*Ey Hüdâ-yı Mûte'âl Vâhid ü Ferd ü Şamed
Seniñ in'âm-ı firâvânîña yok hadd ü 'aded
Sendedir luţf u 'atâ sendedir ihsân ü kerem
Bizde 'işyân ü haţâ cürm ü cinâyet bi-ḥad¹⁵⁶*

Risâle'de yer alan diğer kıt'alara "nazm" başlığı altında yer verilmiştir¹⁵⁷. Anlatılan olaylarla bağlantılı olarak verilen kıt'alardan biri, Mehmed Ağa'nın mübarek vakitte sedefkârlığa başlayıp mimarlığı bitirdiği ile ilgilidir. Mehmed Ağa'nın Kâbe ve Ravza'ya yaptığı eserlerin anlatıldığı kısımda "mahşer gününe kadar böyle eser sahibi kimse olmaz, âlemde eserleri onun varlığını daim etsin" anlamına gelen dizeler aşağıdaki şekildedir:

*Başlayıp vaqt-i mübârekde şadefkârlığı
İşte hatmeyledi şimdi Ağa mi'mârlığı
Ḥaşredek öyle eşer şâhibi âdem olmaz
Anı ihyâ ede 'âlemde anıñ varlığı¹⁵⁸*

1.2.8. *Risâle*'deki Şiirlerin Vezin İstatistiği

Cafer Efendi'nin şiirleri incelendiğinde, bazı dizelerin kusursuz şekilde vezne uyduğu görülse de, genel olarak bakıldığında şiirlerin, aruz tekniği bakımından zayıf olduğu söylenebilir. Cafer Efendi, eserde ikili, üçlü ve dörtlü tef'ilelerden oluşan aruz kalıplarına yer vermiş, bazı vezinlerin tef'ilelerini başka eserlerde de görüldüğü üzere, değiştirerek kullanmıştır. *Risâle*'de, vezinlerin son tef'ilesinin fâ'ilün, fâ'ilât, fe'ilün, fe'ilât, fa'lün, fa'lât şeklinde birbiri yerine kullanılabilmek özelliğinden istifade edilmiştir. Eserde, onuncu kasidede kullanılan "mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ilât" şeklindeki aruz kalıbı, kaynaklarda bulunamamıştır. *Risâle-i Mi'mâriyye*'de manzum parçalarda kullanılan vezinlerin isimleri, hangi şiirde kaç defa geçtiği, eserdeki kullanım sayısı ve oranı gibi bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

¹⁵⁶ RM/83b, s. 119.

¹⁵⁷ Cafer Efendi'nin *Risâle*'de nazm başlığıyla verdiği kıt'alar için bkz. RM/13a, s. 20; 17b, s. 26; 24b, s. 36; 27a, s. 38; 27b, s. 39; 28b, s. 41; 38b, s. 55; 42a, s. 59; 58a, s. 75.

¹⁵⁸ RM/42a, s. 59.

Bahir Adı	Vezin Adı	Kullanım Sayısı	Eserdeki Oranı	Geçtiği Yerler
	Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün fe'ilāt (1)	1	% 2,7	K1
Muzârî	Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilāt (4)	8	% 10,8	K4, K9, Kt6, B11,
Muzârî	Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün (4)		% 10,8	K3, G1, G2, G3
Müctes	Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt (1)	3	% 2,7	K8
Müctes	Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün (2)		% 5,4	Kt4, Kt5
Hezec	Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün (1)	1	% 2,7	B10
Remel	Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt (3)	4	% 8,1	G4, Kt1, Kt8
Remel	Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün (1)		% 2,7	Kt3
Remel	Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilāt (3)	7	% 8,1	K7, K10, Kt9
Remel	Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün (1)		% 2,7	Kt11
Remel	Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fa'lāt (1)		% 2,7	B7
Remel	Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fa'lün (2)		% 5,4	B1, B6
Hezec	Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün (4)	4	% 10,8	K2, B2, B8, Kt2
Remel	Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt (2)	2	% 5,4	Kt7, B12
Remel	Fā'ilātün fe'ilātün fe'ilün (1)	2	% 2,7	B9
Remel	Fā'ilātün fe'ilātün fa'lün (1)		% 2,7	B5
Hafif	Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilün (2)	4	% 5,4	K5, K6
Hafif	Fā'ilātün mefā'ilün fa'lāt (1)		% 2,7	B3
Hafif	Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilāt (1)		% 2,7	B4
Recez	Müstef'ilātün müstef'ilātün (1)	1	% 2,7	Kt10

İKİNCİ BÖLÜM

TASVİRLER

Sözlük anlamı; “tasarlama, bir şeyi sözle veya yazıyla anlatma, göz önünde canlandırma¹⁵⁹” olan tasvir, edebî bir terim olarak “herhangi bir şeyin nitelik, nicelik, görünüm gibi bütün özelliklerinin “karakteristik görünüşlerinin” ayrıntılarıyla okuyanın/dinleyenin gözü önünde ya da zihninde canlanacak şekilde “o şeyin hâline münasip ifadelerle” anlatılması” demektir¹⁶⁰. *Risâle-i Mimâriyye*’de yer alan tasvirler; kişi, olay, karakter, duygu, eylem, durum ve mekân tasvirleri olarak değerlendirilmiştir. Kişi tasvirleri, Mehmed Ağa’nın ruhî portresini, mekân tasvirleri ise, bir mimar olarak yaptığı eserlerin niteliğini ve yapısını ortaya koymaktadır.

2.1. KİŞİ TASVİRLERİ

Tasvirlerle çizilen tablolar, şairin ya da yazarın hayata bakışını ifade etmektedir. Bu yüzden nazımda ve nesirde anlatımı zenginleştirmek amacıyla kullanılan tasvirler; eserdeki kahramanın karakter özellikleri, yaşama bakış açısı, duygu, düşünüş, tutum ve davranışları hakkında ipuçları vermektedir¹⁶¹. Bu kısımda, *Risâle-i Mimâriyye*’de Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Sultan I. Ahmed’in ve Murad Paşa’nın karakterlerine, duygu durumlarına ve eylemlerine dair yapılan tasvirler üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) İle İlgili Tasvirler

Risâle-i Mimâriyye’de yerlerin ve göklerin Hz. Muhammed (s.a.v.) hürmetine yaratıldığı belirtilmiştir. Cafer Efendi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) güneş gibi dünyayı aydınlatıldığını, kokusunun amber ve miske benzediğini dile getirirken O’nun diğer peygamberlere olan üstünlüğünü Miraç hadisesi ile tasvir etmiştir. Bu kısımda Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ait tasvirler iki başlıkta ele alınacaktır.

¹⁵⁹ İsmail Parlatır vd., “Tasvir”, *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, c. 2, s. 2146.

¹⁶⁰ Karataş, “Tasvir”, *a.g.e.*, s. 455.

¹⁶¹ Saadet Karaköse, “Divan Şiiri Gazellerinde Tasvir ve Tahkiye”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2004, S. 18, s. 51.

2.1.1.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Fizikî Görünümüyle İlgili Tasvirler

Gelenek içinde Hz. Muhammed'in dış görünüşü, üstün ahlakı, mucizeleri, teninin güzel kokması veya beşerî yönü gibi şemail konularını ele alan eserler mevcuttur. Bu eserler arasında en bilinenleri; Tirmizî'nin *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye ve'l-hasâ'ilü'l-Mustafaviyye*'si, Ferrâ el-Begavî'nin *el-Envâr fî şemâ'ili'n-nebeviyyi'l-muhtâr*'ı, Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ*'sı, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'in *Şemâilü'r-resûl*'ü, Süyûtî'nin *eş-Şemâ'ilü's-şerîfe*'sidir¹⁶². Cafer Efendi, *Risâle-i Mimâriyye*'de yer alan naatta, Hz. Muhammed'in temiz oluşu, terinin güzel kokması, aydınlık cemali, nurdan yaratılması gibi tasvirlerle yer vermiştir. Eserdeki kasidelerden biri, Hz. Muhammed (s.a.v.) için yazılmış bir naattır. Cafer Efendi, bu şiirde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) güneş gibi dünyayı aydınlatan bir cevher olduğunu belirterek bir bulutun bütün gün ona gölge ettiğini¹⁶³ söylemiştir:

*Felek fahreylesin şükreylesin yer
Bütün gün sâye idi aña bir ebr*

*Ki versin mihr-i enver 'âleme fer
Güneş eyler idi ol ebri perde*¹⁶⁴

Kasidede, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ayağının toprağı taze amber, geçtiği yollar ise, misk kokusuyla ilişkilendirilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bastığı için toprak güzel kokmuş, çiçekler O'nun gülen yüzünün hürmetine açılmış ve kırmızı gül, güzel kokusunu mübarek terinden almıştır¹⁶⁵:

*Ayağıñ toprağıdır 'anber-i ter
Gubâr-ı rehgüzârıñ misk-i ezfer*

¹⁶² M. Yaşar Kandemir, "Şemâil", *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 498-499.

¹⁶³ Agâh Sırrı Levend, "Bulut", *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Yayınları: 6, İstanbul, 1984, s. 128. Bulutla ilgili bir diğer mucize, Rahip Bahira'nın Kureyş ticaret kervanı yolda ilerlerken bir bulutun gün boyunca kervandakiler arasında Hz. Muhammed'i (s.a.v.) gölgelediğini söylemesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Asım Köksal, *İslam Tarihi Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed Aleyhisselâm ve İslâmiyet*, Köksal Yayıncılık, İstanbul, 1999, c. 2, s. 80-81.

¹⁶⁴ *RM/3b*, s. 6-7.

¹⁶⁵ Gelenek içinde Hz. Muhammed'in terinin güzel kokması veya gül kokusuna benzetilmesi başka eserlerde de söz konusu edilmiştir. Bu eserler arasında, Müslim'in *el-Cami'u's-Sahîh*'inin Fezâil bölümünde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) temiz oluşu ve terinin güzel kokmasıyla ilgili hadislerle yer verilirken Ferrâ el-Begavî'nin *el-Envâr fî şemâ'ili'n-nebeviyyi'l-muhtâr*'ı ve Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ*'sında teninin güzel kokusuna dair bilgilere yer verilmiştir; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şema'ili hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, *a.g.md.*, s. 497-499.

*Nedir bu hikmet-i ‘uzmā ki ‘ālem
Olubdur hāk-i pāyiñle mu‘aṭṭar*

*Açıldı rûy-ı ḥandaniñla ezhâr
Mübârek derden olmuş verd-i aḥmer¹⁶⁶*

Cafer Efendi, bu kasidede ayrıca, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) abdest aldığı suyun yere dökülmesiyle yeryüzüne güzel kokular yayıldığını da ifade etmiştir:

*Vuzûñuzdan yere akmış-dürür mā’
Odur rûy-i zemîn olmuş muṭahhar¹⁶⁷*

Aynı şiirde yer alan bir başka tasvir, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nurdan yaratıldığına dairdir. “Mübarek zatın baştanbaşa nurdan yaratılmıştır” anlamına gelen dizeler şu şekildedir:

*Serāpā Ḥazret-i Zāt-ı şerîfîñ
Olupdur nurdan rûḥ-ı muṣavver¹⁶⁸*

2.1.1.2. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Diğer Peygamberlere ve Diğer İnsanlara Olan Üstünlüğüyle İlgili Tasvirler

Kelime anlamı “merdiven” olan Miraç, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Recep ayının 27. gecesinde Mekke’deki Mescid-i Haram’dan Kudüs’teki Mescid-i Aksa’ya getirilmesi olayıdır. Kur’ân-ı Kerim’de İsrâ Suresi’nde¹⁶⁹ geçen bu mucizede Cebrail’in (a.s.) “Burak” adındaki binekle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanına gelerek Mescid-i Aksa’ya gittiği ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) orada peygamberle görüştüğü anlatılır¹⁷⁰. Gelenek içinde Miraç mucizesini konu edinen birçok eser yazılmıştır. “Miraciye” adı verilen bu eserlerin şairleri arasında Süleyman Nahifî, Ganizâde Nâdirî, Abdülvâsi Çelebi, Abdülbâki Arif, İsmail Hakkı Bursevî, Arif gibi isimleri saymak mümkündür¹⁷¹. *Risâle-i Mimâriyye*’de yer alan naatta, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Miraç mucizesinin

¹⁶⁶ RM/4a, s. 7.

¹⁶⁷ RM/4a, s. 7.

¹⁶⁸ RM/4a, s. 7.

¹⁶⁹ “Kulu (Muhammed aleyhisselam’ı bedeniyle) geceleyin Mescid-i Haram’dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren (Allah’)ın şânı yüce (ve her türlü noksanlıktan uzak)tır”; el-İsrâ, 17/1; Feyizli, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁷⁰ Bu konuyla ilgili bilgi için bkz. Pala, “Mi’râc”, *a.g.e.*, s. 334-335; M. Asım Köksal, eserinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Miraç mucizesini Buhârî, Tirmizî, Müslim, Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerin bu konudaki hadislerine yer vererek anlatmıştır. Bkz. Köksal, *a.g.e.*, c. 2, s. 218-219.

¹⁷¹ Mustafa Uzun, “Mi’râciyye”, *DİA*, İstanbul, 2005, c. 30, s. 136.

tasvirine de yer verilmiştir. Cafer Efendi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Burak" adlı bineğiyle göklere yükseldiğini belirterek Necm Suresi'nde yer alan ve Miraç'ta Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah Teâlâ ile arasındaki mesafeye işaret eden "kâbe kavseyn" "iki yay kadar, hatta daha da yakın"¹⁷² tabirine dikkat çekmiştir. Müellif, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Cebrail (a.s.) ile olan yolculuğunu tasvir ederken "Burak ile göklere yükseldin, o at (peygamberler arasında) sadece sana tayin edildi, kâbe kavseyn senin makamındır, o yerden Cebrail (a.s.) kanat çekmiştir" ifadelerine yer vermiştir:

*Burâk ile ser-i eflâke çıkdñ
Saña oldu o rahş ancağ müsehhâr*

*Mekaniñdır mağâm-ı kâbe kavseyn
O yerden Cebrâil çekmişdürür per¹⁷³*

2.1.2. Sultan I. Ahmed İle İlgili Tasvirler

Osmanlı Devleti'nin 14. padişahı olan Sultan I. Ahmed (ö. H.1026/M.1617), III. Mehmed'in oğludur. İstanbul'daki padişah külliyelerinin Süleymaniye'den sonra en büyüğü olan Sultan Ahmed Camii ve külliyesini yaptırmıştır. Bunun yanı sıra, Kâbe'nin onarımı için İstanbul'dan özenle işlenmiş mermer minber, Kâbe için altın ve gümüş kuşaklar, özel kumaşlardan yapılan örtüler göndermiştir. Vefat ettiğinde Sultan Ahmed Camii yanındaki türbesine gömülmüştür¹⁷⁴. *Risâle-i Mimâriyye*'de Sultan I. Ahmed Han, genellikle padişahlığı, kahramanlığı, adaleti, cömertliği ve hayırları ile tasvir edilmiştir:

"...ekâlim-i seb'a saltanatı ile müşerref olan şehinşâh-ı a'zam ve hâkân-ı ekrem câmî-i mehâsinü'l-luğf-ı ve's-şiyem halîfetullâhi fi'l-âlem hâmi-i bilâd-ı ehli'l-îmân mâhi-i ehli'l-küfr ve't-tuğyân bâni'i'l-cuma'i ve'l-medâris kâli'ü'l-biya'i ve'l-kenâyis, mâlikü ezimmeti habli'l-verîd, fî 'arşati'd-dehri min qarîbin ve ba'îd sulţânü'l-berreyn ve'l-bahreyn hâmi'i'l-Haremeyni's-şerîfeyn bi-yedihi memâlikü'r-Rûm ve'l-Kurum (Kırım) ve'l-Arab ve'l-Acem, zıllullâhi'z-zalîli fi'l-arzi 'alâ kâffeti'l-ümem, râfi'ü râyâti'd-dîn el-ezher, müzihi âyâti's-şer'i'l-muṭahhar, hüve's-sulţân er-râbi' aşer min âli şâhibi'l-fütüh ve'l-meğâzi es-sulţân Ahmed Han el-ğâzi...¹⁷⁵".

¹⁷² en-Necm, 53/9.

¹⁷³ RM/3b, s. 7.

¹⁷⁴ Sultan I. Ahmed'le ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Sakaoğlu, "Ahmed I", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, c. 1, s. 90-93; Bahadır Atalay vd., "Ahmed I", *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Tercüman Gazetecilik Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 21; Sertoğlu, "I. Ahmet", *a.g.e.*, s. 255.

¹⁷⁵ RM/4b-5a, s. 8.

Bu cümlelerde, Sultan I. Ahmed Han, “yedi iklim saltanatının yüce padişahı, cömert komutan, lütuf ve güzel huyların kendinde toplandığı (kişi), Allah’ın halifesi, Müslüman ülkeleri koruyan, asileri ve kâfirleri yok eden, camiler ve medreseler yaptıran, manastır ve kiliselerin kökünü kazıyan, İslâm’ın dizginlerini elinde tutan, iki denizin ve iki karanın sultanı, Haremeyn-i Şerifeyn’in koruyucusu; Rum, Kırım, Arap ve Acem ülkelerini elinde tutan; yeryüzünde bütün ümmetler için Allah’ın gölgesi hükmünde bulunan; parlak dinin bayraklarını yükselten; kutsal dinin alametlerini açıklayan; fetihler ve gazalar sahibi hanedanın on dördüncü sultanı” şeklinde anılmıştır¹⁷⁶.

Risâle’de, Sultan Ahmed Camii’nin vasıflarının anlatıldığı Esâsiye Kasidesi’nde ise, I. Ahmed, kılıcı ile kâfirleri imana getiren, hükmü altındaki bütün ülkeleri küfürden temizleyen bir padişah olarak tasvir edilmiştir:

*Yıkanıp kân ile pak oldu kamu memleketiñ
Anıñçün dediler şanıña ħuni ħünkâr*

*Şevketiñle göricek devlet ü dîn ü kılıcıñ
Ser-fürû kıldı saña bân u kırâl ü küffâr*¹⁷⁷

2.1.3. Murad Paşa İle İlgili Tasvirler

Risâle-i Mimâriyye’de yer alan kişi tasvirlerinden biri de Murad Paşa’ya aittir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın Murad Paşa ile görüşme sebebini açıkladıktan sonra onun kişiliğine dair tasvirlerle yer vermiştir. *Risâle*’de bahsi geçen Murad Paşa’nın, Sultan I. Ahmed döneminde Celâli isyanlarını bastırmasıyla bilinen Kuyucu Murad Paşa olma ihtimali yüksektir. *Sicill-i Osmani*’de bahsi geçen paşanın sadık, doğru ve cesur olduğu yazılıdır¹⁷⁸. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın elli yıldır birçok devlet erbabıyla görüşüğünü, ancak Paşa’daki güzel huyları kimsede görmediğini ve bu huyların kendisine de sirayet etmesini istediği için onunla görüşmeye devam ettiğini belirtmiştir. Eserde, Mehmed Ağa, onun için “*Ca’fer Efendi, imdi paşa-yı kām-yāb bir zāt-ı müsteṭāb ve gevher-i kem-yābdır ki, âdem aña ziyāde muḳārın olmayınca ve anıñ ħüsn-i ħālını*

¹⁷⁶ Sultan I. Ahmed’le ilgili diğer tasvirler için bkz. RM/39b, s. 56; 52a, s. 67; 53a, s. 68; 60a, s. 78.

¹⁷⁷ RM/52b, s. 68.

¹⁷⁸ Seyit Ali Kahraman, “Murad Paşa (Kuyucu)”, *Sicill-i Osmani Osmanlı Ünlüleri*, (haz. Nuri Akbayer), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul, 1996, c. 4, s. 1116.

*kemā-yenbağī müşāhede etmeyince kıymetini bilemez*¹⁷⁹” demiştir. Mehmed Ağa’ya göre Murad Paşa, beğenilen bir kişi, az bulunan bir cevherdir ve bir kişi ona yakın olmayınca, hâl güzelliğini gereği gibi gözlemlemeyeceği için onun kıymetini bilemez. Cafer Efendi, Murad Paşa’nın iyi huylarını bir şiirle anlatmaya devam etmiş ve bu şiirde, Murad Paşa için “lal taşı” istiaresine yer vererek feleğin o değerli cevheri yere düşürüp ziyan edeceğinden çekindiğini anlatmıştır. Murad Paşa’nın güzel huylarının kendisine de tesir etmesini isteyen Cafer Efendi, dünyada onun gibi kıymetli bir cevher olmayı ummaktadır:

*O la’l kıymetine vâkıf olmayıp gerdün
Anı yere düşürüp korkarın ki zâyî‘ eder*

*Bize edeydi hışâl-i hamîdesi te’sîr
Cihânda biz de olaydık anıñ gibi gevher*¹⁸⁰

Cafer Efendi’nin Murad Paşa hakkında yaptığı tasvirlerin sonuncusu, Paşa’nın keramet sahibi velilerden oluşu ile alakalıdır. Buna göre, zatında çeşitli iyilik ve güzellikler bulunan Murad Paşa, temiz soyunun bereketiyle her yönden saadete ulaşmış vefat edene kadar serdarlık yapmıştır. Cafer Efendi, Murad Paşa’nın kabrinin nurla dolmasını dileyerek meleklerin yeryüzünde ve gökyüzünde onu güzel huylarından dolayı sabah akşam hayır ile anmalarını dilemiştir:

*“Fılvâki‘ paşa-yı müşârünileyh ehl-i velâyet ve şâhib-i kerâmet bir vücūd-ı şerîf ve zât-ı latîf idi. Envâ-ı hasenât ve eşnâf-ı müstaḥsenât anda mevcūd olmağla anıñ şecere-i aṣl-ı pâki ve şemere-i izzet-nâki berekâtı ile her vech ile berḥûrdâr olup vefât edince serdârlık eyledi. Dünyâsı ma’mûr olduğı gibi âḫireti daḫi öylece ma’mûr olup yatdığı merḳad-ı şerîfi pür-nûr ola, kevn ü mekân ve zemîn ü âsumân belki melâ’ike-i felek-gerdân vaṣfını şubḥ u şâm evrâd edinip zıkr-i ḫayr ile yâd ederler*¹⁸¹”.

2.2. OLAY TASVİRLERİ

Risâle-i Mimâriyye’deki methiyelerden birinde, dört büyük sahabenin İslâm için verdikleri mücadele ve kahramanlıkların tasvirine yer verilmiştir. *Risâle-i Mimâriyye*’de yer alan bir naatta, başka eserlerde de örnekleri görüldüğü şekilde, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) arkadaşları olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali için “çar yar-i

¹⁷⁹ RM/27a, s. 38-39.

¹⁸⁰ RM/27a, s. 39.

¹⁸¹ RM/27a, s. 39.

güzîn¹⁸²” “seçilmiş dört arkadaş, dost” terkihi kullanılmıştır. Cafer Efendi, dört büyük sahabenin İslam için çok gazalar yapıp gayret gösterdiklerini belirtmiştir. Düşmanlar, sahabenin ellerinde kılıç, savaşa başlarken yüksek sesle bağırmasını gök gürlemesi zannederek korkudan baş aşağı dönmüş, tepetaklak olmuştur:

*A‘dâ-i dîne şöyle kılıç koydular idi
Ecsâd-i kâfir idi süyûfa hemân niyâm*

*Yâhud ‘adûyı kırmağa çıkmışdı ol süyûf
Pes kırmayınca oldu niyâm anlara harâm*

*Kâfir şahâbe na‘rasını ra‘d zann edip
Her demde sernigûn idiler havfden müdâm¹⁸³*

2.3. KARAKTER TASVİRLERİ

Risâle-i Mimâriyye’de karakter tasviri, eserin adına yazıldığı Mehmed Ağa’nın kimliği ile ilgili bilgilerin metnin hem göreni hem anlatanı¹⁸⁴ konumundaki Cafer Efendi’nin gözünden subjektif biçimde sunulmasıyla oluşmuştur. Tezin bu bölümünde, Cafer Efendi’nin *Risâle-i Mimâriyye*’de Mehmed Ağa’nın karakterine dair hangi tasvirleri, ne şekilde ortaya koyduğu üzerinde durulmuştur. Müellif, Mehmed Ağa’nın karakterini ortaya koyarken “adalet, cömertlik, dine bağlılık, alçak gönüllülük, yiğitlik, yumuşak huyluluk” gibi ifadelerin anlam dünyalarından istifade etmiştir.

2.3.1. Adalet

Risâle’de, Mehmed Ağa’nın karakter özelliklerine dair yer verilen bilgilerde, onun adaletli bir yönetici oluşu anlatılmıştır. Ağa’nın, Diyarbakır’a müsellim olarak gönderildiğinde adaleti sayesinde kurt ile koyunun birbirine yoldaş olduğu belirtilirken o bölgenin yönetimi hususunda da halkın duasını aldığı nakledilmiştir. Eserde, Mehmed Ağa’nın sanatında olduğu gibi, yöneticilikte de başarılı biri olduğu şöyle anlatılmıştır:

*“...merhûm Hüsrev Paşa Diyarbekir Beğlerbeğisi olmağla Diyarbekir’e anı
müsellim gönderip Diyarbekir’i altı ay miqdârı varıp, müsellimlikle zabt edip ol
diyârda ‘adâleti ile kurd ve koyun birbirine hemrâh olup bilcümle ol diyârda zabt*

¹⁸² RM/4a, s. 8.

¹⁸³ RM/4b, s. 8.

¹⁸⁴ Yavuz Demir, “Fotoğrafta Biri Var Hikâyesinde Bakış Açısı Tekniği”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1993, c. 8, S. 1, s. 54.

huşuşunda nıcenıñ âşârı zuhûr edip Diyarbekir halkı ol târihden bu zamâna gelince ve elân dañı hayır du'âsına meşguldür¹⁸⁵".

2.3.2. Alçak Gönüllülük

Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Mehmed Ağa, halim selim tabiatlı, dinine bağlı, gönlünde zerre kadar kin ve kibir bulunmayan biridir. Bir kimse, dışarıdan gelip yıllarca yanında kalsa bir işi eline alıp işlemeyince onun hendese ilmindeki marifetini bilemez. Hüner sahibi bir üstat olduğu hâlde; "Benim şu şekilde hünerim vardır" demeyip kendisini övmeyen bir kişidir. Eserde, bu durum, şu şekilde anlatılır:

"...belki 'ömrü içinde dañı bir kerre vâkı' olmamıştır ki diye, ben filân kâre kâdirim ve filân şan'at ve filân 'amelde mâhirim ve bir kimesne hâricden gelip aña yıllarca muķârin olsa, tâ bir kârı eline alıp işlemeyince anıñ şan'at ve kârına ve 'ilm-i hendese ma'rifetine vâkıf olmak ihtimâli yoktur. Zîrâ gayrılar gibi kendiyi öğmez ve şâhibü'l-vakâr bir zât-ı şeriftir. Benim filân güne ve filân türlü hünerim vardır demez ammâ ne kadar şan'at ve hünere mâlikdir ve ne kadar üstâda muķârin olmuştur ve kemâli sebebi ile pâdişâhlarıñ luţf u ihsanlarına nice mazhar düşmüşdür¹⁸⁶".

Cafer Efendi'ye göre, Mehmed Ağa'nın sanatındaki kabiliyeti, başkalarından kat kat üstün olmasına rağmen, onun yiğitliği kendisini övmemesinde gizlidir: "Ağa-yı müşârünileyh bu kadar şan'at ve hünere mâlik iken bir kerre dañı kendiyi bir tarîķ ile medh etmiş değildir ve dilâverliği ve bahâdırlığı dañı buña göredir¹⁸⁷". Gerçekte ise hüneri sayesinde birçok üstada yakınlaşmış, padişahların lütuf ve ihsanlarını kazanmıştır¹⁸⁸.

2.3.3. Cömertlik

Cafer Efendi, Mehmed Ağa'nın cömertliğini Cahiliye Dönemi'nin ünlü şairi Hâtem-i Tay'a benzeterek¹⁸⁹ "bir fakir ona gelip bir elma yahut yeşil bir yaprak sunsa (Ağa Hazretleri'nin) çeşitli lütuf ve ihsanına mazhar olur" demiştir. Eserde, Mehmed Ağa'nın fakirlere helal akçe verebilmek için gizlice sedefkârlık sanatıyla meşgul olduğu, sonra "onu ben işledim" demeden sattığı ve fakirlere yardım etmeyi alışkanlık hâline getirdiği nakledilmiştir:

¹⁸⁵ RM/22b, s. 32.

¹⁸⁶ RM/18a, s. 26.

¹⁸⁷ RM/21a, s. 30.

¹⁸⁸ RM/21a-21b, s. 30-31.

¹⁸⁹ Levend, "Hâtem", a.g.e., s. 153.

“...bāb-ı kerem ü ihsanları her zamān keff-i Hâtem-i Tay gibi meftûh ve rāyegān turup bir fakır gelip kızınarak aña bir elma veyāhut bir yeşil varak şunsa envā‘-ı luṭf u iltifātına ve eşnāf-ı ‘atıyye ve şadaḳātına mazhar düşer ve yine Ağa-yı mūmāileyh hufyeten şadefkārlik şan‘atını işlemeden hālî değildir. Helāl akça taşadduk edeyin deyü anı işleyip soñra ben işledim demeyip bey‘ etdirip ol helāl akçeciği fuḳarāya taşadduk ederler ve akçesi olıcaḳ, fuḳarāya ḥasbeten-lillāh hufyeten bezl ve taşadduk etmek mu‘tādî şerifleridir¹⁹⁰”.

Eserde göre, Mehmed Ağa, tabiatında bunca lütuf ve cömertlik bulunduğu hâlde, bu özelliğinin günden güne gelişmesini istemektedir. Bir gün, Cafer Efendi’ye sürekli sohbet hâlinde olduğu Murad Paşa’yı övmüş ve onda gördüğü güzel huyların kendisine de sirayet etmesi için onunla görüşmeye devam ettiğini anlatmıştır: *“...bu şāhib-i sa‘adetde müşāhede eylediğim ḥışāl-i ḥamıdeyi cümlesinde ol kadar müşāhede eylemedim, varıp geldikçe Allāhü Te‘ālā Hazretleri’nden ricā ve tazarru‘ ederim ki, bolay ki anda olan ol ḥışāl-i ḥamıdeyi baña daḥi müyesser edeydi¹⁹¹”.*

Yine eserdeki bilgilere göre, Ağa Hazretleri, sahip olduğu güzel huylarıyla kanaat etmeyip daima âlimler, şeyhler, sultanlar ve vezirlere müracaat ederek onların güzel sözlerinden bir kıssa ve yüce davranışlarından bir hisse almaya çalışmıştır. Cafer Efendi, onun din, diyanet, cömertlik ve lütufta İskender’in seddi¹⁹² gibi sağlam olmak istediğini ifade etmiştir:

*Ebrāra ṭurmadan daḥi olur ki hem-nişin
Tab‘-ı şerife naḳş ola a‘māl-i sālīḥin*

*Din ü diyānet ü kerem (ü) cūd ü luṭfda
İster kim ola Sedd-i Skender gibi metin¹⁹³*

2.3.4. Dine Bağlılık

Eserde, Mehmed Ağa’nın dinine bağlı, hayır ve hasenat işleriyle uğraşan bir kimse olduğu ifade edilmiştir. Mesela, Ağa’nın bir ay çalışarak kendi emeğiyle satın aldığı Kur’ân’ı bir camiye vakfedip okuyanların sevabından kendisine de ulaşmasını istemesi onun dindar bir kimse olduğunu göstermektedir. Eserde bu durum şu şekilde anlatılmıştır:

¹⁹⁰ RM/25b, s. 37.

¹⁹¹ RM/26b-27a, s. 38.

¹⁹² Yecüc ve Mecüc’ün etrafa taşmalarına engel olmak için İskender’in Çin Seddi’ni yaptığı rivayet edilse de Çinlilerin Türkler geçmesin diye yaptıkları bilinmektedir. Kaynaklarda adı, Sedd-i Çin ya da Sedd-i Yecüc diye de geçmektedir. Bilgi için bkz. Onay, “İskender Seddi”, *a.g.e.*, s. 253.

¹⁹³ RM/26b-27b, s. 38-39.

“...şimden soñra bir ay miqdârı ħabs-i nefis edip inşâ'allâhü te'âlâ bir muşanna' pîštahta işlemek murâd edindim, anı bey' edicek otuz biñ akçe ve dañi ziyâde eder. Bu Muşhaf-ı Şerîfi kendü elim emeğiyle alıp vakfedip bir câmi'-i şerîfde vaz' edeyin ki Allâhu Te'âlâ Ĥazretleri için tilâvet eylesinler, bolay ki 'indallâh maqbûl olup tilâveti şevâbından baña dañi işâbet edeydi” deyü buyurdular¹⁹⁴”.

Eserin birçok yerinde, onun bir işi yaparken Allah'ın rızasını gözettiği, işe besmele ile başladığı ve daima zikir üzere olduğunu gösteren örnekler nakledilmiştir¹⁹⁵. Bunlardan biri, Cafer Efendi'nin onunla konuşmak için yanına gittiğinde Ağa Hazretleri'ni bir elinde tespihi, diğer elinde arşını ile gördüğü andır. O sırada seccadesinin hemen yanında oturan Mehmed Ağa, sağ eliyle tespih tanelerini her çevirişinde Allah'ı zikretmektedir. Eserde, Mehmed Ağa'nın bu hâli şu şekilde tasvir edilmiştir:

“...câmi'-i cedîd-i şerîfiñ şâdırvanı önünde seccâdeyi döşeyü-komuş, fe-emma seccâde üzerinde oturmayıp seccâdeyi hemen alt mülâhaza edip, tevâzu'en ve hezmen-li-nefsihi yanında bir kuruca yerde oturmuş, sağ elinde tesbih ve şol elinde arşın, sağ eliyle tırmadan tesbihini çevirip her dâneyi devrettikçe “Eşhedü en-lâilâhe illallâh ve eşhedü enne Muĥammeden ‘abdühü ve resûlühü sübhânallâhü ve'l-ĥamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber” deyü bunu vird edinmiş okur...¹⁹⁶”.

Cafer Efendi, bu sırada yanına gelen birine Mehmed Ağa'nın musiki ilminden vazgeçip mimarlığa yöneldiğini anlatırken şu bilgileri vermiştir: *“Ağa Ĥazretleri ‘acemi oğlanı iken sazda icrâ olunan ‘ilm-i müsiķiye heves edip ba‘dehü rû'yâ görüp, ol rû'yâyı görmesiyle fâriğ olup ve şeyhi olan ‘aziziñ ĥayır du‘asıyla şadefkârlık ve mi‘mârlık şan‘atlarına vardığını...¹⁹⁷”.* Cafer Efendi, Ağa'nın gördüğü rüyayı yorumlayan kişi için *“...şeyhi olan azizin hayır duasıyla...”* ifadesini kullanmıştır. Burada Halvetî şeyhlerinden olduğu bilinen Vişne Mehmed Efendi'den bahsedilmektedir. Cafer Efendi'nin bu ifadesi, Mehmed Ağa'nın da Halvetîlik müntesibi olduğunu düşündürmektedir.

2.3.5. Yiğitlik

Mehmed Ağa'nın yiğitlikleri, hacıların mallarını soyan asi Arapları yakalayarak onlarla savaştığının anlatıldığı kısımda ele alınmıştır. Ağa Hazretleri, düşmanın

¹⁹⁴ RM/21a, s. 30.

¹⁹⁵ Diğer örnekler için bkz. RM/16a, s. 24; 16b, s. 24; 54a, s. 69-70.

¹⁹⁶ RM/53b-54a, s. 69-70.

¹⁹⁷ RM/54a, s. 70.

çokluğunu görünce savaştan çekilmek isteyen askerlere “vallahi hanginiz kaçıp giderse onun boynunu vururum” diyerek rüyasında düşmanın yerinin haber verilmesine işaret etmiş ve gayb erenlerinin¹⁹⁸ yanlarında olduğunu belirtmiştir. Naralar savurup düşmanın üzerine vardıklarında bu savaşı alacaklarını açıklayan Ağa, askere cesaret vererek düşmanı yok etmiş ve hacıların geçtiği yolları temizlemiştir:

“Vallâhül-‘azîm her kankıñız kaçarsa, hemân boynunu ururın (vururum), behey muhannetler ‘âşîler bunda olduğun kim bilirdi, Hâzret-i Şeyh Seyyid İbrahim kudde sırrihû vâkı‘amda işâret buyurup bu maḥall için ‘âşîler andadır, turma varıp anları kıрмаğ gereksin, fırsat seniñdir, deyü buyurdular, inşâ‘allâhü te‘âlâ cümle ricâl-i gayb bî-şek ve bî-reyb bizim ile biledir. Aḥşam olmadan üzerlerine varıp, ben bi-iznillâhi te‘âlâ ve bi-‘inâyetihî yâ Allâh dediğim zamanda her biriñiz bencileyin na‘ralar urub ‘ale’l-ğafle ‘âşîleri başıp uyğudan gözleri daḥi açılmadan kıрмаğa başlayalım¹⁹⁹”.

Cafer Efendi, *Risâle-i Mimâriyye*’de yer alan bir şiirde de Mehmed Ağa’nın, din düşmanlarına kılıçlar çalıp başlarını kestiğini anlatırken onun gibi yiğit birini görmediğini dile getirir:

*Ben görmedim hele ağa gibi dilâveri
‘Âlemde Ca‘fer işte anıñ gibi er gerek²⁰⁰*

2.3.6. Yumuşak Huyluluk

Cafer Efendi, Mehmed Ağa’yı kın içinde duran ve eşi benzeri olmayan Kirmânî²⁰¹ bir kılıca benzeterek kın içindeki kılıcın nasıl cevherlerle süslendiğini kimsenin bilemeyeceğini belirtmiştir. Aynı şekilde, Ağa’nın yumuşak huyluluğuna bakan kimsenin de onun ömründe eline hiç keser almadığını, hatta eline keser verseler bile onu kullanamayacağını düşünceğini dile getirmiştir:

“Vücūd-ı şerîfleri kın içinde ‘adîmü’n-nazîr kirmânî bir şemşîr gibidir. Kın içinde turan kılıç ne gûne cevherdâr ve kârdâr idiği kim ne bilsin, âdem aña diḳḳat ile nâzar edip isti‘mâl daḥi etmeyince Ağa-yı müşârünileyhiñ ḥilmine ve luṭf-ı ṭab‘ına

¹⁹⁸ “Âlemde tasavvuf sahibi gizli ve aşikâr veliler topluluğu”; Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Ricâlü’l-Gayb”, *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 81.

¹⁹⁹ *RM/ 23b*, s. 34.

²⁰⁰ *RM/21b*, s. 31.

²⁰¹ *Risâle-i Mimâriyye*’de, Kirmânî, Kirman’da işlenmiş demir olarak tanımlanmıştır. Cafer Efendi’nin Mehmed Ağa’yı Kirmânî bir kılıca benzetmesinin sebebi Kirman şehrinin kılıçlarıyla ünlü olmasıdır. Bkz. *RM/80b*, s. 114; Nebi Bozkurt, “Kılıç”, *DİA*, İstanbul, 2002, c. 25, s. 407.

nâzır olan kimesne şanın ki ‘ömrü içinde daği keser eline almamışdır ve eline keser verseler daği şalmağa kâdir değildir, deyü zannederler²⁰²”.

Risâle-i Mimâriyye’de yer alan birinci gazelde de Ağa Hazretleri’nin yumuşak huyluluğuna dikkat çekilerek “kimse onu yumuşak huylu görüp boş sanmasın, o içi saf hüner olan gizli bir hazinedir” denilmiştir:

*Kimse anı halim görüb hâlî şanmasın
Genc-i nihân gibi içi şâfî hüner gerek²⁰³*

2.4. DUYGU TASVİRLERİ

Tezin bu bölümünde, *Risâle-i Mimâriyye*’de Cafer Efendi’nin Mehmed Ağa’nın portresini ortaya koyarken hangi duygu tasvirlerine, hangi bağlamda yer verdiği üzerinde durulacaktır.

2.4.1. Beğenme

Risâle-i Mimâriyye’de Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın hayatını anlatırken, Ağa’nın çeşitli kişilerden aldığı beğenme ve hayranlık ifadelerinin geçtiği övgülere yer vermiştir. Bu kişilerden biri, Mehmed Ağa’nın mimarlık sanatını öğrendiği Mimar Sinan, diğeri ise Sultan III. Murad’dır. *Risâle-i Mimâriyye*’de anlatıldığına göre, Mehmed Ağa, sedefkârlık ve mimarlık sanatını öğrenmek için uzun yıllar Mimar Sinan ve onun halifesi olan Üstad Mehmed’in yanında kalmış, bu sürede yaptıklarını Mimar Sinan’a gösterince ondan çeşitli övgüler almıştır. Mehmed Ağa, yaptığı şeyleri Mimar Sinan’a gösterince Mimar Sinan, ona sanatının benzersiz olduğunu ve işleyeceği bir hediye ile Sultan III. Murad’ın lütuf ve ihsanına mazhar olabileceğini söylemiştir.

“...ve ba’zı muşanna‘ iş işledikçe merhûm-ı mezbûr Sinan Ağa’ya anı gösterip Sinan Ağa daği “Aferin kalfâ, bî-naẓır iş işlemişsin, şimdi bu seniñ işini işler âdem yoktur, niçün bir yadigâr makûlesi bir tuhfe işleyip sa‘âdetlü pâdişâha hediye tarîkiyle vermezsın, Sultân Murad bir kadirşinâs pâdişâhdır ki aña bir tuhfe ihdâ eyleseñ lutfuna mazhar düşüp ‘atıyye ve bir gedik şahibi olurduñ²⁰⁴”.

Yine *Risâle-i Mimâriyye*’ye göre, Mimar Sinan’ın nasihatleri neticesinde Mehmed Ağa, Sultan III. Murad Han’a hediye etmek için sedef işlemeli bir rahle

²⁰² RM/21b, s. 31.

²⁰³ RM/21b, s. 31.

²⁰⁴ RM/18b, s. 27.

yapmıştır. Ağa'nın hendese ilmiyle alakalı çeşitli şekil ve nakışlarla süslediği rahlenin bir köşesinden bakınca yuvarlak daireler, başka bir köşesinden bakıldığında farklı türde şekiller görünmektedir²⁰⁵. Sultan III. Murad Han, bu rahleyi görünce o kadar çok beğenmiştir ki, sevinç ve şaşkınlığından ansızın “Allah Allah bu güzel şekiller nedir, tıpkı şarap gibi aklımı başımdan aldılar” anlamına gelen şu beyti söylemiştir: Beyitte, Cafer Efendi'nin şarap mefhumu üzerinden rahledeki şekillerin güzelliğine dikkat çektiği görülmektedir.

*Allah Allah nedir bu ħub eşkāl
Mey gibi 'aqlım aldılar fi'l-ḥāl*²⁰⁶

2.4.2. Çaresizlik

Çaresizlik hâli, *Risâle*'de Mehmed Ağa'nın kendisi için kullandığı “bî-çâre-i bî-kes²⁰⁷” ve “derd-mend-i bî-çâre²⁰⁸” terkipleriyle ifade edilmiştir. Mehmed Ağa, musiki ilmini öğrenmek istediğinde kendi kendine “İmdi şimden soñra lâîķ budur ki bu bîçâre-i bîkes bu kâra cân ü dilden heves kılp ele getirmek gerekdir²⁰⁹” diye seslenmiştir. Kendisine “kimsesiz ve çaresiz” diye hitap eden Ağa, canıgönülden isteyerek bu sanatı öğrenmesi gerektiğini düşünmüştür. Ancak musiki ilmini öğrendikten sonra gördüğü bir rüya üzerine pişmanlık duymuş ve çaresizliğini yine kendi kendine hitap ederek şöyle dile getirmiştir: “Ey derdmend-i bîçâre ol şan'atı gördüğün birle heman şu gibi aña meyl ü cereyân eyledin...²¹⁰”. Musiki ilmine hemen meylettiği için pişmanlık duyan Ağa, yaşadığı çaresizliği kendisine “Ey çaresiz dertli” diye seslenerek ifade etmiştir.

2.4.3. Keder

Keder, *Risâle*'de “gam-nâk, helak olmak, elem, gam, ızdırıp” gibi kelimelerle karşılanmıştır. Mehmed Ağa'nın asi Arapları bulamayınca boşa vakit geçirdiğine üzülməsi, daha sonra onları bulunca savaşıması ve Hüsrev Paşa'nın bu savaşı kendisi

²⁰⁵ RM/19a, s. 27.

²⁰⁶ RM/19a, s. 28. Bu beyit, *Murâdî Divânı*'nda yer almamaktadır; Sultan III. Murad, *Murâdî Divânı*, (haz. H. Ahmet Kırkkılıç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 56, İstanbul, 2015.

²⁰⁷ “Kimsesiz ve çaresiz”; Mehmet Kanar, “bîçâre”, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 331; Kanar, “bîkes”, *Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 339.

²⁰⁸ “Çaresiz dertli”; Kanar, “bîçâre”, *Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 331; Kanar, “derdmend”, *Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 699.

²⁰⁹ RM/8a, s. 13.

²¹⁰ RM/11a, s. 17.

yapmadığı için üzüntü duyması gibi sebeplerle söz konusu edilmiştir. Hüsrev Paşa, Havran nâhiye hâkimi²¹¹ olunca, Şam hacılarının kfilesini basarak onları soyan asi Arapları bulmak ister. Mehmed Ağa ile birlikte bir ay kadar aramasına rağmen bulamayınca askerlerini alıp Şam'a döner. Mehmed Ağa, yanındaki yüze yakın adamıyla birlikte boş yere gezip vakit kaybetmelerinden dolayı kederlenmiştir. Bu durum, eserde şu şekilde anlatılmıştır:

"...bir yüz aklık etmediklerine gam-nâk olup ve beriyyede daği bu kadar eyyâm bî-fâ'ide gezip tazî-i evkât ettiğine helâk olup ol elem u gam u ızdırâb ile sâdât-ı 'izâmdan olup merkad-i şerîfi ziyâretgâh olan, himmetleri hâzır olsun Hazret-i Seyh Seyyid İbrahim'in türbe-i şerîfeleri üzerine uğrayıp...²¹²".

Bu cümlelere göre Mehmed Ağa, yüz aklığı etmediği ve çölde bunca gün gezip zaman kaybettiği için helak olmuş; bu üzüntü, gam ve ızdırap ile Seyh Seyyid İbrahim Hazretleri'nin türbesine varmıştır. Daha sonra Mehmed Ağa'nın muharebesini duyan Hüsrev Paşa *"Bu gâzâ-yı ekberi niçin ben etmedim²¹³"* diye kederlenmiştir.

2.4.4. Kızgınlık

Risâle'de, kızgınlıkla ilgili ifadelere Mehmed Ağa'nın hacıların kfilesini soyan asi Araplarla mücadelesinin anlatıldığı kısımda yer verilmiştir. Eserde, Mehmed Ağa'nın kızgınlığı, savaştan çekilmek isteyen askerler üzerinden anlatılmıştır. Ağa, rüyasında Seyh Seyyid İbrahim Hazretleri tarafından düşmanın yeri bildirilince askerleri ile birlikte oraya gitmiştir. Askerlerden biri, düşmanın çokluğunu görünce savaştan çekilmek isteyince Mehmed Ağa, askerlerin korkaklığına öfkelenerek savaştan kaçan olursa onun boynunu vuracağını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Vallâhül-'azîm her kankınız kaçarsa, hemân boynunu ururın, behey muhannetler âşîler bunda olduğun kim bilirdi, Hazret-i Seyh Seyyid İbrahim kuddise sırrıhû vâkı'âmda işâret buyurup bu mağall için âşîler andadır, turma varıp anları kırmak gereksin, fırsat seniñdir, deyü buyurdular...²¹⁴".

Öfke, Hüsrev Paşa'nın askerlerine duyduğu hiddetle tekrarlanmıştır. Şam askerleri, Hüsrev Paşa'nın savaştan haberdar edilmemesini eleştirince, hakkında söz

²¹¹ "Kazaların alt birimlerinden sorumlu kişi"; Mehmet Ali Ünal, "Nâhiye", *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 509.

²¹² RM/22b, s. 33.

²¹³ RM/24a, s. 34; Üzüntüyle ilgili diğer betimlemeler için bkz. RM/28b, s. 41; 55a, s. 71.

²¹⁴ RM/23b, s. 34.

söyleyenleri işiten Mehmed Ağa, İstanbul'a gitmeye karar vermiştir. Bunun üzerine Hüsrev Paşa, Ağa hakkında söz söyleyen adamlarını toplayarak onları şu sözlerle azarlamıştır: *"Bir t̄aife-i h̄azır-horān beni ancılayın bir şāhib-ķıran ve genc-i girān ādemimden ayırmağa siz bā'is olup, būnyād-ı vūcūdumu ifnā ve virān kıldınız²¹⁵"*. Hüsrev Paşa, "hazır yiyici bir topluluk" diye hitap ettiği adamlarına Mehmed Ağa gibi kıymetli birinin gitmesine sebep oldukları için öfkelenmiştir.

2.4.5. Korku

Risāle'de korku, nazım kısımlarında ve iki şekilde yansıtılmıştır. Birincisi, tehlike sonucu, ikincisi manevî huzursuzluk sebebiyle duyulan korkudur. Eserde yer alan bir kasidede, sahabe narasını gök gürlemesi zanneden düşman, korkudan tepetaklak olmuş şekilde tasvir edilmiştir:

*Kāfir şahābe na'rasını ra'd zann edip
Her demde sernigūn idiler havfden mūdām²¹⁶*

Bir başka kasidede ise, Cafer Efendi'nin manevî bir korku içinde olduğu görülür. Günahlarıyla Allah katına çıkmanın ve mahşer günü rezil olmanın korkusu içinde olan Cafer Efendi, Beytullah'a varıp günahlarını zemzem suyunun rahmetiyle yıkamak arzusundadır:

*Yunmazsa āb-ı zemzem-i rahmetle zenbimiz
Korķum budur ki ta'n ede mahşer günü a'vām²¹⁷*

2.4.6. Pişmanlık

Risāle'de pişmanlık, Mehmed Ağa'nın musiki ilmine heves ettikten sonra gördüğü bir rüya üzerine bu ilimden vazgeçtiğinin ve Hüsrev Paşa'nın Ağa hakkında konuşan askerlerini dinleyerek Mehmed Ağa'nın İstanbul'a dönmesine sebep olduğunun anlatıldığı kısımlarda söz konusu edilmiştir. Eserde, Hasbahçe'de gördüğü bir sazendenin ardına düşüp musiki ilmini öğrenmek isteyen Mehmed Ağa, bir gün, rüyasında çingene suretinde bir grup çalgıcı görmüştür. Rüyasının hayra

²¹⁵ RM/24b, s. 35.

²¹⁶ RM/4b, s. 8.

²¹⁷ RM/42b, s. 60; Korku ile ilgili diğer tasvir için bkz. RM/27a, s. 39.

yorulmayacağını fark ederek musiki ilmini öğrendiği için pişmanlık duymuş ve kendi kendine “ey çaresiz dertli” diye seslenerek şunları söylemiştir:

“Ey derdmend-i bî-çâre ol şan‘atı gördüğün birle heman şu gibi aña meyl ü cereyân eylediñ, eğer ol şan‘at ‘indillâhi’l-melikü’l-mennân maqbûl ve mergûb ve mu‘teber ve maḥbûb olaydı vâkı‘amda gördüğüm ol cemā‘at-i maḥhūrân ve gürûh-ı menfūrân şan‘at-ı mezbûre üzerine düşmeyip, şeytân ‘aleyhi’l-la‘net kâleb-i âdemden ibâ ettiği gibi ibâ ederlerdi²¹⁸”.

Ağa, musikiye hemen heves ettiği için kendisine “Hemen su gibi ona doğru aktın. Eğer o sanat, Allah katında sevilmiş olsaydı rüyamda gördüğüm o kahra uğramış ve nefret edilmiş olan topluluk, bu sanat üzerine düşmeyip şeytanın insan kalıbından yüz çevirdiği gibi yüz çevirirdi” diyerek pişmanlık duymuştur.

Gördüğü rüyayı bir azize yorumlatan Mehmed Ağa, rüyada çingene görmenin cin taifesi görmeye işaret ettiğini, musikinin iyi bir sanat olmadığını, bir an önce tövbe edip bu sanattan vazgeçmesi gerektiğini öğrenmiştir. Ağa, bunun üzerine musikiye heves edip vaktini boşa geçirdiği için pişmanlık duymuştur. Eserde onun pişmanlığı, ne yapacağını bilmeden dolaşan bir köre benzetilir ve bu durum “...bu büyük pişmanlık ile bahçe içinde bir kör gibi gâh o yana gâh bu yana gezip gider...” şeklinde nakledilmiştir²¹⁹.

2.4.7. Sevinç

Risâle’de sevinç; “safa, safalar etmek, şâd-kâm, sürûr, hubûr, mahzûz ve mesrûr” gibi kelimelerle karşılanmıştır. Cafer Efendi’nin kitaptan bir sayfa açıp onu naklettikten sonra hocasının memnuniyet göstermesi “safalar etmek ve mahzûz” sözcüğü ile ifade edilmiştir. Rastgele açtığı bu sayfada hocasının aklından geçen bir hadis yer almaktadır. Mehmed Ağa’nın bu durum karşısındaki hoşnutluğu şöyle anlatılmıştır:

“Bu ḥadiş-i şerîfiñ ma’nâ-yı latîfini Ağa Ḥazretleri’ne bu vech üzre naql edicek fâli ‘aynı ile murâdı üzre vâkı‘ ḥasb-i ḥâli olmağın bir mertebede mahzûz olup şafâlar eyledi ki ta’biri kâbil değil. Pes bu şafâ ile fakîriñ eline yapışıp binâ-i şerîfde kendüye maḥşûşça olan odasına alıp gidip varıp içerisine girdiğimizde yanında ceybinde ve pîştahtasında bulunan cümle mâ-ḥazar nakdini fakîre ‘atâ kılıp ve ol

²¹⁸ RM/11a, s. 17.

²¹⁹ RM/11b-12a, s. 17-18; Eserde, Hüsrev Paşa’nın pişmanlığının tasviri için bkz. RM/24b, s. 35.

aḥşam bende-ḥānede kebāb etmek için yanımca bir koç ḡurbān daḡi irsāl edip...²²⁰”.

Bu ifadeler günümüz Türkçesine, “Bu hadisin güzel manasını Aḡa Hazretleri’ne nakledince, falının isteḡine ve hāline uygun olmasından o kadar hoşnut olup safalar eyledi ki, anlatmak mümkün deḡildir. Sonra bu sevinç ile odasına gidip yanındaki bütün parasını vererek o akşam evinde kebab yapmak için bir koç kurban etmek isteyip...” şeklinde aktarılabilir.

Sevinç, Sultan Ahmed Camii için yazılan Esāsiye Kasidesi’nde “mesrūr, safa ve sūrūr” kelimeleriyle karşılanmıştır. Kasidede, söylenen ilahilerin kalplere memnuniyet verdiği aktarılırken her sevinç köşesinin gönle safa verdiği ifade edilmiştir:

*Ḳulūbu eyledi mesrūr ḡoş ilāḡiler
Cihānı tuttu serāpā teṡevvuk-ı ezḡār²²¹
...
’İbādet ehline ḡūyā ki bāḡ-ı cennettir
Ṣafā verir dile her kūṡe-i sūrūr ṡi’ār²²²*

2.4.8. Şaşkınlık

Risāle-i Mimāriyye’de şaşkınlık sözcüḡü, “sergerdān²²³” ve “mütehayyir²²⁴” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Cafer Efendi, Sultan I. Ahmed’in hayır ve lütuflarının karşısında kendi şaşkınlıḡını, Mehmed Aḡa’nın yeteneḡi ve özellikleri karşısında ise, üstatların hayretini dile getirmiştir. Esere göre, Mehmed Aḡa, musiki ilminden vazgeçtikten sonra Hasbahçe’de idmanhane yanına varınca, orada sedefkārîlere kitap okuyan bir genç görüp onu dinlemeye başlamıştır. İçeride bulunan üstatlar, onu tecrübe etmek için keser ile bir kirişte belirledikleri yere vurmasını istemişlerdir. Mehmed Aḡa’nın keseri her vuruşta aynı yere denk getirmesi, üstatlar arasında hayranlık ve şaşkınlık yaratmıştır:

“...ol kirişe urub her şalıp urduḡça urmayıp illā ’ayniyle rāst ol nişāne urub bir defa’da aṡlā ve ḡaṡ’ā ḡatā ve teḡallūf etmeyip anda olan üstādlar Aḡa Ḥazretleri’niñ ol nişāna keseri rast getirdiḡine ve daḡi keser şalıṡına ḡayrān ve sergerdān ḡalıp

²²⁰ RM/56a, s. 72.

²²¹ RM/59b, s. 77.

²²² RM/59b, s. 78; Eserde geçen sevinçle ilgili diḡer tasvirler için bkz. RM/19a, s. 27; 27b, s. 40; 42b, s. 60; 51b, s. 66; 83b, s. 120; 84b, s. 121.

²²³ “Başı dönen, ne yapacağını bilmeyen, şaşkın”; Ayverdi, “Sergerdan”, *a.g.e.*, c. 3, s. 2742.

²²⁴ “Şaşmış, şaşırmış, ne yapacağını bilmez”; Özön, “Mütehayyir-Mütehayyire”, *a.g.e.*, s. 626.

*dediler ki: Dest ü bâzûña kuvvet, Haq Te'âlâ Hazretleri seni mu'ammer eyleye, şadefkârlık ve mi'mârlık şan'atı biñbâşı seniñ haqqındır*²²⁵”.

Mehmed Ağa'nın kesere her defasında hatasız şekilde vuruşunu şaşkınlık ve hayranlıkla karşılayan üstatlar, Ağa'ya “Bundan sonra bizimle kardeşlik ederek bu sanatı öğrenmek için azmetmelisin” demiştir²²⁶.

Cafer Efendi, Esâsiye Kasidesi'nde ise, kendi şaşkınlığından bahsetmektedir. Sultan I. Ahmed Han'ı hayır ve lütuflarından dolayı övmekte zorlandığı için kendisi hakkında “mütehâyir” kelimesini kullanarak “seni vasfetmede aklım şaşkına döndü” demiştir:

*Seni vaşfetmede oldu mütehâyir 'aklım
Luţfuñuñ kankısını eyleyelim 'add ü şümâr*²²⁷

2.4.9. Tevazu

Risâle-i Mimâriyye'nin birçok yerinde Cafer Efendi, kendisini mütevazı bir kimse olarak “fakir” veya “hakir” diye takdim etmiştir²²⁸. Mesela, yanına gittiğinde hocasının elinde tespihi ile zikrettiğini görünce kendi kendine şöyle seslenmiştir: “Bu fakir de böyle meşgul olduğunu görünce kendi kendime evrad-ı şerifesini tamamlasın ondan sonra varıp buluşurum...”²²⁹. Bir müddet bekledikten sonra yanına gittiğinde Mehmed Ağa, kitaptan rastgele açtığı bir sayfayı nakletmesini istemiştir. Cafer Efendi'nin hocasının bu isteğini naklederken tevazu ifadesi olarak kendisinden “hakir” diye bahsettiği görülmektedir:

*Bu muşâḥabet eśnâsında yedimde bir kitâb-ı şerîf görüp anı elimden alıp būs edip tefe'ülen açıp yine yedime verip: “Şu kitâb-ı şerîfde tefe'ülümde rast gelen ma'nâ-yı şerîfi baña naql eyle deyü cevâp edip, ḥakîr daḥi maḥalline nazar edip, görsem ki tefe'ülünde bu ḥadîş-i şerîf vâkî' olmuş*²³⁰”.

²²⁵ RM/16b, s. 24.

²²⁶ RM/16b, s. 24.

²²⁷ RM/53a, s. 68; Şaşkınlıkla ilgili diğer tasvirler için bkz. RM/3b, s. 7; 30a, s. 43; 53a, s. 68; 54a, s. 70.

²²⁸ Tevazu ile ilgili diğer örnekler için bkz. RM/26b, s. 38; 28a, s. 40; 56a, s. 72.

²²⁹ RM/54a, s. 70.

²³⁰ RM/55b, s. 71-72.

2.4.10. Ümit Etmek

Ümit etmek, *Risâle-i Mimâriyye*'nin genellikle nazım kısımlarında, bütün cihanın Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabından şefaathı umması, Cafer Efendi'nin Allah'a Müslümanlar için dua etmesi ve duasının kabul olacağını umması şeklinde yansıtılmıştır. *Risâle*'de söz konusu edildiğine göre, Cafer Efendi, kutsal toprakları görmeyi dilemiş ve yüce Allah'tan Muhammed ümmetini oradan uzaklaştırmamasını niyaz etmiştir:

*Kereminden bolay ki Bârı Hüdâ
Bizi ol yerden etmeye hâ'ib²³¹*

...
*Umarız anı Hağ'dan eylemeye
Oradan ümmet-i Muḥammed'i dūr²³²*

Risâle'de olması istenildiği için gerçekleşeceği beklenen şeylerden biri de kâfirlerin Sultan I. Ahmed Han'a baş eğerek Müslüman olmasıdır. Cafer Efendi, Sultan Ahmed'in Râfizî şahını kılıcıyla imana getirmesini ümit etmektedir:

*Râfizî şâhı daḥi gelmez ise imāna
Cürm ü 'işyânına etmezse eğer istiğfâr*

*Umarız 'avn-ı Hüdâ'yile kesip kellesini
Darb-i tîğ ile aña ettire secde serdâr²³³*

2.5. EYLEM VE DURUM TASVİRLERİ

Tezin bu bölümünde, Mehmed Ağa'nın yaşadığı olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarının sebebi olan ruhi portresinin çıkarıldığı eylem ve durum tasvirleri ortaya konulmuştur.

2.5.1. Dinlemek-İşitmek

Dinlemek-işitmek eylemi, *Risâle-i Mimâriyye*'de Mehmed Ağa'nın musiki ilminden vazgeçerek Hasbahçe'de dolaştığı sırada idmanhaneden kulağına gelen bir sesin anlatıldığı kısımda ifade edilmiştir. Elindeki kitabı etrafındakilere okuyup anlatan

²³¹ RM/45b, s. 65.

²³² RM/46a, s. 65.

²³³ RM/52b, s. 68; Ümit etmekle ilgili diğer tasvirler için bkz. RM/3a, s. 6; 4a, s. 7; 4b, s. 8.

bir genç, Mehmed Ağa'nın dikkatini çekince kendisi de onu dinlemeye başlamıştır. Bu durum, eserde şu şekilde anlatılmıştır:

"...kitāb okuyan şābb-ı lebb hendese ve mi'mārlığı bu kadar ta'rif ve terğib edince Ağa Hāzretleri diqqat-i nazar ve kuvvet-i başār ile anı seyr ü temāşā ve derūn-ı dilden ıṣḡā edip kārḥānede olan üstadlar daḥi Ağa'nın kemāl-i teveccüh ile kulaḡ tutup istimā' ettiğine cümlesi meger açmazdan muḡayyed olmuşlar imiş²³⁴".

Bu cümlelere göre, kitap okuyan gencin hendese ve mimarlık sanatını tarif etmesi Mehmed Ağa'nın dikkatini çekmiş ve Ağa, onu seyredip canıgönülden dinlemeye başlamıştır.

2.5.2. Dua Etmek

Dua etmek ifadesi, *Risāle*'de Mehmed Ağa'nın musiki ilmini öğrenmek için Allah'a yakardığı ve mimarlık sanatına yönelmek için Vişne Mehmed Efendi'nin duasını almaya gittiği anlatılırken zikredilmiştir. Mehmed Ağa, Hasbahçe'de saz çalan gencin çeşitli övgüler aldığını görünce musiki ilminin üstadıyla konuşabilmek için dua etmiş, duası kabul olunca da musiki üstadına yalvararak bu sanatı kendisine öğretmesini dilemiştir:

"Āh ol üstādı bir ṭarīḡ ile tenhā düşürüp elbette ayaḡına düşebilsem, bolay ki ol ṣan'at-ı ḥūb ve kār-ı merḡūb ile beni behremend ü behrever edeydi deyü tenhā olmasıyçün du'āya meṣḡūl olup ḥāşıl-ı kelām fi'l-hāl du'āsı ḡabul olup ol cem'iyetde olan 'acemī oḡlanları her biri kārına gidip sāzen-de ol maḡalde heman yalnız ḡalıp Ağa-yı mūmāileyh daḥi segirdip, ol sāzendeniñ eline ve ayaḡına düşüp...²³⁵".

Eserdeki anlatıma göre, musiki ilminden vazgeçtikten sonra sedefkârlık ve mimarlıkta hünere gösteren Mehmed Ağa, bu sanatlarda mahir olmak için daha önce gördüğü bir rüyasını yorumlattığı Vişne Mehmed Efendi'nin duasını almak istemiştir. Vişne Mehmed Efendi, bu sanatların Mehmed Ağa için hayırlı olduğunu söyleyerek dua etmiş; Mehmed Ağa, Allah'ın yardımı ve şeyhinin duasının bereketiyle bu sanatlara başlamıştır:

"...şadefkārlik ve mi'mārlik ṣan'atlarına varmasına izin ve icāzet verip bilcümle 'an-ṣamimi'l-ḡalb du'ā ve šenā kılip Ağa Hāzretleri daḥi Ḥaḡ celle ve 'alā Hāzretleri'niñ

²³⁴ RM/16a, s. 23.

²³⁵ RM/8a, s. 13.

‘ināyeti ve hidāyeti ve ‘azīz-i mūmāileyhiñ kerāmeti ve hayır du‘ā-yı berekātı ile hemān ol sâ‘at-i mübārekede şadefkârlık ve mi‘mārlık şan‘atlarına varıp...²³⁶”.

2.5.3. Düşünmek

Düşünmek fiili, *Risâle*’de “mülâhaza etmek, fikir denizine dalmak, tefekküre varmak, mütalaa etmek” ifadeleriyle karşılanmıştır. Eserde, Cafer Efendi’nin Sultan Ahmed Camii’nin nasıl muazzam ve sağlam bir bina olduğunu merak edenlerin hendese ilmini öğrendikten sonra iyice düşünmesi gerektiğini belirttiği, ayrıca Mehmed Ağa’nın musiki ilmini öğrenmek istediği, daha sonra gördüğü rüya üzerine bu ilimden vazgeçtiği²³⁷ ve Mervân b. Muhammed b. Mervân’ın İmâm-ı A‘zam’la hikâyesinin anlatıldığı kısımlarda²³⁸ geçmektedir. Cafer Efendi, Sultan Ahmed Camii’nin nasıl muazzam bir bina olduğunu görmek isteyenler için şunları söylemiştir:

“Haқиқати ile anı bilmek murād edinen evvelâ ‘ilm-i hendesede gāyet ile māhir ve hāzık olup andan soñra nice eyyām u şühūr ve nice a‘vām ü duhūr üzerine varıp müṭāla‘a ile düşünüp rüsūm-ı mütenevvi‘ası ve ruḳūm-ı müteḍalli‘ası ne eşkāl ve ne gūne aḫvāl üzre vāz‘ olunduğun iz‘ān etmek gerektir²³⁹”.

2.5.4. Görmek

Görmek fiili eserde, Mehmed Ağa’nın musiki ilmini öğrenmesi, padişaha hediye olarak bir rahle işlemesi, Kâbe-i Şerif’in kible olması gibi konuların anlatıldığı bölümlerde “nazar etmek”, “görünmez olmak” ve “görünmezliği görmek” şeklinde geçmektedir. *Risâle-i Mimâriyye*’de anlatıldığına göre, Mehmed Ağa, musiki ilmini öğrendikten sonra bu ilimde öyle mahir olmuştur ki, saz çalarken elinin hayali dahi görünmez hâle gelmiştir. Musiki hocası onun elindeki bu sürati görünce, kimsenin bu hız ve ustalığa erişmediğini söyleyerek, Ağa’yı bu ilme teşvik etmiştir. Bu durum, eserde şu şekilde nakledilmiştir:

“Ağa Hāzretleri’niñ eliniñ idmānına daḫi naḫar etdikde görse ki eliñ ḫayālî bile görünmez. Kendi elinden hezār ṭabaḫa ziyāde süvār olduḡun göricek dedi ki: “Seniñ eliñde ki böyle sür‘at vardır, Fişāgoraş bu ‘ilmi te‘lîf ve taşnîf edeliden beri bu āna gelince seniñ eliñde olan sür‘ate kimesne daḫi mâlik olmamışdır...²⁴⁰”.

²³⁶ RM/17b, s. 25.

²³⁷ RM/8a, s. 12; 11a, s. 17.

²³⁸ RM/29a, s. 41.

²³⁹ RM/53b, s. 69.

²⁴⁰ RM/10b, s. 16.

Bir başka örnekte ise görmek fiili, Mehmed Ağa'nın kendisi için işlediği rahleyi gören Sultan III. Murad'ın hediye gördüğü anın anlatıldığı kısımda, “im'ân-ı nazar²⁴¹”, “nigâh²⁴²”, “nigerân²⁴³” kelime ve terkiplerine yer verilerek zikredilmiştir: “...ol 'ârif-i cihân ve sultân-ı kâmrân im'ân-ı nazar ile buña nigâh u nigerân edip gördü ki sultân Kur'ân-ı 'Azîm'e ve şâhinşâh-ı Furkân-ı Kerîm'e böyle bî-nazîr taht ü serîr olmaz...²⁴⁴”. Ağa'nın yaptığı rahleyi gören padişah, Kur'ân için böyle benzersiz bir taht olmayacağını dile getirmiştir.

Yine *Risâle*'de geçen hadis-i şeriflerden biri de “görmek”le alakalıdır. *Nisâb'ül-Ahbâr*'dan nakledilen bu hadise göre, Kâbe-i Şerif'i görmek ve ona bakmak ibadet hükmündedir. Eserde “En-naẓaru ilâ Beytillâhi el-ḥarâmi 'ibâdetun²⁴⁵” şeklinde geçen hadisin manası “Kâbe-i Mükerrime'ye bakmak ibadettir²⁴⁶” şeklinde verilmiştir.

2.5.5. Konuşmak

Konuşmak fiili, *Risâle-i Mimariyye*'de Mehmed Ağa'nın hayatındaki olaylarda yer alan kişilerin çeşitli sebeplerle konuşturulduğu birçok yerde söz konusu edilmiştir²⁴⁷. Cafer Efendi'nin, eserde bizzat Mehmed Ağa'yı konuşturduğu örnekler de vardır. Mesela, Sultan III. Murad Han tarafından kapıcılıkla görevlendirilen Mehmed Ağa, kapıcılığın mübarek bir yer olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

Ber-murâd eyleyince anı Murâd
Dedi kapuculuk mübarek-bâd²⁴⁸

Eserde, Mehmed Ağa'nın kendi kendine konuştuğu misallere de rastlanmaktadır. Mesela, Ağa Hazretleri, Sultan III. Murad'ın daha önce lütuf ve yardımda bulunduğunu görünce kendisine, şimdi güzel bir kemandan yaparak padişaha hediye etmesi gerektiğini söylemiştir:

²⁴¹ “Dikkatle bakma”; Kanar, “imân-i nazar”, *Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 217.

²⁴² “Bakma, bakış”; Kanar, “nigâh”, *Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 1694.

²⁴³ “Bakan, gören”; Kanar, “nigerân”, *Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 1694.

²⁴⁴ *RM/19a*, s. 27.

²⁴⁵ Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 12: 197 (34647).

²⁴⁶ *RM/36a*, s. 51. Görmekle ilgili diğer tasvirler için bkz. *RM/7b*, s. 12; 12a, s. 18; 16a, s. 23; 22a, s. 32; 37a, s. 54; 42b, s. 60; 45b, s. 64; 46b, s. 65; 52a, s. 67; 54a, s. 70; 54b, s. 70-71; 55a, s. 71.

²⁴⁷ Konuşmakla ilgili diğer tasvirler için bkz. *RM/7b*, s. 12; 8b-12b, s. 15-18; 16a-16b, s. 23-24; 17b, s. 25-26; 18b-21a, s. 27-30; 23a-24b, s. 33-35; 26a-30b, s. 37-43; 34a, s. 49; 35a, s. 50; 38a-39b, s. 54-56; 54a-55b, s. 69-72.

²⁴⁸ *RM/19b*, s. 28.

“Sa‘âdetlû pâdişâh-ı ‘âlem-penâh Hazretleri bu kadar seniñ ‘amel ü kârîñi kabul kılp yâdigâr yerine ‘addeyledi, niçün bir tuhfê dañi işleyip aña ithâf ü ihdâ eylemezsın, lâ’ik olan budur ki dañi silâha müte‘allık bir a‘lâ yaylık peydâ edip anı dañi ihdâ eylesin²⁴⁹”.

2.5.6. Uyku ve Rüya

Risâle-i Mimâriyye’de uyku ve rüyanın işlendiği iki yer vardır. İlki, Mehmed Ağa’nın musiki ilminde ustalaştıktan sonra saz çalarken birden uyku bastırması sonucu gördüğü rüyadır. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın gece gündüz kendisine uykuyu haram edip elini ustalaştırma çalışmalarına devam ederken uyuyakaldığını ve o sırada rüyasında çingene suretinde bir grup gördüğünü nakletmiştir: *“...Ağa-yı mûmâileyh nice gece ve nice eyyâm kendiye uykuyu harâm edip, elini idmân ederken sehl oña menâm ‘arız olmağla, vâkı‘asında görse ki tâ‘ife-i çingâne şüretinde bir alay sâzendegân zühûr ve ‘iyân edip...²⁵⁰”* diye başlayan rüyada bir grup çingene, “sen bizim sanatımıza meyledip öğrenmek istersin, berhudar ol!” diyerek Mehmed Ağa’yı övmüştür²⁵¹. Mehmed Ağa’nın bu rüyası, Farâbî’nin “hayal gücü ve faal akılla birleşerek sadık rüya olayının gerçekleşmesi²⁵²” görüşünü açıklamaktadır.

Uyku ve rüya motifinin işlendiği diğer örnek, Mehmed Ağa’nın Şam’da hac kafilesinin yollarını kesen asi Arapları bulamayınca Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri’nin türbesine varmasıyla gerçekleşir. Bu durum, eserde şöyle nakledilmiştir:

“...türbe-i şerîfede ancak kendisi tenhâ kalıp Hazret-i Bârî-i Hüdâ’ya müteveccih olup ‘azîz-i mûmâileyhiñ rûh-ı pür-fütûhundan istimdâd edip ol hâlet ile ezkâr u evrâdına ve istiḥâre-i maḫṣûd u murâdına meşgûl iken kendiye bir miḫdâr nevm galebe edip ol hâbda iken, nâgâh rû’yâsında ol ‘azîz-i rûşen başında yeşil ‘imâme ile karşıdan çıkagelip Ağa Hazretleri dañi segirtip ḥâk-i ‘izzetlerine rû-mâlîde kılp²⁵³”.

Buna göre, Mehmed Ağa, türbede yalnız kaldığında Allah’a yönelip adı geçen azizin ruhundan yardım istemiş, o hâl ile zikir ve virdini, isteklerinin hayırlı olup olmadığını düşünürken bir miktar uyku bastırmıştır. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, Ağa’ya rüyasında İbrahim Hazretleri tarafından Arapların yeri haber verilmiştir.

²⁴⁹ RM/19b, s. 28.

²⁵⁰ RM/9a, s. 14.

²⁵¹ RM/9a, s. 14.

²⁵² Nîlüfer Evginer, “Psikolojik ve Dini Bir Fenomen Olarak Rüya”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010, s. 71.

²⁵³ RM/22b-23a, s. 33.

Mehmed Ağa, uykudan uyandığında bunun bir rüya olduğunu anlamamış, önce Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri'ni aramış, sonra da Allah tarafından rüya vasıtasıyla bilgilendirildiğini anlamıştır²⁵⁴. Bu rüya, Gazâlî'nin “kişinin rüya aracılığı ile gayb âleminde haber alabileceği²⁵⁵” görüşüne uygundur.

2.5.7. Yazı Yazmak

Risâle'de yazı yazmak, “kitap etmek²⁵⁶, tahrir etmek²⁵⁷, kitap yazmak²⁵⁸, şerh etmek²⁵⁹, yazmak²⁶⁰, inşâ ve inşâd etmek²⁶¹, tastîr etmek²⁶²” gibi kelimelerle karşılanmıştır. Cafer Efendi, kitap yazmakla ilgili kısımlarda genellikle “tahrîr” kelimesini kullanırken nazım kısımlarında “inşâ, inşâd, tastîr” kelimelerine yer vermiştir. *Risâle*'den anlaşıldığına göre, Cafer Efendi, Mehmed Ağa için bir eser yazmayı kendisine vazife olarak görmektedir²⁶³. Eserin nazım kısımlarında “yazı yazmak” için altın ve gümüş tasvirini sıkça kullanan Cafer Efendi, Mehmed Ağa'nın vasıflarını gümüş sayfalarla yazıp üstünü altınla işlemek istemiştir:

*Sîmin varaklara yazıp evşâf-ı cûduñu
Lâik budur ki üstünü hep zer-nişân edem²⁶⁴*

Cafer Efendi, *Risâle-i Mimâriyye*'deki dokuzuncu kasidede Allah'ın, kullarını müjdeleyerek feleğe altın kalemle “bayram günü” diye yazdığını söylemiştir:

*Tebşîr edip 'ibâdını fa'âl-i mâ-yürîd
Zer hâme ile yazdı bu şeb çerhe 'ayn-ı ğd²⁶⁵*

Son kasidede eserini öven Cafer Efendi, *Risâle-i Mimâriyye*'nin Allah'ın bir lütfu olduğunu söyleyerek kayan yıldız kaleminin bunu altınla felek levhasına yazmasını istemiştir:

²⁵⁴ RM/22b-23a, s. 33.

²⁵⁵ Evginer, *a.g.t.*, s. 75.

²⁵⁶ RM/13b, s. 20.

²⁵⁷ RM/28a, s. 40; 56a, s. 72; 59b, s. 77.

²⁵⁸ RM/30a, s. 43.

²⁵⁹ RM/30b, s. 44.

²⁶⁰ RM/36b, s. 52.

²⁶¹ RM/53b, s. 69; 59b, s. 77.

²⁶² RM/59b, s. 77.

²⁶³ RM/5a-5b, s. 9.

²⁶⁴ RM/30b, s. 44.

²⁶⁵ RM/83a, s. 118.

*Bu Hüdâ-yı Mûte'âlî'n bize bir lutfudurür
Zerle yazsın bunu levh-i feleğe kılîk-i şihâb²⁶⁶*

2.6. MEKÂN TASVİRLERİ

Risâle-i Mimâriyye'de, Kâbe-i Mükerrreme, Ravza-i Mutahhara, kutsal topraklar ve Sultan Ahmed Camii'nin tasvirlerine yer verilmiştir.

2.6.1. Kâbe-i Mükerrreme İle İlgili Tasvirler

Risâle-i Mimâriyye'de Kâbe'nin "Beyt, Beytullah, Kâbe, Kâbetullah, Mescid-i Haram, Beytü'l-Haram, Kible, Beyt-i Atik, Beniyye, el-Beytü'l-Ma'mur²⁶⁷" olmak üzere on; Mekke'nin ise, "Mekke, Bekke ve Ümmü'l-Kura" şeklinde üç adı bulunduğu bilgisi verilmiştir. Cafer Efendi, Mekke'nin yanındaki vadiye ve dereye "Ebtah ve Bathâ", vilayetine "Hicaz", yüksekte olan şehirlerine "Necîd" ve alçakta olan şehirlerine "Irak" denildiğini belirtmiştir²⁶⁸.

Risâle'de, Kâbe-i Mükerrreme'nin fizikî özelliklerine yer verilmiştir. Cafer Efendi, Kâbe'nin uzunluğunun on yedi, eninin on dört, boyunun yirmi arşın olduğunu ifade etmiş, ayrıca Harem-i Şerif'in uzunluğuna ve enine yüz on yedi, üç kat kubbelerinin altlarında olan kutsal toprakların baştanbaşa yirmişer arşın olduğunu belirtmiştir. Bu hesaba göre, kutsal toprakların tamamı, 127.449 arşındır:

"Kâ'be-i Mükerrreme kendisi tûlen on yedi zirâ'dır ve 'arzen on dört zirâ'dır ve kadden da'hi yirmi zirâ'dır. Harem-i Şerîf da'hi tûlen yüz on yedi zirâ'dır ve 'arzen da'hi kezâlik yüz on yedi zirâ'dır ve üç kat kubbeleriniñ altlarında vâkı' olan arâzi-i mu'kaddeseleri serâpâ yirmişer zirâ'dır. Hesâb-ı sa'atracı ile ol ma'kâm-ı şerîfiñ ve harem-i la'ifiñ ve kubbeleriniñ bu cümleñiñ arâzi-i mu'kaddeseleri cem'an yüz yirmi yedi biñ dört yüz kırk to'kuz zira'dır²⁶⁹".

²⁶⁶ RM/86b, s. 124.

²⁶⁷ RM/31b, s. 45.

²⁶⁸ RM/31a-31b, s. 45; el-Âl-i İmrân, 3/96-97; Zemahşerî, tefsirinde Bekke için "o saygın şehrin özel ismidir" tanımını yapmış ve bu ismin kullanımındaki rivayetleri açıklamıştır. Buna göre, Bekke'nin, Mescid-i Haram'ın bulunduğu yer için kullanıldığı veya bu ismin biri zahmet verdiğinde kullanılan "bekkehû"dan geldiği belirtilmiştir. Bir diğer rivayette ise Bekke'nin (zorbaların boyunlarını bekkeder/inceltir) anlamındaki kullanımından geldiği, zalim bir kişinin Mekke'ye saldırdığında Allah'ın onu yok edeceği fikriyle açıklanmıştır. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf (Keşşâf Tefsiri)*, (çev. Muhammed Coşkun vd.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 70, İstanbul, 2016, c. 1, s. 1006-1008.

²⁶⁹ RM/41b, s. 59.

Cafer Efendi, Kâbe'yi; “mahbûb-ı dil-pezîr²⁷⁰”, “dildâr-ı adîmü'n-nazîr²⁷¹”, “mahbûb-ı mergûb-zîbâ²⁷²” ve “pûşende-i siyah-dîbâ²⁷³”; uzak mesafelerden onu görmeye gelenleri ise, “zümre-i muhibbîn-i müştakîn²⁷⁴” ve “fırka-i âşikîn-i sâdıkîn²⁷⁵” şeklinde tarif etmiştir. Müellif, Kâbe'nin mevcut durumunu “sevgili” tasviri üzerinden anlatırken yapının eskiyen kısımlarını da yine aynı motif üzerinden dile getirmiştir:

“Ol mahbûb-ı mergûb -zîbâ ve pûşende-i siyeh-dîbâ daği huzûr-ı şerîflerine varıp hâk-i izzetlerine rû-mâlîde kılan zümre-i muhibbîn-i müştakîniñ ve fırka-i âşikîn-i sâdıkîniñ ol eṭrâf ü eknâfda ḥin-i sa'y ve ṭavâfda gülbang-ı kelime-i tekbîrleri olan şıyt ü şadâlarına ve lebbeyk lebbeyk yâ Allah deyü cevâp ve nidâları edâlarına taḥammül edemeyip...²⁷⁶”

Bu bilgilere göre, Kâbe, onu görmek isteyen, yüce huzuruna varan ve toprağına yüz süren âşıkların sa'y ve tavaf ederken getirdikleri tekbir seslerine, “lebbeyk lebbeyk yâ Allah” diye çağırımlarına dayanamamış olan bir sevgilidir. Bilhassa, namaz vakitlerinde her taraftan okunan Kur'ân-ı Kerim'in tesiriyle Kâbe'nin gönlü, şevkinin ve aşkının çokluğundan, Allah korkusundan parça parça olmuştur. Hatta o kadar ki, Kâbe'nin yüce vasıfları hakkında ortaya konulan kıymetli cevherler neredeyse saçılacak duruma gelmiştir²⁷⁷.

Risâle-i Mimâriyye'de Kâbe'nin onarımı hususunda ayrılığa düşenlerin anlatıldığı kısımda, Kâbe için yer verilen sevgili tasviri devam etmiştir. *Risâle*'ye göre Sultan III. Murad Han, Kâbe'nin tamiri için büyük âlimlerle görüştüğünde bazıları, “Kâbe'nin Allah'ın cemalinin tecellisine mazhar olup içinde Allah aşkı yer etmiştir, bundan dolayı âşıklar zümresinden olmuştur” diyerek uygun görmemiştir. Bir kısım âlimler ise, “Yerlerin sevgilisi mescitlerdir ve onların en üstünü kıbledir; yani Kâbe-i Mükerrerme'dir²⁷⁸” hadis-i şerifi gereğince Kâbe'nin maşuklar zümresinden olduğunu belirtmiştir:

²⁷⁰ “Gönül alan sevgili”.

²⁷¹ “Eşi benzeri olmayan sevgili”.

²⁷² “Rağbet edilen, istenilen sevgili”.

²⁷³ “Siyah kumaş örten (sevgili)”.

²⁷⁴ “Sevgiliyi şiddetle arzulayan zümre”.

²⁷⁵ “Sadık âşıklar fırkası”.

²⁷⁶ RM/36a, s. 51.

²⁷⁷ RM/36a-36b, s. 51-52.

²⁷⁸ el-Bezzâr, *el-Müsneḍ*, 8: 352 (3430).

“Bu ma’nâ-yı laṭife mukteżāsınca daḥi ol Beytullāh ma’şūklar zümresinden olmak lâzım gelir. İmdi, ‘âşıkıyyetine nazar edicek ‘âşık ne kadar münḥanî ve nātüvân olsa kuvvet-i ‘aşk ile dayanır ehl-i fenâ olup ḥarâba müşrif olması ba’iddir. Lafz-ı ‘âşık daḥi buña delâlet eder²⁷⁹”.

Bu görüşü savunanlar, âşık ne kadar güçsüz olsa da, onun aşk kuvveti ile dayanacağını, fani olup yıkılmayacağını dile getirir. Bazıları ise, *“Febihā ve ni’me nūrun ‘alā nūr lâkin ma’şūk dā’imā nāz ve işve üzredir. Nāz ve nezâket ise za’f şeklini müş’irdir²⁸⁰”* diyerek sevgilinin daima naz ve işve üzerine olması gerektiğini, ne kadar süslense o kadar yüceltileceğini ve bu durumun daha fazla güzelliğe yol açacağını söyleyip Kâbe’nin onarılmasını uygun görmüştür. Sevgili hükmündeki Kâbe’nin süslenmesi gerektiğini bildirenler, bütün âlemin o sevgiliyi istediğini, âşık olmayanların âşıkların hâlinden anlamayacağını, aşağıdaki şiirde örneği görüldüğü şekilde, dile getirmiştir:

*Ḳamu ‘âlem olup ol dil-rübanîñ ‘abd-i müştâkı
Ne bilsin ‘âşık olmayanlar ammâ ḥâl-i ‘uşşâkı²⁸¹*

Cafer Efendi, Beytullah’ın vasıflarını anlattığı kasidede “âlemin şahı, sevgili, yüce köşk, hoş mekân, sefa kıblesi” gibi ifadelerle “Allah’ın insanlara en yakın olduğu yer” diye tarif ettiği Kâbe’de huşu ile durmak gerektiğini belirtmiştir. Âşığın Kâbe’nin nasıl bir sevgili olduğunu bilmesi gerektiğini dile getiren Cafer Efendi, tüm duaların kabul olduğu o yere gitmek ve âşıklarla birlikte ihrama girmek arzusundadır:

*Bilmek gerek velî nice maḥbūbdur o kim
‘Âşık anı mülâḥaza etmek gerek tamām²⁸²
...
Sa’yım budur kim ol ḥarem-i pâkiñe varıp
‘Uşşâk ile edem bile iḥrām ile ḥırām²⁸³*

2.6.2. Ravza-i Mutahhara İle İlgili Tasvirler

Risâle-i Mimâriyye’de, Ravza-i Şerife’nin “Harem ve Mescid-i Resulullah” gibi isimlerle anıldığı bilgisi verildikten sonra Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kabrinin

²⁷⁹ RM/37b, s. 53.

²⁸⁰ RM/38b, s. 55.

²⁸¹ RM/38b, s. 55.

²⁸² RM/42a, s. 60.

²⁸³ RM/42b, s. 60.

bulunduğu Medine şehrinin iki adı olduğu belirtilmiştir. Bunlardan biri “Yesrib²⁸⁴”, diğeri “temiz ve güzel kokulu” anlamına gelen “Tâbe/Tâbet²⁸⁵”tir.

Cafer Efendi, Arapça olan Medine’nin Farsçada “Resulullah şehri”, Türkçede ise, “Ravza-i Mutahhara” veya “büyük şehir” şeklinde anıldığını belirtmiştir: “*Medîne ‘Arabîdir, Fârisîde şehri-i Resûlullâh şallallâhü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ve şehri-i büzürg Türkîde Ravza-i Mutahhara ve büyük şehir demektir*²⁸⁶”.

Risâle’de, kutsal topraklarla ilgili tasvirlerle yer verilen bir şiirde, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) mübarek kabri Ravza-i Mutahhara, cennete teşbih edilerek hurilerin bile onu görmek için kıskandığı ifade edilmiştir:

*Başdan ol ravza cennet-âsâdır
Reşk eder anı görmeğe daği hür*²⁸⁷

Eserde, Hz. Muhammed’in kabrini ziyaret edenlere şefaet edeceğinin anlatıldığı hadis-i şeriflere de yer verilmiştir. Bu hadislerden biri, “*Men zâra kabri vecebet lehü şefâ‘ati*²⁸⁸ *Ma’nâ-yı şerîfi budur ki “Bir kimesne benim kabrimi ziyâret eylese benim şefâ‘atim aña vâcib olur*²⁸⁹” şeklindedir.

2.6.3. Kutsal Topraklarla İlgili Tasvirler

Risâle’de yer alan bir şiirde, kutsal toprakların “Mekke, Medine, Kudüs ve Tur Dağı” olduğu belirtilmiştir. Cafer Efendi, bu yerler için “gönül ferahlatan yer, sevinç yeri” ifadelerini kullanmıştır. Müellif, kutsal topraklara gökten nur indiğini belirterek Tevrat, İncil, Zebur ve Kur’ân’ın bu yerlerde indiğini, peygamberlerin de yine bu topraklarda ortaya çıktığını ifade etmiştir:

²⁸⁴ RM/31a-31b, s. 45.

²⁸⁵ RM/45a, s. 63-64. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*’nda Yesrib’e Medine unvanının Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından verildiği ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine’yi “Taybe, Tâbe” diye andığı bilgisine yer verildikten sonra şehrin diğer isimlerinin “Azrâ’, Câbire, Mecbûre, Mahebbe, Mahbûbe ve Kâsıma” olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeyn’ud-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtîfî’z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (ter. Kâmil Miras), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984, c. 6, s. 228.

²⁸⁶ RM/74b, s. 101.

²⁸⁷ RM/46b, s. 65.

²⁸⁸ Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl fî Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, 15: 651 (42583).

²⁸⁹ RM/45a, s. 64.

*'Arşa-i dilgüşâ vü cāy-i sürûr
Oldu Baḥḥâ vü Kuds ü Yeşrib ü Tûr*

*Dediğimiz muḳaddesât budur
Bunlar üstüne gökden inmiş nur*

*Bunda olmuşdurur kütüb münzel
Enbiyâ cümle anda etti zuhûr*

*Cümle Tevrât ü Hâzret-i Kur'ân
Cümle İncîl ü cümle ây-i Zebûr²⁹⁰*

Cafer Efendi, Medine-i Münevvere ile ilgili birçok hadis-i şerife yer vermiştir. Bu hadisler arasında, “Tâbe” olarak isimlendirilen Medine’nin tüm şehirlere üstün geleceği ile ilgili olanı şu şekildedir: *“Umirtu bi kıyâyetin te’kulu el-ḳurâ yeḳûlûne Yeşrib ve hiye el-Medînetu tenfî ennâse kemâ tenfî el-ḳıru ḥabeşe’l-ḥadîdi. Ve ḳâle innellâhe te’âlâ semme el-Medînete Tâbeten²⁹¹”*. Risâle’de hadisin anlamı şu şekilde verilmiştir: “Ben şehirleri (köyleri) yiyen bir şehre hicretle emrolundum. Oraya Yesrib diyorlar. Ancak burası Medine’dir. Medine, tıpkı körüğün demirin cürufunu ayırması gibi insanların kötüsünü de ayırır. Ve şöyle dedi: Allah Medine’yi Tâbe diye isimlendirmiştir²⁹²”.

Cafer Efendi, Medine-i Münevvere ile ilgili tasvirlerle yer verdiği bir şiirde, Medine’nin tıpkı Mekke gibi, doğunun ve batının gözdesi olduğunu söylemiştir. Bu mübarek şehrin çamuru amber, toprağı ise misk kokulu olup her türlü kirden arındırılmıştır:

*Oldu Baḥḥâ’ gibi daḥî Yeşrib
Zübde-i arz-ı meşriḳ u maḡrib*

*Tıyni ‘anberdürür gubârı misk
Ḥâk-i pâk-i muḳaddesi ṭayyib²⁹³*

2.6.4. Sultan Ahmed Camii İle İlgili Tasvirler

Risâle’nin altıncı faslında, Mehmed Ağa’nın en önemli eseri olan Sultan Ahmed Camii’nin mekân betimlemelerine yer verilmiştir. Cafer Efendi, caminin temeline İstanbul Atmeydanı’nda H.1018/M.1609-1610’da başladığını belirtmiştir. Verdiği

²⁹⁰ RM/46a, s. 65.

²⁹¹ RM/44b, s. 63.

²⁹² Buhari, *el-Camiu’s-Sahîh*, Kitâbu’l-Fadâili’l-Medine, 2.

²⁹³ RM/45a, s. 64.

bilgiler arasında caminin kubbesine²⁹⁴ kadar tamamlandığı yer almaktadır. Bu konuda Gökyay, *Risâle-i Mimâriyye*'nin cami tamamlanmadan önce yazıldığını, bu sebeple eserde tamamlanma tarihinin yer almadığını belirtmiştir²⁹⁵. *Risâle-i Mimâriyye*'de yer alan Esâsiye Kasidesi'nde caminin temelini Allah'ın yardımıyla tamamlandığı ifade edilmiştir:

*Ṭurmadın çıkmadadır rûy-ı zemîne temeli
Başmağ ister 'aceleyle yere pâ-y-i dîvâr*

*Olıcağ buncılayın sür'at ü iḳdām-ı 'azîm
Nâgehân geldi tamâm oldu bi-'avn-i Cebbâr*²⁹⁶

Cafer Efendi, Sultan Ahmed Camii'nin vasıflarını anlattığı Esâsiye Kasidesi'nde gökkuşağını “sefa bahşeden mihrap” şeklinde tahayyül ederek dünyayı bir cami olarak tasavvur etmiştir. Buna göre, ay ve güneş, bu caminin, gece gündüz dünyayı onlarla aydınlattığı iki mumu gibidir. Caminin minberi sanki Hz. Musa'nın çıktığı ve Allah'ın nurunun tecelli ettiği Tur Dağı'na benzemektedir. Cafer Efendi, caminin resimlerinin İran'ın ünlü nakkaş ve ressamlarından Mânî ve Behzat tarafından çizildiğini, nakışlarının ise, Erjenk'ten alındığını söyleyerek bu nakışları gören gözlerin kamaşacağını belirtmiştir. Eserdeki bilgilere göre kible tarafı deniz, önü Atmeydanı, her yanı şehir ve pazar olan caminin altı minaresi, on dört şerefesi vardır. Müellif, on dört şerefenin Sultan I. Ahmed Han ile büyük ecdatları arasındaki padişah sayısına uygun olduğunu dile getirmiştir:

*'Aded olur şerefe nesl-i Âl-i 'Osmân'a
Ki oldu cümlede mânend-i sübhatü'l-ebrâr*

*Olubdürür şeh-i 'âlemle çâr-deh sultân
Budur sebeb şerefe olmağa daḥi deh ü çâr*²⁹⁷

²⁹⁴ Atmeydanı'na (Sultanahmet Meydanı) inşa edilen Sultan Ahmed Camii, dört filayağıyla taşınan büyük merkezi bir kubbe, onu dört yönde çevreleyen yarım kubbeler ve köşelerdeki birer kubbeyle örtülmüştür. Mimar Sinan'ın geliştirdiği dört ayaklı şema, Yeni Camii'den sonra bu yapıda kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. G. Yalçın, “Mehmed Ağa”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayın, İstanbul, 1997, c. 2, s. 1190-1191. Kaynaklarda, ana kubbede kullanılan üç devekuşu yumurtasının yaydığı kokuyla örümcek ağlarının engellendiği belirtilirken musiki bilgisi olan Mehmed Ağa'nın seçtiği mermerlerle camideki akustiği benzersiz şekilde ayarladığı da nakledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Billur Mine Kantar, “Sanatın Mavi Yorumu: Sultan Ahmet Camii (The Blue Interpretation of Art: The Blue Mosque)”, *Türk Neurosurg*, 2014, vol. 24, No: 4, s. 448-450.

²⁹⁵ Gökyay, *a.g.e.*, s. 162.

²⁹⁶ *RM/51b*, s. 67.

²⁹⁷ *RM/60a*, s. 78. Diğer örnekler için bkz. *RM/51b-53a*, s. 66-69; *59b-60b*, s. 77-79.

Risâle-i Mimâriyye'de, Cafer Efendi'nin Sultan Ahmed Camii'nin vasıflarını anlattığı ikinci kaside, Bahâriye Kasidesi'dir. Yetmiş beyitten oluşan kasidede, dünya bir namaz sahnesi içinde tasvir edilmiştir. Kasidede yer alan tasavvura göre, sanki seher yeli serviye nafile namaz kıldırmış, nehirler güzel sesleriyle kamet getirmiş, güller başlarına birer sarık sarıp cihanı kuşatmış, bülbüller herkesi ve her şeyi her taraftan namaza davet etmiş, ağaçlardan oluşan cemaat saf saf kibleye yönelmiştir. Cafer Efendi'ye göre, gönül bülbülünü söyletip kalbe sefa veren padişahın camisidir. Çünkü kimse bu yapının benzerini yapmamıştır. Eserde, caminin avlusu gül bahçesine benzetilirken lûleleri ve şadırvanı güzel sesli bülbüle, kamet sütunu ise, yüksekliği sebebiyle serviye ve çam fıstığı ağacına teşbih edilmiştir:

*Şalât-ı nâfile kıldırdı serve şanki şabâ/ İkâmet etti meger hûb şavt ile enhâr
Birer 'imâme giyip bâşına gül-i garrâ/ İhâta eyledi bağ-ı cihânı aķ destâr
Kü'ayt küşe-be-küşe kılıp şalâta şalâ/ Yöneldi kibleye şaf-şaf cemâ'at-i eşcâr²⁹⁸*
...
*Mesîre-i hâremi bir latîf gülşendir/ Şükûfe mermer içinde Hudâ-yı nakş-ı nigâr
İçinde şu'le-i kandil lâleler mi değil/ Çerâğ-ı naḥl-i İrem berk-i yâsemen envâr
Kafeşli bülbüldür lûlelerle şâzrevân/ Ki 'andelîb gibi hoş şadâ verir her bâr
Sütûn-ı kâmet ile serv ü yâ şanevberdir/ Serîr-i maḥfil-i 'âlî basîṭ-i şâḥ-ı çenâr²⁹⁹*

Diğer taraftan Cafer Efendi, caminin kubbesinin yanındaki küçük mavilikleri³⁰⁰ göz olarak tasvir etmiş ve kubbenin de cihanın bir gözü olduğunu söylemiştir. Kasidede bu bağlamda, son olarak, caminin içindeki çiçeklerin binlerce sarığa gül olduğu bilgisi verilerek başa çiçek takma âdetine³⁰¹ işaret edilmiştir:

*O câmi'îñ içi 'ayniyle şahn-ı gülşendir
Şükûfe verd-i 'amâyim hezâr bâr hezâr*

*Bu nazm-ı pâki gören şimdi mürğ-i zâr şanır
Ki mor benefşe hurûf oldu zanbakı tûmâr³⁰²*

²⁹⁸ RM/59b, s. 77.

²⁹⁹ RM/59b, s. 78.

³⁰⁰ Kaynaklarda, Sultan Ahmed Camii'nde mavi çini süslemelerinin ve kalem işçiliğinin yoğun şekilde kullanılması sebebiyle yapının “Mavi Cami (Blue Mosque)” ismiyle de anıldığı ve bu isimlendirmede camide kullanılan 20.043 adet İznik çinisinin etkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Ziyrek, *Sultanahmed Camii*, Duru Basım Yayın Reklamcılık ve Gıda San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2009, s. 55-56.

³⁰¹ Ahmet Talat Onay, bu konu hakkında “eskiden kavukla sarık, sarıkla fes arasına hocaların misvak, hutbe kâğıdı, hilâl, muska koydukları gibi çiçek, gül, kokulu yapraklar da sokarlardı” demiştir. Ayrıca beyitte geçen “verd” sözcüğünün “her ağacın çiçeğine denilse de edebiyatımızda gül yerine kullanıldığını” belirtmiştir. Bkz. Onay, “Sarık-Gül”, *a.g.e.*, s. 406.

³⁰² RM/60b, s. 79.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Risâle-i Mimâriyye'nin dil ve üslup özellikleri başlığı altında eserde yer alan birleşik fiiller, deyimler, edatlar, ikilemeler, olumlu-olumsuz kelimeler, zamirler ve zıt anlamlı kelimeler ele alınmıştır.

3.1. BİRLEŞİK FİİLLER

Risâle-i Mimâriyye'de, birleşik fiiller sayı bakımından çoktur. Bu sebeple, bir kısım örnekler üzerinde daha geniş şekilde durulmuş, diğerleri ise tezin sonunda ve ekler kısmında liste hâlinde verilmiştir.

3.1.1. Yardımcı Eylemlerle Kurulan Birleşik Fiiller

Eserde geçen birleşik fiiller, farklı şekillerde oluşturulmuştur. Bunlardan bir kısmı, “bir ad ya da sıfat ile ‘et-, ol-, bul-, bulun-, buyur-, eyle-, kıl-, yap-’ fiillerinin birleştirilmesi yoluyla kurulan birleşik fiillerdir³⁰³”. *Risâle*'de yardımcı eylemlerle kurulan birleşik fiillerin cümle içindeki kullanımına dair bazı örnekler şu şekildedir:

Bahşeyle-: “Bağışlamak, ihsan etmek³⁰⁴” anlamlarına gelen bu birleşik fiil, eserde yer alan bir şiirde, güneşin yeryüzüne aydınlık ve ışık vermesi dile getirilirken zikredilmiştir:

*Rûy-i zemîne pertevî bahşeyleyip güneş
Giysin kamu cihân şeheri kisve-i cedîd³⁰⁵*

Ġalat ed-: Türkçe sözlükte “yanlış kelime veya söz³⁰⁶” anlamına gelen galat kelimesine “et-” yardımcı fiili getirilerek oluşturulan “galat et-” ifadesine “hatalı söylemek” gibi bir anlam verilebilir. “Galat et-” eserde; “*Ġahrübân Fârisiden mu‘arreb*

³⁰³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara, 2003, s. 150-152.

³⁰⁴ Kanar, “Bahş etmek/eylemek”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 309.

³⁰⁵ *RM/83b*, s. 119.

³⁰⁶ Ayverdi, “Galat”, *a.g.e.*, c. 1, s. 991.

olmuştur, Türkçide kehrübâ ve kehrübândan galat edip³⁰⁷ kehrübâr derler³⁰⁸” cümlesinde geçmektedir. Cümlede, “kehrübân” kelimesinin Arapçaya Farsçadan geçtiği ve Türkçede “kehrübâ ve kehrübân” sözcüklerinin, hatalı söylenmesi yoluyla “kehrübâr” şeklinde telaffuz edildiği ifade edilmiştir.

Hâsıl ol-: Eserde, “ortaya çıkmak, var olmak, meydana gelmek³⁰⁹” anlamlarında kullanılan birleşik fiil, “*On iki nevi‘cevher dediğimiz kimisi Maşrık’da ve kimisi Mağrib’de hâsıl olup³¹⁰ bu diyâra gelir³¹¹*” cümlesinde geçmektedir. Cafer Efendi, on iki cins cevherin bazısının Doğu’da, bazısının Batı’da ortaya çıktığını söylemiştir.

Kerem kı-: “Cömertlik etmek, lütuf ve ihsanda bulunmak³¹²” anlamına gelen birleşik fiil, eserde yer alan bir şiirde geçmektedir. Cafer Efendi, günahlarının çokluğu sebebiyle, Allah’ın cömertliğine sığınarak O’ndan kendisine lütuf ve ihsanda bulunmasını dilemiştir:

*Kerem kı³¹³ Ca‘fer’iñ çokdur günâhı
Şefâ‘atsiz olur hâli mükedder³¹⁴*

3.1.2. Karmaşık Fiiller

Risâle’de, kullanımı yaygın olan yapılardan biri de, sıfat-fiillerin “ol-” yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşan birleşik fiillerdir. Zeynep Korkmaz, “karmaşık fiiller” dediği bu yapıları “öncelik fiilleri” ve “alışkanlık fiilleri” olmak üzere ikiye ayırmıştır³¹⁵. Korkmaz, öncelik fiillerinin “-mİş ol-” öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiili ile alışkanlık fiillerinin ise, “-Ir ol-”, “-mAz ol-” şeklinde kurulduğunu ifade etmiştir³¹⁶.

³⁰⁷ Eserde fiilin geçtiği diğer yerler için bkz. *RM*/15b, s. 23; 58a, s. 75; 62b, s. 81; 71b, s. 94; 72a, s. 95-96; 73a, s. 98; 73b, s. 99-100; 74a, s. 100; 75a, s. 103; 75b, s. 103; 76a, s. 105; 76b, s. 106; 77a, s. 107; 77b, s. 108; 78a, s. 109; 78b, s. 110; 79a, s. 111-112; 80a, s. 114; 81b, s. 116-117.

³⁰⁸ *RM*/58a, s. 75.

³⁰⁹ Kanar, “Hâsıl olmak”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 1243.

³¹⁰ Eserde fiilin geçtii dier yerler için bkz. *RM*/10a, s. 16; 10b, s. 16; 24b, s. 35; 32b, s. 46; 36a, s. 51; 40b, s. 57; 42a, s. 59; 54b, s. 70; 58b, s. 76; 65b, s. 85; 66a, s. 86; 66b, s. 87; 67a, s. 87-88.

³¹¹ *RM*/58b, s. 76.

³¹² Parlatur vd., “Kerem”, *a.g.e.*, c. 2, s. 1275.

³¹³ Eserde fiilin geçtiği diğer yerler için bkz. *RM*/4a, s. 7; 29a, s. 42.

³¹⁴ *RM*/4a, s. 7.

³¹⁵ Tahsin Banguoğlu, karmaşık fiilleri “öncelik, başlama, niyet ve çekimsiz fiil” olarak dört başlıkta incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 482.

³¹⁶ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 151.

Aşağıda, *Risâle*'de yer alan öncelik ve alışkanlık fiillerine dair bazı örnekler ele alınmıştır.

3.1.2.1. Öncelik Fiilleri

Risâle'de öncelik fiilleri olarak ele alınan iki örnek şu şekildedir:

Binâ ve ihdâş etmiş ol-: “Yapmak, inşa etmek” olarak anlamlandırılabilen bu fiil, eserde; “...ba'zını daḥi kendi mâliyle **binâ ve ihdâş etmiş olup** bu dâ'îlerine daḥi külli nazar-ı şerîfleri olup...”³¹⁷ şeklinde Mehmed Ağa'nın, yaptığı hayırların bir kısmını kendi malıyla yaptırdığının anlatıldığı kısımda zikredilmiştir.

Erişmiş ol-: “Belli bir yere varmak, erişmek, ulaşmak” anlamlarına gelen bu fiil, eserde; “...binâ-i şerîfi daḥi ḳubbesi maḥalline **erişmiş olan** zıll-i İlâh sa'âdetlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh...”³¹⁸ şeklinde geçmektedir. Bu cümlede, henüz yapım aşamasında olan Sultan Ahmed Camii'nin kubbesine kadar tamamlandığı belirtilmektedir.

3.1.2.2. Alışkanlık Fiilleri

Eserde alışkanlık fiilleri kategorisinde değerlendirilen fiil örnekleri aşağıdaki şekilde ele alınmıştır:

Diyâr-ı vücûda gelir ol-: “Varlık diyarına gelmek” anlamında kullanılan fiil, *Risâle*'de; “...kevn-i 'âlem neşv ü nemâ bulup maḳâm-ı 'ademden **diyâr-ı vücûda gelir olduğda** heybet-i İlâhiyyeden ve ḳudret-i nâ-mütenâhiyyeden sirişt-i aşl-ı 'âlem olan deryâ cûş u ḥurûşa gelip...”³¹⁹ şeklinde geçmektedir. Buna göre, içinde bahsi geçen fiilin yer aldığı cümle parçası, “...kâinat, gelişip büyüyerek yokluk makamından varlık diyarına geldiğinde Allah'ın heybeti ve sonsuz kudretinden âlemin asıl yaratılışı olan deniz çoşup...” olarak günümüz Türkçesine aktarılabilir.

Görünmez ol-: “Görünmeyecek hâle gelmek, gözden kaybolmak”³²⁰ anlamında kullanılan bu fiil eserde; Mehmed Ağa'nın musiki ilmini öğrendiğinin anlatıldığı

³¹⁷ RM/5a, s. 9.

³¹⁸ RM/s. 1.

³¹⁹ RM/1b, s. 4.

³²⁰ Ali Püsküllüoğlu, “Görünmez”, *Türkçe Sözlük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 668.

kısımda “...elini şaldığı zamanda eliniñ hayâli bile **görünmez olup**, Haḫ Te’âlâ Hazretleri’niñ hikmetini gör ki meğer şoñra şadefkârlıḫ ve mi’mârlıḫ şan’atlarında keser şalmağa eliñ idmâni lâzım olsa gerekdir...”³²¹ şeklinde geçmektedir. Bu cümleye göre, Mehmed Ağa, saz çalarken öyle ustalaşmıştır ki, neredeyse elinin hayali dahi görünmez hâle gelmiştir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın daha sonraları musikiyi bırakıp sadefkârlığa ve mimarlığa yöneldiğinde keser vurmak için elinin alışmış olması gerektiğini belirtmiştir.

3.1.3. Tasvir Fiilleri

Risâle’de yer alan birleşik fiillerden bazıları iki fiilin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Korkmaz’ın tasvir fiilleri başlığı altında beşe ayırdığı bu fiiller; yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma ve uzaklaşma fiilleridir³²².

3.1.3.1. Yeterlik Fiilleri

Bir esas fiilin -(y)-A zarf-fiil biçimi üzerine “bil-” yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulan fiillere yeterlik fiili denir³²³. *Risâle*’de geçen yeterlik fiili örnekleri şu şekildedir:

Ayağına düşebil-: “Çok yalvarmak³²⁴” anlamındaki bu deyim, eserde, Mehmed Ağa’nın musiki ilmini öğrenmeye yöneldiğinin anlatıldığı ve içinden bu isteği geçirdiği kısımda; “*Âh ol üstâdı bir tarîḫ ile tenhâ düşürüp elbette **ayağına düşebilsem**, bolay ki ol şan’at-ı hûb ve kâr-ı mergûb ile beni behremend ü behrever edeydi...*”³²⁵ şeklinde yer almaktadır. Bu cümleye göre Ağa, yalnız kaldıkları ilk anda sazendeye yalvararak ondan kendisine musiki ilmini öğretmesini istemektedir.

Çift (ile) sürebil-: “Toprağı ekilebilir duruma getirmek için işlemek³²⁶” anlamında kullanılan bu fiil, eserde; “*tülen ve ‘arzen berâber bir günde bir **çift ile sürebildiği** kadar yere daḫi dönüm derler*”³²⁷ şeklinde geçmektedir. Bu cümlede,

³²¹ RM/8b, s. 14.

³²² Korkmaz, a.g.e., s. 151.

³²³ Banguoğlu, a.g.e., s. 489; Korkmaz, a.g.e., s. 812.

³²⁴ M. Ertuğrul Saraçbaşı, “Ayağına düşmek (Birinin)”, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, c. 1, s. 143.

³²⁵ RM/8a, s. 13.

³²⁶ Saraçbaşı, “Çift sürmek”, a.g.e., c. 1, s. 314.

³²⁷ RM/64b, s. 84.

çiftçilerin bir günde uzunluğuna ve enine bir çift ile toprağı işledikleri yere “dönüm” denildiğı belirtilmiştir.

3.1.3.2. Tezlik Fiilleri

Bir esas fiilin -(y)-I/-(y)-U zarf-fiil çekimi üzerine “ver-” yardımcı fiilinin gelmesiyle oluşan fiillere tezlik fiili denir³²⁸. *Risâle*’de yer alan tezlik fiilinin bazı örnekleri şu şekildedir:

Çendeleyiver-: “Belirlemek, iz bırakmak³²⁹” anlamlarına gelen bu fiil, eserde; *“Şimdi bir nesne belirsiz, ya’nı nişânsız olsa ol nesneye bir nişân vaz’ olunmak murād olunsa şunu çendeleyiver derler³³⁰”* cümlesinde yer almaktadır. Cafer Efendi, bu cümlede, bir nesne ile bir yere işaret etmek, iz bırakmak karşılığında “çendele-” fiilinin kullanıldığını ve bu işlemin birinden talep edilmesi hâlinde “çendeleyiver” denildiğini belirtmiştir.

Şaklayu bekleyüver-: “Saklamak, korumak, gözaltında tutmak³³¹” anlamlarında kullanılan bu fiil eserde; *“...‘umūmen ümmet-i Muhammedi her birini haṭā ve haṭardan şaklayu bekleyüverip, cümleye şihḥat ve āfiyetler müyesser eyleye...³³²”* şeklinde geçmektedir. Cafer Efendi, dua kısmında Allah’tan, Muhammed ümmetinin tamamını hata ve tehlikeden koruyup hepsine sağlık ve afiyetler nasip etmesini dilemiştir.

3.1.3.3. Süreklilik Fiilleri

Esas fiilin -(y)-A, -(y)-I, -(y)-Ip zarf-fiil çekimleri üzerine “dur-, gel-, kal-, gör-, koy-” yardımcı fiillerinin getirilmesiyle oluşan fiillerdir³³³. *Risâle*’de yer alan süreklilik fiilinin bazı örnekleri şu şekildedir:

³²⁸ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 490; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 818.

³²⁹ *Risâle-i Mimâriyye*’de “nişan” (iz bırakmak) teriminin Türkçe karşılığı olarak verilen “çende” kelimesinin fiil hâli kaynaklarda “ufak ufak doğramak” veya “yontmak” şeklinde zikredilmiştir. Bkz. Ömer Asım Aksoy-Dehri Dilçin, “Çendeleme”, *Tarama Sözlüğü II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 855; Ömer Asım Aksoy vd., “Çendeleme”, *Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, c. 2, s. 1134.

³³⁰ *RM/64b*, s. 84.

³³¹ Kaynaklarda bu fiil, “saklayu dutmak” şeklinde zikredilmiştir. Bkz. Cem Dilçin, “Saklamak”, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 178.

³³² *RM/84b*, s. 121.

³³³ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 491; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 820.

Döşeyüko-: “Döşemek, sermek” anlamında zikredilen bu fiil, *Risâle*’de; Mehmed Ağa’nın Sultan Ahmed Camii’nin yapımı sırasındaki durumu tasvir edilirken söz konusu edilmiştir. Buna göre fiil, “...câmi‘-i cedîd-i şerîfîn şâdırvanı önünde seccâdeyi **döşeyükomuş**, fe-emmâ seccâde üzerinde oturmayıp seccâdeyi hemen alt mülâhaza edip, tevâzu‘en ve hezmen-li-nefsihi yanında bir kuruca yerde oturmuş...³³⁴” cümlesinde yer almaktadır. Bu cümle, “...yüce caminin şadırvanı önünde seccadeyi sermiş, fakat seccadenin üzerine oturmayıp nefsinin kırmış bir vaziyette, seccadenin yanında kuru bir yerde oturmuş...” olarak anlamlandırılabilir.

Gönderigid-: “Göndermek, uğurlamak, teşyi etmek³³⁵” anlamlarına gelen bu fiil, eserde; “...tuhaf-ı mezkûreyi i‘zâz ü ikrâm birle Haremeyn-i Şerîfeyn’e **gönderigidip**³³⁶ andan şoñra bi-‘avnilâhi’l-Meliki’l-Mu‘în cümlesi ta’yîn olunan maħalle vâşıl olmak müyesser olup...³³⁷” şeklinde geçmektedir. Örnek cümle parçası, “...bahsedilen hediyeleri saygı ve ikram ile Haremeyn-i Şerîfeyn’e gönderip ondan sonra Allah’ın yardımıyla hepsinin tayin olunan yere ulaşması nasip olup...” anlamına gelmektedir.

3.1.3.4. Yaklaşma Fiilleri

Esas fiilin -A zarf-fiil biçimi üzerine “yaz-” fiilinin getirilmesiyle kurulan fiillere yaklaşma fiili denir³³⁸. *Risâle*’de tek örnekte görülen bu fiil, şu şekilde söz konusu edilmiştir:

Pâre pâre oluyaz-: “Paramparça olmak³³⁹” anlamına gelen fiil, eserde; Kâbe’den bahsedilen kısımda “...keşret-i ‘aşkından ve bir yaña haşyet-i ilâhiyyeden **pâre pâre oluyazıp** zîşân-ı ‘âlişânlarında nazm ü intizâm bulmuş...³⁴⁰” cümlesi içinde yer almaktadır. Bu kısım, günümüz Türkçesine “...aşkının çokluğundan ve Allah korkusundan parça parça olup şanlı vasıflarında hazırlanmış...” olarak aktarılabilir.

³³⁴ RM/53b, s. 69.

³³⁵ Dilçin, “Göndürmek”, *a.g.e.*, s. 97.

³³⁶ Eserde fiilin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/26a, s. 38; 56a, s. 72.

³³⁷ RM/40b, s. 57.

³³⁸ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 492; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 831.

³³⁹ Kanar, “Pâre pâre olmak”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 2, s. 2691.

³⁴⁰ RM/36b, s. 52.

3.1.3.5. Uzaklaşma Fiilleri

“Git-” yardımcı fiili ile kurulan ve esas fiildeki bir oluş ve kılışın uzaklaştığını gösteren tasvir fiilleridir³⁴¹. *Risâle*’de yer alan uzaklaşma fiillerinin bazı örnekleri şu şekildedir:

Alıp git-: “Alıp gitmek, beraberinde götürmek³⁴²” anlamlarında kullanılan bu fiil, eserde “...beni huzûr-ı şerîflerine **alıp git**³⁴³, murâdîñca saña ücret-i kadem vereyin...³⁴⁴” şeklinde geçmektedir. Mehmed Ağa, rüyasını tabir ettirmek için acemi oğlanlarından birine “kendisini mübarek bir şeyhe götürmesini, buna karşılık ona istediği kadar ayak ücreti vereceğini” söylemiştir.

Kaçıp git-: “Kaçmak, kurtulmak” anlamına gelen bu fiil, eserde Mehmed Ağa’nın askerlerinin asi Arapların çokluğunu görünce; “Bunlar bizim buraya geldiğimize vâkıf olmadan heman **kaçıp gidelim**, bizi gör(ür)lerse kaçıp kurtulamazız...” dediği kısımda söz konusu edilmiştir. Cümle, günümüz Türkçesine “Bunlar bizim burada olduğumuzu bilmeden hemen kaçıp gidelim, bizi görürlerse kurtulamayız...” şeklinde aktarılabilir.

3.1.4. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

Genellikle anlamca kayma ve kaynaşmaya uğradığı için deyim olarak kullanılan³⁴⁵ anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin *Risâle*’de yer aldığı örneklerden birkaçı şu şekildedir:

Bel bağla-: “Güvenmek, dayanmak³⁴⁶” anlamlarında kullanılan bu deyim, *Risâle*’de yer alan bir şiirde geçmektedir. Cafer Efendi, ortasına gümüş kemer takılan

³⁴¹ Korkmaz, a.g.e., 831.

³⁴² Dilçin, “Almak”, a.g.e., s. 8.

³⁴³ Eserde “alıp git-/alıgit-” fiilinin geçtiği diğer yerler için bkz. RM/11a, s. 17; 11b, s. 17; 22a, s. 32; 23b, s. 34; 27a, s. 39; 29a, s. 41; 43b, s. 62; 56a, s. 72.

³⁴⁴ RM/11a, s. 17. Cümlede geçen “ayak ücreti vermek” fiili kaynaklarda “ayak teri” şeklinde ve “gelip iş yapan kimseye verilen ücret, hizmet ücreti” anlamında zikredilmiştir. Bkz. Hasan Kaya, “Emrî Divanı’nda Deyimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2011, S. 6, s. 75.

³⁴⁵ Korkmaz, a.g.e., s. 152-153.

³⁴⁶ Deniz Öztürk, “Bel bağla-”, *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 122.

Kâbe'nin, artık Allah'ın huzurunda bir hizmetkâr olduğunu ve hizmete yönelmesi gerektiğini belirtirken bu deymi kullanmıştır:

*Henüz hıdmete bel bağlasın o Beyt-i Şerif
Huzûr-ı Hazret-i Bârî'de oldu hıdmetkâr³⁴⁷*

Yüz sür-: “Saygı ve hürmetten huzurunda eğilmek³⁴⁸” anlamına gelen deyim, eserde “Cümle ‘âlem hâkine **yüz sürmeye**³⁴⁹ canlarını verirler...³⁵⁰” şeklinde geçmektedir. Cafer Efendi burada, herkesin saygı ve hürmet ifadesi olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kabri önünde eğileceğini belirtmiştir.

3.1.5. Arapça ve Farsça Tamlama Yapılarıyla Kurulan Birleşik Fiiller

Risâle'de yer alan Arapça ve Farsça tamlama yapılarıyla kurulan örnekler ya sözcük gruplarıyla, eklerle, bağlama edatlarıyla ya da birden fazla yabancı kökenli kelimenin çeşitli biçimlere girerek yardımcı bir fiille karşılanması ile oluşturulmuştur. Yardımcı fiil, bazı yapılarda bir, bazılarında da birden fazla tamlamayı karşılamıştır. Bu tür yapıların kullanıldığı bir kısım örnekler şu şekildedir:

'Add ü şümâr eyle-: “Saymak, hesaplamak” olarak anlamlandırılabilir olan bu fiil, eserde Mehmed Ağa'nın lütuflarının fazlalığını belirtmek için kullanılmıştır. Cafer Efendi, “hayır sahiplerinin sultanı” dediği Mehmed Ağa'nın iyilik ve hayırlarını, çokluğu sebebiyle, saymakta zorlandığını dile getirmiştir:

*Luţfuñuñ kanķısını eyleyelim 'add ü şümâr
Hasenâtı kati çok sen şeh-i şâhib-hayrîñ³⁵¹*

Müşâhede-i rûy-i yâr ve mu'âyene-i tal'at-ı dildâr et-: “Sevgilinin yüzünü görmek ve çehresini incelemek” şeklinde karşılanabilecek olan bu ifade grubu, eserde, Kâbe'yi görmeye gelenler için “...mesâfe-i ba'ideden ve bu deñli emâkin-i adideden varıp **müşâhede-i rûy-i yâr ve mu'âyene-i tal'at-ı dildâr ederler**³⁵²” şeklinde kullanılmıştır. Bu

³⁴⁷ RM/60a, s. 78.

³⁴⁸ Ömer Asım Aksoy, “Yüz sürmek”, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995, c. 2, s. 1134.

³⁴⁹ *Risâle*'de “Yüz sürmek” deyiminin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/35b, s. 51; 46a, s. 65.

³⁵⁰ RM/44b, s. 63.

³⁵¹ RM/53a, s. 68.

³⁵² RM/36a, s. 51.

cümlede, âşıkların uzak mesafelerden ve çeşitli memleketlerden sevgilinin yüzüne benzeyen Kâbe'yi görmek için geldikleri belirtilmiştir.

Nazar u 'imâret ve muhabbet ve hıdmet kıl-: “Bakıp mamur etmek ve sevip hizmet etmek” olarak karşılanabilecek olan bu sözcükler, bağlama edatıyla kurulmuş birleşik fiil örneğidir. Eserde, *“Fil-vâki‘ mi‘mâr ağalığından murâd hulûş-ı kalb ile ol iki maḳâm-ı şerîfe **nazar u 'imâret ve muhabbet ve hıdmet kılmaktır**”³⁵³* şeklinde geçmektedir. Cafer Efendi, mimar ağalığı ile anlatılmak istenen şeyin kalp temizliği ile iki mübarek makam olan Kâbe-i Mükerre ve Medine-i Münevvere'yi onarmak, oraya sevgiyle hizmet etmek olduğunu söylemiştir.

3.1.6. Farsça Eklerle veya Birleşik Sözcüklerle Kurulan Birleşik Fiiller

Risâle-i Mimâriyye'de Farsça birleşik sözcüklerin Türkçenin gramer yapısına uygun olarak birleşik fiil oluşturduğu örnekler mevcuttur. Bu misaller, birden fazla Farsça kelimenin veya Farsça sözcük ve eklerin bir araya geldikten sonra yardımcı fiille karşılandığı birleşik yapılardır. Eserde, bu türde kurulan birleşik fiiller, genellikle Farsça *“ber, bj, hem, mâ”* ön ekleri ve *“mend, gâh, nâk, kâr, ver”* son ekleri ile oluşturulmuştur. *Risâle*'de, Farsça ek veya sözcüklerin birleşmesi yoluyla kurulan birleşik fiillerin bazı örnekleri şu şekildedir:

Behre-mend ü behre-ver kılin-: “Hisse ve nasibini almasını, nasiplenmesini sağlamak³⁵⁴” gibi anlamlara gelen bu fiil, eserde *“...bâb-ı sa‘âdete **karîb bir hıdmet ile behre-mend ü behre-ver kılinmak** lazımdır...³⁵⁵”* cümlesinde geçmektedir. Padişah, Mehmed Ağa'nın hazırladığı hediyelere karşılık olarak onun saraya yakın bir hizmet ile nasiplenmesini istemiştir.

Dil-güşâ kıl-: “Gönlü açmak, gönle ferahlık vermek³⁵⁶” gibi anlamlarda zikredilen bu fiil, eserde yer alan bir beyitte musikiye meyleden Mehmed Ağa'nın,

³⁵³ RM/41a, s. 58.

³⁵⁴ Ferit Devellioğlu, “Behremend” ve “Behrever”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 80-81.

³⁵⁵ RM/19a, s. 28.

³⁵⁶ Devellioğlu, “Dil-güşâ”, *a.g.e.*, s. 186.

sazendeden bu sanatla gönlüne ferahlık vermesini istediği dile getirilirken söz konusu edilmiştir:

*Nazar kıl baña ey üstâd-ı kâmil
Bu şan'atla beni sen dil-güşâ kıl³⁵⁷*

Zer-nişân ed-: “Bir şeyin üzerini altınla işlemek³⁵⁸” anlamına gelen bu fiil, eserde yer alan bir şiirde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa'nın iyiliklerinin gümüş sayfalara yazılıp bu sayfaların altınla işlenmesi gerektiğini dile getirmiştir:

*Lâ(y)îk budur ki üstünü hep zer-nişân edem
Şimin varaklara yazıp evşâf-ı cûduñu³⁵⁹*

3.2. DEYİMLER

Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözlere deyim denir³⁶⁰. *Risâle-i Mimâriyye*'de kullanılan deyimlerin sayısı ve kullanım sıklığı oldukça fazladır. Burada deyimlerin tamamını vermek mümkün olmadığı için, diğerleri ekler kısmında sayfa numaralarına işaret edilerek, liste hâlinde verilmiştir. Eserde yer alan deyimler, *Risâle*'nin kaleme alındığı 17. yüzyıldan günümüze Türkçenin ne tür değişimlere uğradığının görülmesi açısından önemli bir kaynak mahiyetindedir. Mesela; bugün “mantar gibi (yerden) bit-” deyimini, o dönemde “bakla gibi bit-”; “hurdaya çevir-” deyimini, “hurde haşhâşe dönder-”; “kazaya bırak-” deyimini, “kazaya ko-”; “yorgun gel-” deyimini ise “yorgun düş-” şeklinde zikredilmiştir:

Bakla gibi bit-/“Mantar gibi yerden bit-”: Bu deyim, *Risâle*'de “birdenbire veya kendiliğinden ortaya çıkmak³⁶¹” anlamında ve bir hadis içinde zikredilmiştir. Mahşer günü İsrâfil'in (a.s.) sura üflemesiyle cesetlerin topraktan çıkması hadiste şöyle ifade edilmiştir: “*Hağ Te'âlâ celle celâlühû ve 'amme nevâlühû Hazretleri bir yavaşça yağmur*

³⁵⁷ RM/8a, s. 13.

³⁵⁸ Kanar, “Zernişân”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 2, s. 3780.

³⁵⁹ RM/30b, s. 44.

³⁶⁰ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 37.

³⁶¹ Saraçbaşı, “Mantar gibi (yerden) bitmek”, *a.g.e.*, c. 2, s. 858.

*irsāl ede. Pes imdi, ol yağmur ile halkın cesedleri ya'nı gövdeleri **bağla gibi bite***³⁶²". Bu cümleye göre, İsrâfil, sura üflediğinde Allah, yavaşça bir yağmur yağdırdıktan sonra halkın cesetleri birdenbire ortaya çıkmıştır.

Hürde haşhāşe dönder-/“Hurdaya çevir-”: “Bir şeyi artık işe yaramaz duruma getirmek³⁶³” anlamında ve günümüzde “hurdaya çevirmek” olarak karşılanan bu deyim, *Risâle*'de, Mehmed Ağa'nın aldırıldığı sazları kırdığı anlatılırken şu şekilde söz konusu edilmiştir: “*Ağa Hazretleri anlarıñ aķçelerini ve pullarını almayıp balta ile cümlesini baştanbaşa **hurde haşhāşe dönderdi***³⁶⁴”. Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Vişne Mehmed Efendi, Ağa'ya musiki ilminden vazgeçmesini söyleyince Mehmed Ağa, aldığı sazları dışarı çıkarıp balta ile hepsini kırmıştır. Başkaları, kırmaması için sazların parasını vermek istese de Ağa, kabul etmemiştir.

Ķazāya ķo-/“Kazaya bırak-”: “Geri bırakmak, ertelemek, tecil etmek³⁶⁵” anlamında zikredilen bu deyim, eserde Mehmed Ağa'nın babasından bahsedilirken “...*hāl-i hayâtında ve pîş-i memâtında bir vakit namazını ve bir dem tazarru' ve niyâzını, Allāhu a'lem belki dahi **ķazāya ve te'hîre ķomuş** olmayıp...*³⁶⁶” şeklinde söz konusu edilmiştir. *Risâle*'deki bilgilere göre, Mehmed Ağa'nın babası, ömrü boyunca bir vakit namazını ve bir an dahi duasını kazaya bırakmamıştır.

Yorğun gel-/“Yorgun düş-”: “Yorgun olmak, çok yorulmak³⁶⁷” anlamında zikredilen bu deyim, eserde Mehmed Ağa'nın hacıların yollarını kesen Arapları aradığının anlatıldığı kısımda şu şekilde söz konusu edilmiştir: “...*âşî dedikleri 'Arab filan mahalle **yorğun gelip** hâb-ı gâflete vardılar...*³⁶⁸”. Eserdeki bilgilere göre, asi Araplar bir yere geldikten sonra yorularak gaflet uykusuna dalmışlardır.

³⁶² RM/81a, s. 116; Rivayetin anlam yönünden benzeri için bkz. İbnü'l-Melek, *Şerhu'l-Mesâbih*, 6: 17 (4274).

³⁶³ Metin Yurtbaşı, “Hurdaya çevirmek”, *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, Sartonet, İstanbul, 2012, s. 335.

³⁶⁴ RM/17b, s. 26.

³⁶⁵ Yurtbaşı, “Kazaya bırakmak”, *a.g.e.*, s. 91.

³⁶⁶ RM/26a, s. 37.

³⁶⁷ Öztürk, “Yorgun düş-”, *a.g.e.*, s. 363.

³⁶⁸ RM/23a, s. 33.

Deyimlere dair söylenmesi gereken hususlardan biri de, *Risâle*'de “el çek-”, “eli altında ol-”, “eli kaskatı kal-”, “eline geç-”, “eline ve ayağına düş-”, “eline düş-” gibi “el” kelimesi ile kurulan deyimlerin ön planda olduğudur:

Eli altında ol-: “İstenildiği zaman kullanabileceği yerde, durumda olmak³⁶⁹” anlamında zikredilen bu deyim, *Risâle*'de Mehmed Ağa'nın yaptığı iyilikler sonucu yanında bulunan birçok kimse olduğu anlatılırken şu şekilde söz konusu edilmiştir: “...*eli altında 'ilm-i şerîf tahşilinde nice tevâbi' ve nice levâhıkı vardır*³⁷⁰”. Bu cümleye göre, Cafer Efendi, Mehmed Ağa'nın buyruğunda olup ilim tahsil eden ve ona tâbi olan birçok kimse olduğunu belirtmiştir.

Eline ve ayağına düş-: “Bir dileğini yaptırabilmek için bir kimsenin ayaklarına kapanıp yalvar yakar olmak³⁷¹” anlamında zikredilen bu deyim, eserde, Mehmed Ağa'nın musiki ilmini öğrenmek için sazendenin yanına giderek ona yalvardığının anlatıldığı kısımda şöyle söz konusu edilmiştir: “*Ağa-yı mûmâileyh daği seğirdip, ol sâzendeniñ eline ve ayağına düşüp...*³⁷²”. Devamında Mehmed Ağa'nın sazendeye “Ey ilim ve fazilette olgunluğa erişmiş olan üstat, bu sanatla benim gönlümü aç” diye yalvardığı dile getirilmiştir:

*Nazar kıl baña ey üstâd-ı kâmil
Bu şan'atla benî sen dil-güşâ kıl*³⁷³

3.2.1. Arapça ve Farsça Yapılarla Kurulan Deyimler

Risâle'nin yazıldığı dönemde Arapça ve Farsça yapılarla kurulan deyimler, günümüz Türkçesinde yerini Türkçe kelimelere bırakmıştır. Mesela; “el çek-” eserde “dest çek-”, “fâriğ ol-” ve “kasr-ı yed kıl-”, “gözü kamaş-” “ebsâr kamaş-”, “yalancı çık-” “kâzib çık-” ve “ayak bağı ol-” deyimini “pâ-bend ol-” şeklinde zikredilmiştir:

Dest çek-/“El çek-”: “Önceleri yapmakta olduğu işi bırakmak, ondan vazgeçmek³⁷⁴” anlamında zikredilen bu deyim, eserin bazı kısımlarında, günümüz

³⁶⁹ Aksoy, “Eli altında olmak (Bir şey birinin)”, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c. 2, s. 754.

³⁷⁰ *RM/30b*, s. 44.

³⁷¹ Saraçbaşı, “Eline ayağına düşmek”, *a.g.e.*, c. 1, s. 430.

³⁷² *RM/8a*, s. 13.

³⁷³ *RM/8a*, s. 13.

³⁷⁴ Aksoy, “El çekmek”, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c. 2, s. 749.

Türkçesindeki kullanımıyla “el çek-” şeklinde karşımıza çıkarken bazı kısımlarında da, “dest çek-” şeklinde söz konusu edilmiştir. *Risâle*’de yer alan bir şiirde, Cafer Efendi, bu ölümlü dünyanın kimseye kalmayacağını dile getirerek “Gel, bu fanilik evini onarmaktan el çekelim” demiştir:

Kimseye bâkî mi kaldı bu fenâ-dâr-ı harâb
Çekelim gel bu fenâ-dârı meremmetten dest³⁷⁵

Ebşâr kamaş-/“Gözü kamaş-”: “Fazla ı ışık, parlaklık sebebiyle bakamaz olmak³⁷⁶” gibi anlamlarla zikredilen bu deyim, *Risâle*’de Sultan Ahmed Camii’nin özellikleri anlatılırken söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, caminin büyüklüğüne ve yüceliğine dikkat çekerek resimlerinin güzelliğiyle gözlerin kamaşacağını dile getirmiştir:

Başladı yapmağa bir câmi‘-i bâlâ vü bülend
Şûret-i resm-i laîfînde kamaşır ebşâr³⁷⁷

Fâriğ ol-/“El çek-”: “Vazgeçmek, terk etmek, bırakmak³⁷⁸” anlamlarında zikredilen bu deyim, eserde Mehmed Ağa’nın rüyasını tabir eden Vişne Mehmed Efendi’nin “Oğul ol şan‘atdan fâriğ olmak³⁷⁹ gereksin...³⁸⁰” şeklinde verdiği nasihatte söz konusu edilmiştir. Eserdeki bilgilere göre, Vişne Mehmed Efendi, Ağa’nın musiki sanatından vazgeçmesini istemiştir.

Kâzib çık-/“Yalancı çıkmak”: “Bir kişinin yalan söylediği anlaşılmak ya da bir kişi verdiği sözü yerine getirmemek³⁸¹” anlamlarında zikredilen bu deyim, *Risâle*’de geçen bir şiirde kullanılmıştır. Cafer Efendi, “Sadece adımız âşık olmasın, aşk davası yalancı çıkmasın” demiştir:

Nâmımız ‘âşık olmasın yalınız
Da‘vi-i ışk çıkmasın kâzib³⁸²

³⁷⁵ RM/87a, s. 124. Deyimin zikredildiği diğer yer için bkz. RM/81a, s. 115.

³⁷⁶ Öztürk, “Göz kamaş-”, *a.g.e.*, s. 570.

³⁷⁷ RM/52a, s. 67.

³⁷⁸ Saraçbaşı, “El çekmek”, *a.g.e.*, c. 1, s. 414.

³⁷⁹ Deyimin eserde geçtiği diğer yer için bkz. RM/54a, s. 70.

³⁸⁰ RM/11b, s. 17.

³⁸¹ Aksoy, “Yalan çıkmak”, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c. 2, s. 1103.

³⁸² RM/45b, s. 64.

Pā-bend ol-/“Ayak bağı olmak”: “Bir işin yapılmasına engel olmak³⁸³” anlamında zikredilen bu deyim, eserde, Sultan Ahmed Camii’nin vasıflarının anlatıldığı bir şiirde “bu vasıfların üstüne kimse bir harf yazmasın, o harfler çerçöp olarak gül bahçesinin göğüne ancak ayak bağı olur” şeklinde geçmektedir:

*Bu vaşfiñ üstüne bir harf yazmasın kimse
Fezâ-yı gülşene pā-bend olur hemân has ü hâr³⁸⁴*

3.2.2. Birleşik Fiillerle Kurulan Deyimler

Risâle-i Mimâriyye’deki deyimlerin birçoğu, birleşik fiil yapısındadır. Birleşik yapıyı oluşturan yardımcı fiiller, aynı anlamı karşılamak üzere iki veya üç farklı şekilde yer almaktadır. Mesela; “ad ver-”, eserin bazı yerlerinde “tesmiye olun-/tesmiye eyle-/tesmiye buyur-”, “meydana (ortaya) çık-” “zuhur et-/zuhura gel-”, “galebe çal-” deyimini “galebe et-” şeklinde kullanılmıştır.

Tesmiye olun-/eyle-/buyur-/“Ad vermek”: *Risâle-i Mimâriyye*’de “ad ver-”, “tesmiye olun-/eyle-/buyur-” olarak yer verilen deyim; “Bir varlığa, bir nesneye onu başkalarından ayıracak ismi vermek, isim koymak, isimlendirmek³⁸⁵” anlamlarıyla ve beş yerde söz konusu edilmiştir. Bunlardan biri, kıblenin değişmesi hususunun anlatıldığı kısımdır: “*Ve kıble-i şerîfe ol mescid-i latîfde tahvîl olunmağın aña Mescidü’l-Kıbleteyn deyü tesmiye eylediler³⁸⁶*”. Bu cümleye göre, kible hoş mescitte değiştirilince ona Mescidü’l-Kıbleteyn (iki kıblesi olan mescit) diye isim koymuşlardır.

Zuhûr et-/Zuhûra gel-/“Meydana çık-”: “Ortaya çıkmak, kendini göstermek³⁸⁷” gibi anlamlarda zikredilen bu deyim, eserde İstanbul’a gitmeye karar veren Mehmed Ağa’nın Hüsrev Paşa’ya söylediği şu cümlede geçmektedir: “*Bu âna gelince sultânımıñ bu kadar hîdmet-i şerîflerinde olup nice kuşûrumuz zuhûr etmişdir³⁸⁸, ma’zûr olsun...³⁸⁹*”.

³⁸³ Saraçbaşı, “Ayak bağı”, *a.g.e.*, c. 1, s. 146.

³⁸⁴ *RM/60b*, s. 79.

³⁸⁵ Öztürk, “Ad ver-”, *a.g.e.*, s. 864.

³⁸⁶ *RM/35b*, s. 51. Deyimin zikredildiği diğer yerler için bkz. *RM/5b*, s. 9; 32a, s. 46; 35b, s. 51; 45a, s. 63.

³⁸⁷ Aksoy, “Meydana çıkmak (Ortaya çıkmak)”, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c. 2, s. 966.

³⁸⁸ “Meydana (ortaya) çıkmak” deyiminin eserde geçtiği diğer yerler için bkz. *RM/8b*, s. 13; 22b, s. 32; 26a, s. 37; 38b, s. 54; 39a, s. 56; 39b, s. 56; 46a, s. 65; 53b, s. 69; 68b, s. 89.

³⁸⁹ *RM/24a-24b*, s. 35.

Bu cümle, günümüz Türkçesine “bu ana gelinceye kadar sultanımın hizmetinde birçok kusurumuz olmuştur, affedilsin...” şeklinde aktarılabilir.

Galebe et-: “Baskın çıkmak, üstün gelmek³⁹⁰” anlamlarında kullanılan bu deyim, eserde, Mehmed Ağa’nın Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri’nin türbesinde dua ederken uyuyakalması anlatılırken zikredilmiştir. Buna göre, eserde “...*istiḥāre-i maḥṣūd u murādına meşgūl iken kendiye bir miḳdār nevm **galebe edip**³⁹¹ ol ḥābda iken, nāḡāh rū’yāsında...*³⁹²” şeklinde geçen cümle parçasıyla, dua hâlinde olan Ağa’nın türbede uyuduğu ve rüyasında Şeyh Seyyid İbrahim hazretleri’ni gördüğü anlatılmıştır.

3.2.3. Edatlarla Kurulan Deyimler

Eserde, az da olsa “cennet-âsâ”, “kıyamete değin”, “parmak kadar”, “zerre kadar” yapılarında olduğu gibi, edatlarla kurulan deyimlere rastlamak da mümkündür.

Cennet-âsâ/“Cennet gibi”: “Çok güzel, bağlık bahçelik yer³⁹³” anlamında zikredilen bu yapı, Farsça eklerle kurulan deyimlere örnektir. Cafer Efendi, Sultan Ahmed Camii’nin özelliklerini anlattığı bir şiirde “Bu yer, cennet gibi iç açıcı ve latif oldu, sabah rüzgârı her an onu ziyaret etmektedir” demiştir:

*Cennet-âsâ³⁹⁴ bu maḳām oldu havādār u laṭīf
Dem-be-dem anı ziyāretde neşim-i eṣḥār³⁹⁵*

Zerre kadar: “Hiç, yok denecek kadar az³⁹⁶” anlamında zikredilen bu deyim, *Risâle*’de Mehmed Ağa’nın tasvirinin yapıldığı kısımda “...*dīn ü diyānet ile ziyāde taḳayyüdü olmaḡla gönlünde **zerre kadar**³⁹⁷ kibr ü kīn olmayıp...*³⁹⁸” şeklinde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Ağa’nın gönlünde bir parça bile kin ve kibir bulunmayan, dinine bağlı biri olduğunu söylemiştir.

³⁹⁰ Aksoy, “Galebe etmek”, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c. 2, s. 787.

³⁹¹ “Galebe etmek” deyiminin eserde geçtiği diğer yerler için bkz. *RM/30b*, s. 43; 44b, s. 63.

³⁹² *RM/23a*, s. 33.

³⁹³ Saraçbaşı, “Cennet gibi”, *a.g.e.*, c. 1, s. 285.

³⁹⁴ *Risâle*’de deyim zikredildiği diğer yer için bkz. *RM/46b*, s. 65.

³⁹⁵ *RM/52a*, s. 68.

³⁹⁶ Saraçbaşı, “Zerre kadar”, *a.g.e.*, c. 2, s. 1259.

³⁹⁷ Deyimin zikredildiği diğer yerler için bkz. *RM/4b*, s. 8; 18a, s. 26; 37b, s. 53; 82b, s. 118.

³⁹⁸ *RM/18a*, s. 26.

3.3. EDATLAR

Edat, “yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağılı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözcükler³⁹⁹” olarak tanımlanmaktadır. *Risâle-i Mi'mâriyye*'de kullanılan edatlar şunlardır:

“-A deġin, -A dek, -A göre, ancak, -āsā, -dAn aġdem, -dAn aşıġı, -dAn beri, -dAn evvel, -dAn ġayri, -dAn gerü, -dAn içeri, -dAn mā'adā, -dAn muġaddem, -dAn mütecāviz, -dAn ötürü, -dAn özge, -dAn şoñra, -dAn yaña, -dAn ziyāde, deġil, denli/deñlü, diye, etmekiçün, gibi, ġüne, için, ile, ġadar, mı/mi, olmaġiçin, olmasiçün, sonra, tā, üzre, -vār, -veş, yalñız”.

Edatlar, yapıları bakımından Türkçe kökenli ve yabancı kökenli olanlar olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

3.3.1. Türkçe Kökenli Edatlar

Risâle'de kullanılan Türkçe kökenli edatlar isim ve fiil kökenli olarak ayrılır. Kullanım alanı en fazla olan ad kökenli edatlar “gibi” ve “üzere/üzre” edatlarıdır. *Risâle*'de cümleye kattığı anlam bakımından ele alındığında “gibi” edatı cümleye “benzerlik, tıpkılık, denklik”; “üzere/üzre” edatı ise “yer, yön, benzerlik, tıpkılık, denklik” gibi anlamlar katmıştır⁴⁰⁰. Eserde, “üzere/üzre” edatı, çoġu kullanımlarda “-e göre” edatının yerini tutmaktadır. Ad kökenli edatların yapı ve anlam bakımından eserdeki kullanımlarına dair misaller aşağıda verilmiştir. Burada örneklerin tamamını vermek tezin sınırlarını çok aşacağından sınırlı sayıda örnek vermekle yetinilecektir:

“...Şu'ā'-ı āfitāb gibi bir şehir cümlesi hemān ġapıdan içeri olup...”⁴⁰¹ örneğinde geçen “gibi” edatı, cümleye “benzerlik” anlamı katmıştır. Cümlelerin günümüz Türkçesindeki karşılığı; “...Güneş ışınları gibi bir şehir vakti hemen kapıdan içeri girip...” şeklindedir.

³⁹⁹ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 1052; Banguoġlu, Türkçenin gramerini incelediği eserinde edatları “Takı” başlığı altında ele almış, Günay Karaaġaç ise “çekim, bağlama ve ünlem edatları” şeklinde üçe ayırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Banguoġlu, *a.g.e.*, s. 385; Günay Karaaġaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçaġ Yayınları, Ankara, 2012, s. 434-438.

⁴⁰⁰ Karaaġaç, *a.g.e.*, s. 434; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 1066.

⁴⁰¹ *RM/27b*, s. 39.

-“Dünyâsı ma‘mûr olduğu **gibi** âhireti da‘hi öylece ma‘mûr olup yatdığı merkad-ı şerîfî pür-nûr ola...⁴⁰²” örneğinde geçen “gibi” edatı, cümleye “eşitlik” anlamı katmıştır. Cümlelerin günümüz Türkçesindeki karşılığı; “Dünyası gelişip güzelleştiği gibi, ahireti de güzelleşip yattığı şerefli kabri nurlarla dolsun...” olarak verilebilir.

-“Zîrâ gayrılar **gibi** kendiyi öğmez ve şâhibü’l-va‘kâr bir zât-ı şerîftir⁴⁰³” örneğinde geçen “gibi” edatı, cümleye “karşılaştırma” anlamı katmıştır. Cümle, günümüz Türkçesine “Çünkü başkaları gibi kendini övmeyen vakar sahibi yüce bir kişidir” şeklinde aktarılabilir.

Risâle’de, kullanım alanı en fazla olan fiil kökenli edatlar “ile” ve “diye” edatlarıdır. “İle” edatı (<il-e ‘iliştirerek’/<il-iş-kin); “diye” edatı ise (<ti-y-e ‘diyerek’) şeklinde meydana gelmiştir⁴⁰⁴. Eserde “ile” edatının, ünsüzle biten sözcüklere eklenirken “i” sesinin düşerek “-le, -la”, ünlüyle biten sözcüklere eklenirken ise, araya “y” ünsüzünün girmesiyle “-yle, -yla”; “diye” edatının ise “deyü” biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Kimi kullanımlarda “ile” edatının “birle” şeklini görmek de mümkündür. Fiil kökenli edatlar, cümleye “birliktelik, amaç, neden, durum, alet, vasıta” gibi çeşitli anlamlar katmaktadır⁴⁰⁵. Fiil kökenli edatların yapı ve anlam bakımından eserdeki kullanımları şu şekildedir:

-“Keser **ile** bu kirişe urup bir ma‘hallinde nişan ediñ⁴⁰⁶” örneğinde geçen “ile” edatı, cümleye “alet” anlamı katmıştır. Cümlelerin günümüz Türkçesindeki karşılığı; “Keser ile bu duvara vurup bir yere işaret edin” şeklindedir.

-“Cümle ‘asker **ile** ve Ağa-yı müşârünileyh **ile** ma‘an beriyyede gezip ‘âşî ‘Arabı arayıp...⁴⁰⁷” örneğindeki “ile” edatları cümleye “birliktelik” anlamı katmıştır. Cümle, günümüz Türkçesine “Bütün askerlerle ve adı geçen Ağa (Mehmed Ağa) ile birlikte çölde gezip asi Arap’ı arayıp...” olarak aktarılabilir.

⁴⁰² RM/27a, s. 39.

⁴⁰³ RM/18a, s. 26.

⁴⁰⁴ Korkmaz, a.g.e., s. 1057.

⁴⁰⁵ Karaağaç, a.g.e., s. 434; Leylâ Karahan, *Türkçenin Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 64; Korkmaz, a.g.e., s. 1070-1076.

⁴⁰⁶ RM/16a, s. 23.

⁴⁰⁷ RM/22b, s. 32.

- “...menākıbnāme içre yazayım **deyü** bu mülâhaza ile varıp anı ziyâret ettiğimde görsem ki...”⁴⁰⁸ örneğindeki “deyü>diye” edatı cümleye “amaç” anlamı katmıştır. Cümlelerin günümüz Türkçesindeki karşılığı; “...menākıbnāme içine yazayım diye bu düşünce ile varıp onu ziyaret ettiğimde görsem ki...” şeklindedir.

- “... *halife daği mezbeleyle bıraktığı neyki **deyü** varıp göricek...*”⁴⁰⁹ örneğindeki “deyü>diye” edatı ise, cümleye “neden-sonuç” anlamı katmıştır. Cümle, günümüz Türkçesiyle “...halife de çöplüğe bıraktığı (şey) ne ki diye varıp görecektir...” şeklinde ifade edilebilir.

3.3.2. Arapça ve Farsça Kökenli Edatlar

Yabancı kökenli edatlar, Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçmiş olup günümüzde birçoğu kullanımdan düşmüştür. *Risâle*’deki Farsça kökenli edatları “*āsā, veş, vār, gūne*” olarak görmek mümkündür. Arapça kökenli edatlar ise, Türkçe ayrılma ekinin üzerine gelmesiyle “-*dAn aḳdem, -dAn evvel, -dAn gayri, -dAn mā’adā, -dAn muḳaddem, -dAn mütecāviz, -dAn ziyāde*” şeklinde oluşmuş yapılar durumundadır. Eserde geçen Arapça ve Farsça edatların kullanımına dair bazı örnekler şu şekildedir:

āsā: “Gibi”⁴¹⁰ anlamına gelen bu edat, eserde yer alan bir şiirde geçmektedir. Cafer Efendi, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kabri için “O ravza baştanbaşa cennet gibidir, huriler onu görmek için yarışır” demiştir:

*Başdan ol ravza cennet-āsādır
Reşk eder anı görmeğe daği hūr*⁴¹¹

-dan mā’adā: “-den başka, -den gayri” gibi anlamalara gelen bu edat, eserde “...ve dünyanıñ **rub’-ı meskūndan mā’adā** üç hisşesi daği şāfî deryādır”⁴¹² örneğinde söz konusu edilmiştir. Cümlelerin günümüz Türkçesindeki karşılığı “...ve dünyanın dörtte birinden başka üç kısmı da saf denizdir...” şeklindedir.

⁴⁰⁸ RM/53b, s. 69.

⁴⁰⁹ RM/29a, s. 42.

⁴¹⁰ Kanar, “Âsâ”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 216.

⁴¹¹ RM/4b, s. 8.

⁴¹² RM/70b, s. 92.

-dan mütecâviz: “-den fazla, -i geçen” anlamına gelen bu edat, eserde, “*İkinci vecih budur ki, yirmi yıldan mütecâvizdir ki sa‘âdetḥānelerine varıp geliriz...*”⁴¹³ örneğinde geçmektedir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa ile yakınlığını “yirmi yıldan fazladır ki, evlerine gelip gideriz...” diyerek açıklamıştır.

güne: “Tür, çeşit, tarz⁴¹⁴” anlamlarına gelen bu kelime, *Risâle*’de yer alan Bahâriye Kasidesi’nde, Sultan Ahmed Camii’nin özellikleri anlatılırken “Sanatının tamamı işaretlerden ibarettir, orada bunun gibi daha önce kullanılmamış sanatlar çoktur” manasındaki şu dizelerde zikredilmiştir:

*Cemi‘-i şun‘-ı hemân remizden ‘ibârettir
Bu güne çokdürür anda şanâyi‘-i ebkâr*⁴¹⁵

vâr: “Gibi, benzer, -li” anlamlarına gelen bu edat, eserde, “...maḥall ü fezâda gonca-i dil küşâde olmayıp hayret ile seyyâḥ-vâr ‘âlemi geşt ü güzâr eder iken...”⁴¹⁶ örneğinde geçmektedir. Cümlelerin günümüz Türkçesindeki karşılığı; “...yerde ve gökte gönül goncası açılmayıp hayretle seyyah gibi âlemi gezip dolaşırken...” biçimindedir.

3.4. İKİLEMELER

Risâle’de yer alan ikilemeler genellikle aynı kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, isim hâl eki veya iyelik eki alarak kurulan ikileme örneklerine de rastlanmaktadır. İyelik ekiyle oluşturulan ikilemelerde, kelimeler isim hâl eki de alabilmektedir. Eserde geçen “*kendim kendime, kendi kendilerine, kendi kendiye*” gibi örnekler iyelik ekiyle, “*başdan başa, günden güne*” gibi örnekler çıkma hâl ekiyle kurulan ikileme türleridir. Eserde Farsça eklerle kurulan ikilemeler de mevcuttur. Bu ikilemelerin kimi “*â, be, fe, bâr*” ekleri ile kimi ise “*bî*” olumsuzluk eki ile oluşturulmuştur. “*Câ-be-câ, dem-be-dem, gâh u bî-gâh, gûn-â-gûn, hezâr-bâr-hezâr, meclis-be-meclis, yevmen-fe-yevmen*” örneklerinde olduğu gibi, Farsça eklerle kurulan kelime grupları, genellikle zarf görevinde olup cümlede anlamı kuvvetlendirmek için

⁴¹³ RM/25b, s. 37.

⁴¹⁴ Kanar, “Güne”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 1091.

⁴¹⁵ RM/60a, s. 78.

⁴¹⁶ RM/59b, s. 77.

kullanılmıştır. İkilemelerin yer aldığı örneklerin cümle içindeki kullanımları şu şekildedir:

Allah Allah: Bu ikileme, *Risâle-i Mimâriyye*'de yer alan bir beyitte zikredilmiştir. Mehmed Ağa'nın işlediği rahleyi gören Sultan III. Murad Han, "Allah Allah bu güzel şekiller nedir, onlar şarap gibi hemen aklımı aldılar" demiştir:

*Allah Allah nedir bu ħub eşkāl
Mey gibi 'aqlım aldılar fi'l-ḥāl*⁴¹⁷

Dem-be-dem: "Her zaman, her an, sık sık⁴¹⁸" gibi anlamlara gelen bu yapı, *Risâle*'de yer alan bir şiirde geçmektedir. Cafer Efendi, Sultan Ahmed Camii'ni cennete benzeterek sabah rûzgârının orayı daima ziyaret ettiğini dile getirmiştir:

*Cennet-âsâ bu maḳâm oldu havādâr u laṭîf
Dem-be-dem anı ziyâretde nesîm-i eşḫâr*⁴¹⁹

Faşıl faşıl: Eserde, "*Faşıl faşıl okudukça yine dönüp anlara naḳl ü tefḫîm eder...*"⁴²⁰ şeklinde zikredilen cümlenin günümüz Türkçesindeki karşılığı; "Fasıl fasıl okudukça tekrar dönüp onlara anlatır..." şeklindedir.

Gün-â-gün: "Türlü türlü, çeşit çeşit⁴²¹" anlamlarıyla kullanılan ve Farsça ikileme türleri arasında olan bu yapı, *Risâle*'de, Mehmed Ağa'nın yaptığı rahlenin anlatıldığı kısımda "*...aḍlâ'ı birbirine muḳaffel ve eşkâli gün-â-gün şekl ile müşekkel...*"⁴²² diye geçmektedir. Bu cümlede Cafer Efendi, rahlenin birbirine kilitlenmiş köşelerinin olduğunu ve çeşit çeşit şekillerle süslendiğini belirtmiştir.

Kendim kendime: İyelik ekiyle oluşturulan ikileme örneği eserde, "*Kendim kendime eyitdim, bire ne 'aceb temâşâdır, bu ki kelb dedikleri...*"⁴²³ şeklinde zikredilmiştir. Cümlenin günümüz Türkçesindeki karşılığı; "Kendi kendime (şöyle) söyledim: Hey ne garip görünüştür ki, bu köpek dedikleri..." biçimindedir.

⁴¹⁷ RM/19a, s. 28.

⁴¹⁸ Kanar, "Dembedem", *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 674.

⁴¹⁹ RM/52a, s. 68.

⁴²⁰ RM/12a, s. 18.

⁴²¹ Kanar, "Günâgün", *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 1091.

⁴²² RM/19a, s. 27.

⁴²³ RM/29b, s. 42.

3.5. OLUMLU-OLUMSUZ KELİMELELER

Türkçede yargının gerçekleştiğini bildiren cümleler olumlu, gerçekleşmediğini bildiren cümleler olumsuz kabul edilmektedir⁴²⁴. *Risâle*'de isim ve fiillerin olumlu ve olumsuz hâllerinin görüldüğü yapılar, genellikle aynı cümle ya da mısra içerisinde geçmektedir. Türkçe kökenli fiillerin olumsuz şekli “-mA”, Farsça kökenli fiillerin olumsuz şekli “nâ” olumsuzluk eki ile yapılmıştır. Eserde, isimlerin olumsuz hâllerine rastlamak da mümkündür. İsim soylu kelimelerin olumsuz hâli “-sIz” eki ile yapılırken biri olumlu biri olumsuz kelimelerle kurulan ikilemelerde Türkçe kökenli kelimeler için geniş zamanın olumsuz şekli olan “-mAz”, Farsça kökenli kelimeler için “bî” olumsuzluk eki kullanılmıştır. Örneklerin eserde yer alan kullanımları aşağıda başlıklar altında incelenmiştir.

3.5.1. Türkçe Olumsuzluk Ekleriyle Kurulanlar

Risâle'de yer alan isim veya fiil soylu kelimelerde anlamın, Türkçe olumsuzluk ekleriyle değiştiği görülmektedir. Bu kelimelerin cümle içindeki kullanımlarına dair bazı örnekler aşağıdaki şekildedir:

Ak-/akma-: “Sıvı şeylerin bulunduğu yerden aşağı doğru gitmesi, yukarıdan aşağıya düşmek⁴²⁵” anlamına gelen fiilin olumsuzu “-ma” ekiyle yapılmıştır. Eserde, Kâbe’de bulunan altınoluktan bahsedilirken “*Lâkin ırmağ ve oluk **akmayıp** belki şudur **akan** ve **hakıkkatte** cereyân mâ’nîñ **hakkıdır***”⁴²⁶ şeklinde geçmektedir. Cafer Efendi, “ırmak ve oluk aktı” tabiriyle o dönemde altınoluktan akan suyun kastedildiğini ifade etmiştir.

Medd/meddsiz: “Bir hecenin bir harfini, bilhassa elif sesini uzatarak telaffuz etme⁴²⁷” anlamına gelen bu kelime, “-siz” olumsuzluk eki ile zikredilmiştir. Eserde, “*Kâh **medd** ile ve keh **meddsiz** dañi caizdir mâh, meh gibi...*”⁴²⁸ şeklinde geçmektedir. Bazı

⁴²⁴ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 452; Karaağaç, *a.g.e.*, s. 524; Karahan, *a.g.e.*, s. 103-104.

⁴²⁵ Çağbayır, “Akmak”, *a.g.e.*, c. 1, s. 175.

⁴²⁶ *RM/38b*, s. 55.

⁴²⁷ Ayverdi, “Met-Med”, *a.g.e.*, c. 2, s. 2037.

⁴²⁸ *RM/58a*, s. 75.

harflerin medli veya medsiz kullanımının doğru olduğu anlatılırken “mâh-meh” örneğinden istifade edilmiştir.

Olur olmaz: “Rastgele, yerli yersiz⁴²⁹” anlamına gelen bu yapı, eserde, Mervân-ı Har isminde bir padişahın hikâyesinden bahsedildiği kısımda, “...*seḥāya teşevvuk gösterip olur olmaz kimseye taşadduk ettiği hikâye...*⁴³⁰” şeklinde geçmektedir. Buradaki cümle parçası, “...cömertliği arzulayıp rastgele birine sadaka verdiğinin anlatıldığı hikâye...” manasına gelmektedir.

3.5.2. Farsça Olumsuzluk Ekleriyle Kurulanlar

Risâle’de genellikle isim soylu kelimelerde anlamın Farsça olumsuzluk ekleriyle değiştiği görülmektedir. Bu kelimelerin cümle içindeki kullanımlarına dair bazı örnekler şu şekildedir:

Gâh ve bî-gâh: “Vakitli vakitsiz⁴³¹” anlamına gelen bu ifade, Farsça ikilemedir. Eserde, “...*aña bir tuḥfe ihdâ eyleseñ luṭfuna maḥzar düşüp ‘aṭıyye ve bir gedik şahibi olurduñ deyü gâh ve bî-gâh söyleyip âḥirü’l-emr te’şîr edip...*⁴³²” şeklinde Mimar Sinan’ın Mehmed Ağa’ya verdiği öğütte yer almaktadır. Söz konusu tavsiyenin yer aldığı cümle parçası, “...ona (Sultan III. Murad) bir hediye versen onun lûtfuna erişip imtiyaz sahibi olurdun diye vakitli vakitsiz söyleyip sonunda (Ağa’ya) etki edip...” anlamındadır.

Müsteḥakk/nâ-müsteḥakk: “Hak etmiş, hak kazanmış⁴³³” gibi anlamlara gelen bu kelime, Farsçadaki “nâ-” olumsuzluk eki ile kullanılmıştır. Eserde “...*maḥall ü müsteḥakkna vâşıl olmamak için a’zâsına bir ...*⁴³⁴ *irâş eder ki eli kaskatı kalıp yüz âdem gelip mu’âvenet eyleseler anıñ elini kaldırıp ceybine ve kısesine iletmeğe kâdir olmazlar, ammâ bir nâ-müsteḥakk maḥara...*⁴³⁵” şeklinde geçmektedir. Cümle, “...yerine ve hak edene ulaşmaması için uzvuna bir ... sebep olur ki eli kaskatı kalıp yüz kişi yardım

⁴²⁹ Püsküllüoğlu, “Olur olmaz”, *a.g.e.*, s. 1168.

⁴³⁰ *RM/28b*, s. 41.

⁴³¹ Kanar, “Gâh”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 1014.

⁴³² *RM/18b*, s. 27.

⁴³³ Ayverdi, “Müstahak-Müsteḥak”, *a.g.e.*, c. 2, s. 2235.

⁴³⁴ Bu kısım, metinde geçtiği şekliyle gösterilmiştir.

⁴³⁵ *RM/30a*, s. 43.

etmeye gelse onun elini kaldırıp cebine ve kesesine iletmeye gücü yetmez, ancak hak etmeyen bir maskara...” manasına gelmektedir.

3.6. TAMLAMALAR

Tezde bu başlık altında, *Risâle*’de yer alan tamlamalar; Arapça, Farsça ve Türkçe tamlamalar olarak incelenmiş, son olarak alışılmamış tamlamalara yer verilmiştir. Tamlamaların sayı bakımından fazla olması sebebiyle, tezde bir kısmının verilmesi uygun görülmüştür.

3.6.1. Arapça Tamlamalar

Arapça tamlamalar, Türkçedeki tamlama yapısının tersine bir yapı gösterir. Buna göre tamlayan (muzâfün ileyh), tamlanandan (muzaf) sonra gelir ve “terkîb-i izâfî” adını alır⁴³⁶. *Risâle*’deki Arapça tamlamalar, genellikle bir tamlanan ve tamlayandan oluşurken bazı örneklerde tamlayanın birden fazla sözcükten meydana geldiği görülür. Bunun yanı sıra, “*Behcetü’t-Tevârîh, Cāmiu’s-Şağır, Muhtârü’s-Şihâh*” gibi özel isim hâlinde kullanılan Arapça yapılara ve “*Beyti’l-Mağdis, Mescidi’l-Harâm, Mescidü’l-Kibleteyn*” gibi bir yer ismi olarak kalıplaşmış tamlamalara da rastlanmaktadır. Eserde geçen bir kısım Arapça tamlama örneklerinin kullanımı şu şekildedir:

‘Âkıbetü’l-emr: “Sonunda, işin sonunda⁴³⁷” gibi anlamlara gelen bu tamlama, eserde, Kâbe’nin onarımı anlatılırken söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre; Abdullah b. Zübeyr, Kâbe’nin taşlarına el koyarak ona iki kapı yapmış ve

⁴³⁶ Faruk Kadri Timurtaş, *Osmanlı Türkçesi Grameri*, 13. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2558, Ankara, 2011, s. 224.

⁴³⁷ Kanar, “Âkıbetülemr”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 144.

üzerini güzel bir örtü ile örtmüştür⁴³⁸. Ancak bu değişim, o dönemde hoş karşılanmamış, neticede Abdullah b. Zübeyr, Safa ve Merve tepeleri arasında asılmıştır. *Risâle*'de 'âkıbetü'l-emr'in zikredildiği örnek cümle, "... aḥcâr-ı cevâhir-i zevâhireye vâz'ı yed kılmağla yümn olmayıp '**âkıbetü'l-emr** Hicret-i Nebeviyye'niñ yetmiş üçüncü senesi Cumâdelülâsınıñ on üçüncü gününde Şafâ ve Merve mâbeyninde şalb olundu⁴³⁹" şeklindedir. Bu cümleye göre, "parlak ve kıymetli taşlara el koymak uğur getirmemiş, sonunda Abdullah b. Zübeyr, Peygamber'in (s.a.v.) hicretinin yetmiş üçüncü senesinde asılmıştır⁴⁴⁰.

Behcetü't-Tevârih: Kelime anlamı "Tarihlerin Güzeli" demek olan *Behcetü't-Tevârih*, Fatih devri tarihçilerinden Şükrullah'ın (ö. 864/1459-60) eseridir⁴⁴¹. Cafer Efendi, "...Şiś Nebj 'aleyhi's-selâm bünyâd vâz' ettikleri tevârihiñ makbûllerinden **Behcetü't-Tevârih**'de maşûrdur⁴⁴²" cümlesiyle Kâbe'nin yapılışını anlatırken tarihlerin makbûllerinden dediği bu eseri referans edinerek Kâbe'yi bina eden kişinin Şit Peygamber olduğunu belirtmiştir.

Hâtimetü'l-kitâb: Sözlükte "bitiş, son" anlamlarına gelen "hâtime" terim olarak resmî yazıların sonlarına konulan cümlelere ve kitapların son bölümlerine verilen isim şeklinde tanımlanmıştır⁴⁴³. Cafer Efendi, eserde "*Târih ve hâtimetü'l-kitâb kaşidesidir, seksen altıncı varâdadır*⁴⁴⁴" diyerek *Risâle-i Mimâriyye*'nin bitiş tarihine yer verildiğini ve bu şiirin seksen altıncı sayfada bulunduğunu dile getirmiştir.

⁴³⁸ Kaynaklarda, Abdullah b. Zübeyr'in, Hz. Ayşe'nin rivayet ettiği bir hadise istinad ederek Kâbe'yi değiştirdiği belirtilmiştir. Kâbe'nin değişiminden sonra Emevî halifesi Abdülmelik'in H.73/M.692-693'te Haccac'ın kumandan olduğu bir ordu göndererek Mekke'yi kuşattığı ve Harem-i Şerif'e taş yağdırdığı, sonunda da Haccac ve askerlerinin Abdullah b. Zübeyr'i şehit ettiği nakledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeyn'üd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfi'z-Zebîdî, *a.g.e.*, c. 6, s. 38-42. Zübeyr b. Avvam'ın vefatıyla ilgili *Sahabiler Ansiklopedisi*'nde iki bilgi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Zübeyr b. Avvam'ın namaz kılarken Amr bin Cürmüz tarafından şehit edildiği; ikincisi ise Emevî hükümdarı Abdülmelik bin Mervân'ın, Haccac'ı H.72/M.691-692'de Abdullah b. Zübeyr'in üstüne göndererek önce Kâbe'nin taşa tutulduğu sonra Abdullah b. Zübeyr'in şehit edildiği şeklindedir. Devamında Haccac'ın hıncını alamayıp Zübeyr b. Avvam'ı astırdığı sonra başını keserek Şam'a gönderdiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Altıntepe, "Zübeyr bin Avvam" ve "Abdullah bin Zübeyr", *Sahabiler Ansiklopedisi (İki Cilt Bir Arada)*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2015, s. 121 ve 188.

⁴³⁹ RM/38a, s. 54.

⁴⁴⁰ RM/38a, s. 54.

⁴⁴¹ Ayla Demiroğlu, "Behcetü't-Tevârih", *DİA*, İstanbul, 1992, c. 5, s. 349.

⁴⁴² RM/13a, s. 19.

⁴⁴³ Mermer-Keskin, "Hâtime", *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁴⁴ RM/1a, s. 3.

Mescidü'l-Harâm/Beytü'l-Makdis: *Risâle-i Mimâriyye*'de, "Mescidü'l-Harâm" Kâbe'nin isimleri arasında, "Beytü'l-Makdis" Müslümanların ilk kıblesi olarak ve "*El Mescidü'l-Harâm şümme Beytü'l-Makdis ba'dehu yine su'âl etmişler...*"⁴⁴⁵ cümlesi içinde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi'nin eserde yer verdiği rivayete göre, yeryüzünde yapılan ilk mescitleri soran topluluğa Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilk önce Mescidü'l-Harâm'ın, sonra Beytü'l-Makdis'in yapıldığını söylediği belirtilmiştir.

3.6.2. Farsça Tamlamalar

Farsça isim tamlaması, tıpkı Arapça tamlamalarda olduğu gibi, Türkçenin aksine tamlayan (muzâfun ileyh) ve tamlananın (muzaf) yer değiştirmesiyle meydana gelir; ilk kelimenin sonu ise kesre (-ı/-i) ile okunur⁴⁴⁶. *Risâle*'deki Farsça tamlamaları "izâfet-i lâmiyye (izâfet-i mülkiyye), izâfet-i beyâniyye, izâfet-i teşbihiyye, izâfet-i istiâriyye ve tetâbu-ı izâfet"⁴⁴⁷ olarak incelemek mümkündür.

3.6.2.1. İzâfet-i Lâmiyye/İzâfet-i Mülkiyye

Genellikle iyelik, nispet ve ihtisas (genitif) manaları ifade eden isim tamlamalarına izâfet-i lâmiyye veya izâfet-i mülkiyye denir. Bu tamlamalar, her iki sözcüğün de ek alması bakımından Türkçedeki belirtili isim tamlamalarına benzer⁴⁴⁸. *Risâle*'de, bu türde kurulan izafetlerin cümle içindeki kullanımlarına dair bazı örnekler şöyledir:

Hikmet-i Yezdâni /Kudret-i Sübhâni: "Allah'ın hikmeti"⁴⁴⁹ ve "Allah'ın kudreti"⁴⁵⁰ anlamlarına gelen bu tamlamalar, eserde kâinatın yaratılışı anlatılırken zikredilmiştir. Cafer Efendi, Allah'ın hikmeti ve kudreti gereğince denizin donduğunu ve su buharının havanın en yüksek yerinde düğümlendiğini "*...hikmet-i Yezdâni ve*

⁴⁴⁵ RM/35a, s. 50.

⁴⁴⁶ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 259.

⁴⁴⁷ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 262-264.

⁴⁴⁸ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 262; İsmail Bangi, *Farsçanın Dil Bilgisi (Grameri)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 24.

⁴⁴⁹ Ayverdi, "Hikmet", *a.g.e.*, c. 2, s. 1270.

⁴⁵⁰ Ayverdi, "Kudret", *a.g.e.*, c. 2, s. 1777.

ḳudret-i Sübhānî feḥvāsınca deryā münce mid ve buḥār-ı mā' cev v-i bālāda mün'aḳid olup...⁴⁵¹" diyerek belirtmiştir.

Nūr-ı peygamber: "Peygamber'in nuru" anlamına gelen bu tamlama, *Risāle*'de geçen bir şiirde, bir bulutun Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nurunu yansıtmayı için güneş ışığına karşı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gölge olduğu⁴⁵² anlatılırken zikredilmiştir:

*Güneş eyler idi ol ebri perde
Ki nûrun tûtmasın nûr-ı peygamber⁴⁵³*

Tefsîr-i Celâleyn: Sözlük anlamı "İki Celal'in Tefsiri" olan *Tefsîr-i Celâleyn*, Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. H.864/M.1459) ömrü yetmediği için tamamlanamayınca öğrencisi Celâleddin Süyûtî tarafından tamamlanmış ve bu isimle anılmış eserdir⁴⁵⁴. Cafer Efendi, bu tefsiri referans edinerek "mübâreken" kelimesinin "bereket sahibi" anlamında açıklandığını şu cümleyle ifade etmiştir: "*Tefsîr-i Celâleyn*'de "mübâreken" kelimesini *zâ-bereketin ile tefsîr etmiştir⁴⁵⁵*".

3.6.2.2. İzâfet-i Beyâniyye

Tamlayanın (muzâfün ileyh), tamlananın (muzaf) cinsini veya neyden yapıldığını bildiren sözcük gruplarına izâfet-i beyâniyye denir⁴⁵⁶. Eserde, bu türde kurulan izafetlerin cümle içindeki kullanımlarına dair bazı örnekler şu şekildedir:

Mizâb-ı zer: *Risâle-i Mimâriyye*'de "altınoluk" anlamında zikredilen bu tamlama, Mehmed Ağa'nın eserlerinin anlatıldığı bir şiirde söz konusu edilmiştir. Kâbe'ye yapılan gümüş kuşak sayesinde taşlar yerinde durmuş, altınoluk ile de yağmur suları akıp gitmiştir:

*Varalı Kâ'be'ye mizâb-ı zerle sîm kuşak
Ḳarâr bağladı aḥcâr u aḳdı ter emṭâr⁴⁵⁷*

⁴⁵¹ RM/1b, s. 4.

⁴⁵² Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mucizeleri arasında rivayet edilen bu olaya göre, Kureyş ticaret kervanı yolda ilerlerken bir bulut gün boyunca kervandakiler arasında Hz. Muhammed'i (s.a.v.) gölgelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁴⁵³ RM/3b, s. 7.

⁴⁵⁴ Celâleddin es-Süyûtî, *Celâleyn Tefsîri Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, (ter. Ali Rıza Kaşeli), Sağlam Yayınları, İstanbul, 2012, c. 1, s. 5.

⁴⁵⁵ RM/32b, s. 46.

⁴⁵⁶ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 262; Bangi, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁵⁷ RM/60b, s. 78.

Nıṭāk-ı şîm: “Gümüş kuşak” anlamında zikredilen bu tamlama, eserde Bahâriye Kasidesi’nde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, yüce Kâbe’nin süslü elbiseyi giyince duvarının orta kısmının gümüş kuşak ile göz alıcı hâle geldiğini belirtmiştir:

*Giyince kisve-i zîbâyı Kâ’be-i ‘ulyâ
Nıṭāk-ı şîm ile revnaḡ bulur miyân-ı cidâr⁴⁵⁸*

Pâre-i şadef: “Sedef parçası” anlamında zikredilen bu tamlama, Mehmed Ağa’nın Sultan III. Murad Han’a yaptığı kemandan anlatılırken zikredilmiştir. Eserdeki “...ve şu deñlü âyîne-şîfat mücellâ maşnû‘ olmuştur ki, her **pâre-i şadefi** yer yer rûy-i şafḡa-i mir’ât-ı İskender gibi...⁴⁵⁹” şeklinde verilen bilgilere göre bu kemandan, suret gösteren ayna gibi sanatlı bir şekilde yapılmıştır ve üzerindeki her sedef parçası, İskender’in yüz mil mesafeden düşmanın suretini göstermesiyle ünlü aynası “âyine-i İskender”e teşbih edilmiştir⁴⁶⁰.

3.6.2.3. İzâfet-i Teşbihiyye

Benzetilenin benzeyene veya benzeyenin benzetilene nispet edilmesiyle kurulan isim tamlamalarına izâfet-i teşbihiyye denir⁴⁶¹. *Risâle*’de bu şekilde kurulan izafetlerin cümle içindeki kullanımlarına dair bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

Bülbül-i dil: “Gönül bülbülü” anlamında zikredilen bu terkip, eserde, Sultan Ahmed Camii’nin özelliklerinin anlatıldığı bir şiirde zikredilmiştir. Cafer Efendi, gönle sefa verenin, gönül bülbülünü konuşturanın Sultan Ahmed Camii olduğu şeklinde bir tahayyüle yer vermiştir:

*Meger şeh-i keremiñ câmi‘-i şerîfi imiş
Veren derûna şafâ bülbül-i dile güftâr⁴⁶²*

Dâr-ı dünyâ/Dâr-ı beḡâ: “Dünya evi”, “ahiret evi⁴⁶³” anlamlarında olan bu terkipler, eserin dua kısmında “*Ve andan soñra daḡi mi’mârbaşı olup dâr-ı dünyâdan dâr-ı*

⁴⁵⁸ RM/60a, s. 78.

⁴⁵⁹ RM/20a, s. 29.

⁴⁶⁰ Onay, “Âyîne-i İskenderî”, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁶¹ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 263; Bangi, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁶² RM/59b, s. 78.

⁴⁶³ Kanar, “Dâr”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 647.

*beḳāya rıḫlet edip...*⁴⁶⁴ şeklinde yer almaktadır. Burada bahsedilen kişi Davud Ağa'dır. Davud Ağa'nın Mimar Sinan'dan sonra mimarbaşı olup daha sonra dünya hanesinden ahiret evine göçtüğü belirtilmiştir.

Vādī-i fikr: "Fikir vadisi" anlamında zikredilen bu tamlama, eserde Mehmed Ağa'nın gördüğü bir rüyadan sonraki hâli anlatılırken söz konusu edilmiştir: "...Ağa *Hazretleri daḫi heman uyḫudan uyanugelip vādī-i fikre varıp isti'āze ile zikre başladı*⁴⁶⁵". Bu cümleye göre, hemen uykusundan uyanıp derin düşüncelere dalan Ağa, Allah'a sığınarak zikretmeye başlamıştır.

3.6.2.4. İzâfet-i İstiâriyye

Benzeyenin benzetilene ait bir özellik ile tamamlanması şeklinde meydana gelen tamlamalara izâfet-i istiâriyye denir⁴⁶⁶. Eserde, bu tür izafetlerin cümle içindeki kullanımlarına dair bazı örnekler şu şekildedir:

Gonca-i dil: "Gönül goncası" anlamında zikredilen bu tamlamaya, eserde Cafer Efendi'nin Bahâriye Kasidesi'ni yazmadan önceki hâli anlatılırken yer verilmiştir. Eserde, "...bir maḫall ü fezâda **gonca-i dil** küṣâde olmayıp ḫayret ile seyyâḫ-vâr 'âlemi geṣt ü güzâr eder iken..."⁴⁶⁷ şeklinde zikredilen bu kısım, "...bir yerde ve gökte gönül goncası açılmayıp hayretle seyyah gibi âlemi gezerken..." anlamına gelmektedir.

Ḳatre-i şebnem: "Çiy tanesi, çiy damlası"⁴⁶⁸ anlamlarına gelen bu tamlama, eserde geçen bir şiirde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, bu şiirde, çiy damlalarını kristal tespihe benzetererek dünyaya inci gibi çiğ damlaları yağdığını ve bahar yağmurunun binlerce kristal tespihe sahip olduğunu dile getirmiştir:

Cihāna yağdı güher gibi ḳatre-i şebnem
*Hezâr subḫa-i billûr edindi berk-i bahâr*⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ RM/85b, s. 122.

⁴⁶⁵ RM/9a, s. 14.

⁴⁶⁶ Timurtaş, *a.g.e.*, s. 263; Bangi, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁶⁷ RM/59b, s. 77.

⁴⁶⁸ Kanar, "Katre", *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 1, s. 1745.

⁴⁶⁹ RM/59b, s. 77.

Meh-i nev: “Hilal, yeni ay⁴⁷⁰” anlamına gelen bu tamlama, eserde yer alan İdiye Kasidesi’nde zikredilmiştir. Cafer Efendi, yeni aya şiddetli bir perişanlık düştüğü ve insanları cehennem azabı ile korkutmanın kimseye tesiri olmayacağını dile getirmiştir:

*Şimdi meh-i neve katı şuridelik düşer
Zann-eylerin kimesneye kâr etmeye va’id⁴⁷¹*

3.6.2.5. Tetâbu-ı İzâfet

Risâle-i Mimâriyye’de yer alan zincirleme isim tamlamaları, bazen ikiden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle bazen de başka dile ait sözcük gruplarının Farsça tamlama kurallarına göre kurulmasıyla oluşmuştur⁴⁷². Eserdeki tetâbu-ı izâfet örneklerinin cümledeki kullanımları şu şekildedir:

Aşğar-ı kavş-i devr-i muhiṭ: “Dairenin yarısından az olan, çeyrek daire” anlamında zikredilen bu terkip, *Risâle*’de hendese ilminin şekilleri anlatılırken söz konusu edilmiştir: “*Şâliṣen aşğar-ı kavş-i devr-i muhiṭdir ki ol nıṣıf dâ’ireden daḥi azdır*⁴⁷³”. Buna göre, hendese ilminin şekillerinden ikincisi, çeyrek daire olup yarım daireden azdır.

Bang-i nefḥ-i şûr-i maḥşer: “Maḥşer surunun üfleme sesi” anlamında zikredilen bu tamlama, *Risâle*’de geçen bir şiirde “Kulağıma maḥşer surunun üfleme sesi gelmiştir, kulağım saz ve sözün sesinden sağır olmuştur” şeklinde zikredilmiştir:

*Bang-i nefḥ-i şûr-i maḥşer kâr edipdir gūşuma
Sâz u sözün nağmesinden sem’im olmuştur aşam⁴⁷⁴*

Berây-ı izḥâr-ı ma’rifet ve kemâl: “Marifet ve kemalini ortaya çıkarmak için” anlamında zikredilen bu tamlama, eserde Mehmed Ağa’nın musiki ilmine heves etmeden önce gördüğü kişinin anlatıldığı kısımda söz konusu edilmiştir: “*...bir şahş-ı dırâz önüne birkaç türlü saz dizip, berây-ı izḥâr-ı ma’rifet ve kemâl, birer birer eline*

⁴⁷⁰ Kanar, “Meh”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, c. 2, s. 2078.

⁴⁷¹ RM/83b, s. 119.

⁴⁷² Timurtaş, Klâsik Türk Edebiyatı metinlerinde üçten fazla sözcükten meydana gelen uzun yapılı Farsça izâfetlerin güzel sayılmadığını belirtmiştir. Bkz. Timurtaş, *a.g.e.*, s. 264.

⁴⁷³ RM/14b, s. 21.

⁴⁷⁴ RM/82a, s. 117.

alıp...⁴⁷⁵. Bu cümleye göre, genç bir kişi, önüne birkaç türlü saz dizip bu konudaki kemal ve marifetini ortaya çıkarmak için sazları birer birer eline almıştır.

‘İbâdetgâh-ı tâife-i cinn ve benî âdem: “İnsanların ve cinlerin ibadet yeri” anlamında zikredilen bu terkibe eserde, Allah’ın kâinatı yaratma sebebi açıklanırken *“...ve ‘ibâdetgâh-ı tâife-i cinn ve benî âdem ‘arşa-i vücûdda maşnû‘ ve müsellemler olup...⁴⁷⁶”* şeklinde yer verilmiştir. Buna göre, insanların ve cinlerin ibadet yeri varlık meydanında sanatla yapıp teslim edilmiştir.

3.6.3. Türkçe Tamlamalar

Risâle-i Mimâriyye’de, tamlamayı oluşturan sözcük gruplarının Türkçe ve Farsça yapılardan meydana geldiği örneklerle sıklıkla rastlanırken “elim emeği⁴⁷⁷” örneğinde olduğu gibi, ilgi hâli ekinin düşürüldüğü isim tamlamalarına da rastlanır. Eserde yer alan tamlamalar, genellikle yabancı kelimelerle kurulmuş izafetlerin Türkçenin gramer yapısına göre verilmesiyle ortaya çıkan uzun yapılar şeklindedir.

3.6.3.1. İsim Tamlamaları

Bir adın iyelik eki almış başka bir adla ilişkilendirildiği söz öbekleridir⁴⁷⁸. *Risâle-i Mimâriyye*’de genellikle birden çok ilişkilendirmenin ve birden fazla ilgi durumu çekiminin yer aldığı söz öbeklerine⁴⁷⁹ rastlanır. Bahsi geçen uzun yapıları Türkçe tamlamaların geçtiği örnek cümleler şu şekildedir:

Âdem oğlanlarının ve cin tâifesinin ve melâ’ikenin ‘ibâdetleri: “İnsanların ve cinlerin ve meleklerin ibadetleri” anlamında zikredilen bu terkip, *Risâle*’de Allah’ın kudreti anlatılırken şu şekilde söz konusu edilmiştir: *“...Haḡ Sübhānehū ve Te‘ālā müstaḡnidir, ‘âlemlerden, ya’nî âdem oğlanlarının ve cin tâifesinin ve melâ’ikenin*

⁴⁷⁵ *RM/7b*, s. 12.

⁴⁷⁶ *RM/1b*, s. 4.

⁴⁷⁷ *RM/21a*, s. 30.

⁴⁷⁸ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 331; Karaağaç, *a.g.e.*, 486.

⁴⁷⁹ Karaağaç, *a.g.e.*, s. 488.

*‘ibâdetlerine ahlâ ihtiyâcı yoktur*⁴⁸⁰”. Bu cümleye göre, Allah, âlemlerden müstağnidir; yani insanların, cinlerin ve meleklerin ibadetlerine asla ihtiyacı yoktur.

Farzın dört rek‘atının soñ iki rek‘atı: “Farzın dört rekâtının son iki rekâtı” şeklinde oluşturulan bu yapı, eserde kıblenin değiştirilmesi anlatılırken zikredilmiştir: “...saf bağlayıp **farzın dört rek‘atının soñ iki rek‘atını** dañi Kâ‘be-i Mükerrerme’ye toğru kılıp *farzı tekmiñ ettiler*⁴⁸¹”. Buna göre, erkekler ve kadınlar saf bağlayıp farzın dört rekâtının son iki rekâtını Kâbe-i Mükerrerme’ye doğru kılıp farzı tamamlamışlardır.

Suñuh-ı seb‘a-i maşnū‘anın ve heft suñuf-ı merfū‘anın cümlesi: “Sanatla yapılan yedi yüzey ve yedi büyük kubbenin tamamı” anlamında zikredilen bu terkiye, eserde kâinatın yaratılışı anlatılırken yer verilmiştir: “...emr-i İlâhî ile nüzûl edip bu **suñuh-ı seb‘a-i maşnū‘anın ve heft suñuf-ı merfū‘anın cümlesini** bir mengüş gibi bālâ-yı düşünce alıp...⁴⁸²”. Bu cümleye göre, Allah’ın emriyle gökten inen melek, bu yedi sanatlı yüzeyin ve yedi büyük kubbenin tamamını bir küpe gibi omzuna almıştır.

3.6.3.2. Sıfat Tamlamaları

İsmin önüne gelerek hiçbir ek almadan vasıflanan veya belirlediği isimle takım oluşturan söz öbeğine sıfat tamlaması denir⁴⁸³. *Risâle*’de yer alan sıfat tamlamaları, genellikle sıfat görevinde olan bir kelime ile veya sıfat-fiil ekleriyle kurulan uzun yapılardır. Eserde yer alan uzun yapılı sıfat tamlamalarının geçtiği örneklerden bazıları şunlardır:

İşbu yedi kat tahtāñi ve yedi kat fevkāñi tabakāt: “İşte bu yedi kat alt ve yedi kat üst tabakalar” anlamında zikredilen bu yapı, eserin kâinatın yaratılışının anlatıldığı kısmında söz konusu edilmiştir: “...tā’ifeteyn-i mezbūreteyne her tabakası ‘ibâdetgāh ve her küşesi tekye ve hāñikāh olmağičün **işbu yedi kat tahtāñi ve yedi kat fevkāñi tabakātı** hāvi ve müştemil...⁴⁸⁴”. Eserde verilen bilgilere göre, insanlara ve cinlere dünyanın her yerinin mabet ve her köşesinin tekke olması için bu yedi kat alt ve yedi kat üst tabakaları içine alan bir yer yaratılmıştır.

⁴⁸⁰ RM/33b, s. 48.

⁴⁸¹ RM/35b, s. 51.

⁴⁸² RM/2a, s. 5.

⁴⁸³ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 342; Karaağaç, *a.g.e.*, s. 496.

⁴⁸⁴ RM/1b, s. 4.

Kārgir dedikleri taş binā olan Beytullāh: “Kargir dedikleri taş bina olan Beytullah” anlamında zikredilen bu terkip, eserde Kâbe’nin ilk inşa edilişi anlatılırken şu şekilde zikredilmiştir: “...andan gayrı daḥi **kārgir dedikleri taş binā olan Beytullāh’ı en evvel kim binā eyledi...**⁴⁸⁵”.

‘Atebe-i ‘aliyye kapıcılarının kisveleri olan bî-naẓîr bir zerrîn üskûf: “Yüce eşiğin kapıcılarının kıyafetleri olan benzersiz altın işlemeli başlık” anlamında zikredilen bu tamlama, Mehmed Ağa’nın kapıcılığa getirildiği anlatılırken söz konusu edilmiştir: “...Silāḥdār Ağa daḥi ‘acemi oğlanı külāhını başından kapıp **‘atebe-i ‘aliyye kapıcılarının kisveleri olan bî-naẓîr bir zerrîn üskûf mübārek olsun...**⁴⁸⁶”. *Risāle*’deki bilgilere göre, Mehmed Ağa, sarayda kapıcılıkla görevlendirilince Silahtar Ağa, külāhını alıp “...yüce eşiğin kapıcılarının kıyafetlerinden olan benzersiz altın işlemeli başlık sana mübarek olsun...” demiştir.

3.6.3.3. Tamlama Ögelerinden Birinin Düşürüldüğü Tamlamalar

Risāle-i Mimâriyye’de, tamlama ögelerinden birinin düşürülerek sadece diğerinin söylendiği yapılar mevcuttur. Günay Karaağaç, bu tür yapıları “tamlayansız iyelik öbeği” demektedir⁴⁸⁷. *Risāle*’de bu tür tamlamaların cümlelerdeki kullanımı şu şekildedir:

(Bizim) ḥālimiz: Cafer Efendi, *Risāle*’de yer alan bir şiirde kendine seslenerek “Ey Cafer, cömert topluluk (sahabe) bize merhamet etmezse mahşerde ḥālimiz nice olur?” demiştir:

*Mahşerde Ca’ferā nice olur ki ḥālimiz
Raḥm eylemezse ger bize bu zümre-i kirām*⁴⁸⁸

(Senin “Allah”) vücūd ü vaḥdetin: “Senin varlığın ve birliğin” anlamında zikredilen bu tamlama, *Risāle*’de geçen bir şiirde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Allah’a seslenerek “Sen’in varlığını ve birliğini sonunda idrak ettik, böylece hidayet yolu herkese görünür oldu” demiştir:

⁴⁸⁵ RM/5b, s. 9.

⁴⁸⁶ RM/19b, s. 28.

⁴⁸⁷ Karaağaç, *a.g.e.*, s. 492.

⁴⁸⁸ RM/4b, s. 8.

*Vücūd ü vahdetini ancağ eyledik idrak
Ki bunda herkese gāyetle vāzih oldu sebî⁴⁸⁹*

(Sizin “Hz. Muhammed (s.a.v.)” vuzūñuz: “Sizin abdest alışıñız” anlamında zikredilen bu tamlama, *Risâle*’de geçen bir şiirde zikredilmiştir. Cafer Efendi, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) hitaben “abdest alışıñızda yere su akmıştır, yeryüzünün güzel kokulu olmasının sebebi odur” demiştir:

*Vuzūñuzdan yere akmış-dürür mā’
Odur rüy-i zemîn olmuş muṭahhar⁴⁹⁰*

3.6.4. Alışılmamış Tamlamalar (Bağdaştırmalar)

Yabancı dillerden Türkçeye giren sözcüklerin kendi yapısının dışında bir dilin kurallarıyla oluşması ve bu sözcüklerin zaman içinde biçimce ve anlamca değişmesi gündelik dilde alışılmamış söz gruplarını meydana getirmektedir⁴⁹¹. Alışılmamış tamlama (bağdaştırma) adı verilen bu söz grupları, “edebi yazıtlarda yazarların genellikle gündelik dilden farklı ses, sözcük, sözdizimi ve anlam düzlemlerinde gündelik dilin kullanımından sapan özel bir dil⁴⁹²” kullanmasıdır. *Risâle*’de, çeşitli anlam ilgileri çerçevesinde kurulan ve çoğunluğu Farsça olan alışılmamış söyleyişlerin yer aldığı tamlamalar mevcuttur. Cafer Efendi, bazı tamlamaların yaygın olarak kullanımıyla herkesçe bilinmeyen kullanımını birlikte vermiştir. Mesela, eserin feleklerden bahsedilen kısmında, yedi feleğin hemen herkes tarafından bilinen isimleriyle birlikte yaygın olarak kullanılmayan karşılıkları şu şekilde verilmiştir:

“...evvelā āsumān-ı raķī’i zeberced-i ḥaḍrā dedikleri felek-i kamer-i berķī’ā sāniyen felek-i ‘Utarid dedikleri kaydūm-ı yāķūt-ı aşfer, şālişen felek-i Zühre olan mā’ūn-ı yāķūt-ı aḥmer, rābi’an felek-i Şems dedikleri erķalūt-i şim-i seḫīd, ḥāmisen felek-i Merriḥ dedikleri retķā-yı zer-i aḥmer, sādisen felek-i Müşteri dedikleri raķī’ā-yı dūrre-i beyzā sābi’an felek-i Zūḥal dedikleri ġarībā-yı şāfi nur...⁴⁹³”.

Yedi feleğin isimlerinin sıralandığı bu cümleye göre, feleklerin birincisi “yeşil zebercet katının göğü” dedikleri “Berki’a ayının feleği”, ikincisi “Utarit/Venüz feleği” dedikleri “sarı yakut katı”, üçüncüsü “Zühre feleği” dedikleri “kırmızı yakut katı”,

⁴⁸⁹ RM/2b, s. 6.

⁴⁹⁰ RM/4a, s. 7.

⁴⁹¹ Doğan Aksan, *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara, 1996, s. 130-131.

⁴⁹² M. O. Toklu, “Alışılmamış Bağdaştırmaların Anlam Yapısı”, II. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu, Çukurova Üniversitesi Yayınevi, Adana, 2003, s. 146.

⁴⁹³ RM/2a, s. 5.

dördüncüsü “Şems/Güneş feleği” dedikleri “beyaz gümüş katı”, beşincisi “Merih/Mars feleği” dedikleri “kırmızı altın katı”, altıncısı “Müşteri/Jüpiter feleği” dedikleri “beyaz inci katı” ve yedincisi “Zühal feleği” dedikleri “saf nur katı”dır.

Cafer Efendi’nin alışılmışın dışında kullandığı tamlamalardan bazıları şu şekildedir:

Ahşāb-ı a‘zā-yı vücūd: “Vücut ağacı, vücuttaki organlardan oluşan odun” gibi anlamlarla zikredilen bu terkip, *Risāle*’de yer alan bir hikâyede “...niçin böyle fakr ü fāka ateşine **ahşāb-ı a‘zā-yı vücūdunuzu** bırağıp iħrāk edip, bād-ı müzāyağa taħammülüne meşākķ çekersiz...⁴⁹⁴” şeklinde geçmektedir. Eserde, geçim sıkıntısı çeken birine dostlarından biri, “...niçin böyle fakirlik ateşine vücut ağacınızı yakıp sıkıntı rüzgârına katlanmak için zorluk çekersiniz?” diye sormuştur.

Fecere-i bed-ma‘āş ve bed-encām/ kefare-i bed-kış ve bed-nām: “Kötü yaşayışlı, kötü sonlu günahkârlar/adları kötüye çıkmış kâfirler” anlamlarına gelen bu terkipler, eserde, “...a‘dā-i dīn olan **kefare-i bed-kış ve bed-nāmdan ve fecere-i bed-ma‘āş ve bed-encāmdan ehl-i İslām’ın muḥāfazasına...**⁴⁹⁵” şeklinde geçmektedir. Cafer Efendi, bu cümlede, Allah’tan, din düşmanı olan kâfirleri ve yaşayışı gibi, sonları da kötü olan günahkârları yok etmesi için Sultan I. Ahmed Han’a kuvvet vermesini ve yardım etmesini dilemiştir.

Göz görmesiniñ gāyeti: “Gözün ulaştığı son nokta, gözle görülebilecek son yer” anlamlarında zikredilen bu terkip, eserde, “mil” kavramının açıklandığı kısımda şu şekilde söz konusu edilmiştir: “Ma’nāsı budur ki: “yerlerde mu‘teber olan mil **göz görmesiniñ gāyetidir**⁴⁹⁶”. Bu cümleye göre, gözün görebildiği son noktaya kadar olan mesafeye “mil” denir.

Küsūrāt ḥāṭrı: “Bir sayıdan veya hesaptan sonra kalan küçük parçaların hatırı” anlamında zikredilen bu tamlama, *Risāle*’de halkın kullandığı arşının hesaplanması hakkında bilgi verilirken; “*Āmme zirā‘ını **küsūrāt ḥāṭrı** için gör nice etmişlerdir*⁴⁹⁷”

⁴⁹⁴ RM/28a, s. 40.

⁴⁹⁵ RM/84a, s. 120.

⁴⁹⁶ RM/63b, s. 82.

⁴⁹⁷ RM/69b-70a, s. 91.

şeklinde geçmiştir. Cafer Efendi, eserde, “Halkın kullandığı arşını bir sayıdan sonra arta kalan parçaların hatırı için nasıl düzenlediklerini gör” dedikten sonra bu hesabı anlatmıştır.

Rişte-i nübüvvet-i rāsiha: *Risāle*’de “sağlam peygamberlik ipliği” anlamında zikredilen bu terkip, Kâbe’nin kıymetli taşlarından bahsedilirken “...ve ‘aşr-ı sa‘ādet-fercāmı eyyāmında **rişte-i nübüvvet-i rāsiha** üzre niẓām bulup, nişār ve inhidāmdan beridir⁴⁹⁸” şeklinde söz konusu edilmiştir. Buna göre, Kâbe’deki cevherler, saadet döneminin son günlerinde sağlam nübüvvet ipliği üzerine dizilmiş olup saçılmaktan ve yıkılmaktan uzaktır.

Şeṭāret-i meymūniyye: “Maymun sevinci” anlamında zikredilen bu terkip, eserde anlatılan bir hikâyeden sonra şu şekilde söz konusu edilmiştir: “...ammā bir nā-müstahakḳ mashhara gelse **şeṭāret-i meymūniyye** ğalebe edip sādī gibi oynamağa başlayıp eli daḥi ceybine ve kısesine varıp akçe vermek için lerzeye başlar...⁴⁹⁹”. Eserde, haram malın kötülere, helal malın da iyilere ulaşacağını anlatıldığı bu hikâyenin devamında “...fakat hak etmeyen bir maskara gelse gönlüne maymun sevinci baskın gelip soytarı gibi oynamaya başlayıp eli de cebine ve kesesine varıp akçe vermek için titremeye başlar...” denilmiştir.

Tāife-i ḥāzır-ḥorān: *Risāle*’de “hazır yiyici taife” anlamında zikredilen bu terkip, Şam beylerbeyi olan Hüsrev Paşa’nın askerleri için kullanılmıştır: “Bir **tāife-i ḥāzır-ḥorān** beni ancılayın bir şāḥib-ķıran ve genc-i girān ādemimden ayırmağa siz bā’iś olup...⁵⁰⁰”. Eserdeki bilgilere göre, Hüsrev Paşa, Mehmed Ağa’nın İstanbul’a dönmesine sebep olan askerlerini “Bir hazır yiyici topluluk, beni onun gibi yakınlık sahibi ve kıymetli hazine olan adamımdan ayırmaya sebep oldunuz” diye azarlamıştır.

Tūṭiyān-ı ervāḥ-ı şühedā: “Şehitlerin can kuşu (papağanı)” anlamında zikredilen bu tamlama, eserin dua kısmında “...Ḥaḳ Te‘ālā Ḥazretleri daḥi mürġ-i cānını **tūṭiyān-ı ervāḥ-ı şühedā** ile ḥaşr edip kılıcını ‘arş-ı a‘lāya vāz‘ede...⁵⁰¹” şeklinde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Dalgıç Ahmed Ağa için; “...Allah, can kuşunu şehitlerin

⁴⁹⁸ RM/37b, s. 53.

⁴⁹⁹ RM/30b, s. 43.

⁵⁰⁰ RM/24b, s. 35.

⁵⁰¹ RM/85b, s. 122.

ruhlarının kuşları ile diriltip kılıcını göğün en yüksek katına koysun...” diye dua etmiştir.

3.7. ÜNLEMLER

Ünlem, “söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde ve tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türüdür⁵⁰²”. *Risâle*’de, genellikle dışa dönük ünlemler sınıfına dâhil edilen “*ey, yâ, bre, işte, âyâ*” gibi seslenme, gösterme ve sorma ünlemleri kullanılmıştır. Bununla birlikte, farklı duyguları ve heyecanları dile getirmek ve cümleye anlam derinliği katmak amacıyla içe dönük ünlemlerin tercih edildiği örnekler de mevcuttur. “Ey” ve “yâ” ile başlayan ünlemler, bazen seslenme ünlemi olarak ismin başına gelirken bazen de söz öbeklerinin başında yer almıştır. *Risâle*’de, “ey” ünlemi yerine “â” ve “î” sesiyle oluşturulan edatların kullanıldığı örnekler de vardır. Diğer seslenme edatları; “*be hey, beri bak, bre*” ünlemleridir. Ünlemlerin cümledeki kullanımlarına dair bazı örnekler aşağıdaki şekildedir:

Behey: Eserde, Mehmed Ağa’nın iyiliklerinin ve hayırlarının anlatıldığı kısımda, bir grup insanın Cafer Efendi’nin yanına gelerek Ağa’nın kendilerine yaptığı hayırları anlattığı nakledilmiştir. Bunun üzerine Cafer Efendi, onlara “*Behey*⁵⁰³ *âdemler, Ağa Hazretleri size bu kadar ki ihsân etmiştir hâlen anı baña icmâlen beyân eylediñiz...*⁵⁰⁴” demiştir. Bu cümle, günümüz Türkçesine “Behey adamlar, Ağa Hazretleri size bu kadar çok lütfetmiştir; şu anda onu bana kısaca anlattınız...” diye aktarılabilir.

Ey: *Risâle*’de geçen bir şiirde, Cafer Efendi, Kâbe’ye kavuşma arzusuyla mutlu olmayı dilemiş ve “Ey sefa kıblesi! Sana kavuşmayı istesek acaba seni görür müyüz?” diye seslenmiştir:

⁵⁰² Korkmaz, *a.g.e.*, s. 1140. Ünlemlerle ilgili diğer eserlerde yer alan bilgiler için bkz. Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 518; Karahan, *a.g.e.*, s. 70.

⁵⁰³ Eserde ünlemin zikredildiği diğer yerler için bkz. *RM/23a*, s. 33; *23b*, s. 34; *28a*, s. 40.

⁵⁰⁴ *RM/28a*, s. 40.

*Ey⁵⁰⁵ kible-i şafâ seni âyâ görür müyüz
Olsak biraz vişâliñ ile biz de şād-kām⁵⁰⁶*

Ca'ferā: *Risâle*'de geçen başka bir şiirde Cafer Efendi, kendine “Ey Cafer, cömert zümre (Hz. Muhammed (s.a.v.) ve sahabe) bize merhamet etmezse mahşerde hâlimiz nice olur ki?” diye seslenmiştir:

*Mahşerde Ca'ferā⁵⁰⁷ nice olur ki hâlimiz
Raḥm eylemezse ger bize bu zümre-i kirām⁵⁰⁸*

Yukarıda verilen örneklerin dışında eserde, gösterme ünlemi olarak “işte”, sorma ünlemi olarak “âyâ”, istek bildirme işlevini yüklenen “âh” ve “hay” ünlemleri, beğenme ve takdir bildiren “aferin” ünlemini görmek mümkündür. Eserde, bu tür ünlemlerin cümle içindeki kullanımlarına dair bazı örnekler, şu şekildedir:

Âh: *Risâle*'de, Mehmed Ağa'nın musiki ilmini öğrenmek için sazendeyle konuşmak istediği kısımda “âh” ünlemi söz konusu edilmiştir. Ağa'nın, kendi kendine “*Âh ol üstâdı bir tarîḳ ile tenhâ düşürüp elbette ayağına düşebilsem, bolay ki ol şan'at-ı ḥûb ve kâr-ı mergûb ile beni behremend ü behrever edeydi...*⁵⁰⁹” dediği bu cümle ile musiki üstadının yanına giderek ona bu ilmi öğretmesini büyük bir istekle arzu ettiği nakledilir.

Âyâ: *Risâle*'de genellikle sorma ünlemi olarak kullanılan “âyâ”, bazen de “ey” ünleminin yerini almıştır. Cafer Efendi, Beytullah'ın vasıflarını anlattığı bir şiirde Allah'a seslenerek “Ey her şeyi yaratan Allah, Kâbe'nin yüzü suyu hürmetine, bu asi kulun Cafer'i bağışla” demiştir:

*Luṭfuñla yarlıḡa bu kuluñ 'âşî Ca'fer'i
Ka'be yüzü şüyuna âyâ⁵¹⁰ Ḥâliḳu'l-enâm⁵¹¹*

Gerçekte ünlem olmamakla birlikte, yazarın cümleye katmak istediği duygu veya anlam bakımından, sözdiziminde ünlem fonksiyonunda kullanılan kelimeler de

⁵⁰⁵ Eserde “ey” ünleminin zikredildiği diğer yerler için bkz. *RM/8a*, s. 13; *8b*, s. 13; *11a*, s. 17; *13a*, s. 20; *14a*, s. 21; *28b*, s. 41; *33b*, s. 48; *81a*, s. 116; *83b*, s. 119.

⁵⁰⁶ *RM/42b*, s. 60.

⁵⁰⁷ Eserde ünlemin zikredildiği diğer yer için bkz. *RM/82b*, s. 118.

⁵⁰⁸ *RM/4b*, s. 8.

⁵⁰⁹ *RM/8a*, s. 13.

⁵¹⁰ *Risâle*'de “âyâ” ünleminin geçtiği diğer yer için bkz. *RM/29b*, s. 41.

⁵¹¹ *RM/42b*, s. 60.

vardır. Sıfat, zarf, fiil veya isimlerden oluşan bu kelimeler, *Risâle*'de, “*vesselâm, meded*” gibi örneklerle yer almaktadır:

Meded: Eserde, Allah'ın vasıflarının anlatıldığı bir şiirde, Cafer Efendi, her taraftan ölümün yaklaştığını, bu yüzden ara vermeden kelime-i şehadet-i söylemek gerektiğini “yardım et” anlamına gelen “medet” ünlemiyle belirtmiştir:

*Meded*⁵¹² bu lafz-ı şerîfe mudâvemet edelim
Ki her taraftan eder tûrmadan ecel ta'cîl⁵¹³

Vesselâm: *Risâle*'nin Mervân-ı Har isimli bir halife ile İmâm-ı A'zam'ın hikâyesinin anlatıldığı kısmında söz konusu edilmiştir. Halife, ettiği hayırların hak etmeyen insanlara gittiğini söyleyerek kendisine bunun açıklamasını yapmasını istemiş ve mısraın sonunu “son söz bu⁵¹⁴” anlamına gelen “bâkî vesselam” ile bitirmiştir:

Cümlesi nâ-müstehîk imiş meger
*Ver cevâbı bâña bâkî vesselâm*⁵¹⁵

3.8. ZAMİRLER

Kişi ve nesneleri işaret ederek adların yerini tutan gramer kategorisine zamir denir. Ancak zamirler, nesnelerin adları değil, temsilcileridir. Bu yüzden yerini tuttukları adlarla anlam bağlantıları bilindiği zaman anlam kazanırlar⁵¹⁶. İşlevleri bakımından zamirler; şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, belirsizlik zamirleri ve soru zamirleri olmak üzere beş başlıkta incelenmiştir.

3.8.1. Şahıs Zamirleri

Risâle'de geçen şahıs zamirlerinin ilgi eki aldıklarında Eski Türkçede olduğu gibi, “-ñ” ünsüzüyle kurulduğu⁵¹⁷ görülmüştür. Birinci teklik şahıs zamiri “*ben, baña, beni, benden, benim*”; ikinci teklik şahıs zamiri “*sen, saña, seni, senden, sensin, seniñ*,”

⁵¹² Eserde ünlemin zikredildiği diğer yerler için bkz. *RM/17b*, s. 26; *33b*, s. 48.

⁵¹³ *RM/3a*, s. 6.

⁵¹⁴ “İşte o kadar, son söz bu” anlamında sözü kısa kesmek için kullanılır”; Ayverdi, “Vesselâm”, *a.g.e.*, c. 3, s. 3320.

⁵¹⁵ *RM/28b*, s. 41.

⁵¹⁶ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 399. Banguoğlu, zamiri “ardında bir nesne veya kimse kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelime” olarak tanımlamıştır. Bkz. Banguoğlu, *a.g.e.*, s.356.

⁵¹⁷ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 408.

sendedir”; üçüncü teklik şahıs zamiri “*ol, oña, onu, anıñ, anıñla*” şeklindedir. Birinci çokluk şahıs zamiri “*biz, bize, bizim, bizi, bizden, bizde*”; ikinci çokluk şahıs zamiri “*siz, size, siziñ, sizler*” ve üçüncü çokluk şahıs zamiri “*onlar, anlar, anlara, anları, anlarıñ, anlardan*” şeklinde söz konusu edilmiştir. Kişi zamirlerinin cümle içindeki kullanımlarına dair bazı örnekler şu şekildedir:

Sen: Cafer Efendi, *Risâle*’de geçen bir şiirde zikredilen “sen” zamiriyle Hz. Muhammed’e (s.a.v.) seslenerek “Allah’ın sevgilisi olan Peygamber sensin, Kevser havuzunun suyu senin mülkündür” demiştir:

Habib-i Haq Resûlullâh sensin
*Seniñ mülküñdür âb-ı havz-ı kevşer*⁵¹⁸

Ol: Eserde, “...*ta’ahhüdü üzere şahş-ı mezbûra verip, ol dañı alıp, geçip gidip...*”⁵¹⁹ örneğinde görülen üçüncü teklik şahıs zamiri, İmâm-ı A‘zam’ın bir hikâyesi anlatılırken sözü edilen bir ilim talebesi yerine kullanılmıştır. Cümlenin günümüz Türkçesindeki karşılığı; “...verdiği söz üzere adı geçen şahsa verip o da alıp geçip gidip...” şeklindedir.

3.8.2. Dönüşlülük Zamirleri

Risâle’de geçen dönüşlülük zamirleri kendi; “*kendi, kendisi, kendiyi, kendileri, kendiye, kendiñe, kendiniñ, kendilere, kendim, kendimiz, kendide ve kendiden*” şeklinde söz konusu edilmiştir. Eserde, “kendine, kendini ve kendilerine” yerine “kendiye, kendiyi ve kendilere” şeklinin kullanıldığı örneklerle de rastlanmaktadır. Bunların bir kısmına aşağıdaki örneklerde değinilmiştir:

Kendiye: Eserde, “...*Ağa-yı mûmâileyh nice gece ve nice eyyâm kendiye uykuyu harâm edip, elini idmân ederken...*”⁵²⁰ şeklinde geçen “kendiye” (kendine) zamiriyle Mehmed Ağa kastedilmiştir. Cümlenin günümüz Türkçesindeki karşılığı, “...adı geçen Ağa, birçok gece ve gündüz kendine uykuyu yasaklayıp elini saz çalmaya alıştırtırken...” şeklindedir.

⁵¹⁸ RM/3b, s. 7.

⁵¹⁹ RM/29a, s. 41.

⁵²⁰ RM/9a, s. 14.

Kendiyi: *Risâle*'de, “*Zîrâ gayrılar gibi kendiyi öğmez ve şâhibü'l-vakâr bir zât-ı şerîftir*⁵²¹” örneğinde geçen “kendiyi” (kendini) zamiri, Mehmed Ağa yerine kullanılmıştır. Cafer Efendi, onun “başkaları gibi kendini övmeyen vakar sahibi yüce bir kişi” olduğunu belirtmiştir.

Kendilere: *Risâle*'de, “...Ağa Hâzretleri'nden eger Diyârbekir'de ve eger Şâm-ı şerîfde **kendilere** lâ-yu'add ve lâ-yuḥṣâ nefi' ḥâşıl olduğun müşâhede etmeğin...”⁵²² örneğinde geçen “kendilere” (kendilerine) zamiri, Hüsrev Paşa için söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Hüsrev Paşa'nın Mehmed Ağa'dan Diyarbakır'da ve Şam'da sayısız iyilik gördüğü bilgisini vermiştir.

3.8.3. İşaret Zamirleri

Risâle-i Mimâriyye'de geçen işaret zamirleri “bu”, “şu” ve “o”; “*bu, budur, bunda, buña, bunu, bunuñ, bunlar, bundan, buraya, şunu, şunda, şundan, şunuñ, ol, aña, anı, anıñ, anıñla, onlar-anlar, anlara, anları, anlarıñ, anda, andan, anlardan, oraya, oradan*” vb. şeklinde yer almaktadır. Yönelme durumu eki ve ilgi hâli eki alan zamirlerde damak ünsüzünün (ñ) kullanıldığı görülmektedir. Bazı örneklerde “burada” zamiri yerine “bunda”, “orada” zamiri yerine “anda” şekli kullanılmaktadır. Eserde, işaret zamirlerinin “*bu kadar, bu deñli, buña göre, şu deñlü, bunuñ gibi, bunuñla, bundan gayrı, bundan özge, bunlardan gayrı*” örneklerinde olduğu gibi, edatlarla birlikte kullanımı da yaygındır. İşaret zamirlerinin cümledeki kullanımına dair bazı örnekler aşağıdaki şekildedir:

Buraya: *Risâle*'de “*Bunlar bizim buraya geldiğimize vâkıf olmadan heman kaçıp gidelim, bizi gör(ür)lerse kaçıp kurtulamazız...*⁵²³” örneğinde geçen işaret zamiri, asi Arapları kırmaya giden Mehmed Ağa ve askerlerinin Arapları gördüğü yer için söylenmiştir. Askerler, asi Arapların çokluğunu görünce Mehmed Ağa'ya “Bunlar bizim buraya geldiğimizi fark etmeden hemen kaçıp gidelim, bizi görürlerse kaçıp kurtulamayız” demiştir.

⁵²¹ RM/18a, s. 26.

⁵²² RM/24b, s. 35.

⁵²³ RM/23b, s. 34.

Bunda/Anda: Eserde, “...behey muḥannetler ‘āşiler **bunda** olduğun kim bilirdi, Ḥazret-i Şeyḥ Seyyid İbrahim ḡuddise sırrıḥū vāḡı’amda işâret buyurup bu maḥall için ‘āşiler **andadır**, ṭurma...”⁵²⁴ cümlesinde geçen işaret zamirleri de asi Arapların bulunduğu yer için kullanılmıştır. Mehmed Ağa, askerlerin kaçmak istediklerini duyunca onlara “...hey korkaklar, asilerin burada olduğunu kim bilirdi, Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri rüyamda işaret edip bu yer için asiler oradadır, durma...” şeklinde devam eden bir cevap vermiştir.

3.8.4. Belirsizlik Zamirleri

Risâle’de yer alan belirsizlik zamirleri; “ba’zı, ba’zını, ba’zısı, ba’zılar, kimisi, kimini, kime, kimine, kiminiñ, kimiñ, kimesne, çoğu, herkes, biri, birisi, her biri, filan, cümlesi, bir kısmı, her kañkıñız, âdem, insan, şey” şeklindedir. Eserde, Cafer Efendi’nin “bazısını” yerine “bazını”, “kimisini” yerine “kimini”, “kimesine” yerine “kimine”, “kimse” yerine de “kimesne” sözcüklerini kullandığı örnekler vardır:

Kimini/Ba’zını: *Risâle*’de “...**kimini** ḡayri kimesneler mâliyle ve **ba’zını** daḡi kendi mâliyle binâ ve iḡdâş etmiş olup...”⁵²⁵ örneğinde geçen belirsizlik zamirleri Mehmed Ağa’nın yaptığı eserlerin yerine kullanılmıştır. Cafer Efendi, eserde, Ağa’nın yaptığı eserlerin bazısını başka kişilerin, bazısını da kendi malıyla bina ettiğini belirtmiştir.

Kimesne: Eserde yer alan bir hadiste, “Şol **kimesne** ki lâ ilâhe illallâh kelime-i şerîfesiyle şoñlana, ya’nı âḡiri bunuñla tamam kılına, ol **kimesne** için cennet vâcib olur”⁵²⁶ şeklinde geçen “kimesne”, kelimeitevhidi söyleyerek vefat eden kişiler için kullanılmıştır. Hadiste, “Allah’tan başka ilah olmadığını söyleyerek vefat eden kişilere cennetin vacip olduğu” bildirilmiştir.

3.8.5. Soru Zamirleri

Risâle’de geçen soru zamirleri “kim, kimler, ne, nere, nereye, kañkısı” şeklindedir. “Ne” zamiri, edatlarla birleşmesi yönünden “kim” zamirinden ayrılırken kimi zaman da “-dir” bildirme ekiyle çekime girerek cümlede yüklem görevinde kullanılmıştır:

⁵²⁴ RM/23b, s. 34.

⁵²⁵ RM/5a, s. 9.

⁵²⁶ RM/17a, s. 25; Hadisin anlam yönünden benzeri için bkz. en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 9: 410 (10890).

Ne deñlü: “Ne kadar” anlamına gelen bu ifade, eserde “...ma‘şūḳ **ne deñlü** tezyīn olunsa ol kadar ta‘zīm ü tekrīm bulunup ziyāde ḥüsn ve leṭāfeti mūcib olur⁵²⁷” cümlesinde geçmektedir. Bahsi geçen cümle, “...sevgili ne kadar süslense o kadar hürmet edilip saygı gösterilir, güzellik ve letafeti artar” karşılığında kullanılmıştır.

Ne: *Risāle*’de, “...bennā’ zirā’ı yirmi dört parmak üzre vaż’ olunduğuna bā’iś **nedir** ve ‘āmme zirā’ı yüz parmak olup otuz iki girih üzerine vaż’ olunduğuna sebeb **nedir** anıñ beyānındadır⁵²⁸” örneğinde “ne” zamiri yüklem olarak kullanılmıştır. Cümlelerin günümüz Türkçesindeki karşılığı; “...mimarların kullandığı ölçünün, arşının yirmi dört parmağa göre düzenlenmesine sebep nedir ve halk tarafından kullanılan ölçünün, arşının yüz parmak olup otuz iki düğüme göre düzenlenmesine sebep nedir onun açıklamasıdır” şeklindedir.

Ḳanḳısı: Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın iyiliklerini anlattığı bir şiirde “Senin gibi hayır sahibi bir sultanın bu kadar çok iyiliği varken lütfunun hangisini sayayım?” demiştir:

*Luṭfuñuñ **ḳanḳısını** eyleyelim ‘add ü şümār
Ḥasenāti ḳati çok sen şeh-i şāḥib-ḥayrıñ⁵²⁹*

3.9. ZIT ANLAMLI KELİMELELER

Risāle’de, zıt anlamlı kelimeler genellikle bir tamlamanın içinde yer alır. İsim soylu kelimelerin zıt anlamları Türkçe, Farsça ve Arapça kökenli hâllerıyla yer almaktadır. Eserde, “ḥoş/çirkin, gece/gündüz, kısa/uzun, ak/ḳara, yer/gök, ḳış/yaz, iç/ṭaşra” gibi her iki ögesi Türkçe kökenli olan örnekler vardır. Bunun yanında, “āzāde/bende, rüz/şeb, sefīd-sepīd/siyāh-siyeh, zemīn/āsumān” gibi her iki ögesi Farsça kökenli olanlar da yer almaktadır. Her iki ögesi Arapça kökenli olan zıt anlamlı kelimeler ise; “taḥṭānī/fevḳānī, mülāyemet/münāferet, ḥarām/ḥelāl, leyl/nehār, ḳarīb/ba’īd, dünyā/āḥiret, nār/mā” vs. gibi örneklerle zikredilebilir. Ayrıca, Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça gibi iki farklı kökenli sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan zıt anlamlı kelimeler de yer almaktadır. *Risāle*’de geçen zıt anlamlı

⁵²⁷ RM/38b, s. 55.

⁵²⁸ RM/61a, s. 79.

⁵²⁹ RM/53a, s. 58.

kelime ve söz gruplarının çokluğu sebebiyle bu tür yapıların cümledeki kullanımları bir örnekle gösterilip zıt anlamlı sözcüklerin listesi bu tezin sonunda ekler kısmında sayfa numaralarına işaret edilerek sıralanmıştır.

3.9.1. Her İki Ögesi de Türkçe Kökenli Olanlar

Zıt anlam oluşturan sözcüklerden ikisinin de Türkçe kökenli olduğu yapılardır. *Risâle*'de, bu tür yapıların cümle içindeki kullanımına örnek olarak verilebilecek cümle şöyledir:

Ak-*ḳara*: Eserde, "*Ḥavrâ* gözüñ *akı* ve *ḳarası* ziyâde *ak* ve *ḳara*⁵³⁰ demektir⁵³¹" şeklinde zikredilmiştir. Cafer Efendi, "*havrâ*" kelimesini, "gözün beyazı ve siyahının çok beyaz ve siyah olması" şeklinde açıklamıştır.

3.9.2. Her İki Ögesi de Farsça Kökenli Olanlar

Zıt anlamlı yapıyı oluşturan ögelerden her ikisinin de Farsça kökenli olduğu sözcüklerdir. *Risâle*'de yer alan bu tür yapıların cümle içindeki kullanımı şöyledir:

Rûz-*şeb*: "Gece-gündüz" anlamındaki bu ifade, *Risâle*'de Sultan Ahmed Camii'nin yapımının anlatıldığı bir şiirde söz konusu edilerek "yüce binanın gece ve gündüz işlendiği" dile getirilmiştir:

Rûz u şeb işlenir oldu o binâ-i 'âlî
*Muḥkem aḳdâm-ı 'aẓîm üzre emîn ü mi'mâr*⁵³²

Zemîn-*âsumân*: "Yer-gök" anlamına gelen bu ikileme, *Risâle*'de "...sâz ü sûz şadâsından 'âlem velveleye ve *zemîn* ü *âsumân*⁵³³ zelzeleye verip Ağa-yı müşarünileyhe..."⁵³⁴ şeklinde geçen cümlede, Mehmed Ağa'nın rüyasında gördüğü çingene taifesinden bahsedildiği kısımda yer almaktadır. Cümlede, çingenelerin çalgı âletlerinin sesinin dünyayı gürültüye, yeri ve göğü de sarsıntıya verdiği belirtilmiştir.

⁵³⁰ "Ak-kara" sözcüklerinin eserde geçtiği diğer yer için bkz. RM/56b, s. 73.

⁵³¹ RM/17a, s. 25.

⁵³² RM/52b, s. 68.

⁵³³ "Zemin-asuman" sözcüklerinin eserde geçtiği diğer yer için bkz. RM/27a, s. 39.

⁵³⁴ RM/9a, s. 14.

3.9.3. Her İki Ögesi de Arapça Kökenli Olanlar

Zıt anlamlı yapıyı oluşturan iki sözcüğün de Arapça kökenli olduğu yapılardır. *Risâle*'de, bu tür yapıların cümle içindeki kullanımına örnek olarak verilebilecek cümle şöyledir:

Arz-semâ: “Yer-gök” anlamına gelen bu ifade, eserin dua kısmında; “...yâ *Hâlıkâ'l-arzî's-semâ*⁵³⁵ bizim seyyidimiz resûl-i bâ-şafâ Muhammedi'l-Muştafâ Hazretleri'niñ...⁵³⁶” şeklinde geçmektedir. Bu cümle günümüz Türkçesine “...ey yeri ve göğü yaratan Allah, bizim efendimiz Muhammed Mustafa Hazretleri'nin...” diye aktarılabilir.

⁵³⁵ “Arz-sema” kelimelerinin eserde geçtiği diğer yerler için bkz. *RM/1b*, s. 4; 42a, s. 60.

⁵³⁶ *RM/86a*, s. 122.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde *Risâle*'de yer alan şahıslar, tabiatla ilgili unsurlar, kozmik unsurlar, musikiye dair unsurlar, dinî ve manevî unsurlar, Kâbe ile ilgili hususlar, toplumsal yaşayışla ilgili unsurlar, mimarî unsurlar, *Risâle*'de adı geçen eserler ve adı geçen yerler ele alınmıştır.

4.1. RİSÂLE'DE YER ALAN ŞAHISLAR

Risâle'de yer alan mimarî, dinî, tarihî, mitolojik-efsanevî şahıslar; filozof ve sanatçılar ve diğer şahsiyetler aşağıdaki başlıklarla incelenmiştir.

4.1.1. Mimarî Şahıslar

Bu bölümde, *Risâle*'de yer alan mimarî şahıslar, eserin ana karakteri olan “Mehmed Ağa ve mimarlığı” ve “diğer mimarî şahıslar” olarak ele alınmıştır.

4.1.1.1. Mehmed Ağa ve Mimarlığı

Risâle'deki bilgilere göre, Mimar Sinan'dan aldığı eğitim sonucu, Hassa Mimarları Ağası görevine kadar yükselen Mehmed Ağa, ömrü boyunca çeşitli görevlerde bulunmuş, ancak daha ziyade sedefkârlık ve mimarlıkla şöhret kazanmıştır. Eserde ismi, “*hâşşa-i mi'mārān ağāsı olan şāhib-i izz ve't-temkīn Mehmed Ağa ibn 'Abdülmu'īn Hāzretleri...*⁵³⁷” şeklinde zikredilen Mehmed Ağa'nın yaptığı görevler, maddeler hâlinde ve kronolojik sıraya göre şu şekilde verilebilir:

Risâle'de yer alan bilgilere göre, H.970/M.1562-1563'te Rumeli'den İstanbul'a devşirme acemioğlanı olarak gelen Mehmed Ağa, H.975/M.1567-1568'de ulufeye yazılmış ve bir yıl kadar Sultan Süleyman Han'ın türbesine bahçe bekçisi olmuştur. H.976/M.1568-1569'un sonlarına doğru Hasbahçe'ye girmiş, H.977-997/M.1569-1589 yılları arasında Mimar Sinan ve Üstad Mehemmed'den hendese ilmini ve mimarlık

⁵³⁷ RM/5a, s. 8.

sanatını öğrenmiştir. H.998/M.1589-1590'da Sultan III. Murad Han'a rahle yapan Mehmed Ağa, kapıcılıkla vazifelendirilmiştir:

"Ağa-yı müşārūnileyh merhūm Sultān Süleyman Han 'aşrında toköz yüz yetmiş senesinde Rumeli'nden İstanbul'a devşirme 'acemi oğlanı gelip beş yıl miqdârı 'ulûfesiz turup yetmiş beş senesinde 'ulûfeye yazılıp ve bir yıl miqdârı merhūm mûmâileyhiñ türbe-i şerîfesinde bağçe bekçisi olup ve yetmiş altı senesi evâhirinde hâşşa bağçeye dahil olup şadefkârlık şan'atına varıp kâmil yirmi yıl şadefkârlık ve mi'mârlık şan'atı ta'liminde olup toksan sekiz senesinde kadirşinas olan mürüvvetlü Sultān Murad Han Hazretleri'ne tilâvet iskemlesi vermekle aña dergâh-ı 'âlî bevvăblığını 'inâyet buyurup ...⁵³⁸".

Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Mehmed Ağa, bu tarihten sonraki iki yıl içerisinde kulle sūfisi olup Şehlâ Mahmud'u Üveys Paşa'ya teslim etmek için Mısır'a gitmiş, daha sonra Arabistan, Rum, Selanik, Arnavutluk, Bosna, Malta, İspanya gibi birçok vilayetleri gezmiştir:

"...andan soñra iki yıl dañi kulle şūfisi olup ve bu eñnâda Şehlâ Mahmud'u Mısr-ı Kâhire'ye kayd-ı bend ile alıp gidip ol târihde Mısır Beğlerbeğisi olan Üveys Paşa'ya teslim edip Üveys Paşa merhūm dañi 'aẓim ri'âyet edip ol vâsıta ile anda cümle 'Arabistan'ı gezip seyredip enbiyâ ve evliyanıñ ekşeriniñ merkad-i şerîflerini ziyaret edip andan yine Rûm'a 'avdet edip...⁵³⁹".

Mehmed Ağa, Rumeli tefahhusu olup birçok vilayet gezdikten sonra Sultan III. Murad Han'a sunduğu kemandan ile dört İstanbul kadısına muhızırbaşı olmuştur. Ardından Hüsrev Paşa'nın Diyarbakır ve Şam beylerbeyi olması sonucu müsellimlikle görevlendirilince Şam'ın kafiye yollarını asi Araplardan temizlemiştir:

"...andan soñra ol kemāndān-ı zernişānı işleyip şāhenşāh-ı güzîne hediye vermekle merhūm Bostan-zāde Efendi'ye ve merhūm Şun'ullāh Efendi'ye ve merhūm Ebussu'ud-zāde Muştafa Efendi'ye ve merhūm Şemseddin Efendi'ye cem'an dört kađıya muhızırbaşı olup andan soñra merhūm Hüsrev Paşa Diyarbakır Beğlerbeğisi olmağla Diyarbakır'e anı müsellim gönderip...⁵⁴⁰".

H.1006/M.1597-1598'de İstanbul'da su nâzırı olan Mehmed Ağa, H.1015/M.1606-1607 senesi Cumâdelahire'nin sekizinci Çarşamba günü mimarbaşılığa getirilmiştir:

"Andan soñra biñ altı senesinde ol zât-ı müstetâb mahmiyye-i Kostantiniyye'de sa'âdetle nâzır-ı âb olup kâmil sekiz yıl nezâreti mutaşarrıf olduğdan soñra biñ on

⁵³⁸ RM/21b, s. 31.

⁵³⁹ RM/22a, s. 31-32.

⁵⁴⁰ RM/22b, s. 32.

beş senesi cumāde'l-āhiresiniñ sekizinci çeharşenbe günü bi-'avnillāhi te'ālā mi'mārbaşı oldular⁵⁴¹".

Cafer Efendi, İstanbul Atmeydanı diye bilinen ve Akdeniz'e bakan yerde H.1018/M.1609-1610'da Sultan Ahmed Camii'nin temelini atıldığını, ancak kubbesine kadar tamamlandığını belirterek Allah'tan yapının hayırlısı ile tamamlanmasını dilemiştir:

"...maḥmiyye-i Koşantiniyye'de Atmeydanı demekle ma'rūf mesirede Baḥr-i Sefīd nazargāhi olan 'arşa-i a'lā ve cāy-i bālāda biñ on sekiz senesinde esāsına mübāşeret olun (sene 1018) cāmī'-i şerīfiniñ bināsı üzerinde olup bi-'avnillāhi Te'ālā binā-yı şerīfi daḥi kubbeye-i 'āliyesi maḥalline çıkıp ancak daḥi kubbeye-i şerīfesi kalmıştır. Ḥaḳ Te'ālā Ḥazretleri şīḥḥat ü selāmet ile anı daḥi itmām etmek müyesser eyleye⁵⁴²".

Mehmed Ağa, H.1019/M.1610-1611'de Şeyhülislām Sun'ullah Efendi'nin Sultan Ahmed Han'a Kâbe'nin durumunu bildirmesi üzerine, oranın imareti için görevlendirilmiştir. Bunun üzerine, Mehmed Ağa'nın mimarlığında Kâbe'ye altın ve gümüş bent ile kaplı kuşak, altınoluk, Halil İbrahim Makamı'na yüce bir minber, Ravza-i Mutahhara'ya altın kilit ve pencere demirleri işlenmiştir:

"...şāfi pūlāddan nice veter-i mevzūn ve murabba' sūtūn maşnū' olup ba'de-zālik evtār-i mezkūre de'āyīm-i mesfūreniñ üzerleri yine zerrin şīm bendler döşenip bilcümle bu kemer olacaḳ zihler ve sūtūnlar tamām olunca mevşūf olan mizāb-ı zer ve Ḥazret-i Ḥalīlürrahmān Nebī 'aleyhi's-selām maḳamına bir ā'li minber ve Ravza-i Muṭahhara'ya daḥi bi-ḥadīd üç kıṭ'a altın kilid işlenip, bu cümlesi tekmiḳ olunup ḥāzır ve müheyyā olduḳdan şoñra...⁵⁴³".

4.1.1.2. Diğer Mimarî Şahıslar

Risāle'de yer alan diğer mimarî şahıslar; Mimar Sinan, Üstad Mehemmed, Davud Ağa ve Dalgıç Ahmed Ağa'dır.

4.1.1.2.1. Mimar Sinan

En büyük Türk mimarı olarak bilinen Mimar Sinan (ö. H.997/M.1588), Kara Boğdan seferine katıldıktan sonra "reis-i mimârân-ı dergâh-ı âli" rütbesini almıştır⁵⁴⁴. *Risāle*'de verilen bilgilere göre, Mehmed Ağa'nın hendese ve mimarlık sanatlarını

⁵⁴¹ RM/25a, s. 36.

⁵⁴² RM/51a, s. 66.

⁵⁴³ RM/39a-40a, s. 55-57.

⁵⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atalay vd., "Sinan, Mimar Sinan Ağa", *a.g.e.*, s. 376.

öğrendiği kişilerden biri, Mimar Sinan'dır. Cafer Efendi, Mimar Sinan'ı "...cihanın başmühendisi ve devrin şöhret sahibi olan savaş ehli Koca Mimar demekle bilinen merhum Sinan Ağa..." anlamına gelen *"...ser-mühendisân-ı cihân ve meşhûr-ı âfâk ve devrân olan ehl-i vegâ Koca Mi'mâr demekle ma'rûf merhûm Sinan Ağa...⁵⁴⁵"* şeklinde anmıştır.

Cafer Efendi, eserin dua kısmında Mimar Sinan'ın yirmi altı yıl gaza ettiğini belirterek Belgrad ve Rodos kalelerinin fethi, Mohaç Meydan Savaşı, Alman ve Bağdat seferleri, Kara Boğdan Fethi gibi birçok savaşa katıldığını ifade etmiştir. Eserde, Mimar Sinan'ın yeniçeri⁵⁴⁶ iken katıldığı savaşlardaki başarılarından dolayı atlı sekban⁵⁴⁷, yayabaşı⁵⁴⁸, zenberekçibaşı⁵⁴⁹ ve haseki⁵⁵⁰ olup daha sonra mimarbaşılığa yükseldiği belirtilmiştir:

"...yeñiçeri ocağında yeñiçeri iken tokuz yüz yirmi tokuz senesinde Rodos Kal'ası fethinde atlı sekban olup soñra kral-ı bed-me'al çenginde ettiğı yararlığı mukâbelesinde yayabaşı olup ba'dehû dağı nice seferlerde vâkı' olan yararlıkları mukâbelesinde pâyesince zenberekçibaşı, ba'dehû haşeki olup ve soñra dağı mi'mârbaşılığ mertebesiyle aña ri'âyet olunup...⁵⁵¹".

Bu kısımdan sonra, Mimar Sinan'ın ömrü boyunca hayır işlerinde çalıştığı ve önemli eserler inşa ettiği ifade edilmiştir. Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre Mimar Sinan, 83 cami, 51 mescit, 57 medrese, 7 hafızlarevi, 17 aşevi, 3 hastane, 5 su yolu kemeri ve bir günlük mesafesi olan yer altı kemeri, 8 köprü kemeri, 19 kervansaray, 33 hamam ve bunun dışında birçok hayır binaları yaparak 79 yıllık ömrünü Allah rızası için savaş ve hayır işlerinde geçirmiştir. Eserde bu bilgiler şöyle nakledilmiştir:

"...müddet-i merkûmede seksen üç kıt'a câmi'-i şerif ve elli bir kıt'a mescid-i latif ve elli yedi kıt'a medrese ve yedi kıt'a dâr-ı kurrâ ve on yedi kıt'a 'âlî 'imâret-i şerif ve üç kıt'a dârü's-sifâ ve beş kıt'a mu'azzam kârgir şu yolu kemeri ve zîr-i zemînden bir günlük mesâfeli kârgir kemer şu yolu ve sekiz kıt'a kârgir kemer köprü ve on

⁵⁴⁵ RM/18b, s. 27.

⁵⁴⁶ "Osmanlı askerlerine verilen addır"; Pakalın, "Yeniçeri", *a.g.e.*, c. 3, s. 617.

⁵⁴⁷ "Osmanlıda sınır boylarında görev yapan asker sınıfı"; Bekir Sıtkı Baykal, "Sekkân", *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 130.

⁵⁴⁸ "Yaya adı verilen askerlerin başındaki kişi"; Pakalın, "Yayabaşı", *a.g.e.*, c. 3, s. 611.

⁵⁴⁹ "Yeniçeri ocağında zemberek kullanan askerler"; Fehmi Yılmaz, "Zemberekçiler", *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2010, s. 712.

⁵⁵⁰ "Yeniçeri ocağından bazı zümlere verilen ad"; Pakalın, "Hasekiler", *a.g.e.*, c. 1, s. 754.

⁵⁵¹ RM/85a, s. 121.

toğuz kıt'a mu'azzam kârbansarây ve otuz üç kıt'a hamâm ve bunlara göre daği...⁵⁵²”.

4.1.1.2.2. Üstad Mehmed

Risâle'de, Mehmed Ağa'nın başından geçen olaylar anlatılırken zikredilen Üstad Mehmed hakkında bilgi verilmemiştir. Cafer Efendi, sedefkârlık ve mimarlık sanatına yönelen Mehmed Ağa'nın imtihan edildiği sırada, Üstad Mehmed'den sedefkârîler halifesi diye bahsetmiştir. Bu durum eserde, şu ifadelerle anlatılmıştır:

“...keser ol nişân olan yere rast gelirse andan meyil ve kâbiliyyeti zâhir ve bâhir olup soñra şan'atında daği ziyâde üstâd ve mâhir olur” deyip şadefkârlarıñ halîfeleri olan üstâd Mehemmed daği fi'l-hâl bir keser kavrayıp bir kirişe urup nişân edip andan soñra keseri Ağa Hazretleri'niñ yedine şunup...⁵⁵³”.

Risâle'de, Üstad Mehmed'in zikredildiği yerlerden biri de Mehmed Ağa'nın mimarlığı öğrendiğinin anlatıldığı kısımdır. Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Mimar Sinan'ın vefat ettiği tarihte (H.997/M.1588-1589) Üstad Mehmed, bahçe halifesidir. Mehmed Ağa, yirmi yıl boyunca, Üstad Mehmed'den ve Mimar Sinan'dan hendese ve mimarlık sanatını öğrenmiştir:

“...toğuz yüz toğsan yedi senesine varınca ser-mühendisân-ı cihân ve meşhûr-ı âfâk ve devrân olan ehl-i veğâ Koca Mi'mâr demekle ma'rûf merhûm Sinan Ağa vefât edince bağçe halîfesi olan Üstâd Mehemmed ile merhûm-ı mezbûr Sinan Ağa'ya kâmil yirmi yıl varıp gelip...⁵⁵⁴”.

4.1.1.2.3. Davud Ağa

Mimarlıkta yaptığı eserlerle Sultan III. Murad Han'ın beğenisini kazanan Davud Ağa (ö. H.1007/M.1598[?]), Mimar Sinan'ın yanında yetişmiş, hocasının vefatından sonra H.997/M.1588'de “ser-mimâr-ı âlem” olmuştur⁵⁵⁵. *Risâle*'de, Davud Ağa'nın Mimar Sinan'ın yerine geçtiği bilgisi; “*Ve Koca Mi'mâr merhûm Sinân Ağa vefât edince andan şan'at ta'allüm edip ba'dehû yerine mi'mâr olan Dâvud Ağa ile yine ihtilâf edip...⁵⁵⁶*” şeklinde belirtilmiştir.

⁵⁵² RM/85b, s. 122.

⁵⁵³ RM/16a, s. 24.

⁵⁵⁴ RM/18b, s. 27.

⁵⁵⁵ Semavi Eyice, “Dâvud Ağâ”, *DİA*, İstanbul, 1994, c. 9, s. 24.

⁵⁵⁶ RM/21a, s. 31.

4.1.1.2.4. Dalgıç Ahmed Ağa

Mimar Sinan'ın öğrencilerinden olan Ahmed Ağa (ö. H.1016/M.1607), “Dalgıç” lakabını, serdengeçti⁵⁵⁷ olduğu zamanlarda almıştır. Dalgıç Ahmed Ağa'nın Sedefkâr Mehmed Ağa ile birlikte saray sedefkârlarından Ahmed Usta'ya çıraklık ettiği bilinmektedir. H.1015/M.1606'da Mehmed Ağa'nın başmimar olmasıyla görevinden ayrılmıştır⁵⁵⁸. *Risâle*'de, Davud Ağa vefat edince yerine Dalgıç Ahmed Ağa'nın geçtiği “...ve merhûm Dâvud Ağa daḥi vefât edip yerine mi'mâr olan Dalgıç merhûm Ahmed Ağa ile...”⁵⁵⁹ şeklinde dile getirilmiştir.

4.1.2. Dinî ve Manevî Karakterler

Eserde, zikredilen dinî ve manevî karakterler; melekler, peygamberler, halifeler, hadis râvîleri, âlimler ve şeyhler şeklinde beş başlıkta incelenmiştir. Dört büyük melekten Cebrail ve İsrâfil, peygamberlerden Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Âdem ve oğlu Hz. Şit, Hz. Davud ve oğlu Hz. Süleyman, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail birlikte anılmıştır. Hz. İdris, H. Nuh, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Hızır birtakım özellikleriyle *Risâle*'de söz edilen diğer peygamberlerdir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yakın arkadaşları olarak bilinen dört büyük halife ise, eserde yer alan bir naatta zikredilmiştir.

4.1.2.1. Melekler

Risâle'de, dört büyük melekten Cebrail, Hz. Muhammed'in Miraç hadisesinde ve Hacerü'l-Esved'i gökten getirmesiyle, İsrâfil ise kıyamet günü sura üflemesiyle zikredilmiştir.

4.1.2.1.1. Hz. Cebrail

Risâle'de, Hacerü'l-Esved taşı hakkındaki rivayetlerden biri, Cebrail'in onu gökten getirdiği şeklindedir. Bu rivayet eserde “*Ve Hacerü'l-esved'i Cebrâil 'aleyhi's-selâm gökten getirdi, demişler*⁵⁶⁰” ifadesiyle zikredilmiştir.

⁵⁵⁷ Bu tabir, akıncılardan düşman ordusuna dalan fedailer için kullanılmıştır. Elllerinde kılıçlarla tehlikeli işlere atılan fedailere “dalkılıç” da denmiştir. Bkz. Pakalın, “Serdengeçti”, *a.g.e.*, c. 3, s. 181.

⁵⁵⁸ Deniz Esemeli, “Dalgıç Ahmed Ağa”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 8, s. 431-432.

⁵⁵⁹ *RM/21a*, s. 31.

⁵⁶⁰ *RM/34b*, s. 49.

Eserde, Cebrail (a.s.), Hz. Muhammed’le (s.a.v.) yolculuk etmesiyle de anılmıştır. Cafer Efendi, *Risâle*’deki bir şiirde zikredilen Miraç hadisesinde, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Allah Teâlâ ile arasındaki yakınlığa “kabe kavseyn⁵⁶¹” ifadesiyle işaret ederken Cebrail’in oradan kanat çektiğini, yani o makama geçemediğini dile getirmiştir:

*Mekanındır maḳām-ı ḳābe kavseyn
O yerden Cebrâil çekmişdürür per⁵⁶²*

4.1.2.1.2. Hz. İsrâfil

Hz. İsrâfil ise, *Risâle*’de Ferrâ el-Begavî’nin *Kitabı’l-Mesâbih*⁵⁶³ adlı eserinden aktarılan rivayete göre, kıyametin kopacağı ve ölümlerin tekrar dirileceği gün “boru, nefir veya sur” denilen boynuzu üflemesiyle şu şekilde zikredilmiştir:

“Ḥazret-i İsrâfîl ‘aleyhi’s-selâm kıyâmet gününde nefh edip evvelki nefhini kimesne işitmeye, lâkin ‘unuḳî (?) şafhasına ya’nî omuzu tarafına ḳulaḳ tuta, andan soñra Ḥaḳ Te’âlâ celle celâlühû ve ‘amme nevâlühû Ḥazretleri bir yavaşça yağmur irsâl ede. Pes imdi, ol yağmur ile ḥalḳıñ cesedleri ya’nî gövdeleri baḳla gibi bite. Andan soñra yine İsrâfîl ‘aleyhi’s-selâm ikinci defâda nefh ede. Ya’nî şûr dedikleri boru ve boynuzu çala. Pes bu ikinci defâda cümle âdem oğlanı ayaḳ üstüne ṭuru-geleler. Andan soñra denile ki: Yâ eyyühe’n-nâsu irci’û ilâ Rabbiküm. Ya’nî, ey âdem oğlanı Rabbîñize geliñiz, size şûrî ve ḥesâb olup su’âl ve cevâb olsa gerekdir⁵⁶⁴”.

Hadiste belirtildiği gibi, Allah tarafından indirilen yağmur sonrası ölümlerin yeniden diriltilip soru ve hesap için ayağa kalkması, İsrâfil’in ikinci defa sura üflemesiyle gerçekleşecektir⁵⁶⁵.

4.1.2.2. Peygamberler

Risâle’de Hz. Muhammed’den (s.a.v.) sonra en çok zikredilen peygamberler; Kâbe’yi inşa etmeleri ile anılan Hz. Âdem ve oğlu Hz. Şit ile Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’dir. Diğer taraftan, Hz. İdris, Hz. Âdem’den sonra yazı yazıp hesap ve yıldız ilmini telif etmesiyle; Hz. Davud ve Hz. Süleyman, Beytül-Makdis’i yapmasıyla; Hz.

⁵⁶¹ “Aradaki mesafe; (üst üste getirilen) iki yay kadar hatta daha yakın oldu da o sırada (Allah’ın) vahyettiği şeyi vahyetti”; en-Necm, 53/9-10.

⁵⁶² *RM/4a*, s. 7.

⁵⁶³ Ferrâ el-Begavî’nin (ö. H.516/M.1122) *Sahîhayn*’dan seçtiği hadisler için “sahih”, diğer hadis kitaplarından seçtiği hadisler için “hasen” terimini kullandığı hadis kitabıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, “Mesâbihu’s-Sünne”, *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 258.

⁵⁶⁴ Rivayetin anlam yönünden benzeri için bkz. İbnü’l-Meleğ, *Şerhu’l-Mesâbih*, 6: 17 (4274).

⁵⁶⁵ *RM/81a*, s. 115-116.

Nuh, marangozların piri olmasıyla; Hz. Yusuf güzelliğiyle; Hz. Musa, Tur Dağı'ndaki mucizesiyle; peygamber olup olmadığı hakkında tam bir kesinlik bulunmayan Hz. Hızır, uzun ömür sürmesiyle söz konusu edilmiştir.

4.1.2.2.1. Hz. Muhammed (s.a.v.)

İnsanların en faziletlisi, âlemin övünç kaynağı ve peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (s.a.v.)⁵⁶⁶, *Risâle*'de yer alan bir naatta ve Cafer Efendi'nin eserin farklı bölümlerinde sık sık başvurduğu hadis-i şeriflerde söz konusu edilmiştir. Naattan önce, *"Levlâke levlâke lemâ ħalaqtü'l-eflâk-sen olmayaydın sen olmayaydın yâ Muĥammed, gökleri ben yaratmazdım"*⁵⁶⁷ rivayetiyle Allah'ın yerleri ve gökleri Hz. Muhammed (s.a.v.) hürmetine yarattığını açıklayan müellif, devamında, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güneş gibi dünyayı aydınlatan cemali hürmetine, feleklerin yaratıldığını dile getirmiştir:

*Güneş gibi ede dehri münevver
Olupdur 'illet-i ġâ'iyye ol nûr*

*O şevk ile yaratıldı felekler
Ėadem kim vâz' edipdür bu cihâna*⁵⁶⁸

Cafer Efendi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vasıflarını ve yaşadığı hadiseleri anlattığı naatı şefaat dilekleriyle sonlandırmıştır:

*Kerem kıl Ca'fer'iñ çokdur günâhı
Şefâ'atsiz olur ħâli mükedder*⁵⁶⁹

4.1.2.2.2. Diğer Peygamberler

Risâle'de Hz. Âdem ve oğlu Hz. Şit, Hz. Davud ve oğlu Hz. Süleyman, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail birlikte anıldığı için aynı başlıkta değerlendirilmiştir. Diğer başlıklarda, Hz. Hızır, Hz. İdris, Hz. Musa, Hz. Nuh ve Hz. Yusuf ele alınmıştır.

⁵⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Toker Yayınları, İstanbul, 1969, c. 1, s. 47.

⁵⁶⁷ RM/3a, s. 6; Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 11: 431 (32025).

⁵⁶⁸ RM/3b, s. 6.

⁵⁶⁹ RM/4a, s. 7.

4.1.2.2.2.1. Hz. Âdem ve Hz. Şit

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ve ilk ev yapma sanatını bulan Hz. Şit, Kâbe'yi inşa etmeleriyle bilinmektedir⁵⁷⁰. *Risâle*'de, “mimar üstatların pirleri” şeklinde zikredilen Hz. Âdem ve Hz. Şit'in doğumu ve yaşamı ile ilgili bazı rivayetlere yer verilmiştir:

“Hazret-i Şîş(t) Nebî 'aleyhi's-selâm vefâtından beri hicret-i nebeviyyeniñ işbu tokuz yüz yetmiş yedinci senesine gelince İbn-i 'Abbâs radıyâllahü te'âlâ 'anhümâ rivâyeti mücibince beş biñ altı yüz yetmiş tokuz yıl mürûr etmiş olur. Zîrâ Hazret-i Âdem şalavâtullâhi te'âlâ-'aleyh cennetten dünyâya çıktığı zamanda hicret-i fahr-i âlem şallallâhü 'aleyhi ve sellem zamânına gelince beş biñ yedi yüz elli yıldır. İşbu hicretiñ tokuz yüz yetmiş yedinci senesine gelince cem'an altı biñ yedi yüz yirmi altı yıldır. Biñ yıl Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâmın 'ömr-i şerîflerinde geçip Hazret-i Şîş(t) Nebî 'aleyhi's-selâm Hazret-i Âdem'den sonra kırk yedi yıl dañi 'ömür sürdü. Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâm cennetten çıktıkdan sonra yüz otuz beşinci yılda Hazret-i Şîş(t) Nebî 'aleyhi's-selâm vücûda gelip 'ömr-i şerîfleri cümle tokuz yüz on iki yıl olmuşdur⁵⁷¹”.

Eserde, İbn-i Abbas'ın rivayet ettiği belirtilen bu bilgilere göre, Hz. Şit'in vefatından Hicret-i Nebeviyye'nin 977'nci senesine gelinceye kadar 5679, Hz. Âdem'in cennetten çıktığı zamandan Hicret-i Nebeviyye'ye gelinceye dek ise, 5750 yıl geçmiştir. Hicret'in 977'nci senesine gelince 6726 yıl olur. Hz. Âdem, bin yıl ömür sürmüştür, Hz. Şit, Hz. Âdem'den 47 yıl fazla yaşamıştır. Hz. Âdem'in cennetten çıkmasının 135. yılında Hz. Şit dünyaya gelmiş ve 912 yıl yaşamıştır.

Risâle'de, Kâbe-i Mükerrreme'nin binasını yapan ilk peygamberlerin bahsedildiği kısımda da Hz. Âdem ve Hz. Şit'in ismi zikredilmiştir. Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Hz. Âdem'in dünyada yaptığı ilk ev, Kâbe'dir. Melekler, Hz. Âdem cennetten çıktığında Zurah diye de isimlendirilen Beyt-i Ma'mur adlı makamı ziyaret ettiklerini belirtmiş, daha sonra Hz. Âdem de orayı ziyaret etmiştir:

“...ve bir dañi Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâm dünyâda eñ evvel yaptığı ev Kâ'be-i Mükerrreme'dir, demişler ve bir dañi melâ'ike-i mükerrreme Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâm'a cennetten çıktığı zamanda bu mağâmı ziyâret ile iki biñ yıldır biz bunu ziyâret ideriz, deyip Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâm andan sonra dañi ziyâret eylerdi, demişler ve bir dañi melâ'ike-i mükerrreme ve Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâm ziyâret ettikleri ev ol zürâh idi. Zûrâh dedikleri Beyt-i Ma'mûr'dur⁵⁷²”.

⁵⁷⁰ Ahmet Cemil Akıncı, *Peygamberler Tarihi*, Bahar Yayınları, İstanbul, 2010, c. 1, s. 18 ve 153.

⁵⁷¹ RM/12b, s. 19.

⁵⁷² RM/32a, s. 46.

Hız. Âdem ve Hız. Şit, eserin dua kısmında da Kâbe'yi inşa etmeleriyle zikredilmiştir. Cafer Efendi, yüce ve seçilmiş peygamberler zümresinden önder olup ilk önce ibadet yeri yapanların Hız. Âdem ve Hız. Şit olduğunu “...ve daği enbiyâ-i ‘izâm ve mürselin şalavâtullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘ın zümresinden bize pîr ü piş-kağem olup eñ evvel ma‘bedullâh binâsına bünyâd uran Âdem Şafiyullah ‘aleyhi’s-selâm ve Şîş Nebi ‘aleyhi’s-selâm...⁵⁷³” şeklinde açıklamıştır.

4.1.2.2.2. Hız. Davud ve Hız. Süleyman

Hız. Davud ve Hız. Süleyman, Müslümanların ilk kiblesi olan ve tamamlanması 7 yıl süren Beytü’l-Makdis’i yapan peygamberlerdir⁵⁷⁴. *Risâle*’de, Hız. Davud, Beytü’l-Makdis’i yapmasıyla, Hız. Süleyman da süslemesiyle zikredilmiştir. Cafer Efendi, Hız. Davud’un Beytü’l-Makdis’i tamamladığını, daha sonra Hız. Süleyman’ın yapıyı süslediğini *Şerh-i Şir‘atü’l-İslâm* adlı eserden naklettiği aşağıdaki rivayetle açıklamıştır. Bu rivayete göre, o dönemde kırmızı yakut uzak mesafeleri bile aydınlatmakta, hatta yün eğirenler on iki mil mesafede işlerini görmektedir:

“...lâ be’s bi tezyîni’l-mescidi ‘indenâ limâ ruviye enne Dâvude ennebiye ‘aleyhi’s-selâmu bena Beyte’l-Makdisi şümme etemmehu Süleyman ‘aleyhi’s-selâmu fezeyyenuhu hatte naşabe el-kibrît el-aħmar ‘alâ ra’si’l-kubbeti ve kâne zalike e’azze ma yücedu fî zâlîke’l-vakti ve kâne yuğı’u min milin ve fil câmi’i’l-maħbûbî hatte kâneti’l-gazzelatu yeğzulne fî dav’ihâ billeyâli min mesîreti isnâ aşrete mîlen⁵⁷⁵”

Risâle’de, Hız. Süleyman’ın zikredildiği yerlerden biri de, karaların ve denizlerin ölçüsünün anlatıldığı kısımdır. Cafer Efendi, birçok âlim, filozof ve mühendisle dünyayı dolaşp onun etrafını ölçen beş kişiden birinin Hız. Süleyman olduğunu belirtmiştir:

“...evvelkisi Efridûne’s-Satj, ikincisi Tub‘e’l-Hımyerj, üçüncüsü Ėazret-i Süleymân Nebj ibn Ėazret-i Dâvud Nebj ‘aleyhi’s-selâm, dördüncüsü İskender-i Zülkarneyn, beşincisi Erdişir bin Bâbil el-Fârişj’dır. Bunlar nice ‘ulemâ ve Ėükemâ ve mühendisjın ile dünyâyı tavâf edip Ėasbe’l-mağdûr anı mesâğa eylemişlerdir⁵⁷⁶”.

⁵⁷³ RM/86a, s. 122.

⁵⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 269; Akıncı, a.g.e., c. 5, s. 320.

⁵⁷⁵ “Bizde şu rivayete binaen mescid süslemenin sakıncası yoktur; Davud, Beytü’l-Makdis’i yapmıştır, sonra onu Süleyman tamamlamıştır. Sonra onu süsleyerek kubbesinin tepesine kırmızı yakutu dikmiştir. Bu, o dönem bulunan şeylerin en muhteşemiydi. Bir mil öteyi aydınlatırdı. Yün eğirenler onun ışığında geceleri on iki mil mesafede yünlerini eğirirlerdi”. Bkz. RM/36b, s. 52; Seyyid Alizâde, *Şerh-i Şiratu’l-İslam*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1293, s. 106-107.

⁵⁷⁶ RM/70b, s. 92.

4.1.2.2.2.3. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail

Kâbe’de bulunan putları kırması ve Kâbe’nin temelini yükseltmesiyle bilinen Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail⁵⁷⁷, *Risâle*’de, Kâbe’de edilen duanın reddedilmeyeceği dile getirilirken ve Kâbe’nin inşa edilişi anlatılırken söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Kâbe’de dua edenin duasının kabul olacağını Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’in duasını örnek göstererek açıklamıştır:

“Ol Beyt-i Şerîfi binâ eder iken Hâzret-i İbrâhim ile Hâzret-i İsmâ’il ‘aleyhi’s-selâmîñ du‘âları kabûl olduğı gibi. Nitekim Hâk Te‘âlâ Hâzretleri buyurur: Ve iz yerfe‘u İbrâhîmül kavâ‘ide minel beyti ve İsmâ’îlü Rabbenâ taqabbel minnâ inneke entes semî‘ul ‘alîm⁵⁷⁸”.

Bu bilgilere göre, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail, Kâbe’nin duvarını yükseltirken Allah’a: “Bizden yaptığımızı kabul buyur”, diye dua etmiş ve duaları kabul olmuştur. *Risâle*’de, Hz. İsmail’in Kâbe’yi inşa eden Hz. İbrahim’e taş taşıdığı bilgisi de “*Şerh olunduğı üzre Hâzret-i İbrâhim Nebî ‘aleyhi’s-selâm Kâ’be-i Müşerrefe’yi binâ eyledi ve Hâzret-i İsmâ’il ‘aleyhi’s-selâm taşlarını yetiştirdi⁵⁷⁹*” şeklinde belirtilmiştir.

4.1.2.2.2.4. Hz. Hızır

Risâle’de yer alan bir şiirde, ölümsüzlük suyunu içerek ebedî hayata mazhar olan Hz. Hızır⁵⁸⁰ söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Bahâriye Kasidesi’nin dua kısmına “seçilmiş padişaha dua edelim, herkes âmin desin” diye başlamış ve Sultan I. Ahmed Han’ın ömrünün Hz. Hızır gibi uzun olmasını, gayb erenlerinin de ona dost olmasını temenni etmiştir:

*Mu‘ammer et anı Hızır-ı Nebî gibi yâ Rab
Ricâl-i gaybı o sultâna eylegil sen yâr⁵⁸¹*

⁵⁷⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 12.

⁵⁷⁸ Hani İbrahim Beyt(ullâh)’ın temellerini İsmail ile beraber yükseltirken (şöyle dua etmişti:) Ey Rabbimiz! Bizden (yaptığımızı) kabul buyur, şüphesiz sen (bizi hakkıyla) işiten ve bilensin”; el-Bakara, 2/127; *RM/33b*, s. 48; Feyizli, *a.g.e.*, s. 19.

⁵⁷⁹ *RM/34b*, s. 49.

⁵⁸⁰ Hz. Nuh torunlarından olup isminin Bilya veya İlya olduğu rivayet edilen Hz. Hızır’ın ölümsüzlük suyunu içerek ebedî hayata kavuştuğı düşünülmüştür. Bkz. Levend, “Hızır”, *a.g.e.*, s. 119.

⁵⁸¹ *RM/60b*, s. 79.

4.1.2.2.2.5. Hz. İdris

İlk defa yazı yazan ve elbise diken peygamber olarak bilinen Hz. İdris⁵⁸², *Risâle*'de, Hz. Âdem'den sonra yazı yazıp hesap ve yıldız ilmini telif etmesiyle zikredilmiştir. Cafer Efendi, Hz. İdris'in "Ahnuh" ve "Hürmüs" olarak da bilindiğini belirterek o döneme kadar kitap hâline getirilmeyen hesap ve yıldız ilmini telif ve tasnif ettiğini ifade etmiştir:

"Âdem şafiyullâh şalavâtullâhi 'aleyhi ve sellem Hâzretlerinden şoñra eñ evvel yazı yazıp 'ilm-i hesâbı ve 'ilm-i nücümü taşnıf ve te'lif eden Hâzret-i İdris Nebi 'aleyhi's-selâmdır ki ism-i şeriflerine Ahnûh ve Hürmüs dañi derler ol zamân Hâzret-i İdris Nebi 'aleyhi's-selâm 'ulûmdan ders deyip, lâkin 'ulûm kitâba yazılmayıp hemen şöyle okunup hıfzlarında tutup anıñla 'amel ederler idi...⁵⁸³".

4.1.2.2.2.6. Hz. Musa

Tur Dağı'nda Allahu Teâlâ ile konuşan peygamber olan ve bu yüzden Kelimullah lakabını alan Hz. Musa⁵⁸⁴, *Risâle*'de geçen bir şiirde bu özelliği ile zikredilmiştir. Kur'ân'da anlatıldığı gibi⁵⁸⁵, Hz. Musa, Allah'ı görmek istediğinde Allah, dağa tecelli etmiş ve dağ parçalanmıştır⁵⁸⁶. Cafer Efendi, Sultan Ahmed Camii'ni anlattığı bir şiirde, caminin minberini Tur Dağı'na benzeterek orada Allah'ın nurunun tecelli ettiğini şöyle dile getirmiştir:

*Tûr-ı Mûsâ şanasın oldu muşanna' minber
Hâzret-i Hâk'dan eder anda tecelli envâr⁵⁸⁷*

4.1.2.2.2.7. Hz. Nuh

Tufandan önce yaptığı gemi sebebiyle ilk marangoz olarak bilinen Hz. Nuh⁵⁸⁸, *Risâle*'de bu özelliği ile söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in vefatından H.977/M.1568-1569'a kadar 3186 yıldır marangozların piri

⁵⁸² Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 8.

⁵⁸³ *RM/13b*, s. 20.

⁵⁸⁴ Pala, "Mûsâ", *a.g.e.*, s. 348.

⁵⁸⁵ "Musa, (ibadet için) tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi ona (hâtiften ilâhî kelâm ile) konuşunca (Musa): "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım." dedi. (Allah): "(Sen dayanıp da dünya gözüyle) beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de beni göreceksin." buyurdu. Rabbi(n cemali) o dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi ve Musa baygın olarak yere düştü"; el-Araf, 7/143.

⁵⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Sînâ", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 222.

⁵⁸⁷ *RM/51b*, s. 67.

⁵⁸⁸ Kaynakta, gemi yapan Hz. Nuh'a kavminin "Peygamber idin, dülger oldun" şeklinde sözler söylediği belirtilmiştir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 8.

olduğunu; Hz. Nuh'un vefatından *Risâle*'nin kaleme alındığı 17. yüzyıla kadar da 4526 yıl geçtiğini belirtmiştir. *Risâle*'de, bu bilgilerden sonra, taşçıların pirinin Hz. Şit ve Hz. İbrahim, marangozların pirinin de Hz. Nuh olduğu bilgisine yer verilmiştir:

“Ve ba’zı tevârihde Kâ’be-i Mükerrreme’niñ bünyâdını eñ evvel Hâzret-i Âdem şalavatullâhi te’âlâ ‘aleyhi ve sellem vaz’ etmişdir, deyü yazmışlardır. İmdi haccârların pîrleri Hâzret-i Şîş Nebî ve Hâzret-i İbrâhîm Nebî’dir. ‘aleyhi’s-selâm. Fe-emmâ neccârların pîrleri Nuḥ Nebî ‘aleyhi’s-selâmdır⁵⁸⁹”.

Risâle'de Hz. Nuh'un ismi Beytül-Ma'mur'un Allah tarafından göğe kaldırıldığı bilgisinin verildiği kısımda da zikredilmiştir. Müellifin verdiği bilgilere göre, meleklerin ve Hz. Âdem'in tavaf ettiği Beytül-Ma'mur, Nuh Tufanı⁵⁹⁰ gerçekleştiği sırada dördüncü kat göğe kaldırılmıştır. Bu bilgi eserde şöyle anlatılmıştır: *“Şoñra Nuḥ Nebî ‘aleyhi’s-selâm zamanında tûfân vâkı‘ olduḡda dördüncü göḡe ref’ olundu ki şimdi melâ’ike anı anda ṭavâf ederler, demişler⁵⁹¹”.*

4.1.2.2.2.8. Hz. Yusuf

Dünyanın en güzel insanı olarak bilinen ve edebiyatta adına birçok mesnevi yazılan Hz. Yusuf⁵⁹², *Risâle*'de yer alan bir şiirde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Sultan I. Ahmed Han'ın vasıflarını anlattığı dizelerde, İran edebiyatının efsanevî şahıslarına işaret etmiş, Hz. Yusuf'un da güzelliğine değinmiştir. “Ümmetlerin sultanı, devrin kahramanı, âlemin Rüstem'i⁵⁹³ ve Yusuf yüzlü Keyhüsrev⁵⁹⁴” anlamında olan dizeler şu şekildedir:

*Ḳahramân-ı dem ü sulṭân-ı selâṭîn-i ümem
Rüstem-i ‘âlem ü Keyḥüsrev-i Yûsuf-dîdâr⁵⁹⁵*

⁵⁸⁹ RM/13a, s. 20.

⁵⁹⁰ Nuh peygamberin imana gelmeyen kavminin Allah tarafından gönderilen suda boğulduğu hadisedir. Kur'an-ı Kerim'de “En'am, Nuh” gibi bazı surelerde bu hadiseye işaret edilmiştir. Bilgi için bkz. Pala, “Tufân”, *a.g.e.*, s. 473.

⁵⁹¹ RM/32a-32b, s. 46.

⁵⁹² Pala, “Yûsuf”, *a.g.e.*, s. 497.

⁵⁹³ Cesaret ve kahramanlıklarıyla bilinen Zal oğlu Rüstem rivayete göre, Keykâvus'un esir edildiği, aslanlar, devler ve garip yaratıklarla dolu bir ülkeye girerek oradan zaferle çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, “Rüstem”, *a.g.e.*, s. 165-166; Pala, “Rüstem”, *a.g.e.*, s. 395; Tökel, “Rüstem”, *a.g.e.*, s. 247-249.

⁵⁹⁴ Şehnâme'nin diğer kahramanlarından olan Siyavuş'un oğlu Keyhüsrev, İran tahtına geçtikten sonra ülkeyi gezip viran olan yerleri onarmış, orduya düzen vermiştir. Keyhüsrev, Klâsik Türk Edebiyatı'nda iktidar, şöret, saltanat, kudret ve ihtişam sembolü olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tökel, “Keyhüsrev”, *a.g.e.*, s. 209-222.

⁵⁹⁵ RM/52a, s. 67.

4.1.2.3. Halifeler

Hız. Peygamber'den (s.a.v.) sonra gelen dört büyük halife Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali'dir. *Risâle*'de geçen bir naatta, dört halifenin ümmetin imamı olduğu bilgisi aşğıdaki dizelerde söz konusu edilmiştir:

*Şiddik'le 'Ömer daği 'Oşmân'ile 'Ali
Biz ümmet-i Muhammed'e bunlar-dürür imâm⁵⁹⁶*

Cafer Efendi, bir başka şiirde dört halifenin isimleri ve özelliklerine değinmiştir. Buna göre, Hız. Ebû Bekir “Siddîk” lakabıyla, Hız. Osman “hayâsı”, Hız. Ömer “adaleti” ve Hız. Ali “Kerrâr” ismiyle anılmıştır:

*Dil-i Şiddik-ı şadâkat şeh-i 'Oşmân-ı hayâ
Key-i Fârûk-ı 'adâlet kereminde Kerrâr⁵⁹⁷*

4.1.2.4. Hadis Râvîleri

Eserde, mescit inşa etmenin ve temizlemenin faziletleri, kelimeitevhidin önem ve fazileti, Hız. Muhammed'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmenin fazileti gibi çeşitli konularda hadisler yer almaktadır. Bu hadislerin râvîleri Ebû Hureyre, Hız. Ali, Hız. Enes, İbn-i Abbas, İbn-i Ömer, İbn-i Sa'îd ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır. Hadis râvîlerinin anıldığı örnekler şu şekildedir:

Ebû Hureyre: Asıl adı Abdurrahman olan ve kedilere olan şefkatinden dolayı “kedi babası” manasındaki “Ebû Hureyre” lakabını alan bu sahabinin birçok hadis rivayet ettiği bildirilmiştir⁵⁹⁸. Cafer Efendi, Hız. Peygamber'in (s.a.v.) bir meyve üzerine okuduğu bereket duasını, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bilgisini “*Ve yine Meşâbih-i Şerif'de Ebû Hureyre radıyallâhu 'anh Hazretleri'nden mervî hadîş-i şerif vardır⁵⁹⁹*” şeklinde belirtmiştir.

⁵⁹⁶ RM/4b, s. 8.

⁵⁹⁷ RM/52a, s. 67. Aynı şiirin başka beytinde Hız. Ali, “Haydar” ismiyle ve İskender'le birlikte zikredilmiştir. Bu beyte İskender'in ele alındığı kısımda yer verilmiştir.

⁵⁹⁸ Altıntepe, “Ebû Hüreyre”, a.g.e., s. 288.

⁵⁹⁹ RM/43b, s. 62.

H. Ali: İslam'ın dördüncü halifesi olan Hz. Ali, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) damadı ve amcasının oğludur⁶⁰⁰. Cafer Efendi'nin *Mesâbîh-i Şerîf*'ten aldığı hadislerden birini Hz. Ali rivayet etmiştir. Bu hadis, Medine'nin harem oluşuyla alakalı olup eserde “...Medîne-i Münevvere'niñ arâzi-i muḳaddesesi daḥi ḥarem olmuştur. Nitekim Ḥazret-i ‘Ali kerremallâhu vecheh’den mervî Meşâbîḥ-i şerîfde maştûr ḥadîş-i şerîf vardır...”⁶⁰¹ şeklinde nakledilmiştir.

H. Enes: Cafer Efendi, Hz. Peygamber'in Medine'yi ziyaret edenlere şefaateceğini Hz. Enes'in *Câmiu's-Sagîr*'de rivayet ettiği hadisle açıklamıştır. *Risâle*'de, hadisin kaynağı “...ve daḥi yine Câmiu's-Şagîr'de maştûr Enes Ḥazretleri'nden mervî ḥadîş-i şerîf vardır...”⁶⁰² şeklinde verilmiştir.

İbn-i Abbas: Hz. Muhammed'in (s.a.v.) amcasının oğlu olan Abdullah b. Abbas (ö. H.68/M.687-688), 1660 hadis rivayet etmiştir⁶⁰³. *Risâle*'de, “...İbn-i ‘Abbâs radıyâllâhü te‘âlâ ‘anhümâ rivâyeti mücibince beş biñ altı yüz yetmiş toḳuz yıl mürûr etmiş olur”⁶⁰⁴ şeklinde zikredilen bilgilerde, İbn-i Abbas'ın rivayetine yer verilmiştir. Bu rivayete göre, sözü edilen tarihler arasından 5679 yıl geçmiştir.

İbn-i Ömer: Kaynaklarda “İbn-i Ömer” diye anılan ve hadis rivayet eden iki kişi vardır. Birincisi, İslam'ın ikinci halifesi Hz. Ömer'in oğludur. İbn-i Ömer (ö. H.73/M.692), en çok hadis rivayet eden ve fetva veren yedi sahâbi arasındadır⁶⁰⁵. İkincisi ise, aslen Yemenli olup dedesine nispetle İbn Ebû Ömer (ö. H.243/M.858) diye tanınmıştır. Rivayetleri, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce gibi hadis yazarlarının eserlerinde yer almaktadır⁶⁰⁶. *Risâle*'de, “...İmâm Suyûtî Ḥazretleri cem‘ ettiği eḥādîş-i şerîfeden Câmiu's-Şagîr'inde maştûr İbn-i ‘Ömer’den mervî ḥadîş-i şerîf vardır...”⁶⁰⁷ şeklinde zikredilen bilgilerde, İbn-i Ömer'in rivayetine yer verilmiştir. Cafer Efendi, Hz. Muhammed'in, kabrini ziyaret edenlere şefaateceğini açıklarken İmâm Süyûtî'nin *Câmiu's-Sagîr* adlı eserinden İbn-i Ömer'in rivayet ettiği hadisi nakletmiştir.

⁶⁰⁰ Altıntepe, “Ali bin Ebî Tâlib”, *a.g.e.*, s. 73.

⁶⁰¹ *RM*/42b, s. 60.

⁶⁰² *RM*/45a, s. 64.

⁶⁰³ İsmail L. Çakan-Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, s. 76-77.

⁶⁰⁴ *RM*/12b, s. 19.

⁶⁰⁵ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, *DİA*, İstanbul, 1988, c. 1, s. 126-127.

⁶⁰⁶ Emin Aşıkutlu, “İbn Ebû Ömer”, *DİA*, İstanbul, 1999, c. 19, s. 438.

⁶⁰⁷ *RM*/45a, s. 64.

İbn-i Sa'îd: Kaynaklarda, “İbn-i Sa'îd” diye bilinen ve hadis rivayet eden birkaç kişi vardır. Bunlardan biri, on bir yaşında hadis öğrenimine başlayan ve döneminde hadis hafızları arasında anılan İbn Sâid el-Hâşimî'dir (ö. H.318/M.930)⁶⁰⁸. İsmi, “Ebû Sâid” olarak bilinen Sa'd b. Mâlik de en çok hadis rivayet eden sahabilerin yedincisidir⁶⁰⁹. *Risâle*'de, “...ve yine Meşâbih-i Şerîf'de İbn-i Sa'îd'den mervî hadîs-i şerîf vardır...”⁶¹⁰ şeklinde söz konusu edilen İbn-i Said'in *Mesâbih-i Şerîf*'te rivayet ettiği hadisleri olduğu bilinmektedir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs: Hz. Peygamber'den birçok hadis rivayet eden Sa'd b. Ebî Vakkâs, Allah yolunda ilk ok atan kişidir⁶¹¹. *Risâle*'de, Medine'nin iki taşlığı arasındaki yerlerin harem kılınması ve orada avlanmanın, ağaç kesmenin yasaklanması gibi konular, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın rivayet ettiği hadislerle açıklanmıştır. Cafer Efendi, eserinde “...ve yine Meşâbih-i Şerîf'de Sa'd bin Ebî Vakḳāş'dan mervî hadîs-i şerîf vardır...”⁶¹², “Ve daḥi Meşâbih-i Şerîf'de maştūr **Sa'd'den** mervî hadîs-i şerîf vardır...”⁶¹³ şeklinde Sad b. Ebî Vakkas'ın ismini zikretmiştir.

4.1.2.5. Âlimler ve Şeyhler

Eserde zikredilen âlimler ve şeyhler; İmâm-ı A'zam, İmâm Süyûtî, Kemalpaşazâde, Keşşâf Hazretleri, Şeyh Behrâm, Şeyh Cuma Kâsib, Şeyh Seyyid İbrahim ve Vişne Mehmed Efendi'dir.

4.1.2.5.1. İmâm-ı A'zam

Risâle'de yer alan bir hikâyede, Emevî halifesi Mervân'la birlikte söz konusu edilen İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân (ö. H.150/M.767), Kûfe'de doğmuştur. Gençliğinde ticaretle uğraşan Ebû Hanîfe, önce kelam, daha sonra Kur'ân, hadis, fıkıh gibi ilimlerde kendini geliştirmiştir. H.120/M.737-738'de hocası Hammâd b. Ebû

⁶⁰⁸ Abdullah Aydın, “İbn Sâid el-Hâşimî”, *DİA*, İstanbul, 1999, c. 20, s. 302.

⁶⁰⁹ Altıntepe, “Ebû Said el-Hudrî”, *a.g.e.*, s. 318.

⁶¹⁰ *RM/44a*, s. 62.

⁶¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, “Sa'd b. Mâlik b. Üheyb”, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, (ter. Naim Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, c. 2, s. 345.

⁶¹² *RM/44b*, s. 63.

⁶¹³ *RM/43b*, s. 61-62.

Süleyman vefat edince yerine geçmiştir⁶¹⁴. *Risâle*'de, Mervân-ı Har'ın verdiği sadakaların kötü kimselere gitmesinin sebebi, İmâm-ı A'zam'dan öğrendiği bir hikâye ile anlatılmıştır. Hikâyenin sonunda, İmâm-ı A'zam'ın verdiği paranın ihtiyaç sahibi bir ilim öğrencisine gittiğini gören Mervân, helal paranın iyilere, haram paranın da kötülere ulaştığını anlamıştır. Bu durum, eserde, “haram mal takva sahibi kimseye nasip olmaz, sana isabet edecek olan şey, nasibindeki takdirindir” anlamına gelen aşağıdaki dizelerle dile getirilmiştir:

*Mâl-ı harâm olmaz imiş zâhide naşib
Mâ kâne fî naşibike maqdûrküm yuşib*⁶¹⁵

4.1.2.5.2. İmâm Süyûtî

Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda âlim olan İmâm Süyûtî (ö. H.911/M.1505), Kahire'de doğmuştur. Hayatının son beş yılını inzivada geçiren Süyûtî, hadis, fıkıh ve dil ilimlerinde asrın tek müceddidi kabul edilmiştir. Süyûtî'nin 10.010 hadisini ihtiva eden eseri *Câmiu's-Sagîr*⁶¹⁶, *Risâle*'de, Cafer Efendi'nin referans edindiği kaynaklar arasındadır. Eserde, ismi “...İmâm Suyûtî Hazretleri cem' ettiği eḥâdiş-i şerîfeden Cāmiu's-Şağîr'inde maştûr...⁶¹⁷” şeklinde zikredilmiştir.

4.1.2.5.3. Kemal Paşazâde

Risâle'de ismi zikredilen kişilerden biri de, *Mûhîtü'l-Lügat*'ın sahibi İbn-i Kemal'dir (ö. H.940/M.1534). Osmanlı şeyhülislâm ve tarihçilerden olan Kemalpaşazâde; hadis, tefsir, fıkıh, tarih, dil, tıp gibi alanlarda birçok eserler veren bir âlimdir⁶¹⁸. *Risâle*'de, “Merḥûm Kemal Paşa-zâde rahîmehullah Muḥîtü'l-Luġât deyü taşnîf ettiği luġatda daḥi böyle taşrîḥ buyurmuşdur⁶¹⁹” şeklinde verilen bilgiye göre, Cafer Efendi, “perecık” terimini açıklarken Kemalpaşazâde'nin eserinden istifade etmiştir.

⁶¹⁴ Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, (çev. Sıbgatullah Kaya), Çelik Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 369-376.

⁶¹⁵ RM/30a, s. 43.

⁶¹⁶ Halit Özkan, “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 188-191.

⁶¹⁷ RM/45a, s. 64.

⁶¹⁸ Şerafettin Turan, “Kemâlpaşazâde”, *DİA*, İstanbul, 2002, c. 25, s. 238.

⁶¹⁹ RM/69a, s. 90.

4.1.2.5.4. Zemahşerî

Risâle'de "Sahib-i Keşşâf Hazretleri" olarak zikredilen Zemahşerî (ö. H.538/M.1144), *el-Keşşâf* adlı tefsirinin yanında, Arap dili ve edebiyatına dair çalışmalarıyla bilinen Mu'tezile âlimidir. Son dönemlerini Beytullah'ta geçirdiği için "Cârullâh", Arap diline katkıları sebebiyle "Şeyhu'l-Arabiyye" ve doğum yeri olan Harizm bölgesinin övünç kaynağı sayıldığı için de "Fahr-i Hârizm" lakaplarıyla anılmıştır. Hadis, fıkıh, kelam gibi ilimlerde geniş bilgiye sahip olan Zemahşerî, *el-Keşşâf* adlı tefsiriyle tanınmaktadır⁶²⁰. *Risâle*'de Zemahşerî, "Keşşâf sahibi bu kısımda kaide ve diğer hususları başka tefsirlerden daha fazla açıklamıştır" anlamına gelen şu cümleyle söz konusu edilmiştir: "...Şāhib-i Keşşāf Ḥazretleri bu maḥalde ḳavā'idi ve ḡayriyi sâ'ir tefāşir-i şerīfeden ziyāde tafşil buyurmuşlardır⁶²¹".

4.1.2.5.5. Şeyh Behrâm

Şeyh Behrâm, eserin müellifi Cafer Efendi'nin babasıdır. Cafer Efendi, *Risâle*'de babasından haram yemeyen ve dinin emirlerini yerine getiren bir zahit olarak bahsetmiş, onun gibi ibadetlerine düşkün bir kimse olmadığını belirtmiştir. Verdiği bilgilere göre, Şeyh Behrâm, ömrü boyunca bir vakit namazını bile kazaya bırakmayıp zamanını kırk günlük inziva olarak bilinen halvette⁶²² Allah'a ibadet ve zikirle geçirmiştir:

"...meşâyihden olup toğmuş babam olan merhûm ve mağfürun-leh Şeyh Behrâm cemî" 'ömrü içinde daḡi ḡarām ne idiḡi bilmeyip ve vilāyetimizde bir şālih ve mütedeyyin ve bir zāhid ve 'ābid-i müte'ayyin ancılayın daḡi zuhûra gelmeyip 'ālem-i şabāvetinden beri zamān-ı şeyḡūḡetinden ileri ḡāl-i ḡayātında ve pîş-i memātında bir vakit namazını ve bir dem tazarru' ve niyāzını, Allāhu a'lem belki daḡi ḡazāya ve te'ḡire ḡomuş olmayıp, ekşer eyyāmını ve sinin ve a'vāmını ḡalvet-i erba'în ve i'tikāfında ve ma'ābid-i şerīfe ḡavāfında geçirmiş...⁶²³".

⁶²⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 1, s. 18.

⁶²¹ *RM/33b*, s. 48.

⁶²² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "kırk gün Allah için ihlasla amel eden kimsenin kalbinden diline doğru hikmet pınarları akar" hadisinden ve "Mûsâ ile otuz gece (bana ibadet etmesi için) sözleşti ve bu otuz geceye on gece daha kattık" ayetinden hareketle 40 gün boyunca ihlasla, boş mideyle ve nefsinin kontrol ederek Allah'a yönelip ibadetlerle meşgul olmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları -Avârifü'l-meârif Tercemesi-*, (haz. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 263-264; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 197; Süleyman Uludağ, "Halvet", *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 386.

⁶²³ *RM/26a*, s. 37.

4.1.2.5.6. Şeyh Cuma Kâsib

Risâle'de, "asiler serdari" olarak ismi zikredilen Şeyh Cuma Kâsib'in Şam hacılarının yollarını kesen Arapların başındaki kumandan olduğu belirtilmiştir. *Risâle*'de, olumsuz bir şeyh imajı çizen Şeyh Cuma Kâsib'in hacılara zarar veren çetenin başındaki kişi olması "şeyh" tabirinin "kabile reisi" olarak da kullanıldığını göstermektedir⁶²⁴. Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Mehmed Ağa, asi Arapları bulduğunda Şeyh Cuma Kâsib ve yanındaki on yedi askerini öldürmeyip diğerlerini kılıçtan geçirmiştir. Eserde bu durum; "...ol 'âşîlere bir satır çalıp 'âşîler serdârı olan Şeyh Cum'a Kâsib'i ve yanında olan belli başlılarından cem'an on yedi nefer diri tutup mâ'ada cümlesini kılıçtan geçirip..."⁶²⁵ şeklinde belirtilmiştir. Cafer Efendi, Şeyh Cuma Kâsib'in Mehmed Ağa'ya kendisi ve askerlerinin serbest bırakılması için yirmi yük akçe vermek istediğini, ancak Ağa'nın bu teklifi kabul etmeyerek onların başlarını kestirip gövdelerini kazığa vurdurduğunu şöyle anlatmıştır:

"Ağa Hazretleri'niñ tercemânı olan kimesne yanına gelip "Şeyh Cum'a Kâsib on yük akçe kendi için ve on yük akçe daği andan gayri mahbuslar için size vermek ister, anları tahliş câiz olur mu?" deyü kulağına söyleyip Ağa Hazretleri daği "Hele görelim" deyip, tefekküre vardı. Bunu mülâhaza etdi ki bu mel'un bu kadar akçe vereyin deyü cevâb eder, anı eğer Şâm-ı şerîfe diri alıp gidecek olursam malı ile kendisini tahliş edip, andan soñra hüccâc ve kâfileye ne fenâ vermek gerekdir. Sultânü'l-e'izze Hazreti Şeyh Seyyid İbrahim cümle 'âşîleri kır deyü baña tenbîh-i 'aẓîm buyurdular, deyü hemân 'ale'l-fevr bunlarıñ daği başlarını kestirip gövdelerini kazığa (v)urdurdu"⁶²⁶.

4.1.2.5.7. Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri

Risâle'de zikredilen diğer şeyh, Mehmed Ağa'nın asi Arapları bulamaması üzerine yardım istemek için türbesine gittiği Şeyh Seyyid İbrahim b. Edhem'dir (ö. H.161/M.777). İbrahim Edhem'in av sırasında duyduğu sesi takip ederek Mekke'ye kadar geldiği, orada Süfvan Sevrî ve Fudayl b. İyâz gibi zahitlerle dost olduğu rivayet edilmiştir⁶²⁷. *Risâle*'de, Mehmed Ağa'nın asi Arapları bulamayınca Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri'nin türbesine gittiği ve onun maneviyatından yardım dilediği anlatılmıştır. Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri,

⁶²⁴ Halil İbrahim Düzenli, "Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: *Risâle-i Mi'mâriyye* Üzerinden 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2009, s. 151.

⁶²⁵ RM/23b, s. 34.

⁶²⁶ RM/23b-24a, s. 34.

⁶²⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 95-96.

Ağa'nın rüyasına girerek düşmanın yerini haber vermiştir. Eserde bu rüya şöyle anlatılmıştır:

“...ol hâbda iken, nâgâh rü'yâsında ol 'aziz-i rüşen başında yeşil 'imâme ile karşıdan çıkagelip Ağa Hazretleri daği segirtip hâk-i 'izzetlerine rû-mâlîde kılıp himmet-i 'âliyyelerini ricâ üzre olıcak Hazret-i 'aziz-i müşârünileyh 'âşî dedikleri 'Arab filan maħalle yorgun gelip hâb-ı ğaflete vardılar, varıp 'ale'l-ġafle anları başıp cümlesini kırmak gereksin ki ümmet-i Muhammed şallallâhü 'aleyhi ve sellem şerlerinden halâş olalar ne uyursun, kalk yukarı fırsat seniñdir...⁶²⁸.

Bu rüyaya göre, Mehmed Ağa uykudayken yeşil sarığı ile karşıdan gelen İbrahim Hazretleri, ona asi Arapların bir bölgede yorgun düşüp uyuduğunu haber vererek Muhammed ümmetinin kurtuluşu için onları ansızın basıp yok etmesi gerektiğini öğütlemiştir.

4.1.2.5.8. Vişne Mehmed Efendi

Vişne Mehmed Efendi, Mehmed Ağa'nın musiki ilmine heves ettiği sırada gördüğü rüyayı yorumlayan kişidir. *Hadâiku'l-Hakâik*'te, Vişne Mehmed Efendi'nin Halvetî şeyhlerinden olduğu belirtilmektedir⁶²⁹. *Risâle*'nin kaleme alındığı 16. yüzyılda, Osmanlı padişahlarının Halvetîlerle yakın temasları olduğu bilinmektedir ve Halvetîlere en çok tekke yaptıran padişah, Sultan III. Murad Han'dır. Sultan Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı Atik Valide Tekkesi'nin ilk şeyhi, Halvetîliğin Şabanî koluna mensup olan ve Mehmed Ağa'nın rüyasını yorumlayan Vişne Mehmed Efendi'dir⁶³⁰. Bazı kaynaklarda, Vişne Mehmed Efendi'nin Balat yakınlarındaki Ferruh Kethüda Tekkesi'nin şeyhi olduğuna, Sultan Murad'ın annesi adına yapılan darülhadişte tefsir ve hadis hocalığı ve kürsü vaizliği yaptığına dair bilgiler de yer almaktadır⁶³¹. Bahsi geçen şeyhin, aynı zamanda Mehmed Ağa'nın da şeyhi olduğu *Risâle*'de “...o rüyayı görmesiyle (musikiden) vazgeçip şeyhi olan azizin hayır duasıyla sedefkârlık ve mimarlık sanatlarına başladığını anlatacak...” anlamına gelen şu cümlelerle

⁶²⁸ RM/23a, s. 33.

⁶²⁹ Nevizâde Atâyî, *a.g.e.*, c. 1, s. 1009.

⁶³⁰ Ayşe Bölükbaşı, “XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 28-29.

⁶³¹ Düzenli, *a.g.t.*, s. 207.

bildirilmiştir: “...ol rü’yâyı görmesiyle fâriğ olup ve şeyhi olan ‘aziziñ hayır du‘asıyla şadefkârlık ve mi‘mârlık şan‘atlarına vardığını nakledicek...⁶³²”.

4.1.3. Tarihî Şahıslar

Risâle’de yer alan tarihî kişiler; Sultan I. Ahmed Han ve ondan önceki Osmanlı padişahları, kadılar ve paşalardır.

4.1.3.1. Padişahlar

Bu bölümde, *Risâle*’de ismi zikredilen Osmanlı padişahlarından ondan önceki padişah silsilesiyle Sultan I. Ahmed Han ve Emevî halifesi Mervân-ı Har ele alınmıştır.

4.1.3.1.1. Osmanlı Padişahları

Risâle’de adı geçen padişahlar, Sultan I. Ahmed Han ve ondan önceki diğer Osmanlı padişahlarıdır. Sultan I. Ahmed Han, genellikle Mehmed Ağa’nın mimarlığını yaptığı Sultan Ahmed Camii’yle⁶³³, Kâbe’ye yaptığı hayırlarla⁶³⁴ veya savaşta kahramanlığı⁶³⁵ ile zikredilmiştir. Eserde, Sultan I. Ahmed Han’ın “Allah’ın gölgesi olan akıl sahibi padişah” diye anıldığı dizeler de vardır ve aşağıdaki gibidir:

*Sāye-i ferd ü şamed Hāzret-i Sultān Aḥmed
Şāhib-i hūş u ḫired server-i ‘ālī-miḳdār⁶³⁶*

Risâle’de, diğer Osmanlı padişahları, Sultan I. Ahmed’in atalarının sıralandığı kısımda şöyle zikredilmiştir:

“...ya’nı Sultān ibni’s-Sultān, ibni’s-Sultān, hüve’s-şāhibü’l-kırān es-Sultān Aḥmed Ḥan, ibni’l-merḥūm es-Sultān Mehemmed Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Murād Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Selīm Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Süleymān Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Selīm Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Bāyezīd Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān ebu’l-fetḥ Mehemmed Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Murād Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Mehemmed Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Yıldırım Bāyezīd Ḥān, ibni’l-merḥūm es-Sultān Ġāzi Ḥüdāvendigār Murād Ḥān, ibni’l-

⁶³² RM/54a, s. 70.

⁶³³ RM/51a, s. 66; 51b, s. 67; 53a, s. 69; 60a, s. 78.

⁶³⁴ RM/39b, s. 56; 40a, s. 57; 40b, s. 57; 60a, s. 78.

⁶³⁵ RM/52a, s. 67, 84a, s. 120.

⁶³⁶ RM/51b, s. 67.

merhûm es-Sultân Orhân Hân, ibni'l-merhûm es-Sultân 'Osmân Hân tâle beکہahu ve nâle münâhu Hazretleri'niñ...⁶³⁷

Bu bilgilere göre, Sultan I. Ahmed Han'ın soyu Osmanlı padişahlarından Sultan III. Mehmed Han, Sultan III. Murad Han, Sultan II. Selim Han, Sultan Süleyman Han, Yavuz Sultan Selim Han, Sultan II. Bâyezid Han, Fatih Sultan Mehmed Han, Sultan II. Murad Han, Sultan I. Mehmed Han, Yıldırım I. Bâyezit Han, Sultan I. Murad Han, Sultan Orhan Han, Sultan Osman Han'a dayanmaktadır.

4.1.3.1.2. Diğer Padişahlar

Emevîlerin son halifesi olarak bilinen Mervân, edebiyatta genellikle lakabı ile anılmıştır. Kaynaklarda, “Hımâr/Har” lakabının ona savaşlardaki sabrı sebebiyle veya düşmanları tarafından hakaret olarak verildiği bildirilmektedir⁶³⁸. *Risâle*'de, Mervân b. Muhammed b. Mervân, Osmanlı sultanlarından sonra, başından geçen bir hikâye ile söz konusu edilmiştir. Bu hikâyeye göre, cömert bir padişah olan Mervân, verdiği sadakaların akibetini araştırınca hepsinin içki meclislerine gittiğini görmüş ve duyduğu üzüntü ile İmâm-ı A'zam Hazretleri'ne giderek bu durumun sebebini sormuştur. İmâm-ı A'zam, halifeye bir kese uzatıp sadaka olarak birine vermesini istemiştir. Padişah, keseyi sabah namazından sonra karşılaştığı bir ilim talebesine vermiş, sadakanın nereye gittiğini görmek için genci takip etmeye başlamıştır. Keseyi alan ilim talebesi, şehrin dışına kadar çıkıp kemerinden çıkardığı kokmuş et parçasını yere atınca padişah bunun aslını öğrenmek istemiştir. Gencin dört gündür parası kalmadığını ve dışarı çıktığında eşek leşi yiyen köpeklere rastgelip bu leşten bir parça kendisi için aldığını, padişahın verdiği akçeden sonra aldığı leş parçasını geri bıraktığını öğrenmiştir. Padişah, başından geçen bu olayı naklettiğinde İmâm-ı A'zam, “*el habîşâtü lil habîşine*⁶³⁹” ve “*veţ tayyibâtü liţ tayyibin*⁶⁴⁰” ayetlerine göre helal malın helal işlere, haram malın da haram işlere gideceğini ifade etmiştir⁶⁴¹. İmâm-ı A'zam'ın bu cevabı eserde, şu dizelerle dile getirilmiştir:

⁶³⁷ RM/51a, s. 66.

⁶³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurt, *a.g.md.*, s. 227.

⁶³⁹ “Kötü kadınlar kötü erkeklere...yakışır”; en-Nur, 24/26; Feyizli, *a.g.e.*, s. 351.

⁶⁴⁰ “...temiz/iyi kadınlar temiz/iyi erkeklere...yakışır”; en-Nur: 24/26; Feyizli, *a.g.e.*, s. 351.

⁶⁴¹ RM/28b-30b, s. 41-43.

El-cevāb: Allāhu a'lem bi's-şavāb
*Mā-taşaddaktüm hüve'l-mālū'l-ḥarām*⁶⁴²

Bunun üzerine, haram malın iyi kimselerin eline düşmeyeceğini belirten İmâm-ı A'zam, haram mal sahiplerinin durumunu, hak etmeyen bir maskara gelip maymun gibi oynamaya başladığında o kişiye para vermek için ellerinin titremeye başlayacağı örneği ile açıklamıştır:

*"İmdi ol cömerd dediğin şāhib-i sa'adet ne ol bize akçe verebilir ne anın akçesi bize vâsıl olabilir. Zîrâ, şadākaya müsteḥak olan bir kimesne anın ḥuzûruna varşa, Ḥaḥ Te'ālâ celle celālühü ve 'amme nevālühü Ḥazretleri mücerred anın gibiniñ māl-ı ḥabişinden bir akçe ve bir ḥabbe bir maḥall ü müsteḥakkına vâsıl olmamak için a'zāsına bir ... îrâş eder ki eli kaskatı ḳalıp yüz âdem gelip mu'âvenet eyleseler anın elini ḳaldırıp ceybine ve kısesine iletmege kâdir olmazlar, ammâ bir nâ-müstahakk maşḥara (maskara) gelse şetâret-i meymûniyye galebe edip şâdj gibi oynamaga başlayıp eli daḥi ceybine ve kısesine varıp akçe vermek için lertzeye başlar*⁶⁴³".

4.1.3.2. Kadılar

Kadı tabiri, "kazâ idaresinin başı olup yüksek dereceli bir medreseyi bitirmiş ve belli müddet Edirne, Konya, Sivas, Bağdat gibi büyük şehirlerde "danişmend" olarak hizmet görmüş kişilere verilen unvandır⁶⁴⁴". *Risâle*'de Bostan-zâde Efendi⁶⁴⁵, Sun'ullah Efendi⁶⁴⁶, Ebussud-zâde Mustafa Efendi⁶⁴⁷ ve Şemseddin Efendi⁶⁴⁸; Mehmed Ağa'nın muhırbaşılık görevine getirilmesi anlatılırken isim olarak zikredilmiştir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa'nın Sultan III. Murad'a altın işlemeli bir kemandan hediye edince İstanbul kadıları olan Bostan-zâde Efendi, Sun'ullah Efendi, Ebussud-zâde Mustafa Efendi ve Şemseddin Efendi'ye muhırbaşı olduğunu şöyle belirtmiştir:

⁶⁴² "El-cevab, Allah doğrusunu en iyi bilendir, sadaka ettiğiniz şey, o haram maldır"; *RM/30a*, s. 43.

⁶⁴³ *RM/30a-30b*, s. 43.

⁶⁴⁴ Ünal, "Kadı", *a.g.e.*, s. 363.

⁶⁴⁵ Bostanzâde Efendi (ö. H.1007/M.1598); müderrislik, kadılık, kazaskerlik gibi görevlerde bulunduktan sonra şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kolektif, "Bostanzâde Mehmed Çelebi", *TDEA*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1976, c. 1, s. 458.

⁶⁴⁶ Sun'ullah Mustafa Efendi (ö. H.1021/M.1612), Osmanlı'da önce müderris, ardından kadı olmuş, H.1008/M.1599'da da şeyhülislâmlığa getirilmiştir. H.1017/M.1608'de azl ve emekli edilen Sun'ullah Efendi, hacca gidip döndükten sonra vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kahraman, "Sun'ullah Mustafa Efendi (İmâdî)", *a.g.e.*, c. 5, s. 1522; Mehmet İpşirli, "Sun'ullah Efendi", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 530-532.

⁶⁴⁷ Osmanlı şeyhülislâmı Ebussud Efendi'nin oğlu Mustafa Çelebi'dir. Kaynaklarda Mustafa Çelebi'nin kazaskerlik yaptığı belirtilmiş, kadılık görevinde bulunduğu dair bilgi verilmemiştir; Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi, *DİA*, İstanbul, 1994, c. 10, s. 366.

⁶⁴⁸ *Risâle*'de ismi zikredilen kadılardan biri de Muallimzâde Şemseddin Efendi'dir. Müderris ve mollalık yaptıktan sonra H.1001/M.1593'te İstanbul kadısı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karaman, "Şemseddin Efendi (Muallimzâde)", *a.g.e.*, c. 5, s. 1580.

“...andan şoñra ol kemāndān-ı zerniṣānı işleyip şāhenşāh-ı güzjine hediye vermekle merḥūm Bostan-zāde Efendi’ye ve merḥūm Şun’ullāh Efendi’ye ve merḥūm Ebussu’ūd-zāde Muştafa Efendi’ye ve merḥūm Şemseddin Efendi’ye cem’an dört kaḍıya muḥzırbaşı olup...⁶⁴⁹”.

Risāle’nin beşinci bölümünde, Kâbe’nin onarımı anlatılırken Sun’ullah Efendi yeniden söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, eskiden şeyhülislām olan Sun’ullah Efendi, H.1019/M.1610-1611’de Kâbe’ye gitmiş, hac sırasında Kâbe’nin eğilmiş duvarını ve yerlere salınmış eteklerini toplamak için bir kemere ihtiyaç olduğunu görmüştür. Hacdən dönünce bu durumu Sultan I. Ahmed Han’a bildirmiştir. Böylece, Sultan III. Murad döneminde niyetlenen, ancak savaş sebebiyle yapılamayan Kâbe’nin tamirâtı konusunu yeniden gündeme getirmiştir. *Risāle*’de Sun’ullah Efendi’nin Kâbe’yi ziyareti şöyle anlatılmıştır:

“...āḥirü’l-emr sâbıkan şeyḥü’l-islām olup civār-ı rahmet-i Bārî’ye vāṣıl olan merḥūm ve mağfûrun-leh Şun’ullāh ṭābe-şerāhu Ḥazretleri tis’a ‘aşere ve elf (1019) senesinde ol maḳām-ı dil-güşāya ve mekân-ı can-fezāya varıp ḥacc ettiklerinde şöyle müşāhede ve mu’āyene etmişler ki ol ebniye-i mübārekeniñ dīvār-ı sa’adet-kārı cā-be-cā kemāl mertebede meyl kılp dāmenleri daḥi irsāl olunmuş, dāmenlerini rabṭ için bir kemere ihtiyāc vardır...⁶⁵⁰”.

4.1.3.3. Paşalar

Eserde zikredilen paşalar sırasıyla Ahmed Paşa, Diyarbakır ve Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Murad Paşa ve Mısır Beylerbeyi Üveys Paşa’dır.

4.1.3.3.1. Ahmed Paşa

Risāle’de H.998/M.1589-1590’da Mehmed Ağa’nın Sultan III. Murad Han’a yaptığı rahlenin, o tarihte silahtar⁶⁵¹ olan Ahmed Paşa’nın damadı Ahmed Ağa tarafından padişaha verildiği bilgisi yer almaktadır. Cafer Efendi’nin *“...tilāvet iskemlesini işleyip tokuz yüz toḳsan sekiz senesinde merḥūm Sultān Murad ṭābe şerāhū Ḥazretleri’ne ol tārīḥde silāhdar olan Ahmed Paşa dāmādı demekle ma’rūf Ahmed Ağa yedi*

⁶⁴⁹ RM/22a-22b, s. 32.

⁶⁵⁰ RM/39a, s.56.

⁶⁵¹ “Padişahı veya sadrazam, vezir, beylerbeyi gibi bir devlet büyüğünü korumakla, silahlarını muhafaza etmek ve bakımını yapmakla görevli kimse”; Atalay vd., “Silāhdâr”, *a.g.e.*, s. 375.

ile ‘arz ve ithāf ve ihdā kılıp...⁶⁵²” şeklinde verdiği bilgilere göre Ahmed Paşa, Silahtar Ahmed Ağa’nın kayınbabasıdır.

4.1.3.3.2. Hüsrev Paşa

Risâle’de, Diyarbakır ve Şam beylerbeyi olarak zikredilen Hüsrev Paşa’nın görev yaptığı yer ve tarihler, Cafer Efendi’nin Hadım Hüsrev Paşa’dan bahsettiğini göstermektedir. Osmanlı sarayında çeşitli görevlerde bulunan Hüsrev Paşa, H.999/M.1591’de Şam beylerbeyi olmuştur. H.1001/M.1593’te Diyarbakır’a, daha sonra sırasıyla Sivas, Şam, Erzurum, Şam valiliğine tayin edilip H.1009/M.1601’de yeniden Diyarbakır valiliğine getirilerek Karayazıcı İsyanı’nı bastırmakla görevlendirilmiştir⁶⁵³. *Risâle*’de, “...merhûm Hüsrev Paşa Diyarbekir Beğlerbeğisi olmağla Diyarbekir’e anı müsellim gönderip...⁶⁵⁴” şeklinde geçen ifadeye göre, Hüsrev Paşa, Mehmed Ağa’yı Diyarbakır’da müsellim olarak görevlendiren kişidir. Ardından Şam beylerbeyi olunca Ağa Hazretleri’ni yine müsellimlikle görevlendiren Hüsrev Paşa, Şam hacılarının yollarını kesen asi Arapları ararken Mehmed Ağa’nın yardımlarını almış ve bu durum eserde şöyle anlatılmıştır:

“...Hüsrev Paşa Şâm-ı şerîf beğlerbeğisi olmağla Ağa-yı müşârünileyh yine müsellim olup, gidip Hüsrev Paşa gelince Şâm-ı şerîfi müsellimlikle zabt edip, ba‘dehû Hüsrev Paşa Şâm’a geldikten soñra yine Şâm eyâleti nevâhşinden Havrân nâm nâhiye hâkimi olup ol ‘aşırda dañi Şâm hüccâcınıñ kâfilesini ‘âşî ‘Arab başıp, soyup Kâ‘be yollarını bağlamağla merhûm Hüsrev Paşa cümle Şâm-ı şerîf ‘askeri ile ‘âşî ‘Arabıñ üzerlerine kalkıp bir ay miqdârı cümle ‘asker ile ve Ağa-yı müşârünileyh ile ma‘an beriycede gezip...⁶⁵⁵”.

4.1.3.3.3. Murad Paşa

Risâle’de güzel huylarıyla söz konusu edilen Murad Paşa; Sultan I. Ahmed Han, Mimar Sinan, Sun‘ullah Efendi gibi devrin önemli isimleriyle yakın münasebeti olan Kuyucu Murad Paşa’dır. H.978/M.1571’de Mimar Sinan ile Yemen’in fethine katılan Murad Paşa, oraya beylerbeyi olmuş, çeşitli görevlerden sonra H.1014/M.1606’da

⁶⁵² RM/18b, s. 27.

⁶⁵³ Yayın Kurulu, “Hüsrev Paşa (Hadım)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, c. 1, s. 600.

⁶⁵⁴ RM/22b, s. 32.

⁶⁵⁵ RM/22b, s. 32.

Şeyhülislâm Sun‘ullah Efendi’nin de tavsiyesiyle, sadrazamlığa getirilmiştir⁶⁵⁶. *Risâle*’de Mehmed Ağa ile yaptığı sohbetlerle anılan paşa, şu şekilde zikredilmiştir:

“Fîlvâki‘ Paşa-yı müşârünileyh ehl-i velâyet ve şâhib-i kerâmet bir vücûd-ı şerîf ve zât-ı latîf idi. Envâ‘-ı hasenât ve eşnâf-ı müstaşsenât anda mevcûd olmağla anîñ şecere-i aşl-ı pâki ve şemere-i ‘izzet-nâki berekâtı ile her vech ile berhûrdâr olup vefât edince serdârlık eyledi⁶⁵⁷”.

Bu cümle, günümüz Türkçesine “...velilerden ve keramet sahiplerinden şerefli bir kimsedir. Çeşitli hayırlı işleri ve güzel amelleri bulunmakla temiz aslının silsilesi ve izzetli bereketi ile her yönden berhudar olup vefat edinceye kadar serdarlık yaptı” şeklinde aktarılabilir.

4.1.3.3.4. Üveys Paşa

Risâle’de ismi zikredilen Üveys Paşa, Klâsik Türk Edebiyatı’nın ünlü şairi Veysî’dir. Kadı Mehmed Efendi’nin oğlu olan Üveys Paşa, bir süre kâtiplik yaptıktan sonra kadılık makamına getirilmiştir. İlk görevi Mısır’daki Reşid kasabası kadılığıdır⁶⁵⁸. *Risâle*’de, Üveys Paşa’nın ismi, Mehmed Ağa’nın kulle sûfisi iken Şehlâ Mahmud’u teslim etmek için Mısır’a gittiğinin anlatıldığı kısımda zikredilmiştir. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, H.998/M.1589-1590’da kapıcılıkla görevlendirilen Mehmed Ağa, bu tarihten iki yıl sonra Mısır’a gidip Şehlâ Mahmud’u Üveys Paşa’ya teslim etmiştir:

“...dergâh-ı ‘âlî bevvâblığını ‘inâyet buyurup andan soñra iki yıl dañi kulle şûfisi olup ve bu ešnâda Şehlâ Maħmud’u Mısr-ı Kâhire’ye kayd-ı bend ile alıp gidip ol târiħde Mısr Beğlerbeğisi olan Üveys Paşa’ya teslim edip Üveys Paşa merħûm dañi ‘aẓim ri‘âyet edip...⁶⁵⁹”.

4.1.4. Mitolojik, Efsanevî Şahıslar

Risâle’de ismi zikredilmeyen *Şehnâme*, Cafer Efendi’nin Sultan I. Ahmed tasvirinde sıkça başvurduğu bir eserdir. Bu bölümde, *Şehnâme*’de yer alan efsanevî

⁶⁵⁶ Cemal Toksoy, “Murad Paşa (Kuyucu)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, c. 2, s. 253-254.

⁶⁵⁷ RM/27a, s. 39.

⁶⁵⁸ Klâsik Türk Edebiyatı’nda şairilerinden olan Veysî’nin eserleri daha çok nesir ağırlıklıdır. Divan’ı dışında Siyer-i Veysî (Dürretü’t-tâc fî sûreti sâhibi’l-mîrâc), Vekâyinâme (Hâbnâme), Merecü’l-bahreyn fî evvibe alâ itirâzi’l-Cevherî, Düstûru’l-âmal (Şehâdetnâme), Tevbenâme, Münseat, Gurretü’l-Asr fî tefsiri sûreti’n-Nasr, Hediye-tü’l-muhlisîn ve Tezkire-tü’l-muhsinîn, Tezkire-i Mahbûbi Veysî gibi önemli eserleri vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kavas, “Veysî”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, c. 2, s. 659.

⁶⁵⁹ RM/21b-22a, s. 31.

şahıslardan Behmen-Dârâ, Behram-Nûşirevân, Cem-Feridun-Hüsrev ve Kahraman-Rüstem-Keyhüsrev aynı beyitte geçtiği için aynı başlıkta ele alınmış, İskender ise ayrı bir başlıkta değerlendirilmiştir.

4.1.4.1. Behmen-Dârâ

Risâle'de yer alan Esâsiye Kasidesi'nde İran hükümdarlarından Behmen⁶⁶⁰ ve Dârâ⁶⁶¹ aynı mısradâ zikredilmiştir. Cafer Efendi, Behmen ve Dârâ isimlerinin “zeki⁶⁶²” ve “hükümdar⁶⁶³” anlamlarından da istifade ederek, Sultan I. Ahmed Han'ı “Eminlik dağının sığınağı, zamanın zühresi ve âlemin canı, sultanlar sultanının başı, zeki ve anlayışlı savaş hükümdarı” şeklinde övmüştür. Cafer Efendi'nin şiirde “sultanların sultanı” terkinin kullanması, Dârâ'nın “şehinşah” olarak anıldığı bilgisine de işaret etmektedir. Eserde, ilgili dizeler aşağıdaki şekildedir:

*Kehf-i kuhsâr-ı emân zühri-zemân cân-ı cihân
Ser-i şâhân-ı keyân behmen ü dârâ-peykâr⁶⁶⁴*

4.1.4.2. Behrâm-Nûşirevân

Risâle'deki diğer efsanevî şahıslardan olan ve yabani eşek avına meraklı olmasıyla bilinen Behrâm⁶⁶⁵, avcılığı ile söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Sultan I. Ahmed Han'ın savaşçı kişiliğini ve yüceliğini “sancak ve bayrak diken, kalem ve kılıç sahibi, asker ve mevki sahibi avcı Behrâm adlı hükümdar” anlamına gelen dizelerle ifade ederken Nûşirevân'ı da lakabı “Kisrî/Kisrâ⁶⁶⁶” ile anmıştır:

⁶⁶⁰ İran hükümdarlarından İsfendiyar'ın oğlu Erdeşir'in lakabıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, “Behmen”, *a.g.e.*, s. 160.

⁶⁶¹ İran'ın Keyâniyan sülalesinin sonuncu hükümdarı olan Dârâ, Behmen'in oğludur. İskender'le yaptığı savaşta öldüğü rivayet edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, “İskender ve Dârâ”, *a.g.e.*, s. 160-161; Tökel, “Dârâ”, *a.g.e.*, s. 150-153.

⁶⁶² Tökel, “Behmen”, *a.g.e.*, s. 114-117.

⁶⁶³ Devellioğlu, “Dârâ”, *a.g.e.*, s. 187.

⁶⁶⁴ *RM/52a*, s. 67.

⁶⁶⁵ İran'ın Sasani hükümdarlarından olan Behram, “Gûr” denen yabani eşek avına meraklı olduğu için Behram-ı Gûr şeklinde anılmıştır. Behram'ın av sırasında yabani eşek takibindeyken bir çukura düştüğü veya avının peşinden bir mağaraya girdiği için öldüğü rivayet edilmiş, mezar anlamına da gelen “gûr” kelimesinden dolayı birinci rivayet daha çok kabul görmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, “Behram-ı Gûr”, *a.g.e.*, s. 162; Pala, “Behrâm”, *a.g.e.*, s. 73; Tökel, “Behram”, *a.g.e.*, s. 117-119.

⁶⁶⁶ Kaynaklarda Kisrâ diye anılan iki şahıs vardır. Bunlardan biri, Behram'ın kardeşidir. Bkz. Tökel, *a.g.md.*, s. 118. Diğer, İran'ın Sasani hükümdarlarından olan ve Medâyin'e yaptırdığı Kisrâ Sarayı'ndan dolayı bu lakabı alan Nûşirevân'dır. Hz. Muhammed (s.a.v.), onun hükümdarlığı döneminde dünyaya gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pala, “Nûşirevân”, *a.g.e.*, s. 375; Tökel, “Nûşirevân”, *a.g.e.*, s. 242-245.

*Şāhib-i seyf ü kâlem nāşib-ı rāyât ü ‘âlem
Mâlik-i cünd ü haşem kisri-i Behrām-ı şikâr*⁶⁶⁷

4.1.4.3. Cem/Cemşîd-Feridun-Hüsrev

Risâle’de, İran’ın en büyük hükümdarlarından olan Cemşît (Cem)⁶⁶⁸, Esâsiye Kasidesi’nde zikredilmiştir. Şiirde, İran’ın diğer ünlü hükümdarlarını da söz konusu eden Cafer Efendi; Feridun isminin “gök⁶⁶⁹”, Hüsrev’in de “padişah⁶⁷⁰” anlamından istifade ederek “Heybetli göklerin şahı, Cem kadar azametli, güneş yüzlü ay, Cemşît gibi padişah” şeklinde Sultan I. Ahmed Han’ın büyüklüğünü dile getirmiştir:

*Seyyid-i Cem-‘âzamet şāh-ı ferîdûn-ı haşmet
Māh-ı hürşîd-şîfat hüsrev-i Cemşîd-veķâr*⁶⁷¹

Risâle’deki bir başka şiirde, Cem, şarabı ve kadehi ile söz konusu edilmiştir⁶⁷². Müellifin, “Ey Cafer, Cem, sonsuz dünyanın sonunu görmeseydi şaraptan el çekmezdi” şeklinde dile getirdiği mısralar şu şekildedir:

*Bî-bakā dehriñ fenâsın görmeseydi Ca‘ferā
Kaşr-ı yed kılmazdı cām-ı şöhetinden dañi Cem*⁶⁷³

4.1.4.4. Kahraman-Rüstem-Keyhüsrev

Risâle’de zikredilen İran’ın efsanevî şahıslarından Kahraman⁶⁷⁴, Rüstem ve Keyhüsrev aynı beyitte ele alınmıştır. Cafer Efendi, Sultan I. Ahmed Han’ın yiğitlik ve cesaretini “ümme’lerin sultanlarının sultanı, zamanın kahramanı, âlemin Rüstem’i ve Yusuf yüzlü Keyhüsrev” şeklinde aşağıdaki dizelerle dile getirmiştir:

⁶⁶⁷ RM/51b, s. 67.

⁶⁶⁸ İran’ın dördüncü padişahı Cem, edebiyatımızda genellikle tacına ve tahtına isnad edilen parlaklık ile zikredilmiştir. İsmine ışık anlamına gelen “şît” sözcüğünün eklenmesiyle “ışık şahı” diye de anılan Cem, iktidar ve ululuk sembolüdür. İran’ın Altın Çağ’ında 700 yıllık hüküm sürdüğü belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pala, “Cem”, *a.g.e.*, s. 96-97.

⁶⁶⁹ Devellioğlu, “Ferîdun”, *a.g.e.*, s. 260. Cafer Efendi’nin şiirde “ferid” sözcüğünün “eşsiz, benzeri olmayan” manasını kastederek “heybetli ve eşsiz padişah” şeklinde bir terkip kurduğu da söylenebilir.

⁶⁷⁰ Devellioğlu, “Hüsrev”, *a.g.e.*, s. 393.

⁶⁷¹ RM/51b, s. 67.

⁶⁷² Klâsik Türk Edebiyatı’nda şarabın mucidi olarak kabul edilen Cemşîd’le ilgili rivayet için bkz. Tökel, “Cemşîd”, *a.g.e.*, s. 133.

⁶⁷³ RM/82a, s. 118.

⁶⁷⁴ İran hükümdarlarından Tahmurs’un oğludur. Klâsik Türk Edebiyatı’nda “Kahraman-ı Kâtil” lakabıyla yiğitlik sembolü olarak anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, “Kahraman”, *a.g.e.*, s. 156; Tökel, “Kahraman”, *a.g.e.*, s. 208.

*Ğahramân-ı dem ü sulţân-ı selâţîn-i ümem
Rüstem-i ‘âlem ü Keyhüsrev-i Yûsuf-dîdâr⁶⁷⁵*

4.1.4.5. İskender

Risâle’de anılan efsanevî şahıslardan İskender, düşmanı henüz uzaktayken göstererek müdahale edilmesini sağlayan aynası ile anılmıştır⁶⁷⁶. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın Sultan III. Murad için işlediğı kemandanı, özellik bakımından İskender’in aynasına benzetmiştir. *Risâle*’de verdiği bilgilere göre, ayna gibi parlak olan ve çok beğenilen kemandanın her sedefi, İskender’in aynası gibi daima padişahın ardında birçok mesafeden yüz göstermiştir:

“Bu keman-dân ise şol kadar mağbûl ve mağbû’ ve şu deñlü âyîne-şîfat mücellâ maşnû’ olmuştur ki, her pâre-i şadefi yer yer rûy-i şafha-i mir’ât-ı İskender gibi dâimâ Pâdişâh Hâzretleri’niñ ardında nice mesâfeden şûret-nümâ idi⁶⁷⁷”.

Cafer Efendi, *Risâle*’de yer alan Esasiyye Kasidesi’nde de İskender motifine yer vererek Sultan I. Ahmed Han için “hayır ve eserler yapan İskender gibidir, tasavvuf yolunun yolcusu Haydar gibi adaletli hükümdardır” demiştir. Beyitte yer alan “Haydar” sözcüğü, Hz. Ali’nin lakaplarından olup arslan anlamındadır⁶⁷⁸.

*‘Tâlib-i hayr ü eşer kayşer-i İskender’dir
Dâver-i Haydar-ı ner sâlik-i râh-ı ebrâr⁶⁷⁹*

4.1.5. Filozof ve Sanatçılar

Risâle’de yer alan filozof ve sanatçılardan Behzad ve Mânî, tek beyitte zikredildiğı için aynı başlıkta, İbn-i Mukle ve Pisagor ise, ayrı başlıklarda ele alınmıştır.

4.1.5.1. Behzad-Mânî

Eserde, bahsi geçen sanatçılardan Behzad ve Mânî, Sultan Ahmed Camii’nin resimlerinin anlatıldığı kısımda söz konusu edilmiştir. Aslen Çinli bir ressam olup daha sonra İran’a gelerek burada Maniheizm’i kuran Mânî, Klâsik Türk Edebiyatı’nda sevgilinin güzelliğı tasvir edilirken *Erjeng Mecmuası* adlı eseriyle veya İran’ın diğ

⁶⁷⁵ RM/52a, s. 67.

⁶⁷⁶ Levend, “Âyîne-i İskenderî”, a.g.e., s. 177.

⁶⁷⁷ RM/20a, s. 29.

⁶⁷⁸ Pala, “Haydar”, a.g.e., s. 211.

⁶⁷⁹ RM/52a, s. 67.

nl ressamı Behzad’la birlikte kullanılan bir isimdir⁶⁸⁰. Cafer Efendi, Sultan Ahmed Camii’nin nakışlarını Mn’nin, çizgilerini de Behzad’ın resmine teşbih etmiştir:

*Nakşını eylemiş Erjeng rsmun Mn
ekti Behzd ann resmine şankim pergr*⁶⁸¹

4.1.5.2. İbn-i Mukle

Risle’de adı geçen ve BaĒdat’ta doĒan, hattat bir aileye mensup olan İbn-i Mukle, çeşitli ilim ve sanatlarda dönemin önde gelen isimleri arasında anlsa da esasen hattatlıĒı ile şöhret kazanmıştır. Kardeşi ile birlikte hat sanatına getirdikleri kurallarla kendilerine has bir tarz oluşturup sonraki hattatlara örnek olmuřlardır⁶⁸². *Risle*’de, Mehmed AĒa’nın bir camiye hayır amaçlı bir Kur’n aldĒı anlatılmıştır. Cafer Efendi’nin “...ve ba’z daĒı İbn-i Mukle tarzına m’il kşde olduĒa her řaĒıfen řaĒa-i zerrni berķ gibi şa’şa’a verip Ēurřd gibi eşa gösterir...”⁶⁸³ şeklinde verdiĒi bilgilere göre, Kur’n’ın harfleri İbn-i Mukle tarzında olup açılan her sayfanın altnla işlenmiş ksmları şimşek gibi parlaklık ve güneş gibi aydınlık göstermektedir.

4.1.5.3. Pisagor

Eski Yunan filozoflarından Pisagor, rivayete göre, yldızların ve göklerin dönüşünden duyduĒu ahenkle musikiyi bulan kişidir. İlah ahenĒi esas aldĒı için bu ilme ilm-i edvar da denilmiřtir⁶⁸⁴. *Risle*’de de musikinın Pisagor tarafından bulunduĒu belirtilmiş, ancak bununla ilgili farklı bir rivayete yer verilmiştir. Bu rivayete göre, Hz. Süleyman’ın Ērencilerinden olan Pisagor, filozofların en faziletlisidir. Denizin dalgalarının kıyıya vuruşundan usuller bulup musiki ilmini düzenlemiştir:

*“Bu ‘ilmi taşnf eden Ē. Süleyman Neb ‘aleyhi’s-selmn şkirdlerinden Ēakm FiřĒorař’dır. Bilittifķ efdal olan Ēkem-i seb’ann mmtzdır. Dery mevci arbndan, ya’n řĒ yerlerde deñiziñ şlsndan ki beyz duvarlar gibi dery yüzünden birbiriniñ ardnca gelip şaşra kenre urmasndan uşller bulup te’lf ve taşnf etmişdir*⁶⁸⁵”.

⁶⁸⁰ Pala, *a.g.md.*, s. 309.

⁶⁸¹ *RM/52a*, s. 67.

⁶⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim zaydın, “İbn-i Mukle”, *DA*, İstanbul, 1999, c. 20, s. 211-212.

⁶⁸³ *RM/20b*, s. 30.

⁶⁸⁴ Pala, “Fisagor”, *a.g.e.*, s. 168.

⁶⁸⁵ *RM/10b*, s. 16.

Risâle'de, Pisagor, hesap ve hendese ilmini kitap hâline getiren kişi olarak da zikredilmiştir. Cafer Efendi, hendese ilminin anlatıldığı kısımda, Hz. Âdem'den sonra hesap ve yıldız ilmini telif ve tasnif eden kişi olarak önce Hz. İdris'in adını zikretmiş, sonra Hz. Davud ve Hz. Süleyman zamanında bu iki ilmi kitap hâline getirenin Pisagor olduğunu şu şekilde belirtmiştir:

"Âdem şafiyullâh şalavâtullâhi 'aleyhi ve sellem Hazretlerinden sonra eñ evvel yazı yazıp 'ilm-i hesâbı ve 'ilm-i nücümü taşnîf ve te'lîf eden Hazret-i İdris Nebî 'aleyhi's-selâmdır ki ism-i şerîflerine Ahnûh ve Hürmüs daği derler ol zamân Hazret-i İdris Nebî 'aleyhi's-selâm 'ulûmdan ders deyip, lâkin 'ulûm kitâba yazılmayıp hemen şöyle okunup hıfızlarında tutup anıñla 'amel ederler idi, sonra Fişagoraş hekim bu 'ilm-i hendeseyi ve 'ilm-i hesâbı her birini müdevven kitâb etti. Hazret-i Dâvud Nebî ve Hazret-i Süleyman Nebî 'aleyhi's-selâm zamanlarında Beyti'l-Makdîs binâ olunurken müdevven oldu⁶⁸⁶".

4.1.6. Diğer Şahıslar

Risâle'de çeşitli vakıalarla zikredilen ve herhangi bir başlığa dâhil edilmeyen kişiler bu başlıkta ele alınmıştır. Bu kişiler, dünyanın etrafını dolaşarak ölçen Efridûne's-Satî, Tub'e'l-Himyerî, Hz. Süleyman, İskender-i Zülkarneyn ve Erdşir b. Bâbil el-Fârisî; Kâbe'nin onarımı yapan Abdullah b. Zübeyr ve bu onarımı değiştiren Haccâc; Mehmed Ağa'nın cömertlik bakımından benzetildiği Hâtem-i Tay; *Muhîtü'l-Lügat* adlı eserin sahibi Kemalpaşazâde; Mehmed Ağa'nın Sultan III. Murad için yaptığı rahleyi padişaha götürten Silahtar Ahmed Ağa ve Üveys Paşa'ya teslim edilmek için Mısır'a götürülen Şehlâ Mahmud'tur.

Eserde, dünyanın kara ve denizlerinin uzunluğunu ölçen kişiler arasında zikredilen Efridûne's-Satî'nin Pişdadiyan sülalesinin altıncı hükümdarı olan ve İran tahtında 500 yıl hükümdarlık eden Feridun olabilir⁶⁸⁷. Tub'e'l-Himyerî hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Peygamber olup olmadığı konusunda ihtilaflar olan İskender-i Zülkarneyn ise Kur'ân'da verilen bilgilere göre, her şeyin yolu kendisine öğretilen, güneşin battığı ve doğduğu yerleri ziyaret eden, yeryüzünde bozgunculuk eden kavimleri engelleyen bir kişidir⁶⁸⁸. İran hükümdarlarına verilen bir unvan olan

⁶⁸⁶ RM/13b, s. 20.

⁶⁸⁷ Tökel, "Feridun", *a.g.e.*, s. 166.

⁶⁸⁸ el-Kehf, 18/83-91; Tökel, *a.g.md.*, s. 187-189.

Erdşîr ise, Behmen'in lakabı⁶⁸⁹ olduğu için *Risâle*'de bahsi geçen Erdşîr b. Bâbil el-Fârisî'nin Behmen olma ihtimali vardır. Cafer Efendi, *Risâle*'de dünyanın kara ve denizlerini dolaşarak ölçüsünü bulan beş kişiyi şu şekilde sıralamıştır:

"...evvelkisi Efridûne's-Satî, ikincisi Tub'e'l-Himyerî, üçüncüsü Hazret-i Süleymân Nebî ibn Hazret-i Dâvud Nebî 'aleyhi's-selâm, dördüncüsü İskender-i Zülkarneyn, beşincisi Erdşîr bin Bâbil el-Fârisî'dir. Bunlar nice 'ulemâ ve hükemâ ve mühendisîn ile dünyâyı tavâf edip hasbe'l-mağdûr anı mesâha eylemişlerdir"⁶⁹⁰.

Risâle'de bahsi geçen kişilerden biri de, Abdullah b. Zübeyr ve Haccâc'tır. Zalim lakabıyla bilinen ve halife Abdülmelik b. Mervan zamanında kumandan olan Haccâc b. Yusuf, Mekke ve Hicaz bölgelerinde halifeliğini ilan ederek Abdullah b. Zübeyr ile savaşmıştır⁶⁹¹. Kaynaklarda, Mekke valisi Abdullah b. Zübeyr'in, Hz. Ayşe'nin rivayet ettiği bir hadise istinaden Kâbe'yi değiştirdiği belirtilmiştir. Kâbe'nin değişiminden sonra Emevî halifesi Abdülmelik'in H.73/M.692-693'te Haccâc'ın kumandan olduğu bir ordu göndererek Mekke'yi kuşattığı ve Harem-i Şerif'e taş yağdırdığı, sonunda da Abdullah b. Zübeyr'i şehit ettiği nakledilmiştir⁶⁹². *Risâle*'de, Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Hicret'in 64. senesinde Recep ayının 21. günü Mekke valisi Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm, Kâbe'yi onaran ilk kişidir. *Risâle*'de Kâbe'nin mübarek taşlarını sağlamlaştırdığı, ona iki kapı yaptığı ve üzerini kumaşla örttüğü belirtilmiştir:

"Hicret-i Nebeviyye'niñ altmış dördüncü senesinde mâh-ı Receb'niñ yirmi birinci gününde 'Abdullah bin Zübeyr bin 'Avvâm Mekke-i Müşerrefe'ye hâkim ve vâli olıcağ aña bu fikir müstevli oldu ki Kâ'be-i Mu'azzama'yı 'imâret ede. Ol mülâhaza ile mübârek taşlarına vaz'-ı yed edip sâbıkan naql olunan Beyt-i Ma'mûr-ı yâkûtî üslûbunda aña iki kapı edip üzerine kisve-i şerîfe ilbâs eyledi..."⁶⁹³.

Bu bilgilerin devamında, o dönemde Kâbe'de yapılan değişikliğin hoş karşılanmadığı belirtilmiş ve Abdullah b. Zübeyr'in yaptığı değişimi, Haccâc'ın yeniden eski hâline getirdiği şöyle ifade edilmiştir:

⁶⁸⁹ Tökel, "Erdşîr", *a.g.e.*, s. 165.

⁶⁹⁰ *RM/70b*, s. 92.

⁶⁹¹ Kolektif, "Haccâc", *TDEA*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1976, c. 3, s. 443.

⁶⁹² Zeyn'üd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî'z-Zebîdî, *a.g.e.*, c. 6, s. 38-42.

⁶⁹³ *RM/37b*, s. 54.

“Andan şoñra Haccâc dedikleri kimesne vaz‘-ı kadîm ma‘lûmları olan ehl-i vuķûfu cem‘ edip ‘Abdullah’ın tagyirini tebdîl edip ol binâ-i şerîfi ‘aynı ile her mübârek tâşını yine yerli yerine koyup aşl-ı kadîm üzre vaz‘ eyledi...⁶⁹⁴”.

Eserde, Mehmed Ağa’nın cömertliğinin anlatıldığı kısımda, Hâtem-i Tay’ın ismi zikredilmiştir. Hâtem-i Tay, daha çocuk yaşlarında “eli açık olan, ihsan eden” anlamlarına gelen “Cevâd” lakabını almıştır⁶⁹⁵. *Risâle*’de, Mehmed Ağa’nın cömertliği, Hâtem-i Tay’a benzetilerek Ağa’nın kapısının da, elinin de her zaman karşılıksız yardımlara açık olduğu, bir fakirin ona elma veya yeşil bir yaprak sunduğunda bile onun çeşitli lütuf ve iltifatlarına, türlü türlü hediye ve sadakasına mazhar olacağı şu cümlelerle belirtilmiştir:

“Fe-emmâ bizim Ağa Hâzretleri Haķ Te‘âlâ celle celâlühû ve ‘amme nevâlühû Hâzretleri dünyâ ve âhîretlerini ma‘mûr eyleye, bâb-ı kerem ü ihsanları her zamân keff-i Hâtem-i Tay gibi meftûh ve râyegân turup bir fakîr gelip kızınarak aña bir elma veyâhut bir yeşil varak şunsa envâ‘-ı luţf u iltifâtına ve eşnâf-ı ‘atıyye ve sadaķâtına mazhar düşer...⁶⁹⁶”.

Risâle’de ismi zikredilen şahıslardan biri de, Mehmed Ağa’nın yaptığı rahleyi Sultan III. Murad’a götüren Silahtar Ahmed Ağa’dır. Kaynaklarda kendisi hakkında bilgi bulunamayan Ahmed Ağa, *Risâle*’de Cafer Efendi’nin “...tilâvet iskemlesini işleyip tokuz yüz tokşan sekiz senesinde merhûm Sultân Murad tâbe şerâhû Hâzretleri’ne ol târîhde silâhđar olan Ahmed Paşa dâmâdı demekle ma‘rûf Ahmed Ağa yedi ile ‘arz ve ithâf ve ihdâ kılp...⁶⁹⁷” şeklinde verdiği bilgiyle söz konusu edilmiştir. Bu bilgilere göre, Silahtar Ahmed Ağa, Ahmed Paşa’nın damadıdır.

Risâle’de ismi tek yerde zikredilen Şehlâ Mahmud hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Cafer Efendi’nin “...bu eşnâda Şehlâ Maħmud’u Mışır-ı Kâhire’ye kayd-ı bend ile alıp gidip ol târîhde Mışır Beğlerbeğisi olan Üveys Paşa’ya teslim edip...⁶⁹⁸” şeklinde verdiği bilgiye göre, Şehlâ Mahmud, o dönemde beylerbeyi olan Üveys Paşa’ya teslim edilmesi için Mehmed Ağa tarafından Mısır’a götürülmüştür.

⁶⁹⁴ RM/38a, s. 54.

⁶⁹⁵ Tülücü, *a.g.md.*, s. 472.

⁶⁹⁶ RM/25b, s. 36.

⁶⁹⁷ RM/18b, s. 27.

⁶⁹⁸ RM/22a, s. 31.

4.2. TABİATLA İLGİLİ UNSURLAR

Bu bölümde *Risâle*'de yer alan renkler ve taşlar incelenmiştir. Taşlar kendi içinde cevherler, mermerler ve kara taşlar şeklinde üç başlıkta ele alınırken her bölümün sonuna renklerin ve taşların eserdeki Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları tablo hâlinde eklenmiştir.

4.2.1. *Risâle*'deki Renkler

Risâle'de renklerin taşlar ve çiçeklerle olan nispetinden dolayı isimlendirildiği belirtilerek bu ilgiye uygun örnekler cevherler, mermerler ve diğer taşlar üzerinden verilmiştir. Cafer Efendi, eserin altıncı faslında Arapça, Farsça ve Türkçedeki asıl renklerin yedi tane olduğunu, diğerlerinin bu yedi renkten meydana geldiğini dile getirmiştir. Eserde yazan bilgilere göre mor, mavi ve kırmızının karışımıdır. Mor rengini menekşeye uydurdukları için Arapçada “benefşec” demişlerdir. Diğer renklerin açık ve koyusu da buna göre isimlendirilmiş ve hangi renk, hangi çiçeğin rengine benzerse o çiçeğin ismini almıştır. Erguvan çiçeğine benzeyene erguvânî, gül rengine benzeyene gülgûnî denilmiştir.

“Mor rengini benefşe rengine uydurmuşlar. Lisân-ı ‘Arabda benefşec derler ve nefti daği koyu mâ’i ile koyu yeşilden mürekkepdır ve gayrılar daği koyu açık olmak i’tibârı ile şükûfeleriñ renklerine müşâbih olmağla kanķı şükûfeye müşâbih ise ol şükûfeye nisbet ettirirler. Meşelâ şimdi kırmızı rengine yine birkaç kırmızı vardır. Şol kırmızı ki erguvâna müşâbihdir; aña erguvânî derler ve şol kırmızı ki gül rengine müşâbihdir; aña gülgûnî derler ve sâyiri daği buña göredir⁶⁹⁹”.

Eserde, bazı eşyalarla taşların rengi benzediği için birbirine nispet edildiği de açıklanmıştır. Cafer Efendi, bazı renklerin elmas, zümrüt ve akik taşına, sarının kehrübâra, lacivertin de mavi taş a nispet edilerek kullanıldığını aşağıdaki ifadelerle belirtmiştir:

“Ve ba’zı eşyâda daği vardır ki renkleri ba’zı taşlarıñ rengine beñzer, anıñ gibi eşyâ renkleri müşâbih olan taşlara nisbet olunur. Elmâsî ve zümürüdîñ ve ‘aķıķî derler. Ve şapşarı diyecekleri yerde kehrübâ derler. Ve lâjiverd daği bir mâ’i taşıñ adıdır, ammâ şimdi ba’zı mâ’i olan eşyâya lâjiverdî derler. Lâjiverd lâziverd ve lâciverd lûğatdır, ‘Arabîde daği lâziverdiyyün derler⁷⁰⁰”.

⁶⁹⁹ RM/57a, s. 74.

⁷⁰⁰ RM/58a-58b, s. 75-76.

Risâle'de, aşağıdaki tabloda da gösterildiği üzere, diğer renkleri meydana getiren yedi ana rengin üç dildeki karşılıkları da verilmiştir⁷⁰¹:

ARAPÇA	FARSÇA	TÜRKÇE
Levn, elvan	Reng	Ŧon
Aḥdar/ Hadrâ/ Ḥadr	Sebz	Yeşil
Aḥmer/ Ḥamrâ/ Ḥumr	Sürḥ/ Sürî	Kızıl/ Kırmızı
Aşfar/ Şafrâ/ Şufr	Zerd	Şaru
Azrak/ Zerkâ/ Zurk/ Ekheb/ Kehbâ	Kebûd/ Āsmâni	Gök/ Mâ'i
Beyâz/ Ebyâz/ Beyzâ/ Biyz	Sefîd/ Sepîd	Ak
Eblak/ Bulkâ/ Bulḳ	Rengâmîz	Alaca
Esved/ Sevdâ/ Sûd	Siyâh/ Siyeh	Kâra/ Kara

Risâle'de aşağıdaki tabloda işaret edildiği şekilde, Arapça, Farsça ve Türkçede koyu renk isimlerinin başka lafızların onlara eklenmesiyle yapıldığı belirtilmiştir⁷⁰²:

ARAPÇA	FARSÇA	TÜRKÇE
Aḥdar nâdırun	Saḥt sebz	Yemyeşil
Aḥmeru kâni'un	Saḥt sürḥ	Kıpkızıl
Aşferu fâki'un	Saḥt zerd	Şaşı
Ebyadu yakikun/ Yaka'un/ Nâsi'un	Saḥt sepid	Ak pak
Ekheb lâmi'un	Saḥt kebûd	Gömgök
Esved ğurbîbun/ Yaḥmûmun/ Ḥâlikûn	Saḥt siyâh	Kapıkara

4.2.2. *Risâle*'deki Taşlar

Risâle'de taşlar kıymetli, orta hâlli ve aşağı hâlli olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre taşın iyisine cevher, orta hâllisine mermer ve aşağı hâllisine kara taş denilmiştir. Bu üç sınıf taşın cinsleri ve renkleri farklı olduğu gibi, her biri kendi içinde on iki cins olarak ayrılmıştır. Bu üç cins taşın çeşitleri aşağıda gösterilmiştir.

4.2.2.1. Cevherler

Cevherler, güzel görünümleri sebebiyle insanı ya da eşyayı daha çekici gösteren zenginlik ve güç göstergesi olarak kullanılmıştır⁷⁰³. *Risâle*'deki bilgilere göre beyaz, mavi, yeşil, kırmızı, sarı renkte olan cevherler, güzide ve iyi taşlar arasında zikredilmiş ve kendi aralarında cinslere ayrılmıştır. Siyah renkte cevher yoktur. Çünkü Allah, cevheri insana ziynet olması için yaratmıştır. Siyahta ise güzellik yoktur; ancak

⁷⁰¹ RM/56b-57a, s. 73.

⁷⁰² RM/57b, s. 74.

⁷⁰³ Fatma S. Kutlar, "Değerli Taşlar-I: *Firûze*", *Arayışlar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, Isparta, 2003, S. 9-10, s. 57.

siyah saç, siyah göz, siyah ten gibi kişinin kendi zatında bulunursa ona ziynet olabilir⁷⁰⁴. *Risâle*'de cevherlerden yakut, firuze⁷⁰⁵, akik, kehribar, lal, zümrüt, mercan ve zebercet⁷⁰⁶ taşlarından şu mısralarda söz edilmiştir:

Yākūt-ı aḥmer muḥḍarr u muẓaffer/ Pîrûze elmâs billûr müşedded
*Heftûm 'akîk u pes kehrübâ nîst/ La'l ü zümür-rûd mercân zeberced*⁷⁰⁷

Risâle'de, aşağıdaki tabloda da gösterildiği gibi, cevherlerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir⁷⁰⁸:

		ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE
Beyaz	1.	Sâmûr/ Elmas/ Mâs	Elmas	Elmas
	2.	Bilevîr	Billur	Billur
Mavi	1.	Fîrûze	Pîrûze	Pîrûze
	2.	Yākūt-ı ezrak	Yākūt-ı kebûd	Gök yâkût
Yeşil	1.	Zümür-rûd	Zümür-rûd	Zümür-rûd
	2.	Zeberced	Zeberced	Zeberced
Kırmızı	1.	La'l	La'l	La'l
	2.	Yākūt-ı aḥmer	Yākūt-ı sürḥ	Kızıl yâkût
	3.	'Akîk	'Akîk	'Akîk
	4.	Mercân	Mercan	Mercan
Sarı	1.	Yākūt-ı aşfer	Yākūt-ı zerd	Şarı yâkût
	2.	Kahrübân	Kahrübân	Kehrübâ

4.2.2.2. Mermerler

Cafer Efendi, Türkçe ve Farsçada kullanılan mermer kelimesinin Arapça “merve”den veya onun çoğul hâli olan “merv”den galat olduğunu, Arapçada mermer yerine “merve” ve “ruhâm” kelimesinin, Farsçada ise, “mermer” veya “seng-i sepîd” sözcüklerinin kullanıldığını belirtmiştir⁷⁰⁹. Eserde, Osmanlı Devleti'nde İstanbul yakınlarındaki madenlerden çıkarılan ve çıkarıldıkları yere göre adlandırılan mermerler, renkleri itibarıyla cevherlere benzetilmiştir:

*“Mermer-i mâlikî ve Cezîre-i Marmara mermeri elmas gibidir ve yeşim dedikleri mermer zeberced gibidir ve Zile mermeriniñ üzerinde câbecâ görünen mâ'i yerleri daḥi pîrûze gibidir ve Somâki dedikleri mermer kırmızı yâkût ve 'akîk gibidir ve gayrıları daḥi buña göredir, her biri bir cevhere beñzer*⁷¹⁰”.

⁷⁰⁴ RM/57b, s. 75.

⁷⁰⁵ Firuze hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kutlar, *a.g.m.*, s. 57-70.

⁷⁰⁶ “Zeberced, fıstık yeşili renginde süs taşıdır”; Kanar, “zeberced”, *Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 814.

⁷⁰⁷ RM/58a, s. 75.

⁷⁰⁸ RM/57b-58a, s. 74-75.

⁷⁰⁹ RM/59a, s. 76.

⁷¹⁰ RM/58b, s. 76.

Bu cümle günümüz Türkçesine, “Mâlikî mermeri ve Marmara Adası mermeri elmas gibidir, yeşim dedikleri mermer zebercet gibidir, Zile mermerinin üzerinde yer yer görünen mavi yerleri firuze gibidir, Somaki mermeri kırmızı yakut ve akik gibidir ve diğerleri de buna göredir, her biri bir cevhere benzer” diye aktarılabilir.

Risâle’de, renkleri bakımından beyaz, siyah, yeşil, kırmızı ve alacalı olarak ayrılan mermerler, kendi arasında ikiye ve dörderli şekilde tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre; beyaz mermer Mâlikî ve Marmara (Kapudağı), siyah mermer Şam (mermer-i Şam) ve Üsküdar (mermer-i Üsküdar), yeşil mermer Dehne ve Yeşim, kırmızı mermer de Somaki ve Serçe Gözü olarak ikiye ayrılmıştır. Bu mermerlerden farklı olarak Somâki şeklinde olan Alaca mermeri dörde ayrılmıştır. Birincisi Zile ve Amasiyye mermeridir; beyaz üstünde mavi alacaları vardır. Bu mermere mermer-i Ebrî de derler. İkincisi Kurt Bağrı mermeridir; kırmızı üstüne kırmızı alacası vardır. Üçüncüsü Alaca Serçe Gözü mermeridir. Dördüncüsü Gekyivize (Gekbüze-Gebze) ve Mihalic ve Cebel-i Tekfûr mermerleri olup türlü renklerde, yani rengârenktir⁷¹¹.

4.2.2.3. Kara Taşlar

Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, halk arasında kıymetsiz olan kara taşlar, yumuşaklık veya sertliğine göre on ikiye ayrılır. Eserde bu taşların isimleri “sahra, sald, celmüd, kaddâha, safvân, neşefe, safîha, kahkarra, cendele, hasbâ, haşrem ve safâ” şeklinde sıralandıktan sonra, on ikinci fasılda Arapça, Farsça ve Türkçedeki karşılığının verileceği belirtilmiştir:

“Ve on iki nevi‘ kara hacar dedikleri daği bunlardır. Şahra, şald, celmüd, kaddâha, şafvân, neşefe, şafîha, kahkarra(?), cendele, haşbâ, haşrem, şafâ bunlarıñ tafşîli daği inşâallahü te‘âlâ on ikinci faşıl da gelse gerekdir”⁷¹².

Risâle’de taşların Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarına yer verilmiş olup söz konusu karşılıklar, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁷¹³:

⁷¹¹ RM/58b, s. 76.

⁷¹² RM/59a, s. 77.

⁷¹³ RM/75a-75b, s. 103.

	ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE
1.	Celmüd	Seng-i büzürg	Büyük taş
2.	Cendele	Seng-i kird	Değirmî taş
3.	Haşbâ	Seng-i rize	Uvak taş ve çakıl
4.	Haşrem	Seng-i geç	Kireç taşı
5.	Kaddâha	Seng-i âteş zene	Çakmak taşı
6.	Kahkarra	Seng-i âteş	Od taşı
7.	Neşefe	Seng-i pâşine	Köfeke taşı (Küfeki/ Köfeki)
8.	Şafâ	Seng-i sefid ü pehen	Yaşsi beyaz taş
9.	Şafiha	Seng-i pehen	Yaşsi taş
10.	Şafvân	Seng-i lağazân	Kayağan taşı
11.	Şahre	Seng-i saht ü büzürg	Büyük ve pek taş
12.	Şald	Seng-i hâre/ Seng-i saht	Pek taş

4.3. KOZMİK UNSURLAR

Klâsik Türk Edebiyatı’nda felekler; iç içe girmiş çadır, kâse ya da soğan kabuğu gibi tasavvur edilmiş; Kur’ân’ın yedi kat gök tasviri yerine, Batlamyus’un (Ptolemaios) dokuz kat felek görüşü daha yaygın kullanılmıştır⁷¹⁴. Kâinatın yaratılışı, dinî kaynaklardaki bilgilere göre açıklanmış ve “Allah’ın kendi nurundan yarattığı cevhere bakmasıyla yedi gök, dört unsur ve dünyanın meydana geldiği” belirtilmiştir⁷¹⁵. *Risâle-i Mimâriyye*’de de felekler, burçlar ve kâinatın yaratılışı söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi’nin kâinatın yaratılışı ve felekler hakkında verdiği bilgilere göre, Allah’ın kudreti gereğince donmuş denizin köpüğünden ve su buharından gökyüzü oluşup tek bir bulut gibi havada asılı kalmıştır. Bu sırada, her biri yedişer kat olup her bir katı birbirinden beşer yüz yıllık mesafe ayrılmış olan yeryüzü ve gökyüzü oluşmuştur. Eserde, yeryüzünün yedi tabakası sırasıyla “demkâ, hulde, ‘arfe, cerbâ, melsâ, siccîn ve ‘acîbâ”dır. Yedinci ve son tabaka olan “‘acîbâ” asılı kalıp yedi alt tabaka bu üsluba göre birbirinin altında bölge bölge olmuş ve kara parçaları oluşmuştur. Üst tabakaların kubbesi sütunsuz şekilde fezada, yedi büyük çadır gibi birbirinin üzerine kurulmuştur. Yedi felekten oluşan gökyüzünün birinci tabakası “âsumân-ı rakî’i zeberced-i hadrâ” (yeşil zebercet katının göğü), “felek-i kamer-i berkî’â” (berkî’â ayının feleği); ikinci tabakası ‘Utarid feleği denilen “kaydûm-ı yâkût-ı asfer” (sarı yakut katı), üçüncü tabakası Zühre feleği olan “mâ’ûn-ı yâkût-ı ahmer” (kırmızı yakut katı), dördüncü tabakası Şems feleği adı verilen “erkalût-i sîm-i sefid” (beyaz gümüş katı), beşinci tabakası Merrih feleği olan “retkâ-yı zer-i ahmer” (kırmızı altın katı), altıncı tabakası Müşteri feleği denilen “rakî’â-yı dürre-i beyzâ” (beyaz inci katı) ve yedinci tabakası

⁷¹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Atilla Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 90, 1994, s. 135-136.

⁷¹⁵ Şentürk, *a.g.m.*, s. 133.

Zühal feleği olarak isimlendirilen “garîbâ-yı sâfî nur” (saf nur katı)dır. Allah’ın hikmeti ve kudreti gereğince göğün en yüksek katından bir melek gelmiş, bu yedi kubbenin hepsini bir küpe gibi yüce omzuna almış, ancak ayakları asılı kalmıştır. Böylece birinci kat oluşmuştur. İkinci kat “yâkût-ı ahdar-ı firdevsî”, üçüncü kat “leyûsân” dedikleri “sevr-i firdevsî”, dördüncü “sahre-i ‘azîm”, beşinci “behmevt” adı verilen “hût”, altıncı “mâ” ve yedinci “hevâ”dır. Bu tertibe göre, ilk katta melek, meleğin üstünde yeşil yakut, onun üstünde öküz, öküzün üstünde balık, balığın üstünde su ve suyun üstünde hava tabakaları vardır. Bu yedi kat temelin aşağısında olan yer ise insan aklı ile bilinmeyip Allah’ın bilgisi dâhilindedir. Eserde, bu kısım, şöyle anlatılmıştır⁷¹⁶:

“... ‘arş-ı mu‘allâdan bir melek-i makbûl emr-i İlâhî ile nüzûl edip bu suţûh-ı seb‘a-i maşnû‘aniñ ve heft suķûf-ı merfû‘aniñ cümlesini bir mengüş gibi bâlâ-yı düşuna alıp kendisi buña bir kat temel olup, ayakları dañi mu‘allaķ kalıp ikinci kat esâsına dañi yâķût-ı aħdar-ı firdevsî, üçüncü katına leyûşân dedikleri şevr-i firdevsî, dördüncü şahre-i ‘azîme beşinci behmevt (beħmut?) dedikleri ĥût, altıncı mâ’, yedinci hevâ...⁷¹⁷”.

Risâle-i Mimâriyye’de geçen yedi feleğin, yedi yeryüzü ve yedi gökyüzü tabakalarının isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Yedi Yeryüzü Tabakası	Yedi Gökkuşbe (Yedi Dönen Felek)	Yedi Gökkuşbenin Diğer Adları	Yedi Gökyüzü Tabakası
1.	Demkâ	Âsumân-ı rakî‘î zeberced-i ĥadrâ	Felek-i kamer-i berķî‘â	Gökkuşbeyi omzunda taşıyan melek
2.	Ĥulde	Kaydûm-ı yâķût-ı aşfer	Felek-i ‘Utarid	Yâķût-ı aħdar-ı firdevsî
3.	‘Arfe	Mâ‘ûn-ı yâķût-ı aħmer	Felek-i Zühre	Leyûşân/ Şevr-i firdevsî
4.	Cerbâ	Erķalût-i sim-i sefid	Felek-i Şems	Şahre-i ‘azîm
5.	Melşâ	Retķâ-yı zer-i aħmer	Felek-i Merriĥ	Behmevt/ Ĥût
6.	Siccin	Rakî‘â-yı dürre-i beyzâ	Felek-i Müşteri	Mâ’
7.	‘Acibâ	Ġarîbâ-yı sâfî nur	Felek-i Zühal	Hevâ’

Cafer Efendi, bu bölümün musiki makamlarını anlattığı kısmında, sekizinci felekten ve bu felekteki on iki burçtan bahsetmiştir⁷¹⁸. Bu burçlar; “Hamel, Sevr, Cevzâ’, Seretân, Esed, Sünbüle, Mîzân, ‘Akreb, Kavs, Cedi, Delv ve Hût”tur. Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Mârifet-nâme*⁷¹⁹ adlı eserinde yer alan tasnif, feleklerin tasnif edilişi ve sekizinci felekte burçlara yer verililişi bakımından *Risâle-i Mi‘mâriyye* ile benzerlik göstermektedir. İki eserde de aynı olan tasnif şu şekildedir:

⁷¹⁶ RM/1b-2b, s. 4-5.

⁷¹⁷ RM/2a, s. 4.

⁷¹⁸ RM/9b, s. 15. Eski yıldız bilgisine göre, feleklerden sonra burçların bulunduğu kata “Felek-i Atlas”, “Felekü’s-Sevâbit” veya “Felekü’l-Eflâk” denmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şentürk, *a.g.m.*, s. 173.

⁷¹⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifet-nâme*, (sad. Turgut Ulusoy), İbrahim Hakkı Hz.’nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1970, c. 4, s. 40.

Risâle-i Mimâriyye ve Mârifetnâme'de Feleklerin Tasnifi

4.4. MUSİKİYE DAİR UNSURLAR

Bu bölümde; musiki ilminin tasnifi; Mehmed Ağa'nın musikiye heves etmesi ve gördüğü rüya üzerine musikiden vazgeçmesi; musiki-astroloji ilgisi; *Risâle*'de musiki ile mimarî ve tasavvuf arasındaki ilişki; musikiye ait unsurların Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları ele alınmıştır.

4.4.1. Musiki İlminin Tasnifi

Risâle-i Mimâriyye'de musiki kavramı, “ilm-i edvâr ve ilm-i musiki” olarak geçmektedir. Cafer Efendi, başka eserlerde de musiki ilminin kurallarını ortaya koyduğu ifade edilen⁷²⁰, zaman zaman Hermes Trismegistus ile birlikte zikredilen⁷²¹ ve Hz. Süleyman'ın öğrencilerinden Pisagor'un H.977/M.1569-1570'te denizdeki dalgaların ritmik şekilde sahile vurmasından usûller bularak musikiyi telif ve tasnif ettiğini şu şekilde anlatmıştır:

“Bu ‘ilmi taşnif eden Hz. Süleyman Nebî ‘aleyhi’s-selâmın şâkirdlerinden hakîm Fişâğoraş’dır. Bilittifâk efdal olan hükemâ-i seb’ânın mümtâzıdır. Deryâ mevci dârbından, ya’nî şıg yerlerde deniziñ talâsından ki beyaz duvarlar gibi deryâ yüzünden birbiriniñ ardınca gelip taşra kenâre urmasından usûller bulup te’lif ve

⁷²⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Musiki ve Semâ*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 347-348.

⁷²¹ Okan Murat Öztürk, “Makam, Âvâze, Şûbe ve Terkiib: Osmanlı Musiki Nazariyatında Pisagorcunun ‘Kürelerin uyumu/Musikisi’ Anlayışının Temsili”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, 2014, c. 2, S: 1, s. 6.

taşnıf etmiştir. Bu ‘ilim kadım ‘ilimdir. Şimdi Hazret-i Resül-i Ekrem şallallāhü te‘ālā ‘aleyhi ve sellemîñ hicretiden toköz yüz yetmiş yedinci senedir ‘ilm-i mūsikî taşnıf (977) olunduğı zamandan...⁷²²”.

4.4.2. Mehmed Ağa’nın Musikiye Heves Etmesi ve Gördüğü Rüya Üzerine Musikiden Vazgeçmesi

Cafer Efendi, *Risâle*’nin ilk bölümünde, Mehmed Ağa’nın musikiye heves ettikten sonra gördüğü rüya üzerine bu ilimden vazgeçtiğine dair bir hikâyeye yer vermiştir. Bu hikâyeye göre, Mehmed Ağa, bir gün Hasbahçe’de acemi oğlanlarından birinin önüne çeşitli sazlar dizerek türlü türlü nağmeler söylediğini ve etrafındakilerden övgüler aldığını görmüştür. Bunun üzerine Ağa, musiki ilmine heves ederek bu ilmi öğrenmek için dua etmeye başlamış ve saz çalan kişinin yanına varıp bu sanatı öğrenmek için şöyle yalvarmıştır:

*Nazar kıl baña ey üstâd-ı kâmil
Bu şan’atla benî sen dil-güşâ kıl⁷²³*

Musiki hocası, Mehmed Ağa’nın heves ve rağbetini görünce, bu isteğini geri çevirmemiştir. Mehmed Ağa da ona sazın her türlüşünden aldırdıktan sonra, elinin alışması için gece gündüz saz çalmaya başlamıştır. Bir süre sonra sazı öyle hızlı çalmıştır ki, elinin hayâli bile görünmez olmuştur. Bir gün, yine çalışırken ansızın uyku bastırılmış, rüyasında çingene suretinde bir grup çalgıcı görmüştür. Ellerindeki müzik aletleriyle yeri göğü titretecek derecede sesler çıkartan çingeneler, Mehmed Ağa’ya *“Sen bizim şan’atımıza meyledip öğrenmek istersin, berhurdâr ol⁷²⁴”* diye çeşitli övgülerde bulunarak ilerlerken Ağa, uykusundan uyanmıştır. Sabah olduğunda rüyasını anlattığı musiki hocası Mehmed Ağa’ya, bu sanatın çingene sanatı olduğunu, ancak onların “nağme, zaman, mülâyemet, münâferet, lahn, bu’d, savt, gınâ” gibi musiki terimlerini bilmediğini söyleyerek terimler hakkında bilgi vermiştir⁷²⁵. Ardından musiki ilmine devam etmesini öğütlemiş; fakat Ağa, bu ilme meylettiği için pişmanlık duymuştur. Gördüğü rüyanın etkisiyle musiki ilminin Allah katında makbul olmadığını düşünerek rüyasını yorumlatmak için Vişne Mehmed Efendi dedikleri bir kişinin yanına

⁷²² RM/10b, s. 16.

⁷²³ RM/8a, s. 13.

⁷²⁴ RM/9a, s. 14.

⁷²⁵ RM/9b, s. 14-15.

gitmiş ve başından geçenleri anlatmıştır. *Risâle*'de, Vişne Mehmed Efendi'nin rüyayı şu şekilde yorumladığı nakledilmiştir:

“Âdem vâkı‘asında çingân görmek heman kavm-i cinn ve cân görmektir; ve çingân demek, cinler demektir, zîrâ çingânda olan lafz-ı (gân) cemi‘ için gelmiştir, aşlında (cinne) idi, zinde gibi Fârisî lisânı üzre cemi‘ kılındıkda çingân olur, zindegân gibi. Ba‘dehû nûn’u tahfîf ve sâkin edip çingân dediler. Lafzan ‘aynı ile bu cinne’de olan cinn’dir. Lisân-ı ‘Arabî’de cinn daği ism-i cinsdir. Bu iki tã’îfeniñ her birine ıtlâk olunur. Envâ‘ kaçd olunmağla cemi‘ kılınmıştır ve bu iki nev’iñ birisi görünür birisi görünmez⁷²⁶”.

Bu tabire göre, kişinin rüyasında çingene görmesi cin görmesidir. İkisi de aynı kökten gelen bu kelimelerin zaman içinde kullanımı değişiklik göstermiştir. Çingânda olan “gân” lafzı çokluk için gelmiştir, aslı “cinne”dir. Ancak “nûn”u tahfîf ve sâkin edip çingân demişlerdir. Lafız itibarıyla bu, “cinne”de olan “cinn”dir. Vişne Mehmed Efendi, Mehmed Ağa’ya musiki ilminden vazgeçip tövbe etmesi gerektiğini, başka bir sanata meylederse önce kendisiyle görüşmesini söylemiştir⁷²⁷. Ağa da Vişne Mehmed Efendi’yi dinleyerek bu sanattan vazgeçmiştir. Odasına varıp satın aldırıldığı sazları dışarı çıkarmış ve *“Bizim pîrimiz Hâzret-i İbrâhîm Nebî ‘aleyhi’s-selâm olsa gerekdir, ol bütleri kırdığı gibi ben daği bunları kırarın⁷²⁸”* diyerek sazların hepsini kırmıştır⁷²⁹.

4.4.3. Musiki-Astroloji İlgisi

Risâle'de musikiye ait kavramlar, oluşum itibarıyla astroloji ile ilişkilendirilmiş ve kâinatın temel unsurları ile bağlantılı olarak düzenlenmiştir. Bu düzenlemede on iki

⁷²⁶ RM/11b, s. 17.

⁷²⁷ RM/29b, s. 42.

⁷²⁸ RM/17b, s. 25-26.

⁷²⁹ Musiki, Halvetîlerde önemli bir unsur olup Türk musikisinin en güzel ve en sanatlı eserlerinden olan “Durak” ve “Tevşih”ler genellikle bu tarikate mensup musikişinaslarca icra edilmiş ve dinî musiki sahasında en çok eser yine Halvetîler tarafından verilmiştir; Çağhan Adar, “Halvetilikte Müziğe Karşı İnanç ve Tutumların İncelenmesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Sanatta Yeterlilik Tezi), Afyon 2012, s. 26-27. O hâlde, Halvetîlerin musikiye bakışı son derece olumludur. *Risâle*'de, Vişne Mehmed Efendi'nin Mehmed Ağa'yı musiki ilminden vazgeçmesi hususunda uyarması, Halvetîlerin musikiye bakış açıları ile değil, Mehmed Ağa'nın gördüğü rüyanın içeriği ile alakalıdır denilebilir; Evginer, *a.g.t.*, s. 121. Bu durumda, bir Halvetî şeyhi olan Vişne Mehmed Efendi, muhtemelen, Ağa'nın musiki ilminde ilerlerken gördüğü rüyanın, Allah tarafından gösterilen sadık ve geleceğe dair işaretler veren uyarıcı rüyalarından olduğunu düşündüğü için Mehmed Ağa'dan bu ilimden vazgeçmesini istemiştir.

burç on iki makama, yedi seyyâre yedi âvâzeye, dört unsur dört şubeye ve yirmi dört saatlik zaman dilimi yirmi dört terkibe uygundur⁷³⁰.

4.4.3.1. Makam Kavramı

Risâle'de, makam kelimesi “dûvâzde makam⁷³¹”, “makam⁷³²” ya da “makâmât⁷³³” olarak geçmektedir. Musiki-astroloji arasındaki birlik ve uyum fikri etrafında makam kavramı eserde şöyle ifade edilmiştir:

“Sekizinci feleğin on iki burcu olmağla maḳâmâtı on iki kısım üzerine vâz etmişlerdir. On iki burç dedikleri ‘Ḥamel, Şevr, Cevzâ’, Seretan, Esed, Sünbüle, Mîzân, ‘Akreb, Kavs, Cedi, Delv, Hût’; ve on iki maḳam dedikleri ‘Rast, ‘Irâḳ, İsfahân, Zîrefkend, Büzürg, Jengule, Rehâvî, Hüseynî, Hicâz, Bûselik, Nevâ, Uşşâk...’⁷³⁴”.

Bu kısım günümüz Türkçesine, “Sekizinci feleğin on iki burcu olmasından dolayı makamları on iki kısım üzere düzenlemişlerdir. On iki burç dedikleri “Hamel, Sevr, Cevza’, Seretan, Esed, Sünbüle, Mîzân, Akreb, Kavs, Cedi, Devl, Hût” ve on iki makam dedikleri “Rast, Irak, Isfahân, Zîrefkend, Büzürg, Jengule, Rehâvî, Hüseynî, Hicâz, Bûselik, Nevâ, Uşşâk...” şeklinde aktarılabilir. *Risâle-i Mimâriyye*'de on iki burca karşılık gelen on iki makam aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁷³⁵:

	Makam	Burcun Eski Adı	Burcun Bu Günkü Adı
1.	Rast	Ḥamel	Koç
2.	‘Irâḳ	Şevr	Boğa
3.	İsfahân	Cevzâ	İkizler
4.	Zîrefkend	Seretân	Yengeç
5.	Büzürg	Esed	Aslan
6.	Jengule	Sünbüle	Başak
7.	Rehâvî	Mîzân	Terazi
8.	Hüseynî	‘Akreb	Akrep
9.	Hicâz	Kavs	Yay
10.	Bûselik	Cedi	Oğlak
11.	Nevâ	Delv	Kova
12.	‘Uşşâk	Hût	Balık

⁷³⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Öztürk, *a.g.m.*, s. 19; Kantemiroğlu, *Kitâbu İlmi'l-Mûsikî alâ vechi'l-Hurûfât “Musikiyi Harflerle Tesbût ve İcrâ İlminin Kitabı”*, (haz. Yalçın Tura), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, c. 1, s. 137-138.

⁷³¹ *RM/11a*, s. 16.

⁷³² *RM/9b*, s. 15.

⁷³³ *RM/9b*, s. 15; *10b*, s. 16; *11a*, s. 16.

⁷³⁴ *RM/10b*, s. 16.

⁷³⁵ *RM/9b-10a*, s. 15.

4.4.3.2. Âvâze Kavramı

Eserde, âvâze kavramı ile musiki-astroloji arasındaki birlik ve uyum fikri, yedi âvâzeyle karşılık gelen yedi gezegenle anlatılmıştır: “*Ve seyyâre daği yedidir. Seb’a-i seyyâre dedikleri “Zühâ, Müşteri, Merih, Şems, Zühre, ‘Uṭârid, Kamer”.* Avâze daği yedidir, *zîrâ âvâzeyi seb’a-i seyyareye göre vâz’ etmişlerdir. Yedi âvâze dedikleri “Geveşt, Nevruz, Selmek, Şehnâz, Mâye, Gerdâniyye, Hişâr...⁷³⁶”.* Risâle’de yedi feleğe karşılık gelen yedi âvâze aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Seyyâreler	Âvâzeler
1.	Zühâ	Geveşt
2.	Müşteri	Nevruz
3.	Merih	Selmek
4.	Şems	Şehnâz
5.	Zühre	Mâye
6.	‘Uṭârid	Gerdâniyye
7.	Kamer	Hişâr

4.4.3.3. Şube Kavramı

Eserde, musiki-astroloji bağlamında şube ile dört unsur arasındaki ilişki şöyle anlatılmıştır:

“...ve bundan gayri daği ‘anâşır-ı erba’a ki vardır. ‘Anâşır dedikleri “Nâr, Hevâ’, Mâ’, Tûrâb”. Şu’be daği dördür. Zîrâ şu’beyi ‘anâşır-ı erba’a’ya göre vâz’ etmişlerdir. Dört şu’be dedikleri “Yegâh, Dügâh, Segâh, Çargâh”. Ednâ mertebe yegâhdır, â’lâ mertebe çargâhdır. Dügâh ve segâh bu ikisiniñ mâbeynindedir. Dügâh yegâha yakındır, segâh çargâha yakındır. Tertîb üzre dört mertebedir. Evvelki mertebe yegâh, ikinci mertebe dügâh üçüncü mertebe segâh, dördüncü mertebe çargâhdır. Fâriside “yek” bir, “dü” iki, “se” üç, “çâr” dört demektir, gâh ise yer demektir. Yegâh bir yer, dügâh iki yer, segâh üç yer, çargâh dört yer demektir⁷³⁷”.

Bu bilgilere göre, dört unsur olarak bilinen “ateş, hava, su ve toprak” musikideki dört şubeye karşılık gelmektedir. Bu şubeler “yegâh, dügâh, segâh ve çargâh”tır. Risâle’de dört unsura karşılık gelen dört şube aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Dört Unsur	Dört Unsurun Bugünkü Adı	Dört Şube
1.	Nâr	Ateş	Yegâh
2.	Hevâ’	Hava	Dügâh
3.	Mâ’	Su	Segâh
4.	Tûrâb	Toprak	Çargâh

⁷³⁶ RM/10b, s. 16.

⁷³⁷ RM/10b, s. 16. Bu konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Kurnaz, *a.g.md.*, s. 303-306; H. Bekir Karlığa, “Anâşır-ı Erba’a”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. 3, s. 149-151; M. Cihat Can, “Eski Grek Dört Unsur Nazariyesi ve Türkçe Müzik Yazmalarında Etkisi”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2002, c. 22, S. 2, ss. 133-143.

4.4.3.4. Terkip Kavramı

Eserde, musiki-astroloji arasındaki ilişkide yirmi dört saat ile yirmi dört terkip arasındaki bağlantı şöyle anlatılmıştır: *“Bundan gayrı dahi gece gündüz yirmi dört sa’atdır. Terkıbât dahi yirmi dördür, zîrâ terkıbâtı yirmi dört sa’ate göre vaz’ etmişlerdir. Bir makâmı âgâz edip ya’nî başlayıp gayrısında karar edicek anda bir terkıb hâşıl olur⁷³⁸”*. Bu cümlelere göre, terkiplerin sayısı gece ve gündüzü meydana getiren yirmi dört saate eşittir. Musikide bir makama başlayıp diğerinde durulmasıyla bir terkip meydana gelir.

4.4.4. Risâle’de Musiki ile Mimarî ve Tasavvuf Arasındaki İlişki

Risâle’de Sultan Ahmed Camii’nin yapımı esnasında gerçekleşen ve Mehmed Ağa’nın hayatındaki musiki, mimarî ve tasavvuf birliğini açığa çıkaran bir hadiseye yer verilmiştir. Bu hadiseye göre, Cafer Efendi bir gün Mehmed Ağa’yı ziyaret ettiğinde onu sağ elinde tespihi, sol elinde arşını ile Sultan Ahmed Camii’nin avlusuna serdiği seccadenin yanında otururken görmüştür. Zikrini bitirmesini beklediği sırada musiki ilmini bilen bir kişi Cafer Efendi’nin yanına gelmiştir. Bu kişi, Mehmed Ağa’nın önce musiki ilmine meyledip gördüğü rüya üzerine bu sanattan vazgeçerek sedefkârlık ve mimarlık sanatlarına yöneldiğini işitince musiki, mimarî ve tasavvuf arasındaki uyuma işaret ederek mermerlerin kazma altında çıkardığı sesleri “Hû” zikriyle, işçilerin başındaki Mehmed Ağa’yı da şeyh motifiyle tasvir etmiştir. Buna göre, Mehmed Ağa’nın zikir ve tevhit içinde musiki ilmini icra ettiğini söyleyen bu kişi, âdetâ bir tekke imajı çizerek mermerleri zikreden dervişlere, Ağa’yı da dervişlerin başındaki şeyhe benzetmiştir:

“Elhamdülillâhi te’âlâ Ağa Hazretleri hâlâ ne sa’âdete vâsıl olmuştur, şimdi Hüdâ’yı ezkâr ve tevhit içinde ‘ilm-i mûsikî müşâhede edeyorur, görmez misin ki mermerler külünk altında Allâhu Te’âlâ celle celâlühü ve ‘amme nevâlühü Hazretleri’ne râci’ zâmir-i gâib ve zîkr-i havâş olan “Hû” ile nice zîkr-i şerîf ederler. Şûfîler ve zâkirler hâlet-i vecd ü germiyyete gelip semâ’ile ettikleri şadâ gibi ‘aynı ile yonulan mermerlerden dahi öyle şadâ gelir ve Ağa Hazretleri bunda bir şeyh gibidir, zîrâ hem üstâdlara “işleñ” deyü ibrâm eder ve hem yine tesbîhîni eline alıp kendi dahi evrâd-ı ezkâr-ı şerîfe ile muqayyedir. Sa’âdetlü Pâdişâh Hazretleri’niñ bu bir devletidir ki böyle bir dindâr mi’mâr ağaya mâlik olmuştur ve böyle bir dindâr ağa câmi’-i şerîfini tevhit ü ezkâr ile binâ edeyorur⁷³⁹”.

⁷³⁸ RM/10b, s. 16.

⁷³⁹ RM/54a-54b, s. 70.

Eserde, musiki ve mimarî ilişkisi bağlamında⁷⁴⁰ yer verilen diğer hadise, cami yapımındaki üstatların ya da mermerlerin sesleriyle musiki ilmindeki unsurlar (makam, âvâze, şube ve terkip) arasındaki ilginin anlatıldığı kısımdır. Buna göre; on iki cins mermerden gelen sesler on iki makama, üstatların mermere vuruşundan çıkan sesler dört şubeye, işçilerin başındaki yedi kişinin “bre işleyiniz” telkinleri yedi âvâze ve on iki cins mermerin kesimi ve parlatılmasından çıkan sesler de yirmi dört terkibe benzetilerek şu şekilde anlatılmıştır:

“...on iki cins mermeriñ şadâlarından ‘aynı ile on iki makâm müşâhede eyledim ve üstâdlarıñ ba’zısı külüngü kıtı yap yap (v)urur, anıñ perdesi yegâh gibidir ve ba’zı andan dañi ziyâdece (v)urur anıñ perdesi düğâh gibidir ve ba’zı andan dañi ziyâdece (v)urur anıñ perdesi segâh gibidir ve ba’zı dañi külüngü gâyet ile iyice (v)urur anıñ perdesi çârgâh gibidir, dört şû‘beyi dañi anda müşâhede eyledim. Ve câmi‘-i şerîf binâsını seyrederken yedi nefer-i mu‘temede rast geldim, anlar dañi her biri bir gûne şavt ü şadâ ile üstâdlara “bire işleñüz” deyü tırmadan binâyı tolaşıp tenbîh ederler, anlarıñ şavtlarında dañi yedi âvâzeyi müşâhede eyledim ve bu on iki cins mermer evvelâ taşmım olunmak var ve soñra yine perdâh olunmak vardır, her birinde bir türlü şavt ü şadâ vardır. Yirmi dört terkiibi dañi anda müşâhede eyledim...”⁷⁴¹”.

4.4.5. Musikiye Ait Unsurların Arapça, Farsça ve Türkçe Karşılıkları

Bu başlık altında *Risâle*’de yer alan musiki aletleri, müzisyenlik terimleri ve diğer musiki terimlerinin, eserde de verildiği şekilde, Arapça, Farsça ve Türkçedeki karşılıkları ele alınmıştır.

4.4.5.1. Musiki Aletleri

Risâle’de müzik aletlerinin ve bu aletlerin parçalarının bazen tek bir dildeki karşılığı verilmiştir. Mesela; def, kânûn ve migrefe Arapçaya; çârpâre, çeng, erganun,

⁷⁴⁰ Mimarî ve musiki ilişkisine dair bir başka örnek için bkz. “Nasıl mimari binanın toprağa bir kaya salabetiyle oturduğu, birbirini tamamlayan beden duvarından, yumuşak bir silme ile kubbelere, oradan da aynı eda ile ikinci, üçüncü sıra kubbelere ve nihayet orta kubbeye geçtiği ve şahane bir sorguç alemde toplanıp, aralarda bir kesilme, bir boşluk bırakmıyorsa musikide de bir nağme, bir nefha bir evvelkinin devamı oluyor ve arada kopukluk kalmıyor”; Nazende Yılmaz-İbrahim Numan, “Musiki ve Mimari: İtrî ve Sinan Eserleri Üzerinden Osmanlı Medeniyeti Analizi”, *Uluslararası İtrî Sempozyumu, MEDİT*, 2012, s. 59.

⁷⁴¹ RM/54b-55a, s. 70-71.

santur, saz ve şeşhâne Farsçaya ait terimlerdir. Bunun dışında Arapça, Farsça ve Türkçe karşılığı verilen musiki aletlerinin isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁷⁴²:

ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE
Bîkân	Borihâ	Boru
Mizher/ ‘Ud	Berbut	Kopuz
Mizmâr/ Kuşşâbe	Nây/ Ney	Nây/ Ney/ Kamış
Mûsikâl/ Mûsikâr	Mûsikâr/ Miskâl	Mûsikâr/ Miskâl
Nâkır	Çeng	Çeng
Nekâre	Tablek	Nağare/ Deblek
Rebâbe	Kemânçe	Kemânçe/ Rebâb
Şağâne	Çeğâne	Çeğâne (Çağana)
Şanc	Zinc	Zic
Şûr/ Karn/ Nâkûr	Borî/ Nefîr/ Şûr	Boynuz
Tabl	Dühl/ Tebîre/ Kus	Tavil
Ṭunbûr	Ṭanbûr	Ṭanbûr

4.4.5.2. Müzisyenlik Terimleri

Risâle’de Mehmed Ağa’nın musiki hocası “sazende” ya da “mutrîb” şeklinde zikredilmiştir. Bunun dışında, “kopuz çalıcı” ve “neyzen” terimleri de Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları ile söz konusu edilmiştir. Müzisyenlik terimlerinin üç dildeki karşılığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁷⁴³:

ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE
‘Avvâd	Berbutzen	Kopuz çalıcı
Mutrîb	Sâzende	Sâzende (Çalgıcı/ Saz çalan)
Zemmâr/ Kaşşâb	Neyzen	Neyzen

4.4.5.3. Diğer Musiki Terimleri

Risâle’de musiki hocası, Mehmed Ağa’nın gördüğü rüyayı duyunca bu ilmin çingene sanatı olduğunu ve onların “nağme, zaman, mülâyemet, münâferet, lahn, bu’d, âvâz, gınâ” gibi musiki terimlerini bilmediğini belirtmiş, daha sonra bu kavramların ne olduğunu açıklamıştır. Musiki hocasının verdiği bilgilere göre, “nağme” acele etmeden söylenen “ten” demek kadardır. Kişinin, iki harf olan “ten”i yavaş bir sesle söylemesine “nağme” denir. Ten kelimesinde olan “te” harfini söyleyip “nun” harfine başlayınca o aralıkta olan sese de “zaman” denir. Musiki ilmine göre saz sesinden “ten” demek kadar bir ses çıksa ona “nağme” denir. “Mülâyemet” tabiata hoş gelmek, “münâferet” tabiata çirkin gelmektir. Nağmelerin bazı yerlerini yumuşak, bazı yerlerini ağır söylemeye “lahn” denir. İki nağme arasındaki mekâna “bu’d” denir. Farsça ve Türkçede “âvâz” denilen “savt” kelimesi Arapçadır. Bu kelime eski Türkçede “ün, ses haykırmak”

⁷⁴² RM/81b, s. 116-117.

⁷⁴³ RM/81b, s. 116.

şeklinde geçmektedir. Arapça “ğınâ” kelimesi, Farsçada “sürûd”, Türkçede “yırlamak” olarak yer almaktadır:

“Nağme” demek te’ennî ile “ten” demek kadardır, “ten” iki harfdir. Âdem anı yâb yâb âvâz ile deyince bir nağme olur. “Zaman” daî budur ki âdem “ten” kelimesinde olan harf-i tâ’yı deyip harf-i nûn’a başlayınca ol aralıkda olan şavta “zaman” derler. Sâziñ ve ğayri şeyiñ şadâsından heman ki (ten) demek kadar bir âvâz çıka, ‘ilm-i mûsikî iştilâhında oña “nağme” derler. “Mülâyemet” tabi’ata hoş gelmekdir “münâferet” tabi’ata çirkin gelmekdir. “Lañn” demek ‘ilm-i mûsikî iştilâhında nağme şadâlarını ba’zı yerlerini tiz ve ba’zı yerlerini nerm, ya’nî yumuşak ve ağırca göstermekdir. “Bu’d” iki nağme arasında olan mekâna derler. “Şavt” ‘Arabîdir, Fârisîde “âvâz”, ve şimdiki Türkîde daî “âvâz” derler. Amma kadîmi Türkîde “ün” ve “ses” ve “haykıрмаğ” derler. “Ğınâ” ‘Arabîdir, Fârisîde “sürûd” ve Türkîde “yırlamak” derler⁷⁴⁴.

Eserde, musikiye ait terimlerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁷⁴⁵:

ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE
Bemm	Rûd-i sitebr	Bam kılı
Cilâze	Perde-i sâz	Perde
Cülcül	Zeng-i def	Def pulu
Ğınâ	Sürûd	Yırlamak
İtâr	Çenber	Çenber
Mikra’a	Çevgân-ı dühl	Çevgân
Mızrab	Zahme/ Tâziyâne	Tâziyâne (Tezene)
Milvâ	Kerdnây	Burkı
Şavt	Âvâz	Âvâz (Ün/ Ses/ Haykıрмаğ)
Veter	Rûze/ Zih/ Târ	Kiriş/ Kıl
Zâmile	Harek	Harek
Zîr	Rûd-ı bârik	İnce kiriş

4.5. DİNÎ VE MANEVÎ UNSURLAR

Burada, *Risâle-i Mimâriyye*’de yer alan ayetler, hadisler, tarihî rivayetler, dua ve beddua ifadeleri incelenmiştir.

4.5.1. Ayetler

Risâle’de yer alan on üç ayet; Bakara, Zâriyat, Duhâ, Nur, Âl-i İmrân, Haşr ve İsrâ surelerinde geçmektedir. Bu ayetler, Allah’ın yaratma sıfatı, varlıkları yaratma sebebi, nimetinin sonsuzluğu, insanın eşref-i mahlûkat olarak yaratılışı, Kâbe’nin mübarekliği, insanlar için hidayet kaynağı olması, Kâbe duvarlarını yükselten Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’in ettiği dua, haccın gerekliliği, kıblenin Kâbe yönüne

⁷⁴⁴ RM/9b, s. 15.

⁷⁴⁵ RM/81b-82a, s. 116-117.

çevrilmesi ve Kur’ân-ı Kerîm’in yüceliği gibi konulara dairdir. Allah’ın kâinatı yarattığı anlatılırken “*Ol der ve olur*⁷⁴⁶” anlamına gelen ayetlere eserin giriş kısmında yer verilmiştir. Dördüncü fasılda “*Allah’ın nimetlerini durmadan anlat*⁷⁴⁷” manasında olan ayet-i kerimeden hareketle, Mehmed Ağa’nın cömertliğinden, fakirler ve ilim talebeleri için ettiği lütuf ve ihsanlardan bahsedilmiştir. Kâbe-i Mükerrreme ile ilgili ayetler beşinci fasılda geçmektedir. Bu fasıl, Kâbe’de bulunan altınoluğun, gümüş bentlerin ve çelik kuşakların nasıl işlendiği, Kâbe’nin duvarını ilk yükseltenlerin Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail oluşu ve onların Kâbe için ettikleri dua ile ilgili bilgilerden meydana gelir. *Risâle*’de yer alan ayetlerin okunuş ve anlamları aşağıdaki şekildedir:

Risâle’nin ilk kısmında, kâinatın yaratılışı anlatılırken yer verilen “*Kün feyekûn*⁷⁴⁸” ayetinin anlamı “...ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir⁷⁴⁹” dir.

Risâle’nin ilk bölümünde yer alan “*vemâ ħalaqtu’l-cinne ve’l-inse illa li-ya’budûn*⁷⁵⁰” ayeti, “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım⁷⁵¹” anlamındadır.

Mehmed Ağa’nın iyiliklerinin anlatıldığı kısmında bulunan “*ve emmā bi ni’meti Rabbi feħaddis*⁷⁵²” ayeti, “Rabbinin nimetine gelince (onu) durmayıp anlat⁷⁵³” manasındadır.

Eserin dördüncü bölümünde anlatılan bir hikâyede zikredilen “*velā tulķū bi eydikūm ile’t-tehlūkeh*⁷⁵⁴” ayeti, “Kendi ellerinizle (kendinizi) tehlikeye atmayın⁷⁵⁵” mealindedir.

⁷⁴⁶ el-Bakara, 2/117; Feyizli, *a.g.e.*, s. 17.

⁷⁴⁷ ed-Duhâ, 93/11; Feyizli, *a.g.e.*, s. 596.

⁷⁴⁸ *RM*/1b, s. 4.

⁷⁴⁹ el-Bakara, 2/117; Feyizli, *a.g.e.*, s. 17.

⁷⁵⁰ *RM*/1b, s. 4.

⁷⁵¹ ez-Zâriyât, 51/56; Feyizli, *a.g.e.*, s. 522.

⁷⁵² *RM*/27b, s. 39.

⁷⁵³ ed-Duhâ, 93/11; Feyizli, *a.g.e.*, s. 596.

⁷⁵⁴ *RM*/29b, s. 42.

⁷⁵⁵ el-Bakara, 2/195; Feyizli, *a.g.e.*, s. 29.

Yine eserin dördüncü bölümündeki hikâyede söz konusu edilen “*el ħabîşâtü lil ħabîşine*”, “*veṭ ṭayyibâtü liṭ ṭayyibîn*”⁷⁵⁶ ayeti, “Kötü kadınlar kötü erkeklere...yakışır.”, “...temiz kadınlar temiz erkeklere...yakışır”⁷⁵⁷ manasındadır.

Eserin beşinci faslında, dünyada yapılan ilk evin Kâbe olduğu anlatılırken zikredilen “*İnne evvele beytin vüdi’a lin nâsi lallezi bi bekkete mübâreken ve huden lil ‘âlemîn*”⁷⁵⁸ ayetinin anlamı, “Şüphesiz insanlar (ın ibadet ve ziyareti) için kurulan çok mübarek ve âlemlere hidayet kaynağı olan ilk ev (ilk mâbet), Mekke’deki (Kâbe)dir”⁷⁵⁹ şeklindedir.

Risâle’nin beşinci bölümünde ve yukarıdaki ayetin devamında Kâbe’nin güvenli bir yer olduğu açıklanırken zikredilen ayet, “*Fîhi âyâtün beyyinâtün maḳâmu İbrâhîm (İbrâhîme), ve men deḫalehu kâne âminâ (âminen), ve lillâhi ‘alen nâsi ḫiccul beyti menisteṭa’a ileyhi sebîlâ (sebîlen), ve men kefera fe innallâhe ġaniyyün ‘anil ‘âlemîn*”⁷⁶⁰ şeklindedir. Bu ayet, “Orada, (Kâbe’nin mabet olduğunu gösteren) apaçık deliller ve İbrahim’in makâmı vardır; kim oraya girerse emniyette olur. Oraya (gitmeye) bir yol (imkan) bulabilen kimseye, Beyt(ullâh)’ı hacetmesi Allah’ın hakkı (olarak o kimseye farz)dır. Kim de (bunu reddeder de) küfre saparsa (küfrü kendi aleyhinedir ve), şüphesiz Allah, bütün âlemlerden müstağnidir (kimseye ihtiyacı yoktur)”⁷⁶¹ mealindedir.

Eserde verilen bilgilere göre, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail, Kâbe’yi bina ederken “*Ve iz yerfe’u İbrâhîmül ḳavâ’ide minel beyti ve İsmâ’îlü Rabbenâ taḳabbel minnâ inneke entes semî’ul ‘âlim*”⁷⁶² diye dua etmiştir. Bu ayetin manası, “Hani İbrahim Beyt(ullâh)’ın temellerini İsmail ile beraber yükseltirken (şöyle dua etmişti:) Ey Rabbimiz! Bizden (yaptığımızı) kabul buyur, şüphesiz sen (bizi hakkıyla) işiten ve bilensin”⁷⁶³ şeklindedir.

Risâle’nin beşinci faslında Kâbe’nin kible oluşu anlatılırken yer verilen “*Ḳad nerâ teḳallube vechike fis semâ’i fe le nuvelliyenneke ḳibleten terḫāha, fe velli vecheke*

⁷⁵⁶ RM/30a, s. 43.

⁷⁵⁷ en-Nur, 24/26; Feyizli, *a.g.e.*, s. 351.

⁷⁵⁸ RM/31b, s. 45-46.

⁷⁵⁹ el-Âl-i İmrân, 3/96; Feyizli, *a.g.e.*, s. 61.

⁷⁶⁰ RM/31b, s. 45-48.

⁷⁶¹ el-Âl-i İmrân, 3/97; Feyizli, *a.g.e.*, s. 61.

⁷⁶² RM/33b, s. 48.

⁷⁶³ el-Bakara, 2/127; Feyizli, *a.g.e.*, s. 19.

*şaṭral mescidil ḥarām (ḥarāmi), ve ḥayṣu mā küntüm fe vellū vücūheküm şaṭrah*⁷⁶⁴” ayetinin anlamı “(Resulüm! Kiblenin Kâbe’ye çevrilmesi hususunda vahyin gelmesi için) yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Şimdi seni elbette hoşlanacağın bir kibleye çeviriyoruz. Artık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram (Kâbe) tarafına çevir. (Ey Müminler) nerede olursanız olun (namazda) yüzlerinizi o yöne çevirin⁷⁶⁵” şeklindedir.

Yine eserin beşinci faslında, sevgiliye benzetilen Kâbe’nin, okunan Kur’ân-ı Kerim’in tesir etmesiyle gönlünün parça parça olduğu tasvir edilirken “*Lev enzelnâ hâzel Kur’âne ‘alâ cebelin le re’eytehu ḥāṣi’an muteşaddi’an min ḥaṣyetillāh*⁷⁶⁶” ayetine yer verilmiştir. Bu ayet, “Eğer biz, bu Kur’ân’ı bir dağa indirseydik, elbette onu, Allah’ın korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün⁷⁶⁷” manasındadır.

Eserde, Hz. İbrahim’in duası üzerine Kâbe’nin harem kılınışı anlatılırken “*Ve ‘ahidnâ ilâ İbrāhîme ve İsmâ’ile en ṭahhira beytiye liṭ ṭā’ifîne vel ‘ākifîne ver rukka’is sücūd, ve iz kâle İbrāhîmü rabbic’al hāzā beleden āminen*⁷⁶⁸” ayetine yer verilmiştir. Bu ayetin manası, “...ve İbrahim ve İsmail’e de: “İbadet kastıyla Kâbe’yi tavaf edenler, itikafa çekilenler, rüku ve secde edenler için Evim’i tertemiz yapın” diye emretmiştik. Hani (o vakit) İbrahim demişti ki: “Yâ Rabbi! Burayı emniyetli bir şehir yap...”⁷⁶⁹” şeklindedir.

Risâle’nin onuncu bölümünde, dünyanın etrafını dolaşıp ölçen beş kişiden bahsedilirken “*Ve leḳad kerremnâ benî âdeme ve ḥamelnāhum fil berri vel baḥrî*⁷⁷⁰” ayetine yer verilmiştir. Ayetin anlamı, “Gerçekten biz, Âdemoğlu’nu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde (bineklerle) taşıdık...”⁷⁷¹” şeklindedir.

⁷⁶⁴ RM/35a, s. 50.

⁷⁶⁵ el-Bakara, 2/144; Feyizli, *a.g.e.*, s. 21.

⁷⁶⁶ RM/36a, s. 52.

⁷⁶⁷ el-Haşr, 59/21; Feyizli, *a.g.e.*, s. 547.

⁷⁶⁸ RM/41a, s. 58.

⁷⁶⁹ el-Bakara, 2/125-126; Feyizli, *a.g.e.*, s. 18.

⁷⁷⁰ RM/70b, s. 92.

⁷⁷¹ el-İsrâ, 17/70; Feyizli, *a.g.e.*, s. 288.

4.5.2. Hadisler

Risâle'de, çeşitli konuları ihtiva eden on dokuz hadise yer verilmiştir. Bazı hadislerin kaynakları ve râvîleri belirtilmiştir⁷⁷². *Mesâbîh-i Şerîf*'ten alınan hadislerin râvîleri Hz. Ali, Ebû Hureyre, İbn-i Sa'id, Sa'd b. Ebî Vakkâs; *Câmiu's-Sagîr*'den alınan hadislerin râvîleri İbn-i Ömer ve Hz. Enes'tir. Hadisler, mescit inşa etmenin ve Kâbe-i Mükerrreme'nin, kelime-i şehadet ve kelime-i tevhidin fazileti, Mekke ve Medine şehirleri ile ilgili yasaklar ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrini ziyaret etmenin fazileti gibi konuları ihtiva etmektedir. Eserde geçen hadislerin okunuş ve anlamları aşağıdaki şekildedir:

Risâle'nin ilk kısmında, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yazılan naatın öncesinde "*Levlâke levlâke lemâ ħalaqtü'l-eflâk*⁷⁷³" hadisine yer verilmiştir. Bu hadis, "Sen olmayaydın, sen olmayaydın yâ Muhammed, gökleri ben yaratmazdım⁷⁷⁴" anlamındadır.

Risâle'de mescit inşa etmenin faziletlerinin anlatıldığı kısımda yer alan "*Men bena mesciden velev kemaĥĥaşin ħaĥâtin bena Allahu lehu beytan fî'l-cenneti*⁷⁷⁵" hadisi, "Kim kaya kuşunun yuvası kadar bir mescit inşa ederse, Allah da ona cennette bir ev yapar⁷⁷⁶" manasındadır.

Risâle'nin birinci bölümünde mescit yapmanın faziletleri anlatılırken "*Muhuru'l-ĥûri'l-ġni kensu'l-mesâcidi ve 'imâdetuhâ*⁷⁷⁷" hadisine yer verilmiştir. Bu hadis, "Hûrilerin mihri, mescitleri süpürmek ve onları donatmaktır⁷⁷⁸" anlamındadır.

⁷⁷² *Risâle*'de, zikredilen hadis-i şeriflerin bazılarının kaynağının belirtilmemesi veya verilen kaynağa günümüzde ulaşamaması gibi sebeplerle anlam yönünden en yakın olan hadislerin farklı kaynaklardaki biçimlerinden yararlanılmıştır. Bazı ifadelerin hadis olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bizim amacımız, hadisleri ilahiyatçı nazarıyla incelemek değil, hadis olarak belirtilen sözleri ortaya çıkarmaktır. Bu yüzden, çalışmada hadis kitaplarında yer alan rivayetler bu başlıkta incelenmiştir. İlgili hadislerin kaynağına, "el-Mektebetü's-Şâmile" adlı programdan ulaşılmıştır. "<http://www.shamela.ws/>"; (Erişim tarihi: 02.02.2019).

⁷⁷³ RM/3a, s. 6.

⁷⁷⁴ Hadisin anlam yönünden benzeri için bkz. Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 11: 431 (32025).

⁷⁷⁵ RM/17a, s. 24.

⁷⁷⁶ İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân*, 4: 490 (1610-1611); Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, 2: 246 (1105).

⁷⁷⁷ RM/17a, s. 25.

⁷⁷⁸ Rivayetin anlam yönünden benzeri için bkz. es-Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, 2: 400 (6432).

Risâle'nin birinci faslında, Vişne Mehmed Efendi, mimarlığın Allah katında makbul bir sanat olduğunu bazı hadislerle açıklamıştır. Bu hadislerden biri, “*Men mâte (yeşhedu en lâ ilâhe illallâh ve enne Muḥammeden resûlullâh mûķinen) men ḥutime lehu bilâ ilâhe illallâh vecebet lehu el-cennetu*”⁷⁷⁹ şeklindedir. Bu hadis, “Her kim Allah’tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) onun resulü olduğuna kalben kesin bir şekilde şehadet ettiği hâlde ölürse cennet ona vacip olur”⁷⁸⁰ mealindedir.

Risâle'nin birinci faslında, dördüncü hadisle aynı yerde zikredilen “*Men mâte yeşhedü en lâ ilâhe illallâh ve enne Muḥammeden resûlullâh mûķinen deḥale el-cennete*”⁷⁸¹ hadisinin anlamı “Kim kalbiyle inanıp “Allah’tan başka İlâh yoktur ve Muhammed onun elçisidir” diyerek şehadet edip ölürse cennete girer”⁷⁸² şeklindedir.

Eserin beşinci bölümünde, Kâbe’nin onarımı hususunda ne tür değişiklikler yapıldığı açıklanmış, ardından yeryüzünde yapılan ilk mescidin Kâbe olduğu şu hadisle dile getirilmiştir:

*“Ve Peygamber şallâhü te’âlâ ‘aleyhi ve sellem Ḥazretleri’ne su’âl etmişler: “Yâ Resûlallâh, halk için eñ evvel ḳanķı mescid vaż olunmuştur” dediklerinde buyurmuşlar ki: “el-Mescidü’l-Ḥarâm şümme Beytü’l-Maḳdis” ba’dehu yine su’âl etmişler: “Ḳaç yıl tefâvüt vardır mâbeynlerinde?” “kırķ yıl” deyü buyurmuşlardır. Ya’nı Beytü’l-Maḳdis Kâ’be-i Mükerrema’dan kırķ yıl şoñra yapılmıştır”*⁷⁸³.

Risâle'de, hadisin söz konusu edildiği metin parçası ve ilgili kısım, günümüz Türkçesine şu şekilde aktarılabilir: “Ve Peygamber’e (s.a.v.) sormuşlar: “Yâ Resulallah (s.a.v.), halk için ilk önce hangi mescit yapılmıştır?” Buyurmuşlar ki: “El-Mescidü’l-Harâm sonra Beytü’l-Makdis”. Sonra yine sormuşlar: “Aralarında kaç yıl vardır?” “Kırk yıl” diye buyurmuşlardır. Yani Beytü’l-Makdis, Kâbe-i Mükerrema’dan kırk yıl sonra yapılmıştır”⁷⁸⁴.

Cafer Efendi, *Risâle*'nin beşinci bölümünde, Kâbe’nin kible oluşunu açıkladıktan sonra, ona bakmanın ibadet hükmünde olduğunu *Kitâb-ı Nisab’ül-*

⁷⁷⁹ RM/17a, s. 25.

⁷⁸⁰ en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 9: 410 (10890).

⁷⁸¹ RM/17a, s. 25.

⁷⁸² en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 9: 410, (10890).

⁷⁸³ RM/35a, s. 50.

⁷⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35: 373 (21468). Bu hadis, *el-Keşşâf*’ta ve *Celâleyn Tefsîri*’nde Al-i İmrân Suresi’nin 96. ayeti açıklanırken de zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 1, s. 1006; es-Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 185.

Ahbar'dan aktardığı “*en-naẓaru ilā beytillāhi el-ḥarāmi ‘ibādetun*⁷⁸⁵” hadisi ile açıklamıştır. Bu hadis, “Allahın evine bakmak (onu izlemek) ibadettir⁷⁸⁶” anlamındadır.

Risāle'nin beşinci faslında, Kâbe'nin maşuklar zümresinden olduğu, “*Eḥabbu'l-biḳā'i ilallāhi el-mesācidu ve eḫḍalu mevzi'in minha el-ḳibletu*⁷⁸⁷” hadisi ile açıklanmıştır. Bu hadis, “Allah katında yerlerin en sevimlisi mescitlerdir. Mescidin en faziletli yeri ise kible kısmıdır⁷⁸⁸” mealindedir.

Cafer Efendi, *Risāle*'nin beşinci bölümünde, Medine-i Münevvere'nin kutsal topraklarının harem oluşunu açıklarken Hz. Ali'den rivayet edilen ve *Mesābih-i Şerif*'te yer alan şu hadise yer vermiştir:

*“Ḳāle'n-nebj 'aleyhi's-selām el-Medīnetu ḥarāmum mā beyne 'Ayrin ilā Şevrin femēn eḫḍaşe fihā ḥadeşen ev ēva muḫdişen fe 'aleyhi la'netullāhi vel-melā'iketi vennāsi ecma'in, lā yukbelu şarfun ve lā 'adlün ve zimmetu'l-muslimine vaḥ(i)detun yes'a biḥā ednāhum femēn eḫfera muslimen fe 'aleyhi la'netullāhi vel-melā'iketi vennāsi ecma'in*⁷⁸⁹”.

Bu hadis, “Nebî aleyhisselam şöyle buyurdu: Medine Ayr Dağı ile Sevr Dağı arasında kalan sınır içerisinde haramdır. Kim orada bir bid'atte bulunur veya bid'atçıyı himaye ederse, Allah, melekler ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah onun farz ve nafile hiçbir hayrını kabul etmesin. Müslümanların garantisi birdir, en düşükleri de bu garantiye sahiptir. Kim bir müslümana garantisinde ihanet ederse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun⁷⁹⁰” anlamındadır.

Cafer Efendi, eserin beşinci faslında, Medine'de yapılması yasaklanan şeyleri açıklarken Sa'd'den rivayet edilen ve *Mesābih-i Şerif*'te zikredilen şu hadise yer vermiştir:

“Ḳale resūlullāh şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem inni uḫarrimu mā beyne lā betey el-Medīneti en yukṭa'a gīzā humā ev yukṭale şayduhā lā yede'uhā eḫadun rağbeten

⁷⁸⁵ RM/36a, s. 51.

⁷⁸⁶ Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 12: 197 (34647).

⁷⁸⁷ RM/37a-37b, s. 53.

⁷⁸⁸ Rivayetin anlam yönünden benzeri için bkz. el-Bezzâr, *el-Müsned*, 8: 352 (3430).

⁷⁸⁹ RM/42b-43a, s. 60-61.

⁷⁹⁰ Buhârî, *el-Camiu's-Sahîh*, Ebvâbu'l-cizye, 17.

‘anhā illā ebdele Allāhu Te‘ālā fihā men hüve hayrun minhu ve lā yeşbutu ehadun ‘alā li evā’iha ve cuhdihā illā küntü lehu şefi‘an ev şehiden yevme’l-kıyameti⁷⁹¹”.

Hadisin anlamı, “Ben, Medine’nin iki kara taşılığı arasında ağaçlarının kesilmesini, av hayvanlarının öldürülmesini yasaklıyorum. Ve şöyle devam etti: Medine (orada yaşayanlar için) kendileri için en hayırlı vatandır (eğer bilselerdi). Medine’den hoşlanmadan onu terk eden bir kimse olursa, Allah Medine’ye ondan daha hayırlı olan birini getirir. Medine hayatının zorluklarına karşı sebat eden kimse için ben kıyamet gününde bir şefaatchi veya şahidim⁷⁹²” şeklindedir.

Risāle’nin beşinci faslında, Hz. Muhammed’in bir meyve üzerine okuduğu duaya yer verilmiştir. *Mesâbîh-i Şerîf*’te Ebû Hureyre’nin rivayet ettiği bildirilen ve “Allahım, bize Medinemizi, meyvelerimizi, müddümüzü, sa’mızı mübarek kıl. Allahım, İbrahim senin kulun ve peygamberindir. Ben de senin kulun ve peygamberinim. O sana Mekke için dua etti. Ben de Medine için, onun Mekke hakkında yaptığı duayı aynen yapıyorum⁷⁹³” anlamına gelen hadis şu şekildedir:

“Allāhümme bârik lenā fî şemerine ve barik lenā fî şā’inā ve barik lenā fî müddine. Allahümme inne İbrāhime ‘abdüke ve haliluke ve nebiyyuke ve inni ‘abduke ve nebiyyuke ve innehu de‘āke li Mekkete ve ene ed‘üke lil’Medineti li mişli mā de‘ake li Mekkete⁷⁹⁴”.

Risāle’nin beşinci faslında, *Mesâbîh-i Şerîf*’ten alınan ve İbn-i Said’den rivayet edilen bir başka hadise yer verilmiştir. Mekke’nin haram kılınan yerleriyle alakalı olan bu hadis, “İnne İbrāhime harrame Mekkete fece‘alehe haramen ve inni harramtü el-Medînete haramen mā beyne me’zimeyhā en yuhrāku fihā demun ve lā yuḥmele fihā silāḥun li kıtālin ve lā yuḥbaṭu fihā şeceretun illā li‘alafin⁷⁹⁵” şeklindedir. Hadis, “İbrahim, Mekke’yi haram kıldı, ben de Medine’yi haram kıldım; şu iki dağ arası haramdır. Orda kan dökülmez, silah taşınmaz, hayvan yemi dışında ağaç (ot) kesilip koparılmaz⁷⁹⁶” anlamına gelmektedir.

⁷⁹¹ RM/43b, s. 61-62.

⁷⁹² Müslim, *Sahih-i Müslim*, Kitâbu’l-Hacc, 1363.

⁷⁹³ Müslim, *Sahih-i Müslim*, Kitâbu’l-Hac, 1373.

⁷⁹⁴ RM/44a, s. 62.

⁷⁹⁵ RM/44a, s. 62-63.

⁷⁹⁶ Müslim, *Sahih-i Müslim*, Kitâbu’l-Hac, 1374.

Cafer Efendi, *Risâle*'nin beşinci faslında, Hz. Muhammed'in (s.a.v.), Medine'nin harem kısımlarında avlanmayı yasakladığını *Mesâbîh-i Şerîf*'te geçen ve Ebî Vakkâs'tan rivayet edilen "*Men eḥāze eḥāden yeşidu fî hâ felyeslubhu*⁷⁹⁷" hadisiyle açıklamıştır. Bu hadis, "Kimin bu sınırlar içinde avlandığını görürseniz onun elbisesini soyup alın"⁷⁹⁸ mealindedir.

Cafer Efendi'nin *Mesâbîh-i Şerîf*'ten aldığı bir başka hadis, Medine'ye verilen isimler hakkındadır. *Risâle*'nin beşinci faslında, "*Umirtu bi kıyâtin te'kulu el-ḡurâ yeḡlûne Yeşrib ve hiye el-Medînetu tenfî ennâse kemâ tenfî el-kıru ḡabeşe'l-ḡadîdi. Ve ḡâle innellâhe te'âlâ semme el-Medînete Tâbeten*⁷⁹⁹" diye zikredilen hadisin anlamı "Ben şehirleri (köyleri) yiyen bir şehre hicretle emrolundum. Oraya Yesrib diyorlar. Ancak burası Medine'dir. Medine, tıpkı körüğün demirin cürufunu ayırması gibi insanların kötüsünü de ayırır. Ve şöyle dedi: Allah Medine'yi Tâbe diye isimlendirmiştir"⁸⁰⁰ şeklindedir.

Risâle'nin beşinci faslında, Medine-i Münevvere ile ilgili bilgiler açıklanırken *Câmiu's-Sagîr*'de yer aldığı ve İbn-i Ömer'den rivayet edildiği belirtilen "*Men zâra ḡabri vecebet lehu şefâ'atı*⁸⁰¹" hadisine yer verilmiştir. Bu hadis, "Kim kabrimi ziyaret ederse şefaati ona vacip olur"⁸⁰² anlamındadır.

Eserin beşinci faslında, Medine-i Münevvere ile ilgili bilgiler verirken *Câmiu's-Sagîr*'de Hz. Enes tarafından rivayet edildiği belirtilen "*Men zâranı bi'l-Medîneti muḡtesiben küntü lehu şehîden ve şefî'an yevme'l-ḡiyâmeti*⁸⁰³" hadisinden istifade edilmiştir. Hadisin anlamı "Kim sevabına inanarak Medine'de beni ziyaret ederse kıyamet günü ona şahit ve şefaati olurum"⁸⁰⁴ şeklindedir.

⁷⁹⁷ RM/44b, s. 63.

⁷⁹⁸ el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ li'l-Beyhakî*, 10: 351 (10069).

⁷⁹⁹ RM/44b-45a, s. 63.

⁸⁰⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kitâbu'l-Fadâilü'l-Medine, 2.

⁸⁰¹ RM/45a, s. 64.

⁸⁰² Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 15: 651 (42583).

⁸⁰³ RM/45a, s. 64.

⁸⁰⁴ el-Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 6: 50 (3860).

Risâle'nin altıncı faslında verilen bilgilere göre, Mehmed Ağa, Cafer Efendi'den elindeki kitabı rastgele açıp manasını kendisine nakletmesini istemiştir. Cafer Efendi'nin naklettiği hadis şu şekildedir:

"Yu'ta biraculin yevme'l-kıyâmeti 'inde'l-mîzâni fe yuḥracu lehu tis'un ve tis'üne sicilen kullu sicillin medde'l-başari fîhâ ḥaṭâyâhu ve zunûbuhu fe yûḍa'u fî keffiti'l-mîzân şümme yuḥracu kırtâsun mişlu'l-unmeleti fîhâ şehâdete enlâ ilahe illallâh ve enne Muḥammeden 'abduhu ve resûluhu fe yûḍa'u fî keffetin uḥra fe yercaḥu 'alâ ḥaṭâyâhu"⁸⁰⁵

Hadis "Kıyamet günü bir kişi mizana getirilir. Onun 99 sicili (dosya-amel defteri) çıkarılır. Her sicil, sonunu gözün göremeyeceği kadar uzundur. Bu siciller, onun günah ve hataları ile doludur. Bu siciller mizanın bir kefesine konulur. Sonra parmak ucu kadar bir kâğıt parçası çıkarılır. Üzerinde "Allahtan başka ilah yoktur. Ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim" yazılıdır. Bu kâğıt da mizanın diğer kefesine konulur. Ve bu kâğıt parçası diğer sicillere ağır basar⁸⁰⁶" anlamındadır.

Risâle'nin on dördüncü faslında, "sur" terimi açıklanırken *Mesâbih-i Şerîf*'te geçen şu hadise yer verilmiştir:

"Ḥazret-i İsrâfîl 'aleyhi's-selâm kıyâmet gününde nefḥ edip evvelki nefḥini kimesne işitmeye, lâkin 'unukî (u) şafḥasına ya'nî omuzu tarafına kulaḥ tuta, andan soñra Ḥaḥ Te'âlâ celle celâlühû ve 'amme nevâlühû Ḥazretleri bir yavaşça yağmur irsâl ede. Pes imdi, ol yağmur ile ḥalkıñ cesedleri ya'nî gövdeleri bakla gibi bite. Andan soñra yine İsrâfîl 'aleyhi's-selâm ikinci def'ada nefḥ ede. Ya'nî şûr dedikleri boru ve boynuzu çala. Pes bu ikinci def'ada cümle âdem oğlanı ayaḥ üstüne turu-geleler. Andan soñra denile ki: Yâ eyyühe'n-nâsu irci'û ilâ Rabbiküm. Ya'nî, ey âdem oğlanı Rabbiñize geliñiz, size şûrî ve ḥesâb olup su'âl ve cevâb olsa gerekir"⁸⁰⁷

Hadisin günümüz Türkçesindeki karşılığı; "İsrafil (a.s.) kıyamet gününde (boruya) üfleyip ilk üfleyişini kimse duymayıp ancak omzu tarafına kulak tutar. Daha sonra Allah, yavaşça bir yağmur yağdırınca o yağmur ile halkın cesetleri yani gövdeleri bakla gibi (yerden) biter. Daha sonra İsrafil (a.s.), ikinci defa üfler yani "sur" dedikleri

⁸⁰⁵ RM/55b, s. 72.

⁸⁰⁶ Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 1: 65 (233).

⁸⁰⁷ RM/81a, s. 116.

boru ve boynuzu çalar. Bu sefer bütün insanlar ayaküstü kalkar. Daha sonra onlara şöyle denilir: “Ey insanlar Rabbinize geliniz, size soru ve hesap olmalıdır⁸⁰⁸” şeklindedir.

Risâle’nin on beşinci bölümünde, dua kısmının sonunda “rûh-ı pâk-ı nebî-ra salavât” başlığı ile şu hadise yer verilmiştir:

“Allâhümme şalli ‘alâ Muḥammedin ve ‘alâ âli Muḥammed. Kemâ şalleyte ‘alâ İbrâhîme ve ‘alâ âli İbrâhîm, ve bârik ‘alâ Muḥammedin ve ‘alâ âli Muḥammed. Kemâ bârekte ‘alâ İbrâhîme ve ‘alâ âli İbrâhîm. Ve erḥam Muḥammeden kemâ raḥimte ve tereḥḥamte ‘alâ İbrâhîme ve ‘alâ âli İbrahime. İnneke ḥamîdün mecîd⁸⁰⁹”.

Bu salavat, “Ey Allah’ım! İbrahim’e ve ailesine rahmet ettiğin gibi, Muhammed’e ve ailesine de rahmet eyle. İbrahim’e ve ailesine bereketler ihsan ettiğin gibi, Muhammed’e ve ailesine de bereketler ihsan eyle. İbrahim ve ailesini esirgediğin ve bağışladığın gibi Muhammed’i de esirge. Muhakkak Sen övülen ve şanı büyük (olan)sın⁸¹⁰” anlamındadır.

4.5.3. Tarihî Rivayetler

Risâle-i Mimâriyye’de Sultan III. Murad Han’ın, tarihî bir rivayete göre Kâbe’yi onarmak istediği belirtilmiştir. Seyyid Alizâde’nin şerhettiği *Şerh-i Şiratü’l-İslâm* adlı eserde zikredilen ve hadis kaynaklarında yer almadığı için bu başlık altında değerlendirilen rivayet şu şekildedir:

“Lâ be’sse bi tezyîni’l-mescidi ‘indenâ limâ ruviye enne Dâvude ennebiye ‘aleyhi’s-selâmu bena beyte’l-maḥdisi şümme etemmehu Süleyman ‘aleyhi’s-selâmu fezeyyenehu ḥatte naşabe el-kibrîṭ el-aḥmar ‘alâ ra’si’l-kubbeti ve kâne zalike e’azze ma yücedu fî zâlike’l-vaḳti ve kâne yuḍî’u min milin ve fil câmi’i’l-maḥbûbî ḥatte kâneti’l-ğazzelatu yeğzulne fî ḍav’ihâ billeyâli min meşireti isnâ aşrete mîlen⁸¹¹”.

Rivayetin anlamı, “Bizde şu rivayete binaen mescit süslemenin sakıncası yoktur; Davud, Beytü’l-Makdisi yapmıştır, sonra onu Süleyman (a.s.) tamamlamış ve süsleyerek kubbesinin tepesine kırmızı yakutu dikmiştir. Bu, o dönem bulunan şeylerin

⁸⁰⁸ Rivayetin anlam yönünden benzeri için bkz. İbnü’l-Melek, *Şerhu’l-Mesâbih*, 6: 17 (4274).

⁸⁰⁹ RM/86b, s. 123. *Risâle*’de, salavat olarak geçen bu rivayet, hadis kaynaklarında yer aldığı için bu başlık altında değerlendirilmiştir.

⁸¹⁰ el-Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ li’l-Beyhakî*, 3: 668 (2887).

⁸¹¹ RM/36b, s. 52.

en muhteşemiydi. Bir mil öteyi aydınlatırdı. Yün eğirenler onun ışığında geceleri on iki mil mesafede yünlerini eğirirlerdi⁸¹²” şeklindedir.

4.5.4. Dua ve Beddua

Cafer Efendi, eserin genellikle gazel ve kaside gibi nazım kısımlarında övdüğü kişilere dua etmiştir. Sekizinci kasidenin sonunda Sultan I. Ahmed Han’ın Hz. Hızır gibi uzun yaşamasını, yüce mevkilere ulaşmasını, düşmanının yok olmasını ve Râfızîler⁸¹³ şahının onun karşısızında aciz kalmasını dilediği dua şöyle başlamıştır:

*Mu‘ammer et anı Hızır-ı Nebî gibi yâ Rab
Ricâl-i gaybî o sulţâna eylegil sen yâr*

*‘Azâb ü kahr ile a‘dâsın eylegil maḫhûr
Vücûd verme anıñ düşmenine sen yâ Kahhâr*

*Müdüâm şâh-ı revâfız olup zebûnu anıñ
Suyûfî darbı ile nâliş eylesin küffâr⁸¹⁴*

Eserde, bazı dua ifadeleri bir yerin veya kişinin isminden hemen sonra söylenerek o yerin veya kişinin iyi temennilerle anıldığına işaret etmektedir. Mesela Şeyh Seyyid İbrahim Hazretleri’nden bahsedilirken *“himmetleri ḥâzır olsun⁸¹⁵”* ifadesi iyi dilek sözü olarak ismin başına getirilir. Başka bir örnekte, Mehmed Ağa’nın ismi zikredilirken Allah’tan dünya ve ahiretini mamur etmesi temenni edilir: *“Fe-emmâ bizim Ağa Ḥazretleri Ḥaḫ Te‘âlâ celle celâlühû ve ‘amme nevâlühû Ḥazretleri dünyâ ve âḫiretlerini ma‘mûr eyleye⁸¹⁶”*.

Eserin son faslı da Klâsik Türk Edebiyatı’ndaki metin tertibine uygun olarak dua için ayrılmıştır. Bu kısımda, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) başlayarak gelmiş geçmiş bütün peygamberler, halifeler, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ashabı, Sultan I. Ahmed Han, eserde ismi zikredilen mimarlar, İslam memleketlerinde çalışıp hayır binaları yapan

⁸¹² Seyyid Alizâde, *a.g.e.*, s. 106-107.

⁸¹³ Sözlükte “terk etmek, bırakmak” anlamına gelen bu isim, Zeyd b. Ali’nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i halife kabul ettiği için onları terk eden İmâmîler, daha sonra da ilk üç halifenin imamlığını reddeden tüm Şiiler için kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Râfızîler”, *DİA*, İstanbul, 2007, c. 34, s. 396.

⁸¹⁴ *RM/60b*, s. 79.

⁸¹⁵ *RM/22b*, s. 33.

⁸¹⁶ *RM/25b*, s. 36.

kimseler ve bütün Muhammed ümmeti için Allah'tan af ve mağfiret temenni edilmiştir⁸¹⁷. Cafer Efendi, duaya şöyle başlamıştır:

“Evvelā bizi ve cümle benî âdemi ve benî âdemden gayrı on sekiz biñ ‘âlemi yokdan var eden ol Hüdâ-yı zü'l-minen celle celālühü ve ‘amme nevālühü Hazretleri’niñ birliğı için. Şāniyen Seyyidü'l-kevneyn Resûl-i Ekrem şallallāhü te‘ālā ‘aleyhi ve sellem Hazretleri’niñ rûh-ı pür-fütûhları için ve sâyir cemî‘-i enbiyâ-i aşfiyâ ve evliyâ-i etkîyâ’ ervâh-ı şerîfeleri için...”⁸¹⁸”.

Eserde yer alan beddua örneği, Mehmed Ağa'nın yaptığı Sultan Ahmed Camii'ne kusur bulanlar için söylenmiştir. Kasidede yer alan ve “kim gelip binanın içinde bir kusur ararsa onun gözüne binlerce çivi girsin” anlamındaki beddua şu şekilde dile getirilmiştir:

*Şu kim gelip o binâ içre bir bahâne arar
Gözüne girsin anıñ anda nice biñ mismâr⁸¹⁹*

4.6. KÂBE İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Bu bölüm, Kâbe'nin bina edilişi, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi ve Kâbe ile ilgili mucizeler başlıklarından oluşmaktadır.

4.6.1. Kâbe'nin Bina Edilişi

Risâle-i Mimâriyye'de Kâbe'nin bina edilişi hakkında çeşitli rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetlerden biri, Kâbe'yi Hz. Âdem'in oğlu Hz. Şit'in bina ettiğine dairdir: *“Beytü'l-Ma'mûr ki cennetden çıkıp hâlâ Kâ'be-i Mükerreme olan yerde karar kılmış idi. Yine ol cennete gitdikden sonra Şîş Nebî ‘aleyhi's-selâm ol Beyt-i Ma'mûr'uñ ‘arşa-i muṭahharasında kıl ve ruḥâm ile Kâ'be-i Mükerreme'yi bünyâd buyurdular⁸²⁰”.* Bu rivayete göre, Beytü'l-Ma'mûr cennetten çıkıp Kâbe'nin olduğu yere konmuştur. Sonra Allah tarafından cennete kaldırılınca Hz. Şit, onun arsasına Kâbe-i Mükerreme'yi inşa etmiştir.

⁸¹⁷ *Risâle*'de yer alan diğer dua ve beddua ifadeleri için bkz. RM/8a, s.13; 16b, s. 24; 17b, s. 26; 42b, s. 60; 40b, s. 57; 43a, s. 61; 44a, s. 62; 45b, s. 65; 51a, s. 66; 53a, s. 68; 83b-86b, s. 119-123.

⁸¹⁸ RM/84a, s. 120.

⁸¹⁹ RM/60a, s. 78.

⁸²⁰ RM/12b, s. 19.

Cafer Efendi, bazı tarihlerde Kâbe’yi ilk Hz. İbrahim’in bina ettiği bilgisinin yer aldığını söylemiş, ardından “tarihlerin makbüllerinden” dediği *Behcetü’t-Tevârih*’i referans edinerek Kâbe’yi ilk bina edenin Hz. Şit olduğu görüşünü desteklemiştir. Buna göre, Kâbe’yi ilk defa Hz. Şit inşa etmiş, Hz. İbrahim ise Nuh tufanından sonra binanın bozulan yerlerini yaparak onu yeniden inşa etmiştir:

“Fe-emmā muḳaddemā Şiṣ Nebī ‘aleyhi’s-selām bünyād vaż’ ettikleri tevârîhiñ maḳbüllerinden Behcetü’t-Tevârîḥ’de maştûrdur. Nihâyet-i mertebe-i Ḥalîlü’r-raḥmân ‘aleyhi’s-selām tûfandan şoñra bâḳı kalan bünyâdıñ naḳzı üzerine esâsını vaż’ edip anıñ üzerine binā buyurmuşlardır⁸²¹”.

Cafer Efendi, yukarıdaki bilgilerden hareketle eserdeki bir şiirde, Kâbe’yi bina edenleri “mimarların piri” olarak zikretmiş ve bu kimselerin Hz. Âdem, Hz. Şit ve Hz. İbrahim olduğunu söylemiştir:

*Pîriñi bilmek dilerseñ bu dürür saña ṭarîḳ
Diyetin kim pîrimizdir bâni-i Beyt-i ‘Atîḳ*

*Ḳavliñ İbrâḥîm ü Şiṣ ü Âdem’e şâmil olur
Cümleye ammā selām et şoñra ey merd-i şâdiḳ⁸²²*

Eserin beşinci faslında Kâbe’nin inşa edilişi konusundaki rivayetlere devam eden Cafer Efendi, *Celâleyn Tefsiri* ve *Tefsîr-i Keşşâf*’ta yer alan şu bilgileri aktarmıştır:

“Celâleyn Tefsiri’nde Ḥazret-i Âdem ḥalḳ olunmazdan muḳaddem daḥi Kā’be-i Mûkerreme’yi melâ’ike binā eylemişdir, deyü yazılmıştır ve Tefsîr-i Keşşâf’da Ḥak Te’âlâ Ḥazretleri yerleri ve gökleri ḥalḳ etmezden iki biñ yıl muḳaddem Kā’be-i Mûkerreme’yi şu üzerinde şuyun beyaz ḳaymağından ḥalḳ etmiştir, andan şoñra arzı anıñ altına döşemiştir, deyü yazılmıştır ve bir daḥi Ḥazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selām dünyâda eñ evvel yaptığı ev Kā’be-i Mûkerreme’dir, demişler ve bir daḥi melâ’ike-i mûkerreme Ḥazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selām’a cennetten çıktığı zamanda bu maḳâmı ziyâret ile iki biñ yıldır biz bunu ziyâret ideriz, deyip Ḥazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selām andan şoñra daḥi ziyâret eylerdi, demişler ve bir daḥi melâ’ike-i mûkerreme ve Ḥazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selām ziyâret ettikleri ev ol zürâḥ idi. Zürâḥ dedikleri Beyt-i Ma’mûr’dur⁸²³”.

Tefsirdeki bilgilere göre, Kâbe-i Mûkerreme, insanlar yaratılmadan önce melekler tarafından inşa edilmiştir. Bir diğer rivayet, Allah’ın yerleri ve gökleri yaratmadan iki bin yıl önce Kâbe’yi su üstünde suyun beyaz kaymağından yarattığı

⁸²¹ RM/13a, s. 19.

⁸²² RM/13a, s. 20.

⁸²³ RM/32a, s. 46.

şeklindedir⁸²⁴. Cafer Efendi, *Tefsîr-i Keşşâf*’taki bilgilere göre, Kâbe’yi ilk inşa edenin Hz. Âdem olduğunu, meleklerin Hz. Âdem cennetten çıkıncaya kadar, Hz. Âdem’in de cennetten çıktıktan sonra Kâbe’yi, Beyt-i Ma’mur’u (Zurah) ziyaret ettiğini ve Nuh tufanında göğün dördüncü katına kaldırılan Beyt-i Ma’mur’un melekler tarafından tavaf edildiğini nakletmiştir⁸²⁵.

Kâbe’nin bina edilişiyile ilgili rivayetlerin sonuncusu, cennet yakutu olan Beyt-i Şerif’in Nuh Tufanı’ndan sonra Hz. İbrahim tarafından temelini kaldırılmasıdır. Eserdeki bilgilere göre, Hz. Âdem’in tavafının kabul olması üzerine melekler iki bin yıldır orayı tavaf ettiğini söylemiş, Hz. Âdem de kırk defa Hint’ten Mekke’ye yürüyerek Kâbe’yi haccetmiştir. Nuh Tufanı’nda göğün dördüncü katına kaldırıldığı söylenen Beyt-i Ma’mur’un tufandan sonra Hz. İbrahim tarafından Cebrail (a.s.) vasıtasıyla ve bir bulutun gölgesiyle tarif edilen yere bina edildiği nakledilmiştir. Buna göre, Hz. İbrahim Kâbe’yi bina etmiş, Hz. İsmail de taşlarını yerleştirmiştir⁸²⁶. Eserde verilen bilgilerin devamında Kâbe’de bulunan Hacerü’l-Esved’le ilgili iki rivayet yer almaktadır. Bunlardan biri, Hacerü’l-Esved’in Cebrail (a.s.) tarafından gökten getirildiği, diğeri Ebu’l-Kubeys Dağı’ndan çıktığı şeklindedir. Rivayete göre, önceleri cennetten çıkan ve beyaz yakut olan bu taş, Nuh Tufanı’nda Kubeys Dağı’na gizlenmiş, Cahiliye Dönemi’nde hayız hâlindeki kadınların ona yapışması sonucu kararmıştır⁸²⁷.

4.6.2. Kiblenin Kâbe’ye Çevrilmesi

Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Medine’ye hicretinden önce namazı Kudüs’e (Mescid-i Akse) yönelerek kıldığı, kiblenin Kâbe’ye çevrilmesi için Allah’ın emrini beklediği ve sonunda da Hicret’ten 16 veya 17 ay sonra gelen vahiyle kiblenin Kâbe olduğu hadisedir⁸²⁸. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, Hz. Muhammed (s.a.v.), Bedir Gazası’ndan iki ay önce Recep ayında Benî Selime Mescidi’nde öğle namazının iki rekâtını Beytül-Makdis’e doğru kılarken şu ayetler nazil olmuştur:

⁸²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 185.

⁸²⁵ el-Bakara, 2/127; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 1, s. 510.

⁸²⁶ *RM/34a-34b*, s. 49.

⁸²⁷ *RM/34b*, s. 49; el-Bakara, 2/127; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 1, s. 510.

⁸²⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatin Gökmen, “Kible”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, c. 6, s. 666.

“Kad nerā teḳallube vechike fis semā’i fe le nuvellyenneke kıbleten terdāha, fe velli vecheke şaṭral mescidil ḥarām (ḥarāmi), ve ḥayşu mā küntüm fe vellü vüçüheküm şaṭrah⁸²⁹. Ma’nā-yı şerīfi budur ki: Allāhü Te’ālā a’lem ve Resūlühu taḥḳıḳ “Ben görürün(m) Yā Muḥammed seniñ yüzüñüñ göḡe tevcihini, pes imdi biz elbette saña kıbleñi taḥvıl ederiz, ya’nı döndürürüz. Kā’be-i Mükەرreme’ye ki sen andan rāzı olursun. Pes imdi döndür yüzüñü Kā’be-i Mükەرreme ṭarafına ve her ḳande olursañız yüzüñüzü andan yaña döndürüñüz⁸³⁰”.

Bunun üzerine, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabı, namazın son iki rekâtını Kâbe-yi Mükەرreme’ye doğru kılmışlardır. Kible, Beytü’l-Makdis’te deḡiştıḡı için oraya Mescidü’l-Kıbleteyn ismi verilmiş ve bu durum eserde şöyle anlatılmıştır:

“Hicret’den on altı ay soñra ve Bedir Ġazāsından iki ay muḳaddem mäh-ı recebde Benı Selime mescidinde ba’de’z-zevāl öyle farzınıñ iki rek’atını Beytü’l-Maḳdis’e ṭoḡru kılmış iken, Kā’be-i Mükەرreme’ye istiḳbāl edip erler ḥātūnlar olduḡu yere geṇip şaf bağlayıp ḥātūnlar daḡı erler olduḡu yere geṇip şaf bağlayıp farzıñ dört rek’atınıñ soñ iki rek’atını daḡı Kā’be-i Mükەرreme’ye ṭoḡru kılip farzı tekmiş ettiler. Ve kıble-i şerīfe ol mescid-i laṭıfde taḥvıl olunmaḡın aña Mescidü’l-Kıbleteyn deyü tesmiye eylediler⁸³¹”.

4.6.3. Kâbe ile İlgili Mucizeler

Risāle-i Mimâriyye’de Kâbe’nin mübarekliğine dair birçok işaret bulunduḡu söylenmiştir. Bunlardan biri, Kâbe’nin Allah tarafından korunduḡunu gösteren Bekke’nin (Mekke) “zahmet” anlamının dışında “kakmak, yarmak ya da sımak” manasında olduḡu ile alakalıdır. Eserde, “Ya’nı ḳakmak ve yarmak ve sımak, cebābireniñ boyunlarını yardıḡı için. Ya’nı ḳaşd etmedi, bir cebbār Kā’be-i Mükەرreme’ye İllallāhü sübhānehü ve te’ālā boynuna ḳaḳdı ve anı şıdı⁸³²” şeklinde geṇen bilgilere göre, bir düşman Kâbe’ye saldırmak istediḡinde Allah, onun boynunu yarmıştır.

Eserde anlatıldıḡına göre, Kâbe-i Mükەرreme’ye doḡru uçan kuşların oraya yaklaşınca hemen yönünü deḡiştirmesi, yırtıcı hayvanların avlanmaması ve ona saldıran düşmanların helak olmaları Kâbe’nin mübarekliğinin göstergesidir. Cafer Efendi, bu

⁸²⁹ “(Resulüm! Kıblenin Kâbe’ye çevrilmesi hususunda vahyin gelmesi için) yüzünü göḡe çevirip durduḡunu görüyoruz. Şimdi seni elbette hoşlanacaḡın bir kıbleye çeviriyoruz. Artık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram (Kâbe) tarafına çevir. (Ey Müminler) nerede olursanız olun (namazda) yüzlerinizi o yöne çevirin”; el-Bakara, 2/144; Feyizli, a.g.e., s. 21.

⁸³⁰ RM/35a-35b, s. 50.

⁸³¹ RM/35b, s. 50.

⁸³² RM/32a, s. 46.

mucizeleri tarihte Fil Hadisesi⁸³³ olarak bilinen olaya işaret ederek şu şekilde anlatmıştır:

“Meşelâ, kuşlar karşıdan Kâ’be-i Mükerrreme’ye doğru uçup gelir iken hemen üzerine yakın olacağı zamânda bir tarafa şapmak gibi ve Harem-i Şerîf’inde yırtıcı canavarlar şayda yapışmamak gibi ve aña yaramazlık kaşd eden cebbârların helâk olmaları gibi. aşhâb-ı fil aña yaramazlık kaşd ettikleri için helâk oldular⁸³⁴”.

Risâle’de Kâbe ile ilgili diğer mucizeler; *“...ya’nî Hazret-i İbrahim Hâlılürrahmân ‘aleyhi’s-selâm’ın iki mübârek ayağı topuğa değin bir pek taşâ battığınıñ anda eşeri vardır ve ol Beyt-i Şerîf bir mübârek yerdir. Her kim oraya girerse emn üzre olur...⁸³⁵”* şeklinde sıralanmıştır. Kâbe’deki Makam-ı İbrahim’de, üzerinde Hz. İbrahim’in ayak izi bulunan taş, Kâbe mucizeleri arasında zikredilmiştir. Kâbe’nin mübarekliğini ve oraya girenin emniyette olduğunu *“ve men deḥalehu kâne âminen⁸³⁶”* ayetiyle açıklayan Cafer Efendi, katil bile olsa Kâbe’ye giren kimseye saldırılmayacağını belirterek Allah’ın, Kureyş kabilesini oranın hürmetine aç susuz bırakmadığını nakletmiştir:

“...şol kimse ki ol Beyt-i Şerîfe gire emân şâhibi olur. Katl ile ve zulm ile ve gayrı ile kanlı daḥi olursa aña ta’arruz olunmaz. Ol Beyt-i Şerîf hürmetine şehrinde olan Kureyş kabilesini daḥi Haḳ Te’âlâ Hazretleri it’âm edip aç şusuz kımayıp kış Yemen’e ve yaz Şâm-ı şerîfe varan kârbânlarını daḥi havfdan emin eyledi⁸³⁷”.

4.7. TOPLUMSAL YAŞAYIŞLA İLGİLİ UNSURLAR

Risâle’de yer alan meslekî terimler; millet, kabile ve topluluk adları; ilim adları bu bölümde ele alınmıştır.

4.7.1. Risâle’de Yer Alan Meslekî Terimler

Risâle’de belirtildiğine göre, Mehmed Ağa, hayatı boyunca çeşitli görevlerde yer almıştır. Devşirme acemi oğlanı olarak geldiği sarayda önce musikiye meyledip

⁸³³ Yemen’in idaresini ele geçiren Ebrehe’nin San’a’da yaptırdığı tapınak Arapların tepkisine yol açınca Kinâne kabilesinden bir şahıs tapınağa pislemiş, buna kızan Ebrehe de Kâbe’yi tahrip etmek için önünde filler bulunan orduyla Mekke üzerine yürümüştür. Ebrehe, ordusuna hücum emri vermesine rağmen ordunun önünde bulunan fil, yerinden kımıldamamıştır. Bu ordu, Kur’ân-ı Kerim’de (Fil, 105/1-5) belirtildiği gibi eabil kuşları tarafından yok edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Baş, *İslâm Tarihi*, 4. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004, s. 50-51.

⁸³⁴ RM/32b, s. 47.

⁸³⁵ RM/33a, s. 47.

⁸³⁶ “Kim oraya girerse emniyette olur”; el-Âl-i İmrân, 3/97; Feyizli, a.g.e., s. 61.

⁸³⁷ RM/33a, s. 47.

hocalardan ders almış, sonra bu sanattan vazgeçerek H.977/M.1569-1570'te sedefkârlık ve mimarlığa yönelmiş, bu iki sanatı Mimar Sinan'ın yanında öğrenmiştir. Sultan III. Murad Han zamanında dergâh-ı âli kapıcılığına getirilmiş, daha sonra dört İstanbul kadısına muhızırbaşı olmuştur. Diyarbakır'a müsellim olarak giden Mehmed Ağa, bahçe bekçiliği, nâhiye hâkimliği, su nâzırlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Sonunda Dalgıç Ahmed Ağa'nın yerine Hassa Mimarbaşı olarak getirilmiş; birçok cami, medrese, hamam, köşk, köprü, türbe gibi önemli sanat eserleri inşa etmiştir⁸³⁸. Eserde, Mehmed Ağa'nın önce musiki, sonra hendese ilmine heves etmesi sebebiyle bu ilimlerle alakalı meslekî terimler ön plandadır. Bununla birlikte, Osmanlı sarayındaki resmî, askerî ve ilmî alanda görev yapan kişilerin meslekleri de zikredilmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları birlikte verilen bazı meslekler bir arada gösterilmiştir. *Risâle*'deki meslekî terimlerin metin içindeki kullanımına dair örnekler, aşağıda sıralanmıştır.

Acemi oğlanı: Kapıkulu ordusuna nefer yetiştirilmek üzere genellikle devşirme yoluyla alınan çocuklara verilen isimdir⁸³⁹. *Risâle*'de, “...*toğuz yüz yetmiş senesinde (970) Rumeli'nden İstanbul'a devşirme 'acemi oğlanı*⁸⁴⁰ *gelip beş yıl miqdârı 'ulûfesiz durup...*⁸⁴¹” şeklinde verilen bilgilere göre, Mehmed Ağa, H.970/M.1563'te devşirme yoluyla İstanbul'a gelip acemi oğlanı olmuş ve beş yıl ücret almadan hizmet etmiştir.

Atlı sekban: Osmanlı'da sınır boylarında görev yapan asker sınıfıdır⁸⁴². *Risâle*'de bu terim, Mimar Sinan'a dair bilgilerin verildiği kısımda, “...*toğuz yüz yirmi toğuz senesinde Rodos Kal'ası fethinde atlı sekban olup...*⁸⁴³” şeklinde söz konusu edilmiştir. Buna göre, Mimar Sinan, H.929/M.1523'te Rodos Kalesi fethinde atlı sekban olmuştur.

Avvâd (Uvvâd), “berbutzen”, “kopuz çalıcı”: “Ud çalan kimse, kopuz çalıcı⁸⁴⁴” anlamlarına gelen bu terim, *Risâle*'de “*Avvâd Arabîdir, Fârisîde berbutzen,*

⁸³⁸ RM/21a-25a, s. 31-36.

⁸³⁹ Ünal, “Acemi Oğlanı”, *a.g.e.*, s. 7.

⁸⁴⁰ “Acemi oğlanı” teriminin geçtiği diğer yerler için bkz. RM/5b, s. 9; 7a, s. 12; 8a, s. 13; 11a, s. 17; 19a, s. 28; 19b, s. 28; 21b, s. 31; 54a, s. 70.

⁸⁴¹ RM/7b, s. 12.

⁸⁴² Baykal, *a.g.md.*, s. 130.

⁸⁴³ RM/85a, s. 121.

⁸⁴⁴ RM/81b, s. 116; Öztuna, “Ûdi”, *a.g.e.*, s. 538.

*Türkîde kopuz çalıcı demektir*⁸⁴⁵” şeklinde geçmektedir. Bu bilgilere göre, Arapçada “avvâd” olarak bilinen sözcüğün karşılığı Farsçada “berbutzen”, Türkçede “kopuz çalıcı”dır.

Bâb-ı sa‘âdet ağası: Bâbüssa’âde Ağası olarak bilinen ve sarayın kapılarını açıp kapatmakla görevli olan kişiler için kullanılan bu terim⁸⁴⁶, *Risâle*’de, “...zer-nişân bir muşanna‘ keman-dân işleyip bu kez **bâb-ı sa‘âdet ağası** yedi ile Hazret-i Hüdâvendigâra verip...⁸⁴⁷” şeklinde söz konusu edilmiştir. Buna göre, Mehmed Ağa’nın yaptığı kemandan, padişah kapısındaki görevli tarafından Sultan III. Murad’a sunulmuştur.

Bahçe bekçisi: Kaynaklarda bulunamayan bu terim, Mehmed Ağa’nın bahçe bekçiliği yapıp daha sonra saraya alınması bilgisinden hareketle, “bahçe kapısında bekleyen görevli” şeklinde anlamlandırılabilir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın İstanbul’a geldiğinde bir yıl kadar Sultan Süleyman Han’ın türbesinde bahçe bekçiliği yaptığını belirtmiştir: “...bir yıl miqdârı merhûm mûmâileyhiñ türbe-i şerîfesinde **bağçe bekçisi** olup ve yetmiş altı senesi evâhîrinde hâşşa bağçeye dahil olup...⁸⁴⁸”.

Bahçe halifesi: Kaynaklarda bulunamayan bu terim, “Hasbahçe’de görevli kişilerin başında bulunanlara verilen isim” şeklinde anlamlandırılabilir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın sedefkârlık ve mimarlığa yönelince yirmi yıl kadar Sinan Ağa ve Üstad Mehemmed’den ders aldığını belirtmiştir. Eserdeki bilgilere göre, Mimar Sinan vefat edince Üstad Mehemmed bahçe halifesi olmuştur: “...Sinan Ağa vefât edince **bağçe halifesi** olan Üstâd Mehemmed ile merhûm-ı mezbûr Sinan Ağa’ya kâmil yirmi yıl varıp gelip...⁸⁴⁹”.

Bazargân: Halk arasında Hristiyan tüccarlar için kullanılan bu tabir, “ticaretle, sarraflıkla meşgul kâsip, ehl-i ticaret”⁸⁵⁰ anlamına gelmektedir. *Risâle*’nin yedinci faslında, zirâ’ın “parmak” ve “boğum” ölçülerine göre hesaplanması ve o dönemde boğum yerine parmak teriminin kullanılması açıklanırken söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi’nin, “Ve bu zirâ kısmı dañi iki türlü olduğunun aşı budur ki, ‘âmme zirâ’ı **bâzargân**

⁸⁴⁵ RM/81b, s. 116. Eserde terimin zikredildiği diğer için bkz. RM/9a, s. 14.

⁸⁴⁶ Ünal, “Bâb-üs-sa‘âde Ağası”, a.g.e., s. 74.

⁸⁴⁷ RM/19b, s. 29.

⁸⁴⁸ RM/21b, s. 31. Eserde terimin zikredildiği diğer yer için bkz. RM/7b, s. 12.

⁸⁴⁹ RM/18b, s. 27.

⁸⁵⁰ Pakalın, “Bazirgân”, a.g.e., c. 1, s. 183.

hesâbı üzredir...⁸⁵¹” şeklinde verdiği bilgilere göre, zirâ‘ın iki türlü olmasının sebebi âmme zirâ‘ının tüccarların hesabına göre belirlenmesidir.

Beğlerbeği: “Osmanlı’da eyalet yönetimini elinde bulunduran memur⁸⁵²” şeklinde tanımlanan bu terim, *Risâle*’de, Şam beylerbeyi Hüsrev Paşa’nın Mehmed Ağa’yı müsellimlikle görevlendirdiği anlatılırken “*Hüsrev Paşa Şâm-ı şerîf beğlerbeğisi⁸⁵³ olmağla Ağa-yı müşârünileyh yine müsellim olup...⁸⁵⁴*” şeklinde söz konusu edilmiştir.

Bennâ/Hâcirî, “binâ-ger”, “yapuci”: “Bina yapan kimse, mimar, kalfa⁸⁵⁵” anlamlarına gelmektedir. Cafer Efendi, “bennâ ve hâcirî” terimlerinin Arapça olduğunu ve sözcüğün Farsçada “binâ-ger”, Türkçede “yapuci” olarak kullanıldığını ifade etmiştir: “*Bennâ ve hâcirî Arabîdir, Fârisîde binâ-ger, Türkîde yapuci (yapıcı) demektir⁸⁵⁶*”.

Cassâs, “gecpez/gecger”, “kireççi”: “Kireç yapan kişi, kireççi⁸⁵⁷” anlamlarındaki bu terim, *Risâle*’de meslekî terimlere yer verilen on üçüncü fasılda, Arapça olan “cassâs” teriminin Farsçada “gecpez ve gecger”, Türkçede “kireççi” anlamına geldiği açıklanmıştır: “*Caşşâş Arabîdir, Fârisîde gecpez ve gecger, Türkîde kireççi derler⁸⁵⁸*”.

Çavuş: “Osmanlı Devleti’nde padişahların fermanlarını ilgililere tebliğ eden memur⁸⁵⁹” anlamına gelen bu terim, *Risâle*’de, Mehmed Ağa’nın Kâbe ve Ravza için yaptığı eserlerin Davud Paşa Çiftliği’nde⁸⁶⁰ toplandığı anlatılırken zikredilmiştir. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, padişah, çavuşlar, yeniçeriler, askerler ve halkın gördüğü bu eserler Haremeyn-i Şerifeyn’e gönderilmiştir: “*...Şâhenşâh-ı âlempenâh ve*

⁸⁵¹ RM/61b, s. 80.

⁸⁵² Zekeriya Bülbül, “Beylerbeyi”, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2013, s. 89.

⁸⁵³ Eserde terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/2b, s. 32; 22a, s. 31.

⁸⁵⁴ RM/22b, s. 32.

⁸⁵⁵ Ayverdi, “Bennâ”, *a.g.e.*, c. 1, s. 331.

⁸⁵⁶ RM/15a, s. 22.

⁸⁵⁷ Mevlüt Sarı, “el-Cassâs”, *el-Mevârid/Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1984, s. 222.

⁸⁵⁸ RM/78a, s. 109.

⁸⁵⁹ Bülbül, “Çavuşlar”, *a.g.e.*, s. 25.

⁸⁶⁰ Davud Paşa Sahrası olarak da bilinen ve Osmanlı’nın tarihinde büyük bir şöhreti olan bu yer, İstanbul’un semtlerinden biridir. Adını II. Bâyezid’in sadrazamı Koca Davud Paşa’dan almıştır. Kaynaklarda bu yerin, seferlerde padişah veya sadrazam kumandası altında çıkan kapıkulu ocaklarının ilk karargâhı olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Davud Paşa”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, c. 3, s. 498.

çāvuşān ve yeñiçeriyān ve sipāh vesā'ir halkıñ manzūrları olduqdan şoñra hedāyā-yı mezbūreyi ve tuḥaf-ı mezkūreyi i'zāz ü ikrām birle ḥaremeyn-i şerīfeyne...⁸⁶¹".

Dellâl-Sahhâf dellâlî: Eskiden kitap satan kişiye sahhaf⁸⁶², ticarî sahada satıcı ile alıcı arasında uzlaşma sağlayan kişiye de dellâl⁸⁶³ denmiştir. Bu bilgilerden hareketle, sahhâf dellâlî, "kitap satıcılığı yapan ve bunu duyuran kişi" olarak anlamlandırılabilir. Bu terim, *Risâle*'de, Mehmed Ağa'nın hayır amaçlı bir Kur'ân-ı Kerim aldığı anlatılırken şöyle zikredilmiştir: "...kendi sa'âdetḥânelerinde fevḳānî selâmlıklarında bu dā'ileri anıñla ma'an oturup muşâḥabet eder iken nâgâh **şahḥâf dellâllarından bir dellâl çıkageldi...⁸⁶⁴**". Bu cümlede, Mehmed Ağa'nın Cafer Efendi ile oturup sohbet ettiği bir gün, kitap satıcılığı yapan bir kişinin yanlarına geldiği belirtilmiştir.

Dergâh-ı âlî bevvâblığı: Önemli bir mevki olup padişahın kapısında bulunan görevlilerin mesleğidir⁸⁶⁵. *Risâle*'de, "Sultân Murad Han Ḥazretleri'ne tilâvet iskemlesi vermekle aña **dergâh-ı 'âlî bevvâblığını** inâyet buyurup...⁸⁶⁶" şeklinde yer alan bilgilere göre, Mehmed Ağa, Sultan III. Murad Han'a rahle yaptıktan sonra bu göreve getirilmiştir.

Haccâr, "sengtıraş", "taş yonucu", "taşçı": *Risâle*'de yer alan bilgilere göre, Arapça "haccâr" teriminin karşılığı, Farsçada "sengtraş", Türkçede "taş yonucu-taşçı"dır: "**Haccâr**⁸⁶⁷ Arabîdir, Fârisîde **sengtıraş**, Türkîde **taş yonucu** ve **taşçı** derler⁸⁶⁸".

Eserde, Kâbe'nin inşa edilişi anlatılırken Hz. İbrahim ve Hz. Şit'in ismi, "taş ustalarının pırları" diye zikredilmiştir: "*İmdi **haccârların** pırları Ḥazret-i Şîs(t) Nebî ve Ḥazret-i İbrâhîm Nebî'dir⁸⁶⁹*".

⁸⁶¹ RM/40b, s. 57.

⁸⁶² Pakalın, "Sahhaf", *a.g.e.*, c. 3, s. 92.

⁸⁶³ Özön, "Dellâl", *a.g.e.*, s. 159.

⁸⁶⁴ RM/20b, s. 30.

⁸⁶⁵ Ünal, "Kapıcı", *a.g.e.*, s. 376.

⁸⁶⁶ RM/21b, s. 31.

⁸⁶⁷ Eserde terimin geçtiği diğer yerler için bkz. RM/5b, s. 9; 7a, s. 11; 7b, s. 12; 77a, s. 107; 78a, s. 109.

⁸⁶⁸ RM/15a, s. 22.

⁸⁶⁹ RM/13a, s. 20.

Haffâf: “Ayakkabıcı⁸⁷⁰” manasında gelen bu terim, eserde, Mehmed Ağa’nın işlerini pazardaki tüccarlara satmak istediğinde kırk, elli hatta yüz akçeden müşteri bulabileceği anlatılırken zikredilmiştir: “...işlerini pazara çıkarıp oturaçlılara veyâhut *haffâf* ve *şahhâflara* ‘arz ve bey’ etmek murâd eyleseler kırk elli altmış akçe ile eñ ziyâde yüz akçe ile müşteri olurlar⁸⁷¹”.

Halife: “Sözlük anlamı vekil olan ve devlet dairelerinde hâcegânın mahiyetinde çalışan kişi⁸⁷²” manasındaki bu terim, *Risâle*’de padişah tarafından Mehmed Ağa için kullanılmıştır. Buna göre, Mehmed Ağa’nın hediyesini gören padişah, “şimdi bu halife, benim kapıma yakın bir hizmet ile ödüllendirilmelidir” anlamına gelen şu sözleri dile getirmiştir: “...imdi ol *halife*⁸⁷³ benim kapımda yaraşır, südde-i sa’âdetimde bâb-ı sa’âdete karîb bir hizmet ile behremend ü behrever kılınmak lazımdır...⁸⁷⁴”.

Harrât, “hokka-ger/çarhî”, “çıkırıkçı”: “Çıkırık yapan ve satan kimse veya çıkırığa tutarak elindeki demir kalemle ağaca şekil veren usta⁸⁷⁵” anlamına gelmektedir. Cafer Efendi, Arapça “harrât” sözcüğünün Farsçada “hokka ger ve çarhî”, Türkçede ise “çıkırıkçı” anlamına geldiğini belirtmiştir: “*Harrât* ‘Arabîdir, Fârisîde *hokka ger* ve *çarhî*, Türkîde *çıkırıkçı* derler⁸⁷⁶”.

Haseki: “1. Yeniçeri ocağındaki bazı zümrelere verilen ad⁸⁷⁷. 2. Osmanlı Devleti’nde hükümdarın hizmetine tahsis edilmiş şahıs ve zümrelere verilen isim” olarak kullanılmaktadır⁸⁷⁸. *Risâle*’de, “...nice seferlerde vâkı’ olan yararlıkları muķâbelesinde pāyesince zenberekçibaşı, ba’dehū *haseki* olup...⁸⁷⁹” şeklinde yer alan bilgilere göre, Mimar Sinan’ın savaşlarda gösterdiği başarılar sonucunda zemberekçibaşı ve haseki olduğu belirtilmiştir.

⁸⁷⁰ Ünal, “Haffâf”, *a.g.e.*, s. 283.

⁸⁷¹ RM/21a, s. 30.

⁸⁷² Yılmaz, “Halife”, *a.g.e.*, s. 214.

⁸⁷³ *Risâle*’de terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/4b, s. 8; 16a, s. 24; 18b, s. 27; 19a, s. 28; 28b, s. 41; 29a, s. 41-42; 29b, s. 42; 30a, s. 43; 39b, s. 56; 84b, s. 120.

⁸⁷⁴ RM/19a, s. 28.

⁸⁷⁵ Ayverdi, “Çıkırıkçı”, *a.g.e.*, c. 1, s. 573.

⁸⁷⁶ RM/78a, s. 109.

⁸⁷⁷ Pakalın, *a.g.md.*, c. 1, s. 754.

⁸⁷⁸ Ünal, “Haseki”, *a.g.e.*, s. 304.

⁸⁷⁹ RM/85a, s. 121.

Haşşâb, “çûb fûrûş”, “ağaççı/kerâsteci”: “Ağaç ve kereste işleriyle uğraşan kimse⁸⁸⁰” anlamındadır. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, Arapça olan “haşşâb” teriminin karşılığı, Farsçada “çûbfûrûş”, Türkçede “ağaççı ya da keresteci”dir: “*Haşşâb ‘Arabîdir, Fâriside çûbfûrûş, Türkîde ağaççı demektir, kerâsteci (keresteci) daği derler*⁸⁸¹”.

Hazzâz/cezzâz, “errekeş”, “biçici”: “Bıçkıcı, hızarıcı⁸⁸²” anlamındaki bu terim, eserde “*Hazzâz hazzâz cezzâz ‘Arabîdir, Fâriside erre-keş, Türkîde biçici demektir*⁸⁸³” şeklinde zikredilmiştir. Buna göre, Arapça olan “hazzâz ve cezzâz” terimlerinin karşılığı Farsçada “errekeş”, Türkçede “biçici”dir.

Kadı: “Osmanlı Devleti’nde mahkemede hâkimlik, aynı zamanda şehir ve kasabaların belediye işleri ile bugünkü noterlik işlerini yapan, hükümetin mahallî herhangi bir iş hakkında fermanlarının infaz ve tatbikinde yetkili olan kimseye kadı denir⁸⁸⁴”. *Risâle*’de, bu terime, Mehmed Ağa’nın muhızırbaşı olduğu anlatılırken zikredilmiştir: “...fermân-ı hümayunları şudûr bulduğda, hemân kapı ağası: “Pâdişâhim imdi İstanbul **kadısına**⁸⁸⁵ muhızırbaşı olmak gerekdir⁸⁸⁶”. Buna göre, Sultan III. Murad Han’a kemandan hediye eden Mehmed Ağa, dört İstanbul kadısına muhızırbaşı olmuştur.

Kalfa: *Risâle*’de bu terim, “çırakla usta arasında olan kişiler⁸⁸⁷” anlamında Mehmed Ağa için kullanılmıştır. Mehmed Ağa, yaptığı işleri Mimar Sinan’a gösterince, hocasından “aferin kalfa, benzersiz iş yapmışsın, şimdi senin yaptığın işi yapabilen kimse yoktur...” diye övgüler almıştır: “...iş işledikçe merhûm-ı mezbûr Sinan Ağa’ya anı gösterip Sinan Ağa daği “Aferin **kalfa**, bî-nazîr iş işlemişsin, şimdi bu seniñ işini işler âdem yoktur...⁸⁸⁸”.

⁸⁸⁰ Sarı, “el-Haşşâb”, *a.g.e.*, s. 406; Ayverdi, “Keresteci”, *a.g.e.*, c. 2, s. 1650.

⁸⁸¹ RM/78a, s. 109.

⁸⁸² Kanar, “Errekeş”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 868. “Cezzâr” terimi sözlükte “kasap” anlamındadır. Bkz. Sarı, “el-Cezzâr”, *a.g.e.*, s. 216.

⁸⁸³ RM/78b, s. 110.

⁸⁸⁴ Bülbül, “Kadı”, *a.g.e.*, s. 201.

⁸⁸⁵ *Risâle*’de terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/5b, s. 9; 18a, s. 26; 20a, s. 29; 22b, s. 32.

⁸⁸⁶ RM/20a, s. 29.

⁸⁸⁷ Yılmaz, “Kalfa”, *a.g.e.*, s. 307.

⁸⁸⁸ RM/18b, s. 27.

Kannâ/Mukannî, “lağmken”, “lağım kazıcı/lağımçı”: “Düşman kale ve siperlerini havaya uçurmak için lağım kazan asker sınıfı⁸⁸⁹” anlamındadır. *Risâle*’de, **“Kannâ’ mukannî ‘Arabîdir, Fârisîde lağm-ken, Türkîde lağım kazıcı ve lağımçı demektir⁸⁹⁰”** şeklinde söz konusu edilmiştir. Bu cümle, günümüz Türkçesine “Kannâ mukannî Arapçadır, Farsçada lağmken, Türkçede lağım kazıcı ve lağımçı demektir” şeklinde aktarılabilir.

Kapı kethüdası: Bütün kapıları bekleyen kapıcıların generaline kapı kethüdası denir⁸⁹¹. *Risâle*’deki bilgilere göre, Hüsrev Paşa Diyarbakır’a gidince Mehmed Ağa, onun kapı kethüdası olmuştur: *“Hüsrev Paşa Diyarbakır’a vardığından sonra Ağa-yı müşārünileyh âsitâneye gelip, paşa-yı mûmâileyhiñ kapı kethüdâsı olup...⁸⁹²”*.

Kapıcı: Bu terim, sözlükte saray kapıcılarının umumî ismi olarak geçmektedir. Bunlar birinci kapıyı bekleyenler ve orta kapıyı bekleyenler diye iki kısımdır⁸⁹³. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın padişaha bir rahle işleyince kapıcılıkla vazifelendirildiğini aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

*Ber-murâd eyleyince anı Murâd
Dedi kapuculuğ mübarek-bâd⁸⁹⁴*

Kapu Ağası: *Risâle-i Mimâriyye*’de kapı ağası olarak geçen terim, kapıcıların komutanı anlamına gelen kapıcıbaşı ile aynı anlamdadır⁸⁹⁵. Bu terim, *Risâle*’de Mehmed Ağa’nın padişaha kemandan yaptığı anlatılırken zikredilmiştir. Burada yer alan bilgilere göre, kapı ağası, Sultan III. Murad Han’a Ağa’nın yaptığı hediyeye karşılık muhızırbaşılıkla görevlendirilmesi gerektiğini şöyle dile getirilmiştir: *“...hemân kapı ağası: “Pâdişâhım imdi İstanbul kaçısına muhızırbaşı olmak gerekdir” deyicek...⁸⁹⁶”*. Böylece Mehmed Ağa’ya muhızırbaşılık görevi verilmiştir.

⁸⁸⁹ Baykal, “Lağımçı”, *a.g.e.*, s. 95.

⁸⁹⁰ *RM/79b*, s. 113.

⁸⁹¹ Bülbul, “Kapıcılar ve Kapıcıbaşılar”, *a.g.e.*, s. 24.

⁸⁹² *RM/22b*, s. 32.

⁸⁹³ Ünal, *a.g.md.*, s. 376.

⁸⁹⁴ *RM/19b*, s. 28.

⁸⁹⁵ Sertoğlu, “Kapıcıbaşı”, *a.g.e.*, s. 174.

⁸⁹⁶ *RM/20a*, s. 29.

Kimyâger: “Kimyâ ile uğraşan kimse, kimyâ uzmanı, kimyâcı⁸⁹⁷” anlamında olan bu terim, *Risâle*’de yer alan bir beyitte söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın sanatını övmüş ve “gümüş evde altın kapı ararsan işte kimya uzmanı ve az bulunan, saf iksir” anlamına gelen aşağıdaki dizeleri nakletmiştir:

*Ḥâne-i nukrede ararsañ eğer zerrin bâb
İşte kimyâger ü iksir ile şâfi kem-yâb⁸⁹⁸*

Kulle sūfisi: Kaynaklarda bulunamayan ve *Risâle*’de Mehmed Ağa’ya Rumeli’deki kaleleri teftiş ettiği sırada verilen bu unvan, “kaleleri denetlemekle görevli kişi” şeklinde anlamlandırılabilir. Eserde, Mehmed Ağa’nın kapıcılık görevinden sonra Şehlâ Mahmud’u Mısır’a götürdüğünün anlatıldığı kısımda, “...andan sonra iki yıl daḥi **kulle sūfisi** olup ve bu ešnâda Şehlâ Maḥmud’u Mısr-ı Kâhire’ye kayd-ı bend ile alıp gidip...⁸⁹⁹” şeklinde söz konusu edilmiştir.

Mâhir/hâzık, “hüner-mend/üstâd-ı bî-mânend”, “eyü usta/iş eri/başarıcı”: Maharetli, hünerli, işinin ehli anlamlarındaki bu sözler, “üstat, muallim, öğretmen, usta, sanatkâr” gibi kavramları karşılamaktadır⁹⁰⁰. Cafer Efendi, Arapça olan “mâhir ve hâzık” sözcüklerinin Farsçada “hünermend ve üstâd-ı bî-mânend”, Türkçede “iyi usta, iş eri ve başarıcı” anlamlarına geldiğini belirtmiştir: “**Mâhir** ve **hâzık** ‘Arabîdir, Fârisîde **hünermend** ve **üstâd-ı bî-mânend** Türkîde **eyü (iyi) usta** ve **iş eri** ve **başarıcı** derler⁹⁰¹”.

Mimar, “âbâdan künende”, “ma’mûr edici”: *Risâle*’de, “**Mî’mâr**⁹⁰² ‘Arabîdir, Fârisîde **âbâdân künende**, Türkîde **ma’mûr edici** demektir⁹⁰³” şeklinde zikredilen “mimar” sözcüğü Arapça olup karşılığı Farsçada “âbâdân künende”, Türkçede “ma’mûr edici”dir.

⁸⁹⁷ Devellioğlu, “Kimyâ-ger”, *a.g.e.*, s. 521.

⁸⁹⁸ RM/21a, s. 30.

⁸⁹⁹ RM/21b-22a, s. 31.

⁹⁰⁰ Devellioğlu, “Mâhir”, *a.g.e.*, s. 567.

⁹⁰¹ RM/15b, s. 23.

⁹⁰² Eserde terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/1a, s. 3; 5a, s. 8-9; 12a, s. 18; 12b, s. 19; 15a, s. 22; 16b, s. 24; 18b, s. 27; 21a, s. 30; 36b, s. 52; 37a, s. 53; 39b, s. 56; 40b, s. 57-58; 41a, s. 58; 52b, s. 68; 54b, s. 70; 60a, s. 78; 77a, s. 107; 83b, s. 119-120; 84b, s. 121; 85a, s. 121; 85b, s. 122.

⁹⁰³ RM/78a, s. 109.

Mi‘mârbaşı: “Osmanlı devlet teşkilatında resmî binaların onarımı ve yapımıyla uğraşan kişi⁹⁰⁴” anlamına gelen bu terim, *Risâle*’de Mehmed Ağa’nın H.1015/M.1606-1607’nin Cumâdelahire’sinin sekizinci Çarşamba günü mimarbaşı olduğu bilgisi verilirken söz konusu edilmiştir: “...şoñra biñ on beş senesi cumâde’l-âhiresiniñ sekizinci çeharşenbe günü bi-‘avnilâhi te‘âlâ **mi‘mârbaşı**⁹⁰⁵ oldular⁹⁰⁶”.

Mu‘abbir: “Rüyâ tâbir eden, düş yoran kimse⁹⁰⁷” manasındaki bu tabir, Mehmed Ağa’nın musiki ilmine yöneldikten sonra gördüğü rüyayı tabir ettirmek istediği anlatılırken söz konusu edilmiştir. Eserde, “*Bir rü’yâm vardır, anı bir mu‘abbire ta’bîr etdirmek murâdımdır, meşâyih-i kirâmdan ve e’izze-i fiḥâmdan kimesne bilirseñ beni ḥuzûr-ı şerîflerine alıp git...*⁹⁰⁸” şeklinde geçen cümlelere göre, Mehmed Ağa, acemi oğlanlarından birine, rüyasını tabir ettirmek için tanıdığı büyük bir şeyh olup olmadığını sormuştur.

Muhzırbaşı: “Davacıları mahkemeye çıkarmak vazifesiyle mükellef olan muhzırların başına verilen addır⁹⁰⁹”. *Risâle*’deki bilgilere göre, Mehmed Ağa, Sultan III. Murad Han için kemandan yapınca bu göreve getirilişini “elinizdeki şey her ne olursa devlet hizmeti olsun; yürü, muhzırbaşılık sana hayırlı olsun” anlamlarına gelen aşağıdaki dizelerle dile getirmiştir:

*Manşib olsun eliñizde ne olursa olsun
Yürü **muḥzırbaşılık**⁹¹⁰ saña mübârek olsun⁹¹¹*

Musavvir: “Resim yapan kimse, ressam⁹¹²” anlamında olan terim, *Risâle*’de Mehmed Ağa’nın Kâbe için yaptığı kemere çizdiği şekiller anlatılırken şu şekilde söz konusu edilmiştir: “...kemerleriñ zihlerini ve di‘âmelerini başı edip zihler daḥi di‘âmelere cā-be-cā girih olmaḥ üzre eşkāl-i mütenevvi‘asına bir resm-i cedîd taṣvîr ve temhîd kıldı ki mühendisân-ı cihân ve **muṣavvirân-ı** devrân anıñ mişlini görmüş ve işitmiş daḥi

⁹⁰⁴ Baykal, “Mimarbaşı”, *a.g.e.*, s. 102.

⁹⁰⁵ Terimin zikredildiği diğer yer için bkz. *RM/85a*, s. 121-122; *85b*, s. 122.

⁹⁰⁶ *RM/25a*, s. 36.

⁹⁰⁷ Pakalın, “Muabbir”, *a.g.e.*, c. 2, s. 550.

⁹⁰⁸ *RM/11a*, s. 17.

⁹⁰⁹ Pakalın, *a.g.md.*, c. 2, s. 573.

⁹¹⁰ Eserde, terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. *RM/5b*, s. 9; *18a*, s. 26; *22b*, s. 32.

⁹¹¹ *RM/20a*, s. 29.

⁹¹² Devellioğlu, “Musavvir-Musavvire”, *a.g.e.*, s. 687.

*değillerdir*⁹¹³". Bu bilgilere göre, Mehmed Ağa, Kâbe'ye yaptığı kemerin kirişlerinin ve direklerinin düğümlemesi için öyle yeni bir çizim eklemiştir ki, cihanın mühendisleri ve asrın ressamı onu görmemiş, işitmemiştir.

Mutallî/tayyân, "endûnger", "sıvayıcı": "Sıva yapan kimse, sıvacı"⁹¹⁴ anlamındadır. *Risâle*'nin on üçüncü faslında bu terimin Arapçada "mutallî ve tayyân", Farsçada "endûnger" ve Türkçede "sıvayıcı" şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir: "**Mutallî ve tayyân** 'Arabîdir, Fârisîde **endûnger**, Türkîde **sıvayıcı** demektir"⁹¹⁵.

Mutrib, "sazende": Musiki usûllerine göre ilahi, gazel, şarkı okuyan kişilere verilen⁹¹⁶ bu isim, *Risâle*'de "**Mutrib** 'Arabîdir, Fârisîde **sâzende**"⁹¹⁷ Türkîde **daği Fârisî üzre sâzende derler**"⁹¹⁸ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre, Arapça "mutrib" teriminin Farsça ve Türkçedeki karşılığı "sâzende"dir.

Risâle'nin birinci faslında, bu terim, Mehmed Ağa'nın Hasbahçe'de saz çalan birinin çeşitli övgüler aldığını görünce bu ilmi öğrenmek için musiki hocasının yanına gittiği anlatılırken de söz konusu edilmiştir. Eserde, "...*acemî oğlanları her biri kârına gidip sâzende ol maħalde heman yalnız kalıp, Ağa-yı mûmâileyh daği seğirdip, ol sâzendeniñ eline ve ayağına düşüp...*"⁹¹⁹ şeklinde verilen bilgilere göre, Mehmed Ağa, sazendenin yalnız kaldığı anda yanına gidip musiki ilmini öğrenmek için ona yalvarmıştır.

Mübeddin/beddân, "bedâne keşende", "badanacı": *Risâle*'nin on üçüncü faslında, "**Mübeddin ve beddân** 'Arabîdir, Fârisîde **bedâne keşende**, Türkîde **bedâneci (badanacı) demektir**"⁹²⁰ şeklinde verilen bilgilere göre, Arapçada "mübeddin veya beddân" şeklinde kullanılan sözcüğün karşılığı Farsçada "bedâne keşende", Türkçede ise, "badanacı"dır.

⁹¹³ RM/40a, s. 57.

⁹¹⁴ Ayverdi, "Sıvacı", *a.g.e.*, c. 3, s. 2786.

⁹¹⁵ RM/78a, s. 109.

⁹¹⁶ Yılmaz, "Mutrib", *a.g.e.*, s. 463.

⁹¹⁷ *Risâle*'de, terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/7b, s. 12; 8a, s. 13; 8b, s. 13-14; 9a, s. 14; 9b, s. 14; 11a, s. 17; 11b, s. 17; 12a, s. 18; 17b, s. 26.

⁹¹⁸ RM/81b, s. 116.

⁹¹⁹ RM/8a, s. 13.

⁹²⁰ RM/78a, s. 109.

Mühendis/mühendiz, “gez künende”, “arşınla ölçücü”: Cafer Efendi, eserin on üçüncü faslında, “mühendis” sözcüğünün Arapçaya Farsçadaki “endâze” teriminden “mühendiz” şeklinde geçtiğini ve zamanla ze harfinin sin’e dönüşmesiyle “mühendis” şeklini aldığını belirtmiştir. Mühendis teriminin Farsçada “gez künende”, Türkçede ise, “arşınla ölçücü” anlamında geldiğini de ifade etmiştir:

*“Mühendiz”⁹²¹ mu‘arrebdir, Fârisî olan endâzeden ta‘rîb olunmuştur, Fârisîde **gez künende**, Türkîde **arşınla ölçücü** demektir⁹²².*

*“Mühendis mu‘arrebdir, bunuñ aşlı **mühendiz** idi, harf-i za’, sine ibdâl olundu, ikisi de bir ma’nâyadır⁹²³”.*

Risâle’nin birinci faslında, mühendis sözcüğünün açıklaması, *Sâmî fi’l-Esâmî Lügati*’nden aktarılan bilgilerle açıklanmıştır. Eserde, “*Sâmî fi’l-Esâmî Lügati*’nda ancak taqdir edici ma’nâsına zâhib olup “...**el-mühendis** taqdir künende” demiş, ya’nî muqadderatını ta’yîn edici...⁹²⁴” şeklinde yer alan bilgilere göre, mühendis, “mikdarını ölçen” manasına gelmektedir.

Mülebbîn/lebbân, “hıştzen”, “kireççi/kireç kesici”: *Risâle*’nin on üçüncü faslında, “**Mülebbîn ve lebbân** ‘Arabîdir, Fârisîde **hıştzen**, Türkîde **kireççi ve kireç kesici** demektir⁹²⁵” şeklinde verilen bilgilere göre, Arapçada “mülebbîn veya lebbân” şeklinde kullanılan sözcüğün Farsçada “hıştzen”, Türkçede “kireççi ve kireç kesici” anlamına geldiği belirtilmiştir.

Müsellim (mütesellim): Osmanlı Devleti’nde beylerbeyi ve sancakbeylerinin idaresindeki yerleri kendi adlarına yönetmekle görevlendirdikleri kimseye müsellim denir⁹²⁶. *Risâle*’de, bu terim, Hüsrev Paşa’nın Diyarbakır ve Şam’a beylerbeyi olduğunda Mehmed Ağa’yı müsellimlikle görevlendirdiği anlatılırken söz konusu edilmiştir:

*“Hüsrev Paşa Diyarbakır Beğlerbeğisi olmağla Diyarbakır’e anı **müsellim** gönderip Diyarbakır’i altı ay miqdârı varıp, **müsellimlikle** zabt edip...⁹²⁷”, “Hüsrev Paşa Şam-ı*

⁹²¹ Eserde “mühendis” teriminin geçtiği diğer yerler için bkz. RM/18b, s. 27; 40a, s. 57; 60a, s. 78; 70b, s. 92; 77a, s. 107.

⁹²² RM/78a, s. 109.

⁹²³ RM/78a, s. 109.

⁹²⁴ RM/14a, s. 21.

⁹²⁵ RM/78a, s. 109.

⁹²⁶ Baykal, “Mütesellim”, *a.g.e.*, s. 106.

⁹²⁷ RM/22b, s. 32.

*şerif beğlerbeğisi olmağla Ağa-yı müşārünileyh yine **müsellim** olup, gidip Hüsrev Paşa gelince Şām-ı şerifi **müsellimlikle** zabt edip...⁹²⁸”.*

Nâhiye hâkimi: “Kazaların alt birimi olan yerlerden sorumlu kişi⁹²⁹” anlamındaki bu terim, eserde, Hüsrev Paşa’nın Şam’ın Havran adlı bölgesinden sorumlu olduğu anlatılırken “*Hüsrev Paşa Şām’a geldikten sonra yine Şām eyâleti nevâhşinden Havrân nām **nâhiye hâkimi** olup ol ‘aşırda...⁹³⁰”* şeklinde zikredilmiştir.

Neccâr/fetîk, “dürûdger/dürûger”, “dülger”: Doğramacı yerine kullanılan tabirdir⁹³¹. *Risâle*’de yer alan bilgilere göre, marangozların piri, Hz. Nuh’tur ve vefatından o zamana kadar 4526 yıl geçmiştir: “...ve **neccârların**⁹³² pîrleri daği Nuḥ Nebî ‘aleyhi’s-selām Ḥazretleridir. Ḥazret-i Nuḥ Nebî ‘aleyhi’s-selāmın vefâtından bu târiḥe gelince dört biñ beş yüz yirmi altı yıldır⁹³³”.

Nefer, “asker” (neferât-ı askeriyye): “Rütbesi olmayan asker, er⁹³⁴” anlamında olan bu terim, Mehmed Ağa’nın Şam’da hacıların yollarını kesen asi Arapları yakalayıp öldürdüğü anlatılırken “...‘âşiler serdârı olan Şeyḥ Cum’a Kâsib’i ve yanında olan belli başlılarından cem’an on yedi **nefer**⁹³⁵ diri tutup mâ’ada cümlesini kılıçtan geçirip...⁹³⁶” şeklinde söz konusu edilmiştir. Bu bilgilere göre, Mehmed Ağa, asiler serdarı Şeyh Cuma Kâsib’i ve yanındaki on yedi askeri öldürmeyip diğerlerini kılıçtan geçirmiştir.

Oturakçı: Oturucu olarak da kullanılan bu tabir çarşı ve pazarda perakende satıcılık yapan kişi anlamındadır⁹³⁷. *Risâle*’de, Mehmed Ağa’nın yaptığı bir işi pazardaki tüccarlara satmak istediğinde elli, altmış hatta yüz akçeden müşteri bulacağını anlatıldığı kısımda şu şekilde söz konusu edilmiştir: “Bir ay miqdârı bir iş üzre olsalar sonra işlerini pazara çıkarıp **oturakçılara** veyâhut ḥaffâf ve şaḥḥâflara ‘arz ve

⁹²⁸ RM/22b, s. 32.

⁹²⁹ Ünal, *a.g.md.*, s. 509.

⁹³⁰ RM/22b, s. 32.

⁹³¹ Pakalın, “Neccar”, *a.g.e.*, c. 2, s. 666.

⁹³² Eserde, terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/5b, s. 9; 7a, s. 11; 7b, s. 12; 15a, s. 22; 52b, s. 68; 77a, s. 107; 78a, s. 109; 86a, s. 122.

⁹³³ RM/13a, s. 19.

⁹³⁴ Yılmaz, “Neferât-ı Askeriyye”, *a.g.e.*, s. 497.

⁹³⁵ *Risâle*’de terimin zikredildiği diğer yer için bkz. RM/22a, s. 32.

⁹³⁶ RM/23b, s. 34.

⁹³⁷ Ünal, “Oturucu”, *a.g.e.*, s. 532.

bey' etmek murād eyleseler kırk elli altmış akçe ile eñ ziyāde yüz akçe ile müşteri olurlar⁹³⁸”.

Padişah: Mutlak hâkim anlamında olan bu kelime, Osmanlı Devleti'nde hükümdarlara verilen unvandır. Bununla birlikte, “Han, Sultan, Hünkâr” tabirleri de kullanılmıştır⁹³⁹. Cafer Efendi, eserin altıncı faslında, Sultan Ahmed Camii'nin vasıflarını anlattığı bir kasideye yer vermiş ve “o seçilmiş padişaha da dua edelim, küçükler ve büyükler temiz kalp ile âmin desin” anlamına gelen aşağıdaki dizelerle dua kısmına geçmiştir:

*O pādīşāh-ı⁹⁴⁰ güzīne daḥi du'ā edelim
Hulūş-ı kalb ile âmīn desin şīgār ü kibār⁹⁴¹*

Rehhâs, “dâzrân”, “mühre duvar yapıcı”: *Risâle*'de bu terim, “*Reḥḥâş 'Arabîdir, Fârisîde dâzrân, Türkîde mühre duvar yapıcı demektir⁹⁴²*” şeklinde söz konusu edilerek Arapça “rehhâs” sözcüğünün Farsçada “dâzrân”, Türkçede “mühre duvar yapıcı” şeklinde kullanıldığı açıklanmıştır.

Sahhaf: “Kitap alıp satan, kitapçı⁹⁴³” manasına gelen bu terim, *Risâle*'de Mehmed Ağa'nın işlerini pazardaki tüccarlara yüksek fiyata satabileceği anlatılırken “...işlerini pazara çıkarıp oturaçlılara veyâhut ḥaffâf ve *ṣaḥḥâflara* ‘arz ve bey' etmek murād eyleseler kırk elli altmış akçe ile eñ ziyāde yüz akçe ile müşteri olurlar⁹⁴⁴” şeklinde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, bu ifadelerde, Mehmed Ağa'nın, satmak istediği bir iş için elli, altmış, hatta yüz akçeye müşteri bulabileceğini belirtmiştir.

Sani'/muhterif, “destgâh/pîşever”, “eli kolaylı/san'at ehli”: “Sanatçı, sanatkâr, iş sahibi kimse⁹⁴⁵” anlamlarına gelen terimlerin *Risâle*'de üç dildeki karşılığı verilmiştir. Buna göre, Arapça “sâni' ve muhterif” sözcükleri, Farsçada “destgâh ve pîşever”, Türkçede “eli kolaylı ve sanat ehli” şeklinde kullanılmaktadır: “*Şâni' ve*

⁹³⁸ RM/21a, s. 30.

⁹³⁹ Sertoğlu, “Padişah”, a.g.e., s. 275.

⁹⁴⁰ Eserde terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/5b, s. 9; 6a, s. 10; 8a, s. 12; 18a, s. 26; 18b, s. 27; 19a, s. 28; 19b, s. 28; 20a, s. 29; 22a, s. 32; 28b, s. 41; 29b, s. 42; 33b, s. 48; 40a, s. 56; 40b, s. 57; 51a, s. 66; 51b, s. 66; 53a, s. 69; 54b, s. 70; 60a, s. 78; 74b, s. 101; 84a, s. 120; 86a, s. 123.

⁹⁴¹ RM/60b, s. 79.

⁹⁴² RM/78a, s. 109.

⁹⁴³ Yılmaz, “Sahhâf”, a.g.e., s. 560.

⁹⁴⁴ RM/21a, s. 30.

⁹⁴⁵ Devellioğlu, “Muhterif-Muhterife”, a.g.e., s. 676.

muhterif ‘Arabîdir, Fârisîde *destgâh* ve *pişever* ve kadîmî Türkîde *eli kolaylı* derler ammâ şimdiki Türkîde *şan’at ehli* derler⁹⁴⁶”.

Sedefkâr-Sedefkârî: İnce marangoz işleri yapan ve onları sedef, fildişi, kemik vesaire ile süsleyen sanatkâra verilen addır⁹⁴⁷. *Risâle*’de, “*Şadefkârlık*⁹⁴⁸ şan’atı ‘ilm-i hendesede muşavver olan heman eşkâlden ‘ibârettir...⁹⁴⁹” şeklinde verilen bilgilerde, sedefkârlığın geometrideki şekillerden ibaret olduğu belirtilmiş, hatta geometri ve kimya ilmini bilmeyen kişilerin mimarlık ve sedefkârlıkta mahir olamayacağı dile getirilmiştir: “*Bir âdem mādām ki bu ‘ilm-i müsteţâbı ve bu fenn-i kimyâyı bilmeye, kemâl mertebede şadefkârlığa kâdir ve mi’mârlık şan’atında hâzık ve mâhir olmaz*⁹⁵⁰”.

Sedefkârîler halifesi: Sedef işçiliği yapanların başındaki kimse olarak anlamlandırılabilir olan bu terim, *Risâle*’de, “*Pâdişâhım hadîka-yı kübrâ ‘acemi oğlanlarından şadefkârîler halifesi olan kullarınız işleyip pâdişâhımıza lâ(y)ıktır, deyü getirdi*⁹⁵¹” cümlesinde zikredilmiştir. Sultan III. Murad Han’a hediyesini sunan silahtar ağa, Mehmed Ağa’yı kastederek “acemi oğlanlarından sedefkârîler halifesi olan kullarınız, bu hediye işleyip getirdi” demiştir.

Risâle’nin üçüncü faslında, Mehmed Ağa’nın musiki ilminden vazgeçerek sedefkârlık sanatına yöneldiği anlatılmıştır. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, Mehmed Ağa, H.976/M.1568-1569’da sedefkârlığa meyledip yirmi yıl bu sanatı öğrenmiş, H.998/M.1589-1590’da Sultan III. Murad Han’a sedef işlemeli bir rahle yapmıştır:

“...yetmiş altı senesi evâhîrinde hâşşa bağçeye dahîl olup şadefkârlık şan’atına varıp kâmil yirmi yıl şadefkârlık ve mi’mârlık şan’atı ta’liminde olup toksan sekiz senesinde kâdirşinas olan mürüvvetlü Sultân Murad Han Hazretleri’ne tilâvet iskemlesi vermekle...⁹⁵²”.

⁹⁴⁶ RM/15a-15b, s. 22.

⁹⁴⁷ Pakalın, “Sedefkâr”, a.g.e., c. 3, s. 81.

⁹⁴⁸ Eserde terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. RM/5b, s. 9; 7a, s. 12; 7b, s. 12; 8b, s. 14; 12a, s. 18; 15a, s. 22; 16a, s. 23-24; 16b, s. 24; 17b, s. 25; 18a, s. 26; 18b, s. 27; 21a, s. 31; 21b, s. 31; 25b, s. 37; 42a, s. 59; 54a, s. 70.

⁹⁴⁹ RM/15a, s. 22.

⁹⁵⁰ RM/12b, s. 18.

⁹⁵¹ RM/19a, s. 28.

⁹⁵² RM/21b, s. 31.

Serdâr: Padişah olmadığı zamanlarda ordu komutanı olarak harbe giden sadrazamlara verilen unvandır⁹⁵³. *Risâle*'de bu terim, Murad Paşa'ya dair bilgilerin verdiği kısımda, "...anıñ şecere-i aşl-ı pâki ve şemere-i izzet-nâki berekâtı ile her vech ile berhûrdâr olup vefât edince **serdârlık**⁹⁵⁴ eyledi⁹⁵⁵" şeklinde zikredilmiştir. Bu cümle, günümüz Türkçesine "onun temiz soyunun bereketi ile her bakımdan mesut olup ölünceye kadar komutanlık yapmıştır" diye aktarılabilir.

Ser-mühendis: "Başmühendis" olarak anlamlandırılabilcek olan bu terim, *Risâle*'de, "...ser-mühendisân-ı cihân ve meşhûr-ı âfâk ve devrân olan ehl-i veğâ Koca Mi'mâr demekle ma'rûf merhûm Sinan Ağa...⁹⁵⁶" şeklinde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi, Mimar Sinan'ı "cihanın başmühendisi ve döneminin şöhret sahibi olan, savaş ehli, Koca Mimar diye bilinen Sinan Ağa" şeklinde anmıştır.

Silahtar: "Osmanlı Devleti'nde, ileri gelen devlet adamları ve vezirlerin kapı halkından bir bölüğüne, kapıkulu süvarilerinden ikinci bölüğe verilen addır. Padişahı veya sadrazam, vezir, beylerbeyi gibi bir devlet büyüğünü korumakla, silahlarını muhafaza etmek ve bakımını yapmakla görevli kimse⁹⁵⁷" demektir. Bu terim, *Risâle*'de Mehmed Ağa'nın yaptığı rahlenin anlatıldığı kısımda, "...Sultân Murad tâbe şerâhû Hazretleri'ne ol târihde **silâhdar**⁹⁵⁸ olan Ahmed Paşa dâmâdı demekle ma'rûf Ahmed Ağa yedi ile 'arz ve ithâf ve ihdâ kılp...⁹⁵⁹" şeklinde söz konusu edilmiştir. Burada yer alan bilgilere göre, Mehmed Ağa'nın Sultan III. Murad Han için yaptığı rahle, padişaha o tarihte silahtar olan Ahmed Paşa'nın damadı tarafından sunulmuştur.

Sipah: "Kapıkulu süvarilerinin birinci bölüğüne verilen bu unvan⁹⁶⁰, *Risâle*'de Mehmed Ağa'nın Haremeyn-i Şerifeyn'e yaptığı eserlerin Osmanlı sarayında görevli kimseler ve halk tarafından görülmesi için Davud Paşa Çiftliği'ne getirildiği anlatılırken

⁹⁵³ Sertoğlu, "Serdar", *a.g.e.*, s. 312.

⁹⁵⁴ *Risâle*'de terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. *RM/8a*, s. 13; 23b, s. 34; 24a, s. 35; 52b, s. 68; 60a, s. 78.

⁹⁵⁵ *RM/27a*, s. 39.

⁹⁵⁶ *RM/18b*, s. 27.

⁹⁵⁷ Atalay vd., *a.g.md.*, s. 375.

⁹⁵⁸ Eserde, terimin zikredildiği diğer yerler için bkz. *RM/19a*, s. 28; 19b, s. 28.

⁹⁵⁹ *RM/18b*, s. 27.

⁹⁶⁰ Yılmaz, "Sipâh", *a.g.e.*, s. 587.

söz konusu edilmiştir. “*Şāhenşāh-ı ‘ālempenāh ve çāvuşān ve yeñiçeriyān ve sipāh vesā’ir halkıñ manzūrları olduğdan şoñra hedāyā-yı mezbūreyi ve tuhaf-ı mezkūreyi...*”⁹⁶¹.”

Su nâzırı: Su Nezareti’nin başında bulunan ve cami, hamam, çeşme, şehir ve kasabalara düzenli su sağlanabilmesi için emrinde çalışanların görevlerini aksatmadan yürütmelerinden sorumlu kişidir⁹⁶². Cafer Efendi, “...*biñ altı senesinde ol zāt-ı müsteṭāb maḥmiyye-i Kostañtiniyye’de sa’ādetle nāzır-ı āb*⁹⁶³ *olup kāmil sekiz yıl nezāreti mutaşarrıf olduğdan şoñra...*”⁹⁶⁴ şeklinde verdiği bilgilerle Mehmed Ağa’nın H.1006/M.1597-1598’de bu göreve getirilip İstanbul’da sekiz yıl su nazırlığı yaptığını belirtmiştir.

Şeyhülislām: Devlette verilen kararların İslam’a uygun olup olmadığına fetva ile karar veren fıkıh âlimlerine verilen unvandır⁹⁶⁵. *Risāle*’de bu terim, Sun’ullah Efendi’nin Kâbe’ye gittiğine dair bilgiler verilirken “...*sābıkan şeyḥül-islām*⁹⁶⁶ *olup civār-ı rahmet-i Bārī’ye vāṣıl olan merḥūm ve mağfūrun-leh Şun’ullāh ṭābe-şerāhu Hazretleri...*”⁹⁶⁷ şeklinde zikredilmiştir. Cümlemin günümüz Türkçesindeki karşılığı, “...bundan önce şeyhülislām olup Allah’ın rahmetine kavuşan Sun’ullah Hazretleri...” şeklindedir.

Tefahhus memuru: Mehmed Ağa’nın Rumeli’deki kaleleri teftiş etmek için görevlendirildiğinde aldığı isim olup “denetleyici”⁹⁶⁸ manasındadır. Eserde, “*Rumeli tefahḥuşuna me’mūr olup maḥmiyye-i Kostañtiniyye sūrundan Selānik’e varınca şol kılda leb-i deryāda vāki’ olan cemī’-i kılā’ ve bilād ve kaşabātı ve kılā’ içlerinde olan neferātı tefahḥuş ve tetebbu’ edip...*”⁹⁶⁹ şeklinde söz konusu edilmiştir. Cümlemin günümüz Türkçesindeki karşılığı, “Rumeli teftişine memur olunca İstanbul surundan Selanik’e kadar sol tarafta deniz kıyısında olan bütün kale, belde, kasaba ve kale içindeki askerleri teftiş edip...” şeklindedir.

⁹⁶¹ RM/40b, s. 57.

⁹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan, *a.g.m.*, s. 43.

⁹⁶³ Eserde, terimin geçtiği diğer yerler için bkz. RM/6a, s. 10; 20b, s. 30.

⁹⁶⁴ RM/25a, s. 36.

⁹⁶⁵ Ünal, “Şeyhülislām”, *a.g.e.*, s. 649.

⁹⁶⁶ Eserde, terimin kullanıldığı diğer yer için bkz. RM/40a, s. 57.

⁹⁶⁷ RM/39a, s. 56.

⁹⁶⁸ Düzenli, *a.g.t.*, s. 122.

⁹⁶⁹ RM/22a, s. 32.

Tilmîz/gulâm/müte‘allim, “şakird/hidmetkâr”, “oğlan/öğrenici”: “Öğrenci, sanat öğrenmek amacıyla bir ustanın yanına gelen kimse⁹⁷⁰” demektir. *Risâle*’de “*Tilmîz ve gulâm ve müte‘allim üçü de ‘Arabîdir. Fârisîde şâk(g)îrd ve hidmetkâr (hizmetkâr) Türkîde daği şakird ve hidmetkâr (hizmetkâr) ve oğlan ve öğrenicidir*”⁹⁷¹ şeklinde verilen bilgilere göre, Arapça “tilmiz, gulâm ve müteallim” terimlerinin karşılığı, Farsçada “şâkird ve hizmetkâr”, Türkçede “şâkird, hizmetkâr, oğlan ve öğrenici”dir.

Üstâd/mu‘allim, “usta/öğredici”: Herhangi bir ilimde veya sanat alanında üstün bir yeri olan kimseler için kullanılan bu tabir⁹⁷², eserde “*Üstâd ve mu‘allim ‘Arabîdir, Fârisîde daği üstâd, Türkîde usta ve öğredici derler*”⁹⁷³ şeklinde söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, Arapça “üstâd ve mu‘allim” sözcüklerinin karşılığı, Farsçada “üstâd”, Türkçede “usta veya öğredici”dir.

Vezir: “Osmanlı Devleti’nde askerî ve idârî yetkisi olan en yüksek rütbedeki devlet memuru⁹⁷⁴” manasına gelen bu terim, *Risâle*’de Mehmed Ağa’nın yaptığı işlere karşılık padişahların ve vezirlerin lütuflarına nasıl mazhar olduğu anlatılırken şöyle söz konusu edilmiştir: “...ne kadar ma‘rifeti vardır ve işlediği işleri muķâbelesinde pâdişâhlarıñ ve vezirleriñ luţuflarına nice mazhar düşmüşdür...”⁹⁷⁵.

Vezir müsellemi: Müsellem (mütesellem), bir yerin idaresinden sorumlu kişinin kendisi olmadığı zamanlarda yerine bıraktığı kişidir⁹⁷⁶. Bu durumda vezir müsellemi de “vezirin olmadığı zamanlarda yerine bıraktığı kişi” olarak anlamlandırılabilir. *Risâle*’de, bu terim, “ba‘zı eyâletlerde vezîr müsellemi olup ol vilâyetlerde nice ‘adâlet ile hükümet etmişdir”⁹⁷⁷ şeklinde zikredilmiştir. Buna göre, bazı eyaletlerde vezir müsellimi olan Mehmed Ağa, o yerlerde adaletle hükmetmiştir.

Yayabaşı: “Yaya adı verilen askerlerin başındaki kişi⁹⁷⁸” manasındaki bu tabir, *Risâle*’de Mimar Sinan’ın savaşlarda gösterdiği başarılarla bu mertebeye geldiği

⁹⁷⁰ Pakalın, “Şakirt”, *a.g.e.*, c. 3, s. 305.

⁹⁷¹ *RM/15b*, s. 23. Terimlerin zikredildiği diğer yer için bkz. *RM/78a*, s. 109.

⁹⁷² Devellioğlu, “Üstâd”, *a.g.e.*, s. 1129.

⁹⁷³ *RM/15b*, s. 23.

⁹⁷⁴ Yılmaz, “Vezîr”, *a.g.e.*, s. 687.

⁹⁷⁵ *RM/18a*, s. 26.

⁹⁷⁶ Sertoğlu, “Mütesellim”, *a.g.e.*, s. 235.

⁹⁷⁷ *RM/6a*, s. 10.

⁹⁷⁸ Pakalın, *a.g.md.*, c. 3, s. 611.

anlatılırken zikredilmiştir: “...şoñra kral-ı bed-me’âl çenginde ettiği yararlığı muķābelesinde **yayabaşı** olup...⁹⁷⁹”.

Yeniçeri: H.1241/M.1845-1846’dan önce Osmanlıların muvazzaf askerlerine verilen addır. Hükümdarın emri altında olan bu askerlere kapıkulu da denir⁹⁸⁰. *Risāle*’de bu terim, “...**yeñiçeri** ocağında **yeñiçeri** iken toķuz yüz yirmi toķuz senesinde Rodos Kāl’ası fethinde atlı sekban olup...⁹⁸¹” şeklinde söz konusu edilerek pek çok savaşta başarılar gösteren Mimar Sinan’ın yeniçeri iken H.929/M.1523’te Rodos Kalesi fethinde atlı sekban olduğu belirtilmiştir.

Zemmâr/kassâb, “neyzen”: “Ney üfleyici, ney çalan kimse, nâyî⁹⁸²” anlamındadır. Cafer Efendi, Arapçada “zemmâr ve kassâb” olarak kullanılan sözcüklerin Farsçada ve Türkçede “neyzen” şeklinde karşılandığını ifade etmiştir: “**Zemmâr** ve **ķaşşâb** ‘Arabîdir, Fârisîde **neyzen**, Türkîde dağı Fârisî üzere **neyzen** derler⁹⁸³”.

Zenberekcibaşı: “Yeniçeri ocağına mensup olan ve zemberek kullanan askerlerin başındaki kiři⁹⁸⁴” anlamındaki bu terim, *Risāle*’de Mimar Sinan’ın savaşlarda gösterdiği başarılar anlatılırken řu şekilde zikredilmiştir: “...nice seferlerde vâķi‘ olan yararlıķları muķābelesinde pāyesince **zenberekcibaşı**, ba‘dehū ĥaşeki olup...⁹⁸⁵”. Buna göre, Mimar Sinan, savaşlardaki başarısı sebebiyle önce zemberekçibaşı, sonra haseki olmuştur.

Risāle’de Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları verilen meslekler aŗağıdaki tabloda gösterilmiştir⁹⁸⁶:

⁹⁷⁹ RM/85a, s. 121.

⁹⁸⁰ Pakalın, *a.g.md.*, c. 3, s. 617.

⁹⁸¹ RM/85a, s. 121.

⁹⁸² Öztuna, “Ney-zen”, *a.g.e.*, s. 299.

⁹⁸³ RM/81b, s. 116.

⁹⁸⁴ Yılmaz, *a.g.md.*, s. 712.

⁹⁸⁵ RM/85a, s. 121.

⁹⁸⁶ RM/15a-15b, s. 22-23; 77b-78a, s. 108-109; 81b, s. 116.

ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE
‘Avvād	Berbutzen	Kopuz çalıcı
Bennā’/ Hācirī	Bināger	Yapıcı
Caşşās	Gecpez/ Gecger	Kireççi
Haccār	Sengtıraş	Taş yonucu/ Taşçı
Harāt	Hokkager/ Çarhī	Çıkırkçı
Haşşāb	Çüb-fürüş	Ağaççı/ Kerāsteci
Hazzāz/ Hazzāz/ Cezzāz	Erre-keş	Biçici
Kannā’/ mukanni	Lağm-ken	Lağım kazıcı/ Lağımçı
Māhir/ Hāzık	Hünermend/ Üstād-ı bī-mānend	Eyü usta/ İş eri/ Başarıcı
Mi’mār	Ābādān künende	Ma’mūr edici
Mutalli/ Tayyān	Endünger	Şıvayıcı
Mutrib	Sāzende	Sāzende
Mübeddin/ Beddān	Bedāne keşende	Bedāneci
Mühendis/ Mühendiz	Gez künende	Arşınla ölçücü
Mülebbīn/ Lebbān	Hıştzen	Kireççi/ Kireç kesici
Neccār/ Fetik	Dürüdger/ Dürüger	Dülger
Rehḥāş	Dāzrān	Mühre duvar yapıcı
Şānī’/ Muhterif	Destgāh/ Pişever	Eli kolaylı/ Şan’at ehli
Tilmiz/ Ğulām/ Mute’allim	Şākird/ Hıdmetkār	Oğlan/ Öğrenci
Üstād/ Mu’allim	Üstād	Usta/ Öğredici
Zemmār/ Kaşşāb	Neyzen	Neyzen

4.7.2. Risāle’de Yer Alan Millet, Kabile ve Topluluk Adları

Risāle’de yer alan taifeler, bazen belli bir yerde yaşayan insanların anıldıkları özel isimler, bezen de belli bir topluluğu meslekî veya vasfî olarak niteleyen gruplar hâlinde karşımıza çıkmaktadır. Cafer Efendi’nin eserinde, “dünyanın dörtte birinde yaşayan yedi taife diye bahsettiği”; “Rum, Türk, Çin, Hind, Arap, Habeş ve Acem” taifeleri⁹⁸⁷ ilk grupta yer almaktadır. Bu gruba belli bir kabileye özel isim olmuş, kabile üyelerinin o isimle anıldığı Amâlîk(a)⁹⁸⁸, Cürhüm⁹⁸⁹ ve Kureyş⁹⁹⁰ kabilelerini eklemek de mümkündür. Eserde, “Cürhüm, Amâlîka ve Kureyş”, Kâbe’yi onaran kabileler anlatılırken zikredilmiştir. Cafer Efendi’nin verdiği göre, Amâlîk(a), Amâlîk b. Lâvez b.

⁹⁸⁷ RM/70b, s. 92.

⁹⁸⁸ Dünyanın en eski milleti olarak anılan bu kavim, Kudüs’ün kurucuları ve Hicaz’ın ilk sakinleri olarak bilinmektedir. Son hükümdarları Semeyda b. Lâvez b. Amâlîk’i Cürhümîlerin mağlup etmesine kadar Mekke’de hüküm sürmüşlerdir. Kâbe’nin ikinci defa inşa edilmesi de onların dönemine rastlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sargon Erdem, “Amâlîka”, *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2, s. 557.

⁹⁸⁹ Cürhümlüler, Yemen’den Hicaz’a gelerek Hz. İbrahim’in karısı Hâcer ile oğlu Hz. İsmail’in Mekke’de bulunduğu sırada buraya yerleşmişlerdir. Hz. İsmail onların ileri gelenlerinden birinin kızıyla evlenmiştir. Kâbe’nin idaresi, Hz. İsmail’den sonra Cürhümlüler’in eline geçmiştir. Hz. İsmail’in dinini önce kabul edip sonra sapıklığa düşen Cürhümlüler, Huzâa ve Kinâne oğullarının Mekke’ye saldırmasıyla mağlup olmuş, Hacerülesved’i yerinden söküp bir yere gömdükten, Zemzem Kuyusu’nu da kapatıp yerini belirsiz hâle getirdikten sonra şehri terketmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Önkallı, “Cürhüm (Benî Cürhüm)”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 8, s. 138.

⁹⁹⁰ Hz. Muhammed’in (s.a.v.) mensup olduğu bu kabilenin adını, Hz. Peygamber’in on birinci kuşaktan dedesi olan Fihri b. Mâlik’ten veya “toğlanmak, bir araya gelmek, ticaret yapmak” anlamlarındaki takarruş kökünden aldığı gibi çeşitli rivayetler vardır. Kusay liderliğindeki Kureyş kabilesi, Mekke hâkimiyetini elinde bulunduran Benî Huzâa ile mücadele ederek Kâbe’nin yönetimini ele geçirmiş, Mekke ve Kâbe’ye çeşitli hizmetler etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Casim Avcı, “Kureyş (Benî Kureyş)”, *DİA*, İstanbul, 2002, c. 26, s. 442.

İrem b. Sâm b. Nûh (a.s.) evlâdından bir kavmin adıdır. Cürhüm, Hz. İsmail'in kayın atasının kabilesi, Kureyş ise, İslam'ın gelişinden önce Mekke yönetimini elinde tutan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de mensubu olduğu kabilenin adıdır. Bu kabileler, Kâbe'yi imar etmesiyle bilinmektedir.

“Hâzret-i İsmâ‘il ‘aleyhi’s-selâm’ın kâyn atâsı olduğu ‘Arab kabilesi ki anlara Cürhüm derler, Kâ‘be-i Mûkerreme’yi ‘imâret edip anlardan şöıra yine hedm olunmağın ‘Amâlika ‘imâret eyledi. Ba‘dehû yine hedm olunmağın Kureyş anı ‘imâret eyledi demişlerdir. ‘Amâlika ve ‘Amâlik dedikleri ‘Amâlik bin Lâvez bin İrem bin Sâm bin Nûh ‘aleyhi’s-selâm evlâdından bir kavimdir, şehirlere dağılmışlar idi⁹⁹¹”.

Risâle'de, bir meslek, sanat, yer veya din gibi bir grubu belirten topluluk isimleri de vardır. Bu isimler, genellikle “taife, kavm veya ehl” kelimeleriyle birlikte Farsçanın kaideleri uygulanarak söz konusu edilirken bazıları Arapça çokluk eklerinin oluşturduğu yapılar şeklindedir. Eserde “taife, kavm ve ehl” kelimesi ile kurulan yapıların cümle içindeki kullanımına dair bazı örnekler şu şekildedir:

‘İbâdetgâh-ı tâife-i cinn ve benî âdem: “Cin ve insan topluluğu” anlamına gelen bu terkip, eserde “...ve *‘ibâdetgâh-ı tâife-i cinn ve benî âdem*⁹⁹² ‘arşa-i vücûdda maşnû‘ ve müsellemler olup kable halkı’l-arzı ve’s-semâ’i bu kevn-i âlem neşv ü nemâ bulup...⁹⁹³” cümle parçası içinde yer almaktadır. Bu kısım, günümüz Türkçesine, “...cinlerin ve insanların ibadet yeri varlık arsasında sanatlı bir şekilde yaratılıp teslim edilmiştir. Yerin ve göğün yaratılışından önce bu âlem gelişip büyüüp...” şeklinde aktarılabilir.

Ehl-i Dil: “Gönül ehli” anlamına gelen bu terkip, eserde Mehmed Ağa'nın iyiliklerinin anlattığı bir şiirde yer almaktadır. Cafer Efendi, söylediği her sözün gönül ehli için bir kitap olduğunu ve bu şekilde dostlarını imtihan etmek istediğini belirtmiştir:

⁹⁹¹ RM/34b-35a, s. 49-50.

⁹⁹² Eserde geçen diğer taifeler şu şekildedir: “Acemi oğlanlar tâ’ifesi” (RM/7b, s. 12); “bennâ tâ’ifesi” (RM/61a, s. 80); “fuکارâ tâ’ifesi” (RM/27b, s. 39); “haccâr tâ’ifesi” (RM/7b, s. 12); “kavm-i cinn ve cân” (RM/11b, s. 17); “kavm-i vesvâs” (RM/11b, s. 17); “neccâr tâ’ifesi” (RM/7b, s. 12); “tâ’ife-i çingâne” (RM/9a, s. 14); “tâ’ife-i hâzır-horân” (RM/24b, s. 35).

⁹⁹³ RM/1b, s. 4.

*Ehl-i dile*⁹⁹⁴ bu her kelimem bir kitābdır
Baḥşim budur muḥibleriñi imtiḥān edem⁹⁹⁵

Risāle'de, özel bir isimle anılmayıp nitelik olarak diğer insanlardan ayrılan topluluklar "fırka, ashab, zümre" gibi isimlerle zikredilmektedir. Bu grupların cümle içindeki kullanımına dair kimi örnekler şu şekildedir:

Vüzerā-i 'izām/'ulemā-i fiḥām/meşāyih-i kirām/aşḥāb-ı menākıb-ı zeviyü'l-iḥtirām zümresi: Mehmed Ağa'nın anlattığı bir menkıbede zikredilen bu terkiplere "büyük vezirler, yüce âlimler, cömert şeyhler ve saygıdeğer kimseler olan din büyükleri zümresi" gibi anlamlar verilebilir. Eserde, *"Aşlı budur ki, elli yıldan beri vüzerā-i 'izām ve 'ulemā-i fiḥām ve meşāyih-i kirām ve ḡayrī aşḥāb-ı menākıb-ı zeviyü'l-iḥtirām zümresinden*⁹⁹⁶ nice kimesne ile ḥaşrolmak vāki' olup...⁹⁹⁷" şeklinde geçen cümlede, Mehmed Ağa'nın bu kişilerle bir araya gelmesinin sebebi anlatılmıştır.

⁹⁹⁴ Eserde "ehl" sözcüğü ile kurulan diğer terkipler için bkz. "Ehl-i cemā'at" (RM/84a, s. 120); "ehl-i fenā" (RM/37b, s. 53); "ehl-i ḥarāb" (RM/28b, s. 41); "ehl-i ḥıref/şan'at ehli" (RM/7a, s. 11; 15b, s. 22; 21a, s. 30); "ehl-i İslām" (RM/84a, s. 120; 86a, s. 122); "ehl-i ḳubūr" (RM/46a, s. 65); "ehl-i şanāyi'" (RM/82a, s. 117); "ehl-i sünnet" (RM/84a, s. 120); "ehl-i veḡā" (RM/18b, s. 27; 85a, s. 121); "ehl-i vekār" (RM/60a, s. 78); "ehl-i velāyet" (RM/27a, s. 39); "ehl-i vukūf" (RM/38a, s. 54; 77b, s. 108); "ehli'l-īmān" (RM/4b, s. 8; 84a, s. 120; 86a, s. 122); "ehli'l-küfr ve't-tuḡyān" (RM/4b, s. 8); "ibādet ehli" (RM/59b, s. 78).

⁹⁹⁵ RM/31a, s. 44.

⁹⁹⁶ Eserde vasıflarıyla diğer insanlardan ayrılan topluluklar için bkz. "Enbiyā-i 'izām ve mürsel'in" (RM/86a, s. 122); "fırka-i 'āşıkın-i şādıkın" (RM/36a, s. 51); "zümre-i muḥibbın-i müştākın" (RM/36a, s. 51). Bunların dışında Arapça çokluk ekleriyle kurulanlar şu şekildedir: "Āmme-i mü'min'in" (RM/84a, s. 120); "cemā'at-i maḳḥūrān" (RM/11a, s. 17); "gürūh-ı menfūrān" (RM/11a, s. 17); "kāffe-i müslim'in" (RM/84a, s. 120); "muḳim'in" (RM/84b, s. 121); "muşannif'in" (RM/84a, s. 120); "mücāvir'in" (RM/84b, s. 121); "müctehid'in" (RM/84a, s. 120); "mü'min'in/mü'mināt" (RM/86a, s. 123); "müslim'in/müslimāt" (RM/86a, s. 123); "müttek'in" (RM/84a, s. 120); "şālihin" (RM/84a, s. 120).

⁹⁹⁷ RM/26b, s. 38.

4.7.3. Risâle’de Yer Alan İlim Adları

Eserde dokuz ilimden bahsedilmiştir. Bu ilimler arasında en sık kullanılanları hendese⁹⁹⁸, musiki⁹⁹⁹, sedefkârlık ve mimarlıktır. Diğer ilimler “fenn-i kimyâ¹⁰⁰⁰, ilm-i edvâr¹⁰⁰¹, ilm-i ferâyiz¹⁰⁰², ilm-i hesap¹⁰⁰³ ve ilm-i nücum¹⁰⁰⁴”dur. Cafer Efendi, musiki ilmi yerine bazen “ilm-i edvâr”, “çingan sanatı¹⁰⁰⁵” ve “sanat-ı hub¹⁰⁰⁶”; hendese ilmi yerine de “ilm-i latif¹⁰⁰⁷” ve “ilm-i müstetâb¹⁰⁰⁸” terkiplerini kullanmıştır.

Risâle’de hendese ilmi, “aritmetik ve köklerin kuralları gereği şekil ve miktar sahibi şeylerin ölçüsünün kendisi ile öğrenildiği ilim” diye açıklanmıştır¹⁰⁰⁹. Eşyanın zâtının ve şeklinin miktarı ise, hesap ilmi denilen matematik bilgisinin gerektirdiği yol üzere bilinir. Cafer Efendi, Hz. Âdem’den sonra hesap ve yıldız ilmini telif ve tasnif edenin Hz. İdris olduğunu belirtmiş, Hz. İdris’ten sonra Pisagor’un hesap ve hendese ilmini kitap hâline getirdiğini şu bilgilerle açıklamıştır:

“Âdem şafiyullâh şalavâtullâhi ‘aleyhi ve sellem Hazretlerinden sonra eñ evvel yazı yazıp ‘ilm-i hesâbı ve ‘ilm-i nücumu taşnîf ve te’lîf eden Hazret-i İdris Nebî ‘aleyhi’s-selâmdır ki ism-i şerîflerine Ahnûh ve Hürmüs dañi derler ol zamân Hazret-i İdris Nebî ‘aleyhi’s-selâm ‘ulûmdan ders deyip, lâkin ‘ulûm kitâba yazılmayıp hemen şöyle okunup hıfızlarında tutup anıñla ‘amel ederler idi, sonra Fişâğoraş hekim bu ‘ilm-i hendeseyi ve ‘ilm-i hesâbı her birini müdevven kitâb etti¹⁰¹⁰”.

Cafer Efendi’nin verdiği bilgilere göre, sedefkârlık ve mimarlık sanatında mahir olmak için hendese ve kimya ilmini bilmek gerekir. Çünkü sedefkârlık sanatı, hendese ilminde tasarlanan şekillerden ibarettir. Cafer Efendi, Mehmed Ağa’nın Hasbahçe’de

⁹⁹⁸ Terimin eserde zikredildiği yerler için bkz. RM/2b, s. 5; 5a, s. 9; 6b, s. 11; 7a, s. 11; 12a, s. 18; 13b, s. 20; 14a, s. 21; 14b, s. 21-22; 15a, s. 22; 16a, s. 23; 16b, s. 24; 18a, s. 26; 18b, s. 27; 53b, s. 69; 64b, s. 84; 65a, s. 84-85; 66b, s. 87; 68a, s. 89; 81a, s. 115; 82a, s. 117; 86b, s. 123.

⁹⁹⁹ Terimin eserde zikredildiği yerler için bkz. RM/9b, s. 15; 10b, s. 16; 54a, s. 70; 54b, s. 70; 55a, s. 71; 81a, s. 115.

¹⁰⁰⁰ RM/12b, s. 18.

¹⁰⁰¹ RM/10b, s. 16.

¹⁰⁰² RM/62a, s. 80-81.

¹⁰⁰³ RM/13b, s. 20; 14b, s. 21; 61a, s. 79; 61b, s. 80; 64b, s. 84; 68a, s. 89.

¹⁰⁰⁴ RM/13b, s. 20.

¹⁰⁰⁵ RM/9b, s. 15.

¹⁰⁰⁶ RM/8a, s. 13.

¹⁰⁰⁷ RM/12a, s. 18.

¹⁰⁰⁸ RM/12b, s. 18.

¹⁰⁰⁹ RM/13b, s. 20.

¹⁰¹⁰ RM/13b, s. 20.

dolaşırken dinlediği gencin dilinden hendese ve kimya ilminin önemini şu şekilde anlatmıştır:

“İlm-i hendese ki derler bu ‘aşırda mi‘mârlar ve ‘ulemâ beyninde ‘ilm-i hendese deyü müzâkere olunsa her biri, evet işitiriz, fe-emmâ aşlında ‘ilm-i hendese ne idiği ve neden bahşetdiği mesmû‘umuz olmamıştır, deyü cevâb ederler. İmdi, bu kitâb-ı şerîf cümle ol ‘ilm-i laţîf beyânındadır. Bir âdem mādâm ki bu ‘ilm-i müsteţâbı ve bu fenn-i kimyâyı bilmeye, kemâl mertebede şadefkârlığa kâdir ve mi‘mârlık şan‘atında hâzîk ve mâhir olmaz¹⁰¹¹”.

Bu cümlelere göre, mimarlar ve ilim sahibi kişilerin hendese ilmini işittiklerini, ancak ne olduğunu bilmediklerini söyledikleri belirtilerek hendese ilmini bilmeyenin sedefkârlık ve mimarlıkta yetkinliğe erişemeyeceği vurgulanmıştır.

4.8. MİMARÎ UNSURLAR

Bu bölüm, Mehmed Ağa’nın mimarlığa başlaması, sedefkârlık ve mimarlık sanatını yansıtan eserleri, *Risâle*’deki mimarî terimler ve ölçüyle ilgili terimler başlıklarından oluşmaktadır.

4.8.1. Mehmed Ağa’nın Mimarlığa Başlaması

Risâle-i Mimâriyye’de Mehmed Ağa’nın musiki ilminden vazgeçip mimarlık sanatına heves etmesiyle ilgili bir olay anlatılmıştır. Bu olaya göre Mehmed Ağa, sarayda dolaşırken etrafındakilere hendese ve mimarlığı anlatan bir genç görür. Oradakiler, Mehmed Ağa’yı imtihan etmek isterler ve daha önceden işaret ettikleri yere vurması için Ağa’nın eline bir keser verirler. Mehmed Ağa’nın keseri her vurduğunda aynı yere rast getirdiğini gören mimarlar, ona hayran olur ve “Eline koluna kuvvet, Allah seni (bu sanatta) hayırlı, uzun ömürlü eylesin. Artık bizimle kardeşlik edip bu sanatı öğrenmeye azmedesin” derler. Bu durum, eserde şöyle anlatılmıştır:

“...keseri şalıp hezâr-bâr ol kirişe (v)urub her şalıp (v)urdukça (v)urmayıp illâ ‘ayniyle râst ol nişâne (v)urub bir defa‘da aşlâ ve kaţ‘â hatâ ve teħallûf etmeyip anda olan üstâdlar Ağa Hazretleri’niñ ol nişâna keseri rast getirdiğine ve daħi keser şalışına hayrân ve sergerdân kalıp dediler ki: “Dest ü bâzûña kuvvet, Haķ Te‘âlâ Hazretleri seni mu‘ammer eyleye, şadefkârlık ve mi‘mârlık şan‘atı biñbâşı(?) seniñ

¹⁰¹¹ RM/12a-12b, s. 18.

haqqındır. Lâ'îk olan budur ki şimden şöıra bizim ile uşuvvet edip bu şan'at ta'allümüne mürüvvet edesiz¹⁰¹²".

Mehmed Ağa'nın başından geçen bu olayı dinleyen Vişne Mehmed Efendi, onun sedefkârlık ve mimarlık sanatına girmesine izin verdiğini şu sözlerle belirtmiştir: *"Oğul, bu şan'at ve kâr saña münāsib ve sezāvār müşāhede olundu. Zîrā mi'mārların a'mālî ekşeriyā cevāmî'-i şerîfe ve mesâcid-i latîfe ve medâris ve cüsûr ve tekye ve kılâ' ve sūr ve bilcümle hayrât ve hasenât binâsında olmağdır¹⁰¹³".* Mimarların cami, mescit, medrese gibi hayır binaları yapması sebebiyle Mehmed Ağa'nın bu sanata başlamasını uygun gören Vişne Mehmed Efendi, "kaya kuşunun yuvası kadar bir mescit inşa eden kimsenin, cennette bir ev sahibi olacağı" örneğinde olduğu gibi, mescit yapmanın faziletine dair hadisler aktarmıştır. Bu hadis, eserde şöyle zikredilmiştir:

"Men bena mesciden vele kemağhaşın kaâtın bena Allahu lehu beytan fi'l-cenneti¹⁰¹⁴. Bir kimesne bir mescid-i şerîf yapsa bağirtlak kuşu yuvası gibi dağhi olursa Allah Sübhānehu ve Te'ālā anıñ muğābelesinde ol mescid-i şerîfi yapan kimesne için cennetde bir oda yapivere...¹⁰¹⁵".

Bunun üzerine Mehmed Ağa, H.977/M.1569-1570'te Allah'ın yardımı ve şeyhi Vişne Mehmed Efendi'nin hayır duası ile sedefkârlık ve mimarlık sanatına başlamıştır¹⁰¹⁶. Eserde verilen bilgilere göre, bu sanatları öğrenirken çeşitli görevlerde de bulunan Mehmed Ağa, H.1015/M.1606-1607'de mimarbaşı olmuştur:

"Andan şöıra biñ altı senesinde ol zât-ı müstetâb mağmiyye-i Koştantiniyye'de sa'âdetle nâzır-ı âb olup kâmil sekiz yıl nezâreti mutaşarrıf olduğdan şöıra biñ on beş senesi cumâde'l-âhiresiniñ sekizinci çeharşenbe günü bi-'avnilâhi te'ālā Mi'mārbaşı oldular...¹⁰¹⁷".

4.8.2. Sedefkârlık ve Mimarlık Sanatını Yansıtan Eserleri

Risâle'de, Mehmed Ağa'nın sedefkârlık ve mimarlık sanatına başladıktan sonra yirmi yıl Mimar Sinan ve Üstad Mehmed'den bu sanatı öğrendiği ve mimarlıktaki hünerini göstermek için padişaha çeşitli hediyeler yaptığı belirtilmiştir. Cafer Efendi,

¹⁰¹² RM/16b, s. 24.

¹⁰¹³ RM/16b-17a, s. 24.

¹⁰¹⁴ "Kim kaya kuşunun yuvası kadar bir mescit inşa ederse, Allah da ona cennette bir ev yapar"; İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân*, 4: 490 (1610-1611); Taberâni, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, 2: 246 (1105).

¹⁰¹⁵ RM/17a, s. 25.

¹⁰¹⁶ RM/18b, s. 27.

¹⁰¹⁷ RM/25a, s. 36.

Mehmed Ağa'nın H.998/M.1589-1590'da Sultan III. Murad Han'a işlediği rahleyi şu övgülerle anlatmıştır:

"...dünyâda mânendi bulunmaz serâpâ adlâ'-ı müşelleşât ve murabba'ât ve eşkâl-i muhammesât ve müseddesât ve müsebbe'ât adlâ'ı birbirine muḳaffel ve eşkâlî gûnâgûn şekl ile müşekkel, ya'nî bir köşesinden nazar edicek bir cins eşkâl ve devâ'ir-i müdevvere görünüp ve küşe-i âhîrden yine ol maḥalle nazar edince ḡayrı cins nuḳûş ve eşkâl bağlayıp âhîr şuver-i muşavvere gösterir. Her ne ḳadar ki nazargâh tebdîl oluna ol ḳadar eşkâl daḡı ḡayrı şuvere tahvîl olunur¹⁰¹⁸".

Bu bilgilere göre, dünyada benzeri bulunmayan rahledeki üçgen, dörtgen, beşgen, altıgen ve yedigenlerin köşeleri birbirine kilitlenmektedir. Rahlenin bir köşesinden bakınca görünen şekiller ve yuvarlak daireler, başka köşeden bakınca farklı türde nakış ve şekillere dönüşmektedir.

Risâle'deki bilgilere göre, Mehmed Ağa'nın Sultan III. Murad Han için hazırladığı hediyelerden biri de, kıymetli bir kemandandır. Cafer Efendi, bu kemandan için şu övgülerde bulunmuştur:

"Bu daḡı evvelki gibi şadefnâkdır ki seyrinde 'aḳıllar çâk olur ve bunda daḡı bu mertebede maḡzûz olduḡunuñ aşlı budur ki, pâdişâhlar muttaşıl şâḡib-i nazar ve küşâde-başar olup 'adüvden ḡazer üzre olmaḡla 'ale'd-devâm yaylıḡ pîşlerinde ṭurur. Bu keman-dân ise şol ḳadar maḡbûl ve maṭbû' ve şu deñlü âyîne-şîfat mücellâ maşnû' olmuştur ki, her pâre-i şadefi yer yer rûy-i şafḡa-i mir'ât-ı İskender gibi dâimâ Pâdişâḡ Ḥazretleri'niñ ardında nice mesâfeden şûret-nümâ idi¹⁰¹⁹".

Bu bilgilere göre, sedef işlemeli kemandan, görenlerin akıllarını durduracak ve her sedefi İskender'in aynası gibi padişahın ardında uzak mesafelerden suret gösterecek kadar güzeldir. Padişah, bu benzersiz kemandanı görünce derhal kimin olduğunu anlamış ve hemen "bu kemandan kapıcının işidir, padişahlar padişahının katına layıktır" anlamındaki şu beyti söylemiştir:

*İn keman-dân 'amel-i derbân est
Lâ'îḳ-i pîş-i şehinşâḡân est¹⁰²⁰*

Mehmed Ağa'nın eserlerinden biri de, Mekke ve Medine'ye yaptığı hayırlı işlerdir. *Risâle*'de, H.1019/M.1610-1611'de Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin

¹⁰¹⁸ RM/19a, s. 27.

¹⁰¹⁹ RM/20a, s. 29.

¹⁰²⁰ RM/20a, s. 29. Bu beyit *Murâdî Divanı*'nda yer almamaktadır.

Kâbe'nin durumunu Sultan I. Ahmed Han'a bildirmesi üzerine, padişahın Kâbe'nin onarımı için Mehmed Ağa'yı görevlendirdiği nakledilmiştir. Bunun üzerine, Kâbe'nin orta kısmına baştanbaşa altın ve gümüşle işlenmiş kemer, altınoluk, Halilürrahman makamına minber, Ravza-i Mutahhara'ya üç parça saf altın kilit ve altın işlemeli pencere yapılmıştır:

"Miyân-ı mübârekine serâpâ zerrîn şim bend ile kaplı ol muraşşa' kemer ve saṭṭ-ı bülendi üzre nice kerre yüz biñ kerre yüz biñ filori değer, ol mizâb-ı zer ve maḳâm-ı Ḥalîlürrahmân Nebî 'aleyhi's-selâma ol zîbâ minber ve Ravza-i Muṭahhara'ya bi-ḥadîd şâfi altın üç kıṭ'a kilid ve eşkâl-i mütenevvi'a-i muşavvere üzre nice zerrîn pencere işlenip irsâl olundu¹⁰²¹".

Kâbe ve Ravza için sanatlı eserler yapan Mehmed Ağa, *Risâle*'de geçen aşağıdaki dizelerde "mimâr-ı hadîmü'l-Haremeyn" (Mekke ve Medine'ye hizmet eden mimar) olarak anılmıştır:

*Şun' etmeğin o ḥûb eşeri Beyt ü Ravza'da
Mi'mâr-ı ḥâdimü'l-Ḥaremeyn oldu adîñiz¹⁰²²*

Cafer Efendi, Mehmed Ağa'nın Mekke ve Medine için yaptığı eserlerden sonra, mimarlığı tamamladığını, bu sanatta yüce bir mertebeye eriştiğini şöyle ifade etmiştir:

*Başlayıp vâḳt-i mübârekde şadefkârlığı
İşte ḥatmeyledi şimdi Ağa mi'mârlığı¹⁰²³*

Risâle'de, Mehmed Ağa'nın mimarlıkta ne kadar yüce bir şahsiyet olduğunun göstergesi olarak anlatılan eserlerden biri de, Sultan Ahmed Camii'dir. H.1018/M.1609-1610'da temeline başlanan caminin kubbesine kadar tamamlandığını belirten Cafer Efendi, Allah'tan hayırlısı ile binanın tamamlanmasını dilemektedir:

"...biñ on sekiz senesinde esâsına mübâşeret olunan câmi'-i şerîfiniñ binâsı üzerinde olup bi-'avnullâhi Te'âlâ binâ-yı şerîfi daḥi ḳubbe-i 'âliyesi maḥalline çıkıp ancak daḥi ḳubbe-i şerîfesi ḳalmıştır. Ḥaḳ Te'âlâ Ḥazretleri şihḥat ü selâmet ile anı daḥi itmâm etmek müyesser eyleye¹⁰²⁴".

Cafer Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Hz. Âdem'den bu zamana kadar Sultan Ahmed Camii gibi yüce bir bina yapılmamıştır. Bu caminin avlusu öyle bir yerdir ki,

¹⁰²¹ RM/41a, s. 58.

¹⁰²² RM/40b, s. 58.

¹⁰²³ RM/42a, s. 59.

¹⁰²⁴ RM/51a, s. 66.

dünya ve ahirette böyle göz alabildiğine uzanan bir yer daha yoktur. Altı minaresi ve on dört şerefesi, padişahla yüce atalarından bugüne gelinceye kadar gelmiş geçmiş padişahların sayısına uygun düşmüştür:

“Bu binā bir ‘ālī binā-i şerīfdir ki Ḥazret-i Ādem šāfi şalavātullāhi ‘aleyhi ve selāmuḥu devrinden bu āna gelince böyle daḥi bir ‘ālī ve müstaḥkem binā būnyād olunmuş değildir. Cāmi‘-i şerīf ve ḥarem-i laṭīf bir mesīredir ki dünyā ve māfihāda böyle medd-i baṣar šāḥibi bir yer daḥi yoktur. Altı mināresi vardır ve ol on dört şerefe ittifākan sa‘ādetlü pādīšāh ile ābā-i ‘izām ve ecdād-ı kirāmılarından bu āna gelince vāḳi‘ olan pādīšāhlariñ ‘adedine muṭābık vāḳi‘ olmuştur¹⁰²⁵”.

4.8.3. *Risāle*’deki Mimarî Terimler

Cafer Efendi, *Risāle*’nin birinci faslında mimarlık sanatında hüner sahibi olmak için hesap ve hendese ilmini bilmek gerektiğini belirttikten sonra, mimarların pirlerinin Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve Hz. Şit olduğunu ifade etmiştir. Müellif, eserde, Kâbe-i Mükerreme’yi inşa eden peygamberleri zikrettiği bir şiirde, “ey sadık kişi, pirini bilmek isteyene diyesin ki, Kâbe’yi bina edenler pirimizdir, sözün Hz. İbrahim, Hz. Şit ve Hz. Âdem içindir, sonra herkese selam et” demiştir. Böylece, mimarî sahasındaki pirlerinin Kâbe’nin banileri Hz. İbrahim, Hz. Şit ve Hz. Âdem olduğunu ifade etmiştir:

*Piriñi bilmek dilerseñ bu dūrūr saña ṭarīḳ
Diyesin kim pīrimizdir bâni-i beyt-i ‘atīḳ
Kavliñ İbrāḥīm ü Şiṣ ü Ādem’e şāmil olur
Cümleye ammā selām et soñra ey merd-i şādīḳ¹⁰²⁶*

Bu bilgilerden sonra, mimarîde büyük önemi olan “hendese” terimini açıklayan Cafer Efendi, sedefkârlık sanatının hendese ilminde gösterilen şekillerden ibaret olduğunu dile getirmiştir: “Şadefkârlık şan‘atı ‘ilm-i hendesede muşavver olan heman eşkâlden ‘ibârettir¹⁰²⁷”. Aynı fasılda, Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları verilen “mimar” teriminin açıklaması şöyle yapılmıştır:

“...mi‘mār lafzı daḥi ‘Arabīdir. Şīga-i mübālaḡa-i ism-i fā‘ildir. Fārisīde ābādān künende, Türkīde şenledici derler. Şenledici kadīmi Türkīdir, şimdi bilkülliye terkolunup anıñ yerine ma‘mūr edici derler. ‘İmāret ‘Arabīdir, Fārisīde ābādān kerdin, Türkīde şenletmek, ‘umrān daḥi ‘Arabīdir, Fārisīde ābādān, Türkīde şenlik derler. ‘Āmir ve mā‘mūr ve ‘amīr ‘Arabīdir. Üçü de bir ma‘nāyadır. Fārisīde ābādān ve Türkīde şen ve günc derler. Ammā bu şen ve günc daḥi aşlinda Fārisīden

¹⁰²⁵ RM/53a, s. 69.

¹⁰²⁶ RM/13a, s. 20.

¹⁰²⁷ RM/15a, s. 22.

alınmak vardır. Zîrâ 'Acem vilâyetinde ba'zı tâ'ife beriyyede ve tağda gezip göçer evli olmağla kondukları yerde evler yapıp zîr-i zemînler edip yeri delik deşik iderler. Ol yer evleri deyü oyup delik deşik ettikleri yere günc-şenc ve 'Arabîde daği bu ma'nâda şukb (şakb) nakb (nuqb) derler¹⁰²⁸".

Bu bilgilere göre, Arapça “mimar” lafzının karşılığı; Farsçada “âbâdân künende”, Türkçede “şenledici”dir. Şenledici, eski Türkçe bir tabir olup şimdi onun yerine “mamur edici” denilmiştir. Mimarların yaptığı iş “imaret”tir. Terimin karşılığı; Farsçada “âbâdan kerdên”, Türkçede “şenletmek”tir. Bu terimle alakalı olarak verilen “umran” kelimesinin karşılığı Farsçada “âbâdânî”, Türkçede “şenlik”; “âmir, mâmûr ve amîr” terimlerinin mukabili de, Farsçada “âbâdân”, Türkçede “şen ve günc” şeklinde nakledilmiştir. Cafer Efendi, Farsçadan alınan “şen ve günc” terimlerini, “Acem’de kırdâ ve dağda konargöçerlerin evler yapmak için delik deşik ettikleri yer” olarak açıklamış, Arapçada bu terim yerine “sukb” ve “nukb” sözcüklerinin kullanıldığını belirtmiştir.

Eserin yedinci faslında, mimarların kullandığı arşının¹⁰²⁹ ne olduğu ve parmak ölçüsüne göre nasıl hesaplandığı hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgilere göre, Arapça “zirâ” teriminin karşılığı, Farsçada “endâze ve gez”, Türkçede “arşın”dır. Bennâ ve âmme zirâ’ı olmak üzere iki türlü arşın vardır. Birincisi mimarların, ikincisi halkın kullandığı arşındır. Bennâ zirâ’ı yirmi dört boğumdur. Her boğum iki buçuk parmak eder. Cafer Efendi, parmağı tarif ettikten sonra o dönemde mimarların “boğum” yerine “parmak” terimini kullandığını ifade etmiştir: *“...parmak hesabı ile bennâ’ zirâ’ı kâmil altmış parmağdır. Ammâ boğum i’tibârı ile yirmi dört boğumdur ve her boğum iki buçuk parmağdır, ammâ şimdi bennâ’ tâ’ifesi boğum isti’mâl etmezler, parmak derler...¹⁰³⁰”.*

Cafer Efendi, bu bilgilerin devamında, tam bir zirâ’ olan yerin uzunluğuna ve enine yirmi dört parmak ettiğini, bu yerin miktarının da yirmi dördün yirmi dörde çarpılmasıyla bulunduğunu açıklamıştır. Bu hesaba göre, bir zirâ’ yer, 576 parmağdır.

¹⁰²⁸ RM/15a, s. 22.

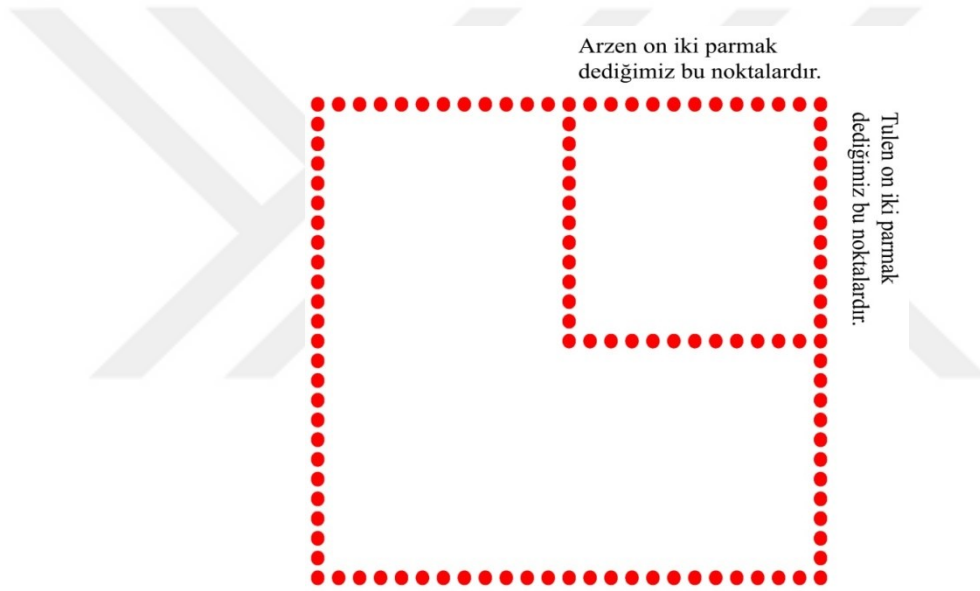
¹⁰²⁹ Cafer Efendi, zirâ’ ve arşın kelimelerinin Arapça ve Farsçadaki bilek ve kol manalarına gelen kelimelerden alındığını belirtmiştir. Buna göre, önceleri zirâ’ yokken bilek ile ölçerlermiş. Bilek dirsek ile parmak ucuna kadar olan uzunluktur. Bilek yerine zirâ’ denildiği gibi ölçmeye de zirâ’ denirmiş. Sonraları bu bennâ ve âmme zirâ’ları ortaya çıkınca bunlara da zirâ’ denilmiştir. Dolayısıyla bennâ ve âmme zirâ’ı denilen zirâ’, Arapçadaki dirsek ve kol manasına gelen zirâ’dan alınmıştır. Aynı şekilde arşın da “eriş in”den galattır. Farsçada “eriş” elif’in fethi ve ra’nın kesri ile kol ve bilek manasına gelir. İn, bu demektir. “Bilek budur” anlamındadır. RM/63b, s. 83.

¹⁰³⁰ RM/61a, s. 79.

Bu zirâ‘ın rub‘u (dörtte biri), yirmi dört parmaktan uzunluğuna ve enine yarım zirâ‘ (on iki parmak) çıkarılmasıyla belirlenir:

“Bir yer ki tûlen bir zirâ‘ ve ‘arzen daħi bir zirâ‘ ola, imdi ol yer bennâ’ zirâ‘ınıñ parmağı hesabı ile tûlen yirmi dört parmak ve ‘arzen daħi yirmi dört parmak eder. Pes imdi parmağın şatrançisi ile ol bir zirâ‘ olan yerin miqdârını bilmek murâd eylesek yirmi dört parmağı yirmi dörde zarb edersin, altı yüz parmağdan yirmi dört parmak eksik olur, ya’nı beş yüz yetmiş altı parmak hâşıl olmuş olur. İmdi, bu kâmil bir zirâ‘dan rub‘ ya’nı dört hisşeden bir hisşe çıkmak lâzım gelicek bir yerden çıkar ki ol yer tûlen nışif zirâ‘ ve ‘arzen daħi nışif zirâ‘ ola ya’nı tûlen on iki parmak ve ‘arzen daħi on iki parmak olmak gerekdir¹⁰³¹”.

Risâle’de, bu açıklamalardan sonra tam bir zirâ‘ı ve çeyrek zirâ‘ı gösteren şu şekil verilmiştir¹⁰³²:

Risâle-i Mimâriyye’de Tam ve Çeyrek Zirâ‘

Risâle’nin on birinci, on ikinci ve on üçüncü faslı, mimarî ve inşaat terimlerine ayrılmış olup her terimin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Mimarların bina ettiği “cami, medrese, kubbe, kasr, divan, hamam, hendek, değirmen, köşk” gibi yapılar on birinci fasılda ele alınmıştır¹⁰³³. Bu terimlerin sayıca fazla olması sebebiyle, burada birkaç örneğin verilmesi uygun görülmüştür. On birinci fasılda yer alan örnek terimlerden bazıları şu şekildedir:

¹⁰³¹ RM/66a, s. 86.

¹⁰³² RM/66a, s. 86.

¹⁰³³ RM/71a-74b, s. 93-101.

“Sakîfe ‘Arabîdir, Fârisîde bâlân-ı bîrûnj, Türkîde taşra hıyâti demektir¹⁰³⁴”.

“Küve ‘Arabîdir, Fârisîde revzen, Türkîde baca derler¹⁰³⁵”.

“Revzene mu‘arrebdir, Fârisî olan revzenden ta‘rîb olunmuşdur, Türkîde bu da‘hi baca demektir¹⁰³⁶”.

Burada yer alan bilgilere göre, Arapça bir sözcük olan “sakîfe”nin karşılığı, Farsçada “bâlân-ı bîrûnî”, Türkçede “dış hayat”tır. Aynı şekilde, Arapça “küve” kelimesinin mukabili; Farsçada “revzen”, Türkçede “baca”dır. Farsça “revzen” kelimesinden alınan ve Arapçaya “revzene” şeklinde geçen terimin Türkçe karşılığı da yine “baca”dır.

On ikinci fasıl, “bina yeri, temel döşemesi, moloz, duvar, balçık, kireç, alçı, çatı, oluk” gibi ev ve evle alakalı malzemelerin üç dildeki karşılıklarından meydana gelmektedir¹⁰³⁷. On ikinci fasılda yer alan terimlerden bazıları şu şekildedir:

“Siyâ‘ ‘Arabîdir, Fârisîde kâhgil, Türkîde şamanlı sıva balçığı demektir¹⁰³⁸”.

“Caşş ve faşş ve şîd ‘Arabîdir, Fârisîde gec, Türkîde kireç derler¹⁰³⁹”.

“Kevkebü’l-arz ve kils ‘Arabîdir, Fârisîde âheg, Türkîde alçı derler¹⁰⁴⁰”.

Bu bilgilere göre, Arapça “siyâ” teriminin karşılığı; Farsçada “kâhgil”, Türkçede “samanlı sıva balçığı”dır. “Cass, fass, şîd” terimleri de Farsçada “gec”, Türkçede “kireç” şeklindedir. Aynı şekilde, Arapçada “kevkebü’l-arz ve kils” terimlerine karşılık Farsçada “âheg”, Türkçede “alçı” sözcükleri kullanılmıştır.

On üçüncü fasıl, “çönge, balta, badanacı, sıvacı, neccar, matkap, törpü, tokmak, çekiç, şadırvan, musluk, lüle” gibi inşaat terimlerinin üç dildeki karşılığı şeklinde ele alınmıştır¹⁰⁴¹. On üçüncü fasılda yer alan terimlerden bazıları aşağıda örneği geçtiği şekildedir:

“Bî’r ‘Arabîdir, Fârisîde çâh-ı âb, Türkîde şu kuyusu demektir¹⁰⁴²”.

“Bûriyâ ‘Arabîdir, Fârisîde nâyije ve künk, Türkîde lüle ve künk demektir¹⁰⁴³”.

¹⁰³⁴ RM/72b, s. 97.

¹⁰³⁵ RM/72b, s. 97.

¹⁰³⁶ RM/72b, s. 97.

¹⁰³⁷ RM/74b-77a, s. 102-107.

¹⁰³⁸ RM/75b, s. 104.

¹⁰³⁹ RM/75b, s. 104.

¹⁰⁴⁰ RM/75b, s. 104.

¹⁰⁴¹ RM/77a-80b, s. 107-115.

¹⁰⁴² RM/80a, s. 113.

¹⁰⁴³ RM/80a, s. 113.

“Bekere ‘Arabîdir, Fârisîde çerh-i çâh-ı âb, Türkîde şu kuyusu makarası ve dolabı demektir¹⁰⁴⁴”.

Buna göre, Arapçada “bi’r” teriminin karşılığı Farsçada “çâh-ı âb”, Türkçede “su kuyusu”dur. Aynı şekilde, Arapçada “bûriyâ” terimine karşılık Farsçada “nâyije ve künk”, Türkçede “lüle ve künk” sözcükleri kullanılırken “bekere” terimi de Farsçada “çerh-i çâh-ı âb”, Türkçede “su kuyusu makarası ve dolabı” anlamındadır.

4.8.4. Ölçüyle İlgili Terimler

Risâle’nin yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu bölümünde ölçüyle ilgili terimler ve bu terimlerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Eserin yedinci faslında verilen bilgilere göre, bennâ zirâ’ı ve âmme zirâ’ı olmak üzere iki türlü arşın vardır. Bennâ zirâ’ı yirmi dört, âmme zirâ’ı yüz parmakdır. Parmak ölçüsünün hesaplanması, şehadet parmağının bir nesne üzerine yan yatırıldıktan sonra tırnağın yanında olan parmak kalınlığına göre belirlenmektedir. Eserde parmak ölçüsünden sonra “iplik” hesaplanır. Her parmak on iplik eder. Birbiri ile bağlantılı olarak hesaplanan bu ölçülerden biri de “giriş”tir. Giriş, âmme zirâ’ının otuz iki kısma bölünmesiyle elde edilir. Cafer Efendi, bu faslın sonunda bennâ zirâ’ını kusursuz bir ölçü olarak değerlendirirken, âmme zirâ’ının zamanla kullanım alanı ve yerine göre değişmelere, bozulmalara uğradığını aşağıdaki ifadelerle belirtmiştir¹⁰⁴⁵.

“...ve bu bennâ’ zirâ’ından şahîh zirâ’ yoktur, zirâ, bunda bürcüme i’tibâr olunmuştur. Meşelâ uzun ve kısa boylu âdemiñ aralarında bilekte ve karışta ve ayakta ve adımda ve kulaçta fark-ı fâhiş vardır. Ammâ bürcüme ki baş parmağıñ ucu boğumudur, anda fark yoktur. Nice âdemiñ bürcümesini getirip taṭbîḳ eyleseñ berâber çıkar. Ve ‘âmme zirâ’ı daḫi şimdi ziyâde bozulmuştur, kimi kışacıḳ, kimisi uzunca etmiştir. Ammâ şahîh budur ki bennâ’ zirâ’ı boğumu ile kırk boğum kâmil bir zirâ’dır ve yirmi boğumu daḫi nişif zirâ’dır¹⁰⁴⁶”.

Cafer Efendi, uzun ve kısa boylu kimseler arasında bilekte, karışta, ayakta, adımda ve kulaçta uzunluk açısından fark olduğunu, ancak boğumda fark olmadığını belirtmiş; âmme zirâ’ının zamanla bozulduğunu, bennâ zirâ’ının ise, boğuma göre hesaplandığı için bozulmadığını açıklamıştır.

¹⁰⁴⁴ RM/80a, s. 113.

¹⁰⁴⁵ RM/61a-62b, s. 82.

¹⁰⁴⁶ RM/62b, s. 81.

Sekizinci fasıl, “ayak, adım, mil, ferseng, berid” gibi uzunluk ölçüleri hakkında bilgileri ihtiva etmektedir. Eserde, ölçülerin büyükten küçüğe göre birbirini kapsadığı örneklere sıklıkla rastlanır. Mesela, bir mil dört bin adım, her adım üç ayak, üç ayak da bir zirâ’ ederken her fersah üç mil, on iki bin adım ve otuz altı bin ayak etmektedir. Mil için herhangi bir ölçü kullanılmadan tahmin üzerine “göz erimi kadar yer” denilmiştir. Ancak, bazı kimselerin gözü daha uzun mesafeyi, bazılarının ki daha kısa mesafeyi fark edeceği için ortak bir ölçü ortaya çıkmamaktadır¹⁰⁴⁷. Cafer Efendi, *Muhtâr-ı Sîhâh*’ı referans edinerek “mil, gözün gördüğü kadar yer, fersah da üç mildir” demiştir:

“Muhtâr-ı Sîhâh’da daği göz erimi kadar yer i’tibâr etmişdir, ‘ibâreti budur ki, el-mîlu min el-arđi münteha meddi’l-başari ve’l-fersahu şelâsetu emyâlin¹⁰⁴⁸ deyü taşrih etmişdir. Ma’nâsı budur ki: “yerlerde mu’teber olan mil göz görmesiniñ gâyetidir. Fersah daği üç mildir, ya’nî üç göz erimi kadar yerdir¹⁰⁴⁹”.

Cafer Efendi, “dönüm, evlek, nişan, çubuk” gibi ölçülerin anlamlarını ve Türkçe, Farsça ve Arapçadaki karşılıklarını dokuzuncu fasılda ele almıştır. Arapçada “cerib” olarak bilinen “dönüm” hakkında birçok rivayet vardır. Cafer Efendi, dönümü açıklarken *Muhtârü’s-Sîhâh* ve *Nimetullah Lügati*’nde geçen bilgilerden yararlanmıştır. *Muhtârü’s-Sîhâh*’ta dönümün “taam ceribi” ve “yer ceribi” olarak ikiye ayrıldığını belirten Cafer Efendi, kitaptaki “cerib” kelimesini önce Arapça olarak aktarmış, sonra “*Cerib dediğimiz eğer ta’âmdan ve eğer yerden miqdârı ta’yîn olunmuş bir nesnedir. Cerib dedikleri dört kile alır bir ölçektir¹⁰⁵⁰*” diye açıklamasını vermiştir. Bu cümleye göre taam ceribi dört kile alır bir ölçektir. Bir cerib kadar tohum alan toprağa da “yer ceribi” denir. Cafer Efendi’nin *Nimetullah Lügati*’ni referans edinerek açıkladığı dönüm, kırk adımdır. Çiftçiler arasında çifte başlayıp uzunluğuna ve enine bir günde bir çift ile sürebildikleri kadar yere dönüm derler¹⁰⁵¹. Hesap ve hendese ilminde dönüm, mesâha¹⁰⁵² yoluyla belirlenir. Çiftçi, tohum ekerken elinden tohum erişecek yer kadar

¹⁰⁴⁷ RM/63a-64a, s. 82-83.

¹⁰⁴⁸ “Mil, yerde gözün ulaşabildiği (görebildiği) son noktadır. Fersah ise üç mildir”; el-Cevherî, “Mil”, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sîhâh Tâcu’l-luga ve Sîhâhu’l-Arabîyye*, (thk. Ahmed Abdulfâfir Attâr), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1990, c. 5, s. 1822.

¹⁰⁴⁹ RM/63a, s. 82.

¹⁰⁵⁰ RM/64a, s. 83.

¹⁰⁵¹ Cafer Efendi, Arabistan’da “feddân” kelimesinin de bu anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Verdiği bilgilere göre, “feddân” bir çift öküz demektir. *Risâle*’de “bir çift öküzün bir günde sürebildiği yere “feddân” denildiği *Muhtârü’s-Sîhâh*’tan alıntı yapılarak aktarılmıştır. RM/64b, s. 84.

¹⁰⁵² “Arazi, arsa, ev vb. yerleri alan ölçüleriyle ölçme”; Ayverdi, “Mesâha-Misâha-Mesâhat-Misâhat”, *a.g.e.*, c. 2, s. 2021.

çizgiler belirler ve tohumu saçmaya başlar. O çizgilerin arasında olan parçaların her birine “evlek” denir. Her parça “tahta” ile tabir edilir¹⁰⁵³.

Risâle’nin onuncu faslında, “dönüm, nişan ve çubuk” terimleri hendese ilmine göre açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, dönüm üç türdür. Birincisi, bennâ zirâ’ına göre otuz beş arşın uzunluğunda olan bir ipin her katının üç buçuk arşın olacak şekilde on kere katlanmasıyla bulunur. Üç buçuk arşın uzunluğundaki her kata bir çubuk denir. O çubuk ile uzunluğuna ve enine on çubuk ölçülüp bunlar birbiri ile çarpılınca yüz çubuk bulunur. Bu yüz çubuğun her on çubuğu bir nişan eder. Bir dönüm yer, yüz çubuk ve bennâ zirâ’ına göre 1225 arşın eder¹⁰⁵⁴. Bu hesaba göre, 1225 arşının on çubuğu 122,5 arşındır. Yani bir nişan 122,5 arşın, bir çubuk ise 12,25 arşındır. Eserde, dönümün ikincisi bennâ zirâ’ı ile kırk beş arşın uzunluğundaki bir ipin aynı şekilde hesaplanması ile elde edilir. Bu hesaba göre bir dönüm yer, 2025 arşın eder¹⁰⁵⁵. 2025 arşının on çubuğu 202,5 arşın olur. Yani bir nişan 202,5, bir çubuk ise, 20,25 arşındır. Dönümün üçüncüsü ise, bennâ zirâ’ı ile altmış arşın uzunluğundaki bir ipin aynı şekilde hesaplanmasıyla bulunur. Bahsi geçen üç dönümden sonuncusu olan bu hesaba göre bir dönüm yer, 3600 arşın olur¹⁰⁵⁶. 3600 arşının on çubuğu 360 arşın eder. Yani bir nişan 360 arşın, bir çubuk ise 36 arşındır. Altmış zira uzunlukla hesaplanan üçüncü dönüm, eserde şu şekilde anlatılmıştır:

“...bennâ’ zirâ’ı ile altmış zirâ’ olan tülânj bir ipi evvelkileri gibi on kat edersin ki her katı bennâ’ zirâ’ı ile altı zirâ’ ola. Bir kata yine bir çibık dersin ve ol altı zirâ’ olan bir kat çibık ile tülen on çibık ve ‘arzen daği on çibık yeri ölçersin, andan sonra on çibığı yine on çibığa zarb edersin, çibığıñ şatrancısı ile yüz çibık hâşıl olur. Bunuñ daği her on çibığına bir nişân dersin ve zıkr olunan yüz çibık daği on nişân olur ve on nişân daği kâmil bir dönümdür. Ve bu üçüncü vech üzerine olan çibığıñ şatrancısı ile bir dönüm yüz çibık olur, fe-emmâ bennâ’ zirâ’ınıñ şatrancısı ile üç biñ altı yüz zirâ’ eder¹⁰⁵⁷”.

Cafer Efendi, bu bilgilerden sonra *Ahterî Lügati* ve *Muhtârü’s-Sihâh*’ta açıklanan dönümün uzunluğu ve eninin altmış arşın olduğunu belirterek sahabe zamanında bile üçüncü dönümün kullanıldığını ifade etmiştir:

¹⁰⁵³ RM/64a-65a, s. 83-85.

¹⁰⁵⁴ RM/65b, s. 85.

¹⁰⁵⁵ RM/67a, s. 87-88.

¹⁰⁵⁶ RM/67a-67b, s. 88-89.

¹⁰⁵⁷ RM/67a-67b, s. 88.

“Zirā kitāblarda ve luğatlarda bu üçüncü vech üzre olan dönümü yazmışlardır. Şahābe-i kirām zamanlarında daḥi bu vech üzre mesāḥa alınmıştır. Ve bu i’tibār ile olan dönümüñ çıbıgınıñ her bir çıbıgı bennā’ zirā’ınıñ şaṭrancısı ile otuz altı zirā’ olur ve her bir nişānı daḥi bennā’ zirā’ınıñ şaṭrancısı ile üç yüz altmış zirā’ olur¹⁰⁵⁸”.

4.8.4.1. Ölçüyle İlgili Arapça İbareler ve Açıklamaları

Risāle’de geçen ayetler, hadisler, dua ve salavatlardan sonra bazı açıklama cümleleri de Arapça yazılmıştır. Bu cümleler, Cafer Efendi’nin genellikle ölçü ve hendeseyle ilgili kısımlarda “mil, cerib, feddan ve kile” terimlerini açıklarken *Muhtârü’s-Sihâh*’tan yaptığı alıntılardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, eserde geometri teriminin Arapça açıklanmasına rağmen kaynağı belirtilmemiştir. *Risāle*’de yer alan ölçüyle alakalı Arapça açıklama cümleleri ve anlamları şu şekildedir:

1. Cerib

Risāle’nin dokuzuncu bölümünde “cerib” terimi, “*el-ceribu mine’t-ta’āmi ve’l-arḍi miqdārūn ma’lūmun ve cem’uhu ecribetun ve curbānun ḳultu el-ceribu mikyālun ve hüve erba’atu ekfizatin ve ceribu min el-arḍi mebziru’l-ceribi ellezi hüve el-mikyālu*¹⁰⁵⁹” şeklinde açıklanmıştır. Buna göre, “Cerib kelimesi, yiyecek ve yeryüzü ile alakalı bilinen bir ölçüdür. Çoḡulu, ecribetun ve cürbandır. Cerib ayrıca dört ölçektir. Yerle ilgili cerib ölçüsü ise mibzerdir, yani çaptır¹⁰⁶⁰” anlamındadır.

2. Feddân

Eserin aynı bölümünde zikredilen “feddân” sözlüğünün tanımı, “*el-feddanu hiye el-baḳaru elleti teḥruṣu ve’l-cem’u’l-fedāḍin*¹⁰⁶¹” şeklinde olup “Feddân kelimesi, çift süren sığır demektir. Çoḡulu ise fedâḍındır¹⁰⁶²” anlamındadır.

3. Hendese

Cafer Efendi, eserin birinci faslında “hendese” terimini, “*Elhendesetu ‘ilmun yu’rafu bihi ḳadru zātıl eşyā’i ve’l-eṣkālî ḥasbe mā yeḳtaḍihi ‘ilmu’l-ḥisābi ve cezruhu*¹⁰⁶³”

¹⁰⁵⁸ RM/67b, s. 88.

¹⁰⁵⁹ RM/64a, s. 83.

¹⁰⁶⁰ el-Cevherî, “Cerib”, *a.g.e.*, c. 1, s. 98.

¹⁰⁶¹ RM/64b, s. 84.

¹⁰⁶² el-Cevherî, “Feddân”, *a.g.e.*, c. 6, s. 2176.

¹⁰⁶³ RM/13b, s. 20.

şeklinde açıklamıştır. Bu tanıma göre, “Geometri, aritmetik ve köklerinin kuralları gereği şekil ve miktar sahibi şeylerin ölçüsünün kendisi ile öğrenildiği ilim¹⁰⁶⁴”dır.

4. Kile

Eserin dokuzuncu faslında, “kile”, “*ve’l-ismu el-kiletu bi’l-kesri yukālu innehū lehasenu’l-kiletu ke’l-cilseti ve’r-rikbeti*¹⁰⁶⁵” şeklinde açıklanmıştır. Bu cümle, “İsim hâli el-Kilyetu’dur (anlamı kile). İlk harfî kesre ile okunur. “Onun ölçüsü güzeldir” denilir. Cilseti ve rikbeti kelimeleri gibi (bu kelimeler burada ilk kelimenin okunuşuna örnektir)¹⁰⁶⁶” anlamındadır.

5. Mil

Risâle’nin sekizinci bölümünde, “mil” terimi, “*el-mîlu min el-arđi munteha meddi’l-başari ve’l-fersahu şelâsetu emyâlin*¹⁰⁶⁷” şeklinde verilmiştir. Buna göre “Mil, yerde gözün ulaşabildiği (görebildiği) son noktadır. Fersah ise üç mil¹⁰⁶⁸”dır.

4.8.4.2. Ölçüyle İlgili Terimlerin Arapça, Farsça ve Türkçe Karşılıkları

Risâle-i Mimâriyye’de dikkati çeken hususlardan biri de, ölçülerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarının zikredilmiş olmasıdır. Buna göre, eserde yer alan ve üç dilde karşılıkları verilen ölçüyle ilgili terimler¹⁰⁶⁹ aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

¹⁰⁶⁴ *Risâle*’de bu terim, Arapça olarak açıklanmasına rağmen kaynağı belirtilmemiştir.

¹⁰⁶⁵ *RM/65a*, s. 84.

¹⁰⁶⁶ el-Cevherî, “Kile”, *a.g.e.*, c. 5, s. 1814.

¹⁰⁶⁷ *RM/63a*, s. 82.

¹⁰⁶⁸ el-Cevherî, *a.g.md.*, s. 1822.

¹⁰⁶⁹ Terimlerin *Risâle*’de zikredildiği yerler için bkz. *RM/61a-69a*, s. 79-91.

ARAPÇA	FARŞÇA	TÜRKÇE
‘Ariż	Pehnā	Enlü
‘Arż	Pehnāyi	Enlik
‘Arzen	Ber-pehnāyi	Enine
Āyet/ ‘Alāmet	Nişān	Çende
Bā‘	Bāz	Kulaç
Berīd	Duvānezdeh mil	On iki mil yer
Bürcüme	Bend-i engüşt	Boğun (boğum)
Bürcümetü enmeleti’l-ibhām	Bend-i ser-i engüşt-i büzürg	Büyük parmağın baş bogumu
Cerīb	Gerīb/ Geri	Dönüm
Debere/ Meşāre	Yine meşāre/ Tahta-i zemīn	Evlek/ Karık
Enmele	Ser-i engüşt	Parmak ucu
Fersaḥ	Ferseng	Ferseng
Ġalve	Nişān-ı tır/ Nişān/ Yek-i tır-i pertāv	Oğ atımı/ Oğ nişanı
Ḥaṣeye (Haşebe)	Çüb	Çıbık
Ḥaṭve	Gām	Adım
Ḥişşe/ Sehm/ Naşīb/ Ḥaẓẓ/ Ḥalāk	Behre	Pay
Işbī‘	Engüşt	Barmak
İbhām	Engüşt-i büzürg	Büyük barmak
Ḳadem/ Ricl	Pāy	Ayak
Ḳafīz/ Ḳufzān/ Akfīze	Peymāne	Ölçek
Kile/ Keyl/ Mikyāl	Peymāne	Ölçek
Mesāfe	Dür-i miyān-ı dü menzil	İki konak arası
Mesāḥa	Peymüden-i zemīn	Yer ölçmek
Mīl	Mil	Mil
Nısf	Nīm	Yarım
Rub‘	Çār-yek	Dörtte bir/ Urub/ Çeyrek
Südüś	Şeş-yek	Altıda bir
Şülüś	Si-yek	Üçde bir
Şülüśān	Dü-si-yek	İki-üçde bir
Şümün	Heşt-yek	Sekizde bir
Şa‘ir	Cev	Arpa
Şıkk/ Şatr	Nıme	Yarım
Şıkk/ Eşkāş/ Kıst/ Aksāt/ Cüz’/ Eczā’/ Kısm/ Aksām	Pāre	Pereciğ
Tavīl	Dırāz	Uzun
Tūl	Dırāzi	Uzunluk
Tūlāni	Uzādi	Uzādi
Tūlen	Ber-dırāzi	Uzunluğuna
‘Ukde	Girih	Düğüm
Vezn	Senciden	Tartmak
Zer‘	Gezkerden cāmerā	Geysi ölçmek
Zirā‘	Endāze ve gez	Arşun
Zirā‘	Vārin ve eriş	Dirsek ve kol

4.9. RİSÂLE’DE ADI GEÇEN ESERLER

Cafer Efendi, *Risâle*’de çeşitli konularda faydalanmak üzere, on dört kitaptan alıntı yapmıştır. Bu kitaplar sözlük, hadis, tefsir, tarih, coğrafya ve hendese ilmiyle alakalıdır. *Tezküretü’l-Bünyân* ve *Şehnâme* isim olarak zikredilmese de müellifin başvurduğu kaynaklar arasındadır¹⁰⁷⁰. Cafer Efendi, Sultan I. Ahmed tasvirlerinde *Şehnâme*’de yer alan efsanevî şahıslardan¹⁰⁷¹, Mimar Sinan ve eserleri hakkındaki bilgilerde ise, *Tezkiretü’l-Bünyân*’dan istifade etmiştir¹⁰⁷².

4.9.1. Ahterî Lügati

Afyonkarahisar’da doğduğu için Karahisârî diye de anılan ünlü din bilgini Ahterî’nin (ö. 968/1560-61) en meşhur kitabı olan *Ahterî-i Kebîr*, Arapça-Türkçe sözlüktür. Yaklaşık 40.000 kelime ihtiva etmektedir¹⁰⁷³. Cafer Efendi, eserde zamana ve yere göre ölçüleri 35, 45 ve 60 arşın olan üç çeşit dönümden bahsetmiş, 60 arşın olan dönümün *Ahterî Lügati*’nde yer aldığını belirtmiştir. Verilen bilgilere göre, 60 arşın uzunluğunda bir ip, on kat edildiğinde bu ipin her katı 6 arşın olur ki, buna çubuk denir. Her on çubuk bir nişan eder. Yüz çubuk, yani on nişan ise, bir dönüm demektir¹⁰⁷⁴. Cafer Efendi’nin “*Ahterî Lügati*’nda daği “el-cerîb, dönüm tûlu ve ‘arzı altmış zirâ’dır” deyü beyân ettiği dönüm daği bu dönümdür...¹⁰⁷⁵” şeklinde verdiği bilgiye göre, *Ahterî Lügati*’nde uzunluğu altmış zirâ’dan hesaplanan dönüm zikredilmiştir.

4.9.2. Behcetü’t-Tevârîh

Fatih devri tarihçilerinden Şükrullah’ın (ö. 864/1459-60) kaleme aldığı *Behcetü’t-Tevârîh* on üç bölümden oluşmaktadır. İlk sekiz bölümde kâinatın ve Hz. Âdem’in yaratılışından, Çin, Türk, Rum, Hint, Habeş gibi kavimlerden, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nesebi, doğumu, hayatı, aşere-i mübeşşere, sahabeler, mezhep

¹⁰⁷⁰ Düzenli, a.g.t., s.

¹⁰⁷¹ RM/51b-52a, s. 67.

¹⁰⁷² RM/85a-85b, s. 121-122.

¹⁰⁷³ Hulusi Kılıç, “Ahterî”, *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2, s. 184.

¹⁰⁷⁴ RM/67a-67b, s. 88.

¹⁰⁷⁵ RM/67b, s. 88; *Ahterî Kebîr*’de bu terim, “Tûlî ve arzı altmış zirâ’ olan yer ki ekinciler ona dönüm derler ve şol mikyâle derler ki dört kafiz arpa ve buğday ile ve ol mikdar tohum ekecek yere dahi cerib derler. Cem’î ecirbetün ve cürâyibündür” şeklinde açıklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahterî, “el-cerîb”, *Ahterî Kebîr*, (nşr: Hacı Ahmed Hulusi ve Hacı Mustafa Derviş ve Şürekâsı), Sahâfiye-i Osmâniye Şirketi, İstanbul, 1310, c. 1, s. 196-196.

imamları, tanınmış âlimler ve şeyhlerden bahsedilmektedir. Meşhur Yunan filozofları, çeşitli hükümdarlar ve hanedanlıklar hakkında verilen bilgilerden sonra son bölüm Osmanlı tarihine ayrılmıştır¹⁰⁷⁶. Cafer Efendi, *Behcetü't-Tevârih* için, “tarihlerin makbüllerinden” demiştir. Bu yüzden bazı tarihlerde Kâbe-i Mükerrreme’yi ilk inşa edenin Hz. İbrahim olduğu yazılsa da Cafer Efendi buna itibar etmeyip *Behcetü't-Tevârih*’teki bilgilere göre Hz. Şit’in ismini zikretmiştir:

“Ve ba’zı tevârihde daği Beyt-i Ma’mûr Hazret-i Nuḥ Nebi ‘aleyhi’s-selâmiñ tûfânına gelince turup tûfân vâki’ olacak zamânda merfû olup ba’dehû Nuḥ Nebi ‘aleyhi’s-selâm tûfânından soñra cedd-i büzürgvâr-ı peygamberân Hazret-i İbrâhîm Halîlü’r-raḥmân müceddeden bünyâd buyurdular deyü yazmışlardır. Fe-emma muḳaddemâ Şîs Nebi ‘aleyhi’s-selâm bünyâd vâz’ ettikleri tevârihiñ makbüllerinden Behcetü't-Tevâriḥ’de maşṭûrdur¹⁰⁷⁷”.

4.9.3. Câmiu’s-Sagîr

Câmiu’s-Sagîr, Süyûtî’nin (ö. 911/1505) derlediği hadis kitabıdır. Süyûtî, yetmiş bir hadis kitabını *Cem’u’l-Cevâmî’* adıyla bir araya getirmek istemiş, ancak ömrü yetmemiştir. Müellif tarafından tamamlanan esere *el-Câmiu’s-Sagîr* adı verilmiştir. Kavî ve fiilî hadislerle yer verilen eser, bir veya birkaç cümlelik hadislerden meydana gelmektedir¹⁰⁷⁸. *Risâle-i Mimâriyye*’de yer alan hadislerin bir kısmı *Câmiu’s-Sagîr*’den alınmıştır. Cafer Efendi, Hz. Peygamber’in, kabrini ziyaret edenlere şefaateceğine dair hadisleri aktarırken İmam Süyûtî’nin eserinden alıntı yaptığını şöyle belirtmiştir:

“İmâm Suyûtî Hazretleri cem’ ettiği eḥâdiş-i şerîfeden Câmiu’s-Sagîr’inde maşṭûr İbn-i ‘Ömer’den mervî ḥadiş-i şerîf vardır ve ol ḥadiş-i şerîf budur: Men zâra ḳabri vecebet lehû şefâ’atı¹⁰⁷⁹. Ma’nâ-yı şerîfi budur ki “Bir kimesne benim ḳabrimi ziyaret eylese benim şefâ’atım aña vâcib olur” ve daği yine Câmiu’s-Sagîr’de maşṭûr Enes Hazretleri’nden mervî ḥadiş-i şerîf vardır, ol ḥadiş-i şerîf daği budur: Men zâranî bi’l-Medîneti muḥtesiben küntü lehu şehîden ve şefî’an yevme’l-ḳiyâmeti¹⁰⁸⁰. Ma’nâ-yı şerîfi budur ki “Bir kimesne beni Medîne’de ḥasbeten ziyaret eylese ben aña şâhid ve şefî’ olunur ḳiyâmet gününde¹⁰⁸¹”.

¹⁰⁷⁶ Demiroğlu, *a.g.md.*, s. 349.

¹⁰⁷⁷ RM/13a, s. 19-20.

¹⁰⁷⁸ Mücteba Uğur, “Câmiu’s-Sagîr”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, s. 113.

¹⁰⁷⁹ “Kim kabrimi ziyaret ederse şefaati ona vacip olur”; Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl fi Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, 15: 651, (42583).

¹⁰⁸⁰ “Kim sevabına inanarak Medine’de beni ziyaret ederse kıyamet günü ona şahit ve şefaateci olurum”; el-Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, 6: 50 (3860).

¹⁰⁸¹ RM/45a, s. 64.

4.9.4. Celâleyn Tefsiri

Câmiu's-Sagîr'in sahibi olan İmam Süyûtî'nin (ö. H.911/M.1505) eseridir. Hocası Celâleddin el-Mahallî (ö. H.864/M.1459), Bakara Suresi'nden İsrâ Suresi'nin sonuna kadar tefsirini yazmış, daha sonra vefat edince eseri aynı tarzda Celâleddin Süyûtî tamamlamıştır. *Tefsîrû'l-Celâleyn* (iki Celal'in tefsiri) diye anılan esere *Lübbü't-Tefâsir* (Tefsirlerin özü) denir¹⁰⁸². *Risâle-i Mimâriyye*'de eser, iki yerde referans gösterilmiştir. Birincisi, Kâbe-i Mükerrreme'nin melekler tarafından inşa edildiği bilgisi verilirken yapılan iktibastır: "*Celâleyn Tefsîri'nde Hâzret-i Âdem halk olunmazdan muqaddem daî Kâ'be-i Mükerrreme'yi melâ'ike binâ eylemişdir, deyü yazılmıştır*¹⁰⁸³".

İkincisi ise, Âl-i İmran Suresi'nde insanlar için mübarek ve âlemlere hidâyet kaynağı olarak kurulan ilk evden, yani Kâbe'den bahsedilirken Beyt-i Şerif'in şerefini ve mübarekliğini açıklama hususunda yapılan alıntıdır. İlgili ayet ve ayette geçen "mübareken" kelimesinin *Celâleyn Tefsîri*'ndeki açıklaması şu şekildedir:

*"İnne evvele beytin vüdi'a lin nâsi lallezi bi bekkete mübâreken ve huden lil âlemîn, fîhi âyâtün beyyinâtün maqâmu İbrâhîm (İbrâhîme), ve men deḥalehu kâne âminâ (âminen), ve lillâhi 'alen nâsi hiccul beyti menisteṭa'a ileyhi sebîlâ (sebîlen), ve men kefera fe innallâhe ğaniyyün 'anil âlemîn*¹⁰⁸⁴.

Cafer Efendi, bu ayetten sonra, Mekke'ye Bekke denilmesinin sebebini Zemahşerî'nin *Tefsîr-i Keşşâf*'ından aktardığı bilgilerle açıklamıştır. Buna göre, Bekke'nin "zahmet" anlamına geldiği ve bölgenin kalabalık olması sebebiyle bu ismi aldığı belirtilirken bir diğer rivayette "kakmak, yarmak, kırmak" anlamlarına dikkat çekilmiş ve Allah'ın Kâbe'ye saldıranların boyunlarını kırdığı nakledilmiştir¹⁰⁸⁵. Ardından ayette geçen "mübareken"¹⁰⁸⁶ kelimesinin *Tefsîr-i Celâleyn*'de "bereket sahibi" anlamındaki "zâ-bereketin" ile tefsir edilmesi, hac ve umre yapıp Kâbe'de tavaf eden kimseye sonsuz sevap yazılıp günahının bağışlanacağı ile açıklanmıştır:

¹⁰⁸² es-Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 5.

¹⁰⁸³ *RM/32a*, s. 46; es-Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 158.

¹⁰⁸⁴ "Şüphesiz insanlar (ın ibadet ve ziyareti) için kurulan çok mübarek ve âlemlere hidayet kaynağı olan ilk ev (ilk mabet), Mekke'deki (Kâbe)dir. Orada, (Kâbe'nin mabet olduğunu gösteren) apaçık deliller ve İbrahim'in makamı vardır; kim oraya girerse emniyette olur. Oraya (gitmeye) bir yol (imkân) bulabilen kimseye, Beyt(ullâh)'ı hacetmesi Allah'ın hakkı (olarak o kimseye farz)dır. Kim de (bunu reddeder de) küfre saparsa (küfrü kendi aleyhinedir ve), şüphesiz Allah, bütün âlemlerden müstağnidir (kimseye ihtiyacı yoktur)"; el-Âl-i İmrân, 3/96-97; Feyizli, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁰⁸⁵ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 1, s. 1006-1008.

¹⁰⁸⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. es-Süyûtî, *a.g.e.*, c. 1, s. 185-186.

“Nitekim Allah Sübhānehū ve Te‘ālā Hazretleri buyurur mübāreken ol Beyt-i Latîf mübārek olduğu halde. Tefsîr-i Celāleyn’de “mübāreken” kelimesini zâ-bereketin ile tefsîr etmiştir. Ya’nî ol Beyt-i Şerîf bereket şâhibi olduğu halde. Nitekim hac ve ‘umre edip önünde i’tikâf ve havlini tavâf eden kimesneye bî-nihāye şevâb hâşıl olup günâhı yarlıganır¹⁰⁸⁷”.

4.9.5. Hendese Risâlesi

Cafer Efendi’nin *Risâle-i Mimâriyye*’yi yazma amacını anlattığı kısımda bahsettiği diğer eseridir. Verdiği bilgilere göre, o dönemde bazı mimar ağalarına menâkıbnâme yazmak gelenek hâline geldiği için Mehmed Ağa’ya *Hendese Risâlesi*’nden başka, bir de menâkıbnâme yazmak istemiştir:

“Lâkin bundan akdem ba’zı mi’mâr ağalara birer menâkıbnâme tahrîr ve taşnîf olunmuş olup anlara menâkıbnâme tahrîr olunduğu gibi ol ‘İlm-i Hendese Risâlesi’nden gayri daîhi bizim mürüvvetli Ağa Hazretleri’ne bir menâkıbnâme tahrîr eylemek üzerimize lâzım gelmeğin Hak Te‘ālâ celle celālühū ve ‘amme-nevālühū Hazretleri’niñ ‘inâyetiyle tahrîr eylemek vâkı’ oldu¹⁰⁸⁸”.

Cafer Efendi, *Risâle-i Mimâriyye*’nin onuncu bölümünde de *Hendese Risâlesi*’nden bahsetmiş, “rubu” (çeyrek arşın) ve “nısf” (yarım arşın) terimleriyle, bir arşının yirmi dört parmağa eşit olduğunu, bu eserden alıntı yaparak açıklamıştır. Verdiği bilgilere göre bir arşın uzunluk, yirmi dört parmağın yine yirmi dört parmağa çarpılmasıyla elde edilir. Böylece bir arşın uzunluk 576 parmak eder. Bu ölçünün rubu’u (çeyreği) 144 parmak, nısfı (yarısı) 288 parmak eder¹⁰⁸⁹. Eserde, bu bilgilerden sonra *Hendese Risâlesi*’nin de zikredildiği şu cümle ile yarım arşının parmak hesabıyla belirlenmesinin başka yolu olduğu dile getirilmiştir: “Nısf-ı zirâ’da parmağın şatrancısı i’tibâr olunduğda ihrâcınıñ âhîr vech ile daîhi semt ve tarîkı vardır. Hendese Risâlesi’nde beyân olunmuştur. Bilmesini murâd eden aña mürâca’at eylesin¹⁰⁹⁰”.

4.9.6. Kitâb-ı Nisâbü’l-Ahbâr

Ebû Muhammed Sirâcüddîn Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman et-Teymî eş-Şehîdî el-Fegânî el-Ûşî’nin (ö. 575/1179) yazdığı hadis kitabıdır. Müellif, *Gurerü’l-ahbâr ve dürerü’l-eş’âr* adlı eserinden seçtiği 1000 sahih hadisle bu kitabı kaleme

¹⁰⁸⁷ RM/32b, s. 46.

¹⁰⁸⁸ RM/5a-5b, s. 9.

¹⁰⁸⁹ RM/66b, s. 87.

¹⁰⁹⁰ RM/66b, s. 87.

almıştır. Eser, yüz bölümden oluşmaktadır ve her bölümde on hadis vardır¹⁰⁹¹. Cafer Efendi, Kâbe'ye bakmanın ibadet hükmünde olduğunu belirten hadisi *Kitâb-ı Nisâbü'l-Ahbâr*'dan alıntı yaparak açıklamıştır: “Nitekim *Kitâb-ı Nisâbü'l-Ahbâr*'da *maşûr hadîş-i şerîf vardır ve ol hadîş-i şerîf budur ki: en-naẓaru ilâ beytillâhi el-ḥarâmi 'ibâdetun*¹⁰⁹² *ya'nî, Kâ'be-i Mükerrema'ye bakmak 'ibâdetdir. İmdi aña bakmak 'ibâdet olıcağ...*¹⁰⁹³”.

4.9.7. Mesâbîh-i Şerîf

Ferrâ el-Begavî'nin (516/1122) hadis kitabıdır. Begavî, *Sahîhayn*'dan seçtiği hadisler için “sahih”, diğer hadis kitaplarından seçtiği hadisler için “hasen” terimini kullanmıştır. Böylece her babdaki hadisler, kendi içinde “sahih” ve “hasen” olarak ayrılmıştır¹⁰⁹⁴. Cafer Efendi, eserin beşinci faslında, *Mesâbîh-i Şerîf*'te Hz. Ali, Sa'd, Ebû Hureyre ve İbn-i Sa'îd'in rivayet ettiği hadisleri şu şekilde bildirmiştir:

“...*Ḥazret-i 'Ali kerremallâhu vecheh'den mervî Meşâbîḥ-i Şerîf'de maşûr hadîş-i şerîf vardır...*¹⁰⁹⁵”.

“*Ve daḥi Meşâbîḥ-i Şerîf'de maşûr Sa'd'den mervî hadîş-i şerîf vardır...*¹⁰⁹⁶”.

“*Ve yine Meşâbîḥ-i Şerîf'de Ebû Hureyre raḍiyallâhu 'anh Ḥazretleri'nden mervî hadîş-i şerîf vardır...*¹⁰⁹⁷”.

“*...ve yine Meşâbîḥ-i Şerîf'de İbn-i Sa'îd'den mervî hadîş-i şerîf vardır...*¹⁰⁹⁸”.

Bu hadisler sırasıyla, Medine'deki Ayr ve Sevr dağları arasında kalan kısımda bidat etmenin ve bidat edeni himaye edenin lanetlendiği; Medine'nin iki kara taşlığı arasında kalan kısımda ağaç kesilmesinin, hayvanların öldürülmesinin haram olduğu; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine için ettiği dua; Medine'deki iki dağ arasında kan dökmenin, silah taşımının ve ağaç kesmenin yasak olduğu gibi konuları ihtiva etmektedir.

¹⁰⁹¹ Mehmet Sait Toprak, “Üşî”, *DİA*, İstanbul, 2012, c. 42, s. 230.

¹⁰⁹² “Allah'ın evine bakmak (onu izlemek) ibadettir”; Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 12: 197 (34641).

¹⁰⁹³ *RM/35b-36a*, s. 50-51.

¹⁰⁹⁴ Hatiboğlu, *a.g.md.*, s. 258.

¹⁰⁹⁵ *RM/42b*, s. 60-61.

¹⁰⁹⁶ *RM/43b*, s. 61-62.

¹⁰⁹⁷ *RM/44a*, s. 62.

¹⁰⁹⁸ *RM/44a*, s. 62-63.

4.9.8. Muhîtü'l-Lügât

Muhîtü'l-Lügât, Kemalpaşazâde Ahmet Şemseddin'in Arapça ve Farsçadan Türkçeye yazdığı bir sözlüktür. "İbn-i Kemâl" lakabıyla bilinen Kemalpaşazâde, 16. yüzyılda verdiği eserlerle şöhret kazanan bir âlimdir¹⁰⁹⁹. Cafer Efendi, *Risâle*'de, Türkçede "perecık" olarak geçen terimi açıklarken bu eseri kaynak göstermiştir. Buna göre "hisse"¹¹⁰⁰ kelimesi Arapça, "pâre" Farsçadır. "Perecık" terimi ise, Farsçadaki "pâre"den galattır. Cafer Efendi'nin *Muhîtü'l-Lügât*'tan aktardığı bu bilgiler şöyledir:

"...Şıkş, eşkâş, kıst, aksam, cüz, eczâ, kısım, aksam cümlesi 'Arabîdir ve bir ma'nâyadır, Fârisîde pâre Türkîde perecık derler. Perecık daği pâreden galattır ve bunların her biri daği hisse ma'nâsına gelir. Merhûm Kemal Paşa-zâde rahimehullah Muhîtü'l-Lügât deyü taşnîf ettiği lügatda daği böyle taşrih buyurmuşdur"¹¹⁰¹.

4.9.9. Muhtârü's-Sihâh

"*Tâcü'l-luga ve sihâhu'l- Arabiyye*", "*Sihâhu'l-luga*", "*es-Sihâh*" gibi isimlerle anılan eser, İsmail b. Hammâd el-Cevherî'nin sözlüğüdür. Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra), eserin muhtasarını kaleme almıştır¹¹⁰². Cafer Efendi, ölçüyle ilgili terimleri açıklarken eserden Arapça alıntılar yapmıştır. *Risâle*'de bazı kelimelerin etimolojik açıdan değişim seyri de verilmiştir. Mesela, hendese kelimesinin zaman içinde geçirdiği değişimler, *Muhtârü's-Sihâh*'a göre açıklanarak terimin sözlük anlamı "*Hendeseniñ lügat ma'nâsı daği Muhtârü's-Şihâh'da lâğımları ve binâyı ölçmek ve oranlamak deyü taşrih etmiş"¹¹⁰³* diye aktarılmıştır. Buna göre hendese; lağımları, binayı ölçmek ve oranlamaktır.

4.9.10. Nimetullah Lügati

Asıl adı Halîl-i Sûfî olan Nimetullah Ahmed'in (ö. H.969/M.1561) hazırladığı Farsçadan Türkçeye bir sözlüktür. Eserin yazılış tarihi olan H.947/M.1541'e kadar Anadolu sahasında Farsça-Türkçe yazılmış en kapsamlı lügat olup üç bölümden oluşan

¹⁰⁹⁹ M. Şakir Ülkütaşır, "İbn-i Kemâl", *Türk Kültürü*, Yıl. 8, S. 88, 1970, s. 273-275; Atalay vd., "Kemâl Paşazâde (Şemseddin Ahmed)", *a.g.e.*, s. 249.

¹¹⁰⁰ *Risâle*'de hissenin çoğul hâlinin üç dildeki karşılığı da aynı eserden alıntı yapılarak açıklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *RM/69a*, s. 90.

¹¹⁰¹ *RM/69a*, s. 90.

¹¹⁰² Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-Luga", *DİA*, İstanbul, 2010, c. 39, s. 356.

¹¹⁰³ *RM/14a*, s. 21.

eserde ilk bölümde mastarlar, ikinci bölümde Farsça dil bilgisi kuralları, üçüncü bölümde de diğer kelime grupları ele alınmıştır¹¹⁰⁴. Cafer Efendi, “endâze¹¹⁰⁵” terimini *Nimetullah Lügati*’nden aldığı bilgilerle açıklamıştır. Buna göre, hendese kelimesi “hindâz” olarak Farsçadaki “endâze” teriminden Arapçalaşmıştır. *Nimetullah Lügati*’nde endâzenin kumaş ve diğer şeyleri ölçmek için kullanılan ağaç veya demir olduğu yazılıdır. Kelimenin Arapçası zirâ‘, Türkçesi arşındır:

“Hendese hindâzdandır. Hindâz, endâzeden mu‘arrebdir. Endâze daḥi Fârisîdir. Taşmîm ve resm ve ölçmek ve arşun dedikleri ağaç veyâḥud demir ki anîḥla kumaş ve ḡayrı ölçerler. Ni‘metullah Lügati’nde daḥi böyle taṣrîḥ olunmuştur. ‘Arabîsi zirâ’, Türkîsi arşun’dur¹¹⁰⁶”.

Cafer Efendi’nin *Nimetullah Lügati*’nden istifade ederek açıkladığı terimlerden biri de, “geri dönüm”dür. Eserde; *“Ve Ni‘metullâh Lügati’nde geri dönüm ki kırk adımdır, demiş ve bir daḥi çiftçiler beyinlerinde çifte başlayıp tûlen ve ‘arzen berâber bir günde bir çift ile sürebildiği kadar yere daḥi dönüm derler¹¹⁰⁷”* şeklinde geçen bilgilere göre, kırk adımlık yere veya çiftçilerin bir çift ile bir günde enine ve boyuna sürebildiği kadar yere dönüm denilmiştir.

4.9.11. Nüzhetü’l-Ukûl

Alî b. Ahmed b. Alî el-Cündî el-Yemenî’nin, Ebü’l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî el-Kûfî’nin “*Kitâbü’l-Evâil*” adlı eserine yazdığı teliftir. Eserin tam adı, “*Nüzhetü’l-Ukûl ve’l-elbâb fî ma’rifeti’l-evâil ve’l-esbâb*”tır. “*Kitâbü’l-Evâil*” belli bir konuda ilk defa yapılan işler ve bu işleri yapan kişilerden bahsetmektedir¹¹⁰⁸. Cafer Efendi, *Nüzhetü’l-Ukûl*’da dünyanın karalarının ve denizlerinin uzunluğunun “berîd, fersah, mil, zirâ‘, adım, parmak, ayak ve şa‘îr” gibi ölçülere göre hesaplandığını belirtmiştir. *Risâle*’de rub‘-ı meskûnun (dünyanın dörtte biri) ve yeryüzü ölçülerinin açıklandığı kısımda *Nüzhetü’l-Ukûl* zikredilmiştir:

¹¹⁰⁴ Ni‘metu’llâh Ahmed, *Lügat-i Ni‘metu’llâh*, (haz. Adnan İnce), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 7-10.

¹¹⁰⁵ “Tasım ve resm ve ölçmek manasına ve bir ağaç yahud demirdir ki onunla kumaşlar ölçerler” Bkz. Ni‘metu’llâh Ahmed, “Endâze”, *a.g.e.*, s. 60.

¹¹⁰⁶ *RM/13b-14a*, s. 20-21.

¹¹⁰⁷ *RM/64a-64b*, s. 84.

¹¹⁰⁸ Ömer Faruk Akpınar, “Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî’nin (v. 318/931) *Kitâbu’l-Evâil*’i”, 2. Baskı, *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu*, 2017, s. 475-478.

“...Nüzhetü’l-Ukûl nam kitâbda rub‘-ı meskûnu beyân eylemiş, beyân ettiği yerde daği bu dünyanıñ mesâhası huşûşunda bu arzıñ ‘arzını şöyle yazmışdır ki, haţţ-ı istivâdan tûlî cezîresine varınca altmış altı derecedir ve her derecesi yirmi iki fersahdır ve her fersahı üç mildir ve her mil dört biñ zirâ’dır ve her zirâ’ sekiz kabzadır¹¹⁰⁹”.

Bu bilgilere göre, ekvatorun uzunluğuna adalara varıncaya kadar altmış altı derecedir ve her derece yirmi iki fersah, her fersah üç mil, her mil dört bin arşın; her arşın da sekiz kabzadır. Kabzanın ne olduğu hakkında bilgi verildikten sonra parmak küsuratının “şa’îrât” denilen bir ölçüyle hesaplandığı açıklanmıştır. Buna göre, âmme zirâ’ının hesaplanışında bir tam arşın yüz parmak, her parmak da yüz iplik, yani yüz örümcek teli olur. Ancak, bu hesap iyice araştırıldığında bunun mümkün olmadığı görülür. Çünkü bir âmme zirâ’ının üzerine yüz bin örümcek teli, on bin iplik olsa yine sığmayacaktır. Bu yüzden, küsuratın bilinmesi için şa’îrât hesabı gerekir. Bir bennâ zirâ’ı üç ayak ve her ayak 64 şa’îrdir. İki ayak 128, üç ayak 192 şa’îrdir. Eserde, bu bilgilerden sonra yeniden “dünyanın dört hissesinden bir hissesi” olarak belirtilen “rub‘-ı meskûn”dan bahsedilir. Dünyanın dörtte birinde yaşayan yedi taife “Rum, Türk, Çin, Hind, Arap, Habeş ve Acem” olarak sıralanır ve diğer üç hissenin denizlerden meydana geldiği, bu denizlerin “Bahr-i Muhit, Derya-yı Ahdar, Derya-yı Çin, Derya-yı Ummân, Derya-yı Kulzüm, Derya-yı Taberistan ve Derya-yı Mağrib” olduğu belirtilir. Ardından dünyanın etrafını dolaşıp ölçen beş kişinin vardığı sonuç açıklanır. Buna göre, okyanusun bir tarafından, yani doğusundan batısına varınca ekvator üzerinden uzunluğuna yüz seksen derece, enine de güney tarafından ekvatorun ortasından kuzey tarafına doğru adalara varıncaya kadar olan kısım da altmış altı derecedir:

“Baħr-i Muħiţ’iñ bir tarafından ya’nı cānib-i maşrıkdan yine cānib-i mağribde olan Baħr-i Muħiţ’e varınca haţţ-ı istivâ üzerinden tūlen yüz seksen derece bulmuşlardır ve ‘arzen daği cenūb nāhiyesinden haţţ-ı istivānıñ ortasından şimāl cihetinde vāķi’ ancak tūlî cezîresine varınca i’tibār edip bu arada daği altmış altı derece bulmuşlardır¹¹¹⁰”.

4.9.12. Sâmi fi’l-Esâmî Lügati

Ahmed b. Muhammed Meydânî’nin H.497/M.1104’te yazdığı Arapçadan Farsçaya sözlüktür. Eser, dinî tabir ve kelimeler, canlılar, semavî varlıklar ve dünyevî

¹¹⁰⁹ RM/69b, s. 91.

¹¹¹⁰ RM/70b, s. 92-93.

varlıklar olmak üzere dört bölümdür¹¹¹¹. Cafer Efendi, “hendese” teriminin manasını açıklarken *Nimetullah Lügati*, *Muhtârü’s-Sihâh* ve *Sâmî fi’l-Esâmî Lügati*’ndeki açıklamalardan faydalanmıştır. Müellifin, *Risâle*’de, “...*Sâmî fi’l-Esâmî Lügati*’nda ancak takdir edici ma’nâsına zâhib olup “el-mühendis takdır künende” demiş, ya’nî mukadderatını ta’yîn edici ve tahmîn da’hi hendese ma’nâsıdır¹¹¹²” şeklinde verdiği bilgilere göre, hendesenin lûgat manası, *Sâmî fi’l-Esâmî Lügati*’nde “takdir edici” anlamında olup “mukadderatını tayin edici” demektir. Bu bilgilerin devamında, “tahmin” teriminin “hendese” yerine kullanılmakta olup “oranlamak” anlamına geldiğini belirten Cafer Efendi, hendesenin “zirâ‘ ile ölçmek” ve “oranlamak” manalarında kullanıldığını belirtmiştir¹¹¹³.

4.9.13. Şerh-i Şir‘atü’l-İslâm

Hanefî fakihi olarak bilinen Rûknü’lislâm Sedîdüdîn Muhammed b. Ebû Bekr’in eseridir. Tam ismi “*Şir‘atü’l-İslâm ilâ dâri’s-selâm*” olan eseri, Yakub b. Seyyid Alizâde şerh etmiştir¹¹¹⁴. Cafer Efendi, Sultan III. Murad Han’ın Beytullah’ı süslemek için altınoluk yaptırmaya niyetlenmesini, Hz. Süleyman’ın Beytü’l-Makdis’in kubbesini kimya altını ile süslemesine benzetmiştir. Eserde, Sultan III. Murad’ın *Şerh-i Şir‘atü’l-İslâm*’dan rivayet ettiği belirtilen bilgi, şu şekilde verilmiştir:

“...Sultân Murâd tâbe şerâhû Hazretleri da’hi Beytullâh’ı bu hâlimden âgâh olıcağ dedi ki: Şerh-i şir‘at-i İslâm’da: lâ be’s bi tezyîni’l-mescidi ‘indenâ limâ ruviye enne Dâvude ennebîye ‘aleyhi’s-selâmu bena Beyte’l-Makdisi şümme etemmehu Süleyman ‘aleyhi’s-selâmu fezeyyenuhu hatte naşabe el-kibrît el-aḥmar ‘alâ ra’si’l-kubbeti ve kâne zalike e’azze ma yucedu fî zâlike’l-vaḳti ve kâne yuḳḳu min milin ve fil câmi’i’l-maḥbûbî hatte kâneti’l-gazzelatu yeğzulne fî ḍav’ihâ billeyâli min mesîreti iṣnâ ‘aşrete mîlen...¹¹¹⁵”.

Tarihî bir rivayet olarak değerlendirilen bu bilgiye göre, Hz. Süleyman’ın Beytü’l-Makdis’in başına kimya altını koyarak onu süslediği nakledilmiştir. Padişah da Beytullah’ın tamir edilmesi gerektiğini öğrenince, onu süslemek için altınoluk, yaldız gümüş kaplı çelik koruyucular ve Beyt-i Şerif’in ortasına da kuşak yaptırmak istemiştir. Ancak, Sultan III. Murad’ın vefatı üzerine Kâbe-i Mükerrreme imaret edilememiştir.

¹¹¹¹ Zülfikar Tüccar, “Meydânî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 502.

¹¹¹² *RM*/14a, s. 21.

¹¹¹³ *RM*/14b, s. 21.

¹¹¹⁴ Recep Cici, “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul, 2000, c. 22, s. 210.

¹¹¹⁵ *RM*/36b, s. 52; Seyyid Alizâde, *a.g.e.*, s. 106-107.

Risâle'deki bilgilere göre daha sonraları şeyhülslâm olan Sun'ullah Efendi, H.1019/M.1610-1611'de hacca gittiğinde Sultan I. Ahmed Han'a Beytullah'ın durumunu anlatmış, padişah da hemen bu hususta gerekenin yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Kâbe duvarlarını takviye için altın ve gümüş kaplı kuşakla altın kaplı oluk dönemin mimarı Mehmed Ağa tarafından yapılmıştır¹¹¹⁶.

4.9.14. Tefsîr-i Keşşâf

Zemahşerî'nin (ö. H.538/M.1144) Mekke'deki son ikameti sırasında, Mekke Şerifi İbn Vehhâs'ın ısrarı ile yazmaya başladığı tefsirdir. Eserde ayetler, dil ve belagat kurallarıyla eski Arap şiirleri dikkate alınarak açıklanmış, surelerin fazileti hakkında rivayetlere de yer verilmiştir¹¹¹⁷. Cafer Efendi, Kâbe-i Mükerrreme'nin yapılışı hakkında bilgi verirken *Tefsîr-i Keşşâf*'tan istifade etmiştir. Eserde, "*Kezâ fî Tefsîr-i Keşşâf (huden lil 'âlemîn)*¹¹¹⁸ *dağı bu Beyt-i Şerîf 'âlemler için bir doğru yoldur, zîrâ halkın müte'abbedleridir, ya'nî 'ibâdetgâhlarıdır*¹¹¹⁹" şeklinde verilen bilgiye göre, Kâbe, "âlemler için hidayet kaynağı", "doğru yol" ve "halkın ilk ibadet yeri"dir. Eserde, Kâbe'nin temelini ilk yükselten peygamberler, oraya girenin emniyette olacağı gibi Kâbe'nin faziletine ve mübarekliğine dair bilgiler de *Tefsîr-i Keşşâf*'taki bilgilerle açıklanmıştır¹¹²⁰.

4.10. RİSÂLE'DE ADI GEÇEN YERLER

Risâle'de adı geçen yerler; Mehmed Ağa'nın rüyada gördüğü yerler, memuriyet göreviyle gittiği yerler, dinî ve mimarî açıdan önemli yerler, savaş amacıyla zikredilen yerler ve çeşitli sebeplerle anılan diğer yerler şeklinde ele alınmıştır. Eserde zikredilen yerler arasında İstanbul; "*Mahmiyye-i İstanbul, Mahmiyye-i Kostantiniyye, Stanbul veya âsitâne*"; Tur Dağı da "*Tûr, Tûr-ı Mûsâ, Tûr-ı Sînâ, Tûr-ı Yetâ*" gibi çeşitli isimlerle söz konusu edilmiştir.

¹¹¹⁶ RM/36b-40b, s. 52-57.

¹¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, c. 1, s. 23; Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, İstanbul, 2002, c. 25, s. 329.

¹¹¹⁸ "Şüphesiz insanlar (ın ibadet ve ziyareti) için kurulan çok mübarek ve âlemlere hidayet kaynağı olan ilk ev (ilk mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir"; Âl-i İmrân, 3/96; Feyizli, *a.g.e.*, s. 61.

¹¹¹⁹ RM/32a, s. 46.

¹¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. RM/32a, s. 46; 33b, s. 48.

4.10.1. Mehmed Ağa'nın Rüyada Gördüğü Yerler

Mehmed Ağa'nın musikiye heves ettiği sırada rüyasında gördüğü yerler, Âlem Dağı ve Üsküdar'dır. Eserdeki bilgilere göre, Mehmed Ağa, rüyada gördüğü çingene grubunun çeşitli övgülerini aldıktan sonra çingenelerle Âlem Dağı'ndan Üsküdar'a geçtiği sırada uyanmıştır: *"...oña ta'zîm ve türlü türlü tarîk ile tekrîm kılip 'Âlem Tağı'na teferrüc nâmı ile bunu Üsküdar'a geçirip Üsküdar bayırından yukarı gideriken, Ağa Hazretleri daği heman uyğudan uyanugelip...¹¹²¹".*

4.10.2. Mehmed Ağa'nın Memuriyet Göreviyle Gittiği Yerler

Risâle'nin birinci bölümünde, *"...Rumeli'nden İstanbul'a devşirme 'acemi oğlanı gelip beş yıl miqdârı 'ulûfesiz durup...¹¹²²"* şeklinde verilen bilgiye göre, Mehmed Ağa'nın Rumeli'den İstanbul'a geldiği belirtilmiştir. Daha sonra su nâzırı ve mimar olunca Arabistan, Anadolu, Rum ve Kırım gibi memleketlerde gezdiği yerler anlatılmıştır. Bu bilgilere göre, Şehlâ Mahmud'u Üveys Paşa'ya teslim etmek için Mısır'a giden Ağa, o sırada Arabistan'ı da gezmiştir. Memur olunca gördüğü yerleri araştırıp oralaradaki durumu padişaha bildirmek için gittiği yerler Selanik, Arnavutluk, Malta, İspanya, Bosna, Frengistan, Hırvat, Tut, Macar ve Nemçe'dir. Mehmed Ağa'nın Nemçe'den sonra gittiği yerler, eserde şu şekilde anlatılmıştır:

"Budin ve Tamişvâr serhadlerine geçip anları daği kezâlik tefahhuş edip cümle hişârları ve hişâr erenlerini kemâ-yenbaği görüp andan soñra Erdel ve Eflak ve Leh ve Buğdân vilâyetlerine varıp anları daği açmazdan tolaşıp andan soñra Tatar vilâyetine Kurum ve Kefe'ye inip anı daği görüp andan soñra yine Kefe'den Silistre ve Nikeboli ve Feth-i İslâm ve Güğerciñlik ve Semendere ve Belgrâd ve bilcümle Tuna yalısında...¹¹²³".

Bu bilgilere göre Ağa, hepsi de Balkan coğrafyasında yer alan sonra Budin, Tamişvar, Erdel, Eflak, Leh, Buğdan, Tatar, Kırım, Kefe, Silistre, Nikeboli, Feth-i İslâm, Güğercinlik, Semendere, Belgrad ve Tuna'yı dolaşmıştır.

Mehmed Ağa, bu görevinden sonra İstanbul'a geldiğinde Hüsrev Paşa'nın beylerbeyi olduğu Diyarbakır ve Şam'da müsellimlikle görevlendirilmiştir. Hüsrev Paşa Şam'a geldikten sonra da Havran'da nâhiye hâkimliği yapmıştır:

¹¹²¹ RM/9a, s. 14.

¹¹²² RM/7b, s. 12.

¹¹²³ RM/22a, s. 32.

“...Hüsrev Paşa Diyarbekir beğlerbeğisi olmağla Diyarbekir’e anı müsellim gönderip Diyarbekir’i altı ay mîkdârı varıp, müsellimlikle zabt edip ... Hüsrev Paşa Şâm-ı şerîf beğlerbeğisi olmağla Ağa-yı müşârünileyh yine müsellim olup, gidip Hüsrev Paşa gelince Şâm-ı şerîfi müsellimlikle zabt edip, ba’delhû Hüsrev Paşa Şâm’a geldikten sonra yine Şâm eyâleti nevâhîsinden Havrân nâm nâhiye hâkimi olup...¹¹²⁴”.

4.10.3. Dinî Açıdan Önemli Yerler

Eserde dinî açıdan zikredilen yerlerin başında Mekke ve Medine gelmektedir. Cafer Efendi, bu şehirlerin birden fazla isimle anıldığını belirtmiş ve Mekke ile ilgili şunları söylemiştir:

“...şehriñ daği üç adı vardır. Evvelkisi Mekke’dir, ikincisi Bekke’dir, üçüncüsü Ümmü’l-kurâ’dır. Ve yanında olan vâdisine, ya’nî deresine Ebtâh ve Baḥḥâ’ derler. Cem’leri ebâṭıḥ ve biṭâḥ gelir. Baṭiḥa ve Baḥḥâ’ daği lûgatdır ve andan sonra vilâyetine daği Hicâz derler ve yüksekde olan şehirlerine Necid derler. Alçağda olan şehirlerine ‘Irâk derler¹¹²⁵”.

Bu bilgilere göre, Mekke’nin üç adı vardır. Bunlar Mekke, Bekke ve Ümmü’l-Kurâ’dır. Mekke’nin yanında olan vadisine Ebtah ve Bathâ, vilayetine Hicaz, yüksekte olan yerlerine Necid ve alçakta olan yerlerine Irak derler.

Risâle’de Medine’nin de çeşitli isimlerle anıldığı belirtilerek bu isimlerin “Tâbe/Tâbet” ya da “Yesrib” olduğu bilgisi verilmiş, Ayr ve Sevr Dağları arasındaki yere Medine-i Münevvere denildiği *Mesâbih-i Şerîf*’te geçen bir hadis ile açıklanmıştır. Bu hadis şöyledir:

“Kâle’n-nebi ‘aleyhi’s-selâm el-Medînetu ḥarâmun mâ beyne ‘Ayrin ilâ Şevrin femer eḥdaşe fîhâ ḥadeşen ev eva muḥdişen fe ‘aleyhi la’netullâhi vel-melâ’iketi vennâsi ecma’in, lâ yukbelu şarfun ve lâ ‘adlün ve zimmetu’l-muslimîne vah(i)detun yes’a bihâ ednâhum femer eḥfera muslimen fe ‘aleyhi la’netullâhi vel-mela’iketi vennâsi ecma’in¹¹²⁶ şadağa Resûlullâh ve şadağa Ḥabîbullâh. Ma’nâ-yı şerîfi budur ki: “Allâhu Te’âlâ a’lem ve Resûlühu Medîne-i Şerîfe arz-ı haremmdir ki ol arz “Ayr” ile “Şevr” mâbeynindedir. “Ayr” ve “Şevr” her biri bir ṭağîñ ismidir. Medîne-i Münevvere daği bu iki ṭağîñ mâbeynindedir. Pes bir kimesne anda bir

¹¹²⁴ RM/22b, s. 32.

¹¹²⁵ RM/31b, s. 45.

¹¹²⁶ “Nebî Aleyhisselam şöyle buyurdu: Medine, Ayr Dağı ile Sevr Dağı arasında kalan sınır içerisinde haramdır. Kim orada bir bid’atte bulunur veya bid’atçıyı himaye ederse Allah, melekler ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah, onun farz ve nafile hiçbir hayrını kabul etmesin. Müslümanların garantisi birdir, en düşükleri de bu garantiye sahiptir. Kim bir müslümana garantisinde ihanet ederse, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun”; Buhârî, *el-Camiu’s-Sahih*, Ebvâbu’l-cizye, 17.

*bid'at peydā eylese yāhūt kendisi bid'at peydā eylemese fe-emmā bid'atı vaz' edene mu'ın olsa Haḳ Te'ālā Ḥazretleri'nin ve ferishteleri'n ve ādem oḡlanlarını la'neti anin üzerine olsun*¹¹²⁷.

Eserde, Kâbe'nin anlatıldığı kısımda, Hz İbrahim'in Kâbe-i Mükerreme'yi Tûr-ı Sînâ, Tûr-ı Yetâ, Lübnan, Cûdî ve Hirâ Dağı'ndan yaptığı, Kâbe'de bulunan Hacerü'l-esved'in de Ebu'l-Kubeys Dağı'ndan çıktığı belirtilmiştir¹¹²⁸. Bunun yanı sıra, insanların Kâbe'yi görmek için geldiği yerler; Yemen, Hind, Sind¹¹²⁹, Taşkent, Mâverâünnehir, Buhâra, Semerkand, Hucend¹¹³⁰ ve İstanbul şeklinde sıralanmıştır: *"... 'azimet kılp vilâyet-i Yemen ve Hind ve Sind ve Taşkend ve Mâverâü'n-nehir ve Buḥâra ve Semerkand ve Hucend ve a'zam-bilâd olan maḥrûsa-i İstanbul'dan ve andan ġayrı daḡı nice aylık ve nice yıllık yoldan...*¹¹³¹.

Eserde zikredilen dinî yerlerden biri de Safâ ve Merve'dir. Cafer Efendi, Kâbe'yi imaret eden Abdullah b. Zübeyr'in Safa ve Merve arasında asıldığını anlattığı kısımda bu yerleri şöyle zikretmiştir: *"... 'âḳibetü'l-emr hicret-i nebeviyyeniñ yetmiş üçüncü senesi cumâdelülâsınıñ on üçüncü gününde Şafâ ve Merve mâbeyninde şalb olundu...*¹¹³²".

Risâle'de kutsal toprakların anlatıldığı bir şiirde bahsi geçen Batha (Mekke), Yesrib (Medine) ve Tûr ile birlikte Kudüs de zikredilmiştir. Cafer Efendi, bu yerleri "gönle ferahlık veren sevinç yeri" diye nitelendirmiştir:

*'Arşa-i dilküşâ vü cāy-i sürûr
Oldu Baḥḥâ vü Ḳuds ü Yeşrib ü Tûr*¹¹³³

4.10.4. Mimarî Açidan Önemli Yerler

Eserin altıncı faslında, çıkarıldığı yerin ismini alan bazı mermer türleri sıralanmıştır. Bu yerler Marmara, Kapıdağı, Şam, Üsküdar ve Zile'dir. Cafer Efendi'nin

¹¹²⁷ RM/42b-43a, s. 60-61.

¹¹²⁸ RM/34b, s. 49.

¹¹²⁹ "Hindistan'da bir eyalet"; Şemsettin Sâmî, "Sind", *a.g.e.*, c. 4, s. 2656.

¹¹³⁰ Tacikistan'da Mâverâünnehir bölgesinde ve Seyhun Irmağı'nın kıyısında kurulan bir şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Hucend", *DİA*, İstanbul, 1998, c. 18, s. 272.

¹¹³¹ RM/36a, s. 51.

¹¹³² RM/38a, s. 54.

¹¹³³ RM/46a, s. 65.

verdiği bilgilere göre, Marmara’da çıkarılan beyaz renkli mermerin diğer adı Kapıdağı’dır. Siyah renkli mermerler ise, Şam mermeri ve Üsküdar mermeri’dir:

“Der beyân-ı mermerhâ-i beyâz: Şâfi beyâz renginde iki nevi’ mermer var: Evvelkisi Mâlikî mermeridir, ikincisi Marmara mermeridir, Kapıdağı mermeri daği derler. Der beyân-ı mermerhâ-i siyâh: Siyâh renginde daği iki nevi’ mermer vardır: Evvelkisi Şâm mermeridir, buña daği mermer-i Şâm derler. İkincisi Üsküdâr mermeridir, buña daği Mermer-i Üsküdâr derler¹¹³⁴”.

Eserde çıkarıldığı bölgenin ismini alan diğer mermerler; Zile, Amasya, Gebze, Mihalic¹¹³⁵ ve Tekfûr Dağı’dır¹¹³⁶. Cafer Efendi, somaki şeklinde olan ve üzerinde mavi ya da kırmızı alacalar bulunan bu mermerleri şöyle sıralamıştır:

“Evvelkisi Zile ve Amasiyye mermeridir, beyâz üstüne mâ’i alacası vardır, buña mermer-i ebrî daği derler. İkincisi Kurd Bağrı mermeridir, kırmızı üstüne kırmızı alacası var. Üçüncüsü alaca Serçe Gözü mermeridir. Dördüncüsü Gekyivize (Gekbüze-Gebze) ve Miḥalıc ve Cebel-i Tekfûr mermerleridir¹¹³⁷”.

Risâle’de mimarî açıdan önem arz eden yerlerin bir kısmı da, onuncu fasılda bahsi geçen üç farklı dönümün kullanım alanları anlatılırken söz konusu edilmiştir. Cafer Efendi’nin *“Bu vech üzre olan dönüm İstanbul’da ve İstanbul kırbinde vâkı’ olan yerlerde müsta’meldir¹¹³⁸”* şeklinde verdiği bilgilere göre, 1225 zirâ’ olan dönüm, İstanbul ve yakınlarında kullanılmıştır. 2025 zirâ’ uzunluğundaki ikinci dönüm, Rumeli ve Adalar gibi İstanbul’dan uzak yerlerde kullanılmıştır: *“...iki biñ yirmi beş zirâ’ olan dönüm İstanbul’dan bir miḳdâr ırâk olan ba’zı yerlerde müsta’meldir. Aşağıda Rumeli ve cezireler gibi¹¹³⁹”*. 3600 zirâ’ uzunluğundaki üçüncü dönüm ise; Mısır, Bağdat, Basra, Kufe, Semerkand ve Buhara gibi yerlerde kullanılmıştır: *“...üçüncü vech üzerine i’tibâr olunan dönüm Mısır ve Bağdâd ve Başra ve Kûfe ve Semerkand ve Buḥâra vilâyetlerinde müsta’meldir¹¹⁴⁰”*.

¹¹³⁴ RM/58b, s. 76.

¹¹³⁵ “Hüdavendigâr vilayeti Bursa’nın kazası”; Şemsettin Sâmî, “Mihalic”, *a.g.e.*, c. 6, s. 4504.

¹¹³⁶ “Tekirdağ’ın Osmanlı resmî kayıtlarındaki ilk ismi”; Hacer Ateş, “Tekirdağ”, *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, s. 359.

¹¹³⁷ RM/59a, s. 76.

¹¹³⁸ RM/65b, s. 85.

¹¹³⁹ RM/67a, s. 87-88.

¹¹⁴⁰ RM/67b, s. 88.

4.10.5. Savaş Amacıyla Zikredilen Yerler

Risâle'de, savaş ehli anlamına gelen “ehl-i vegâ” ifadesiyle anılan Mimar Sinan'ın yüz yıldan fazla olan ömrünün¹¹⁴¹ çoğunu, Allah yolunda gaza ederek ve hayır binaları yaparak harcadığı belirtilmiştir. Mimar Sinan'ın katıldığı savaşların anlatıldığı kısımda zikredilen yerler; Belgrad, Rodos, Engürüs, Mohaç¹¹⁴², Almanya, Bağdat ve Kara Boğdan'dır:

“...yüz yıldan ziyâde vâki‘ sermâye-i ‘ömrünüñ ekşerini fî-sebîlillâh gâzâ ve cihâda ve lillâh olan binâ ve bünyâda şarf ve hârc eden ehl-i vegâ Koca Mi‘mâr merhûm Sinân Âga ki kâmil yirmi altı yıl gâzâ üzre olup müddet-i mezbûrede her biri gâzâ-yı ekber olan Belgrad gibi, ve Rodos gibi kal‘alarıñ fethinde ve Engürüs kralınıñ inhizâmında Şahrâ-yı Mohaç Çengi’nde ve Alaman ve Bağdad seferlerinde ve Kara Buğdan Fethi’nde ve bunlardan gayrı nice ‘azîm seferlerde yararlık edip ri‘âyeten-lehû yeñiçeri ocağında yeñiçeri iken toköz yüz yirmi toköz senesinde Rodos Kal‘ası Fethi’nde atlı sekban olup...¹¹⁴³”.

Bu bilgilere göre; Mimar Sinan, tam yirmi altı yıl gaza etmiş ve her biri “büyük muharebe” olan Belgrad ve Rodos gibi kalelerin fethinde, Mohaç Meydan Savaşı'nda, Alman ve Bağdat seferlerinde ve Kara Boğdan Fethi'nde bulunmuş; H.929/M.1522-1523'te yeñiçeri iken Rodos Kalesi Fethi'nde atlı sekban olmuş, bunun dışında daha birçok savaşa katılmıştır¹¹⁴⁴.

4.10.6. Çeşitli Sebeplerle Anılan Diğer Yerler

Risâle'de dünyanın dörtte üçünün sularla kaplı olduğu belirtilerek *Nüzhetü'l-Ukûl*'daki bilgilere göre dünyanın yedi denizi sıralanmıştır. Bu denizler; Bahr-i Muhît,

¹¹⁴¹ Kaynaklarda, Mimar Sinan'ın M.1490-1588 yılları arasında yaşadığı ve 98 yaşında vefat ettiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Atalay vd., *a.g.md.*, s. 376.

¹¹⁴² “Macaristan'da Tuna'nın batısında bulunan yer”; Geza David, “Mohaç”, *DİA*, İstanbul, 2005, c. 30, s. 231.

¹¹⁴³ *RM/85a*, s. 121.

¹¹⁴⁴ Mimar Sinan'ın katıldığı savaşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Mülâyim, “Sinan”, *DİA*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 224-225.

Deryâ-yı Ahdar, Deryâ-yı Çin, Deryâ-yı Ummân, Deryâ-yı Kulzüm, Deryâ-yı Taberistân ve Deryâ-yı Mağrib'tir¹¹⁴⁵.

“Evvelkisi Baħr-i Muħiṭ'tir. Buña Baħr-i Muħiṭ derler, zirâ cümle dünyânıñ eṭrâfını ihâta etmiştir. İkincisi Deryâ-yı Aḥḍar'dır, aḥḍar demek yeşil demektir. Üçüncüsü Deryâ-yı Çin'dir, dördüncüsü Deryâ-yı 'Ummân'dır, beşincisi Deryâ-yı Kulzüm'dur, altıncısı Deryâ-yı Taberistân'dır, yedincisi Deryâ-yı Mağrib'dir¹¹⁴⁶”.

Bugünkü Sultanahmet Meydanı olan Atmeydanı, eserde Sultan Ahmed Camii'nin temeline başlandığı tarih belirtilirken “...maḥmiyye-i Kōṣṭantīniyye'de Atmeydanı demekle ma'rūf mesirede Baħr-i Sefīd nazargāhı olan 'arṣa-i a'lā ve cāy-i bālāda biñ on sekiz senesinde esāsına mübāşeret olunan...¹¹⁴⁷” şeklinde söz konusu edilmiştir. Bu ifadeye göre, İstanbul'da Atmeydanı diye bilinen yerde Akdeniz'e bakan yüksek yerde H.1018/M.1609-1610'da Sultan Ahmed Camii'nin temeline başlanmıştır.

Cafer Efendi'nin Atmeydanı'nı zikrettiği bir diğer yer, *Risāle*'de, “kıble yönü deniz, önü Atmeydanı, diğer her tarafı şehir ve pazar yeri” anlamına gelen aşağıdaki dizelerdir:

*Cānīb-i kıblesi deryā, önü Atmeydānı
Mā'-adā her yanı ma'mūre-i şehṛ ü bāzār¹¹⁴⁸*

Risāle'de Mehmed Ağa'nın Kâbe ve Ravza için yaptığı eserlerin anlatıldığı kısımda Edirnekapısı ve Davud Paşa Çiftliği, “Allah'ın gölgesi, âlemin sığındığı padişahın (Sultan I. Ahmed) görmesi için tamamı Edirnekapısı dışında Davud Paşa Çiftliği diye bilinen yere çıkarılıp yerine konulacak...” anlamına gelen şu cümlede zikredilmiştir: “Zıll-ı İlāh sa'ādetlū Pādişāh-ı 'ālem-penāh Ḥazretleri'niñ manzūr-ı 'ālileri olmağičün mecmū'u Edirnekapısı ḥāricinde Dāvud Paşa Çiftliği demekle ma'rūf şahrā-yı dilküşāya ihrāc olunup maḥallinde vāz' olunacaḡ...¹¹⁴⁹”.

¹¹⁴⁵ *Marifetnâme*'de, Yunan âlimlerin Baħr-i Muħiṭ'e okyanus dediği ve denizlerin çoğunun okyanusa bağlı olduğu belirtilmiştir. Buna göre, denizlerin en büyüğü okyanusa bağlantısı olmayan ve doğusunda Taberistan bulunan Hazar Denizi'dir. Bu bilgiden hareketle, Cafer Efendi'nin Deryâ-yı Taberistân ismiyle zikrettiği denizin Hazar Denizi olduğu söylenebilir. Kızıldeniz anlamına gelen Deryâ-yı Kulzüm okyanusla bitişiktir. Deryâ-yı Ahdar ise Batı Okyanus'tan çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, c. 3, s. 51-52. Ayrıca kaynaklarda yedi deniz, farklı isimlerle sıralanmıştır. Bilgi için bkz. Pala, “Deniz”, *a.g.e.*, s. 121; Şentürk, *a.g.m.*, s. 141.

¹¹⁴⁶ *RM/70b*, s. 92.

¹¹⁴⁷ *RM/51a*, s. 66.

¹¹⁴⁸ *RM/52b*, s. 68.

¹¹⁴⁹ *RM/40a*, s. 57.

Cafer Efendi'nin Sultan Ahmed Camii'nin tasviri için zikrettiği yerlerden biri de Dımışk (Şam) şehridir¹¹⁵⁰. Eserde, Şam'da yapılan bir demire işaret edilerek caminin her taşının çelikle kilitlendiği ve duvarının sanki Şam'da yapılan çelik gibi sağlam olduğu aşağıdaki dizelerde dile getirilmiştir:

*İçinde her taş pülād ile mukaffeldir
Dımışkî āhen-i yekpāredir hemān dīvār*¹¹⁵¹

Eserde, tıpkı Dımışk gibi çeliği ile ünlü olduğu belirtilen yerlerden biri de Kirman'dır¹¹⁵². Cafer Efendi, Kirmânî adı verilen çeliğin Kirman'da işlendiğini "*Kirmānj ism-i mensūbdur, Kirmān nām mevzi'de işlenmiş demire derler, yine Fāriside ve Türkide kirmānj derler*¹¹⁵³" şeklinde açıklamıştır.

Risāle'de "Hasbahçe" ve "idmanhane", Mehmed Ağa'nın İstanbul'a geldiğinde öğrendiği sanatlar anlatılırken söz konusu edilmiştir. Musiki sanatından vazgeçen Ağa, Hasbahçe'ye idmanhane tarafına doğru gitmiş, ancak içeri girmeye çekinmiştir. Bu durum eserde, "...yine *Haşbağçe tarafına revāne olup idmānhāne yanına vardıkda şöyle tevbe etmiştir ki, içeri girmekden ihtirāz eder ki...*¹¹⁵⁴" şeklinde belirtilmiştir.

Risāle'de zikredilen yerlerden biri de Ad kavminin kralı Şeddād'ın cennete benzeterek yaptığı İrem Bağı'dır¹¹⁵⁵. Cafer Efendi, Sultan Ahmed Camii'nin kandillerini tasvir ederken lale, İrem ağacı ve yasemin yaprağından istifade ettiği aşağıdaki dizeleri dile getirmiştir:

*İçinde şu'le-i kandil lāleler mi değil
Çerāğ-ı naḥl-i İrem berk-i yāsemen envār*¹¹⁵⁶

¹¹⁵⁰ Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 311.

¹¹⁵¹ *RM/60a*, s. 78.

¹¹⁵² İran'da Sasanî İmparatoru I. Erdeşîr'in emriyle ileri savunma merkezi olarak kurulan şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Marcel Bazin, "Kirman", *DİA*, İstanbul, 2002, c. 26, s. 62.

¹¹⁵³ *RM/80b*, s. 114.

¹¹⁵⁴ *RM/12a*, s. 18.

¹¹⁵⁵ Pala, "İrem", *a.g.e.*, s. 247.

¹¹⁵⁶ *RM/59b*, s. 77.

SONUÇ

Bu çalışma, Cafer Efendi'nin *Risâle-i Mimâriyye* adlı eserinin bağlamsal dizin ve işlevsel sözlüğünün oluşturulmasından meydana gelmiştir. Sultan Ahmed Camii'nin mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın hayatı ve eserleri çerçevesinde hendese, musiki ve mimarlıkla ilgili konuların anlatıldığı eser, 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı Dönemi'nin sanat, edebiyat, tasavvuf, tarih, mimarî ve musikisini yansıtmaya açısından önemli bir yere sahiptir. Diğer taraftan, *Risâle*'nin on bir, on iki ve on üçüncü fasılları; inşaat, ölçü ve mimarlıkla ilgili terimlerin sözlüğü mahiyetindedir. Eserde, terimlerin tanımıyla birlikte Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarına da yer verilmesi, dil bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmada, *Risâle*'deki manzum ve mensur parçalardan oluşan her bir sözcüğün bağlama ve işleve göre anlamlandırılması, edebî malzemenin de ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. *Risâle*'de yer alan 37 nazım, müellifin kişi, olay ve mekân tasvirleri, edebî sanatları, dili ve üslubu hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Cafer Efendi'nin manzum kısımlarda genellikle ikiden fazla kelimeyle kurulan terkiplere yer verdiği, Arapça ve Farsça sözcüklerden yararlandığı, anlatılan konunun devamı niteliğinde olan bazı beyit ve kıt'alarda dili sadeleştirdiği görülmektedir. Nesir kısımlarında yine Arapça ve Farsça'ya hâkim olduğunu gösteren ve seci sanatından istifade eden müellif, sanatlı nesir üslubunu tercih etmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, müellif Cafer Efendi'nin hayatına dair bilgilere yer verilmiş, ardından *Risâle-i Mimâriyye*'nin tanıtımı yapılmıştır. Kaynaklarda ismi “İyanî” ve “Çelebi” şeklinde geçen müellif, eserin hiçbir yerinde bu isimleri kullanmamış, şiirlerinde “Cafer” mahlasını tercih etmiştir. On beş fasıldan oluşan *Risâle*'de, anlatılan konuyla bağlantılı şekilde ve 20 farklı vezinle kaleme alınan manzum parçalarda genellikle mimarî tasvirlerle yer verilmiştir. Eserde en çok yer verilen nazım şekli beyittir.

İkinci bölümde, sözcüklerin anlama göre değerlendirmesi yapılarak karakter ve olay tasvirleri, psikolojik hâller ve bu hâlleri yansıtan duygu, eylem ve durumlar incelenmiş; Mehmed Ağa'nın yaşadığı zaman, çevre, sosyal ve siyasal etmenler bu tasvirler üzerinden ele alınmıştır. Bu bölümde yer verilen başlıklardan biri de mekân

tasvirleri olmuştur. Eserdeki şiirlerde Mehmed Ağa'dan sonra tasvirine en çok yer verilen kişi, Sultan I. Ahmed Han'dır. Onun banisi olduğu Sultan Ahmed Camii ise mekân tasvirlerinde ilk sırayı almıştır. Cafer Efendi, şiirlerinde dahi mekân tasvirlerinde son derece edibâne tasavvurlara yer vermiştir. Bilhassa, eserin altıncı faslında Sultan Ahmed Camii'nin özellikleri hakkında kaleme alınmış olan 70 beyitlik Bahâriye Kasidesi ve 40 beyitlik Esâsiye Kasidesi, müellifin en çok edebî tasvirlerle yer verdiği şiirlerdir. Bu tasvirler, Cafer Efendi'nin sanat anlayışı ve kelime hazinesini yansıtan örnekler üzerinden açıklanmıştır.

Üçüncü bölüm; *Risâle*'de yer alan birleşik fiiller, edatlar, deyimler, ikilemeler, tamlamalar gibi başlıklara ayrılmış, eserin dil ve üslup özellikleri örneklerle tespit edilmiştir. *Risâle*'de sanatkârâne bir üslup tercih eden Cafer Efendi'nin Türkçe, Arapça, Farsça kelime ve terkiplere yer vermesi, üç dilin mukayesesinin ve gelişim seyrinin görülmesini sağlamıştır. Eserde Farsça kelimelerle kurulan terkiplere sıklıkla yer veren müellif, birleşik fiillerde genellikle “etmek, eylemek, olmak, kılmak” gibi yardımcı eylemle kurulan yapıları tercih etmiştir. Cafer Efendi, eserde “ile” ve “diye” edatıyla “yâ” ve “ey” ünlemine sıklıkla yer vermiştir. Ekler kısmında, alfabetik sıralaması verilen birleşik fiiller, deyimler ve zıt anlamlı kelimelerin işlevsel anlamları da yine Türkçe, Arapça ve Farsçanın gramer kurallarına göre saptanmıştır.

Dördüncü bölüm, *Risâle*'nin muhteva özelliklerine ayrılmıştır. Eserin şahıs kadrosu; mimarî, dinî, tarihî, efsanevî şahıslar, sanatkârlar ve filozoflar gibi başlıklarla tasnif edilmiştir. Mehmed Ağa'nın yaşamı çerçevesinde kaleme alınan eserde, musiki ve mimârî terimleri geniş bir yer kaplamaktadır. Bunun yanı sıra, Mehmed Ağa'nın mensubu olduğu tarikat olan Halvetîliğin de etkisiyle, eserin çeşitli fasıllarında ön plana çıkan dinî tasavvufî bir üsluptan da söz edilebilir. Cafer Efendi'nin eserde on dokuz hadis, on üç ayet ve bir tarihî rivayete yer vermesi de bunun bir göstergesidir. Aynı zamanda en önemli dinî referanslar durumundaki ayet ve hadisler, diğer birçok müellifte görüldüğü gibi, eserin sahih olduğunu ortaya koymaya çalışmanın bir sonucudur. Müellif, hadislerde en çok *Mesâbîh-i Şerîf*; tefsirde *Tefsîr-i Keşşâf* ve *Tefsîr-i Celâleyn*; ölçüyle ilgili terimlerde ise *Muhtârü's-Sihâh*'tan istifade etmiştir. Eserde zikredilen ayetler Bakara, Zâriyat, Duhâ, Nur, Âl-i İmrân, Haşr ve İsrâ surelerinden alınmıştır.

Cafer Efendi, bağlam dâhilinde Bakara Suresi'nden 6, Âl-i İmrân'dan 2, diğer surelerden birer tane ayete yer verip bunların açıklamasını yapmıştır.

Mimar ve Sedefkâr Mehmed Ağa'nın yanında yetişen Cafer Efendi'nin *Risâle-i Mimâriyye* adlı eseri, esasen mimarî bir eser olmakla birlikte, içinde dil ve edebiyat açısından birçok malzeme ihtiva etmesi sebebiyle, hem Türk dili hem de Klâsik Türk Edebiyatı açısından dikkate değer bir eserdir. Bu bakımdan, sözlük, hadis, tefsir, mitoloji, hendese gibi çeşitli kaynaklardan istifade edilerek kaleme alınan eserin dil hazinesi, müellifin tarzını ve sanatının niteliğini tespit etmek için önemli veriler sunmuştur.

Tarafımızdan hazırlanan bağlamsal dizin ve işlevsel sözlük çalışması, *Risâle-i Mimâriyye*'deki dil, üslup ve muhteva özelliklerinin ortaya çıkarılmasına vesile olmuştur. Böylece, bu eser bağlamında 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı Dönemi'nin musiki, mimarî, tarih, tasavvuf, edebiyat, kültür ve sanat anlayışını yorumlama ve açıklama imkânı sağlanması hedeflenmiştir. Aynı zamanda, *Risâle-i Mimâriyye*'nin bağlamsal dizin ve işlevsel sözlüğü hazırlanarak başta edebî metinler olmak üzere, diğer alanlardaki metinler üzerine yapılan incelemelere daha sağlıklı bir zemin hazırlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Ansiklopediler

- Akgündüz, Ahmet, (1994), “Ebüssuûd Efendi, *DİA*, İstanbul, c. 10, ss. 365-371.
- Altıntepe, Ekrem, (2015), *Sahabîler Ansiklopedisi (İki Cilt Bir Arada)*, İstanbul, Nesil Yayınları.
- Âşıkkutlu, Emin, (1999), “İbn Ebû Ömer”, *DİA*, İstanbul, c. 19, ss. 438.
- Atalay, Bahadır vd., (1985), *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, Tercüman Gazetecilik Yayıncılık.
- Ateş, Hacer, (2011), “Tekirdağ”, *DİA*, İstanbul, c. 40, ss. 359-362.
- Avcı, Casim, (2002), “Kureyş (Benî Kureyş)”, *DİA*, İstanbul, c. 26, ss. 442-444.
- Aydınlı, Abdullah, (1999), “İbn Sâid el-Haşîmî”, *DİA*, İstanbul, c. 20, ss. 302.
- Baysun, Cavid, (1978), “Budin”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, c. 2, ss. 748-760.
- Bazın, Marcel, (2002), “Kirman”, *DİA*, İstanbul, c. 26, ss. 62-63.
- Bozkurt, Nebi, (2002), “Kılıç”, *DİA*, İstanbul, c. 25, ss. 405-408.
- Bozkurt, Nebi, (2004), “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, İstanbul, c. 29, ss. 268-271.
- Cici, Recep, (2000), “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul, c. 22, ss. 210-211.
- Çakan, İsmail L.-Eroğlu, Muhammed, (1988), “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, İstanbul, c. 1, ss. 76-79.
- Çetin, Nihad M.-Yetiş, Kazım, (1992), “Beyit”, *DİA*, İstanbul, c. 6, ss. 66.
- David, Geza, (2005), “Mohaç”, *DİA*, İstanbul, c. 30, ss. 231-232.
- Decer, Aurel, (1978), “Boğdan”, *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, c. 2, ss. 697-705.
- Demiroğlu, Ayla, (1992), “Behcetü't-Tevârîh”, *DİA*, İstanbul, c. 5, ss. 349-350.
- el-Askalânî, İbn Hacer, (2010), *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, (ter. Naim Erdoğan), İstanbul, İz Yayıncılık.
- Erdem, Sargon, (1989), “Amâlika”, *DİA*, İstanbul, c. 2, ss. 556-558.
- Esemenli, Deniz, (1993), “Dalgıç Ahmed Ağa”, *DİA*, İstanbul, c. 8, ss. 431-432.
- Eyice, Semavi, (1994), “Dâvud Ağa”, *DİA*, İstanbul, c. 9, ss. 24-26.
- Gökmen, Fatin, (1978), “Kible”, *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, c. 6, ss. 666-672.
- Hatiboğlu, İbrahim, (2004), “Mesâbîhu's-Sünne”, *DİA*, İstanbul, c. 29, ss. 258-260.
- İpekten, Haluk, (1996), “Gazel”, *DİA*, İstanbul, c. 13, ss. 440-442.
- İpşirli, Mehmet, (2009), “Sun‘ullah Efendi”, *DİA*, İstanbul, c. 37, ss. 530-532.

- Kandemir, M. Yaşar, (1988), “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, *DİA*, İstanbul, c. 1, ss. 126-128.
- Kandemir, M. Yaşar, (2010), “Şemâil”, *DİA*, İstanbul, c. 38, ss. 497-500.
- Karlığa, H. Bekir, (1991), “Anâsır-ı Erba‘a”, *DİA*, İstanbul, c. 3, ss. 149-151.
- Kavas, Ahmet, (2008), “Veysî”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, ss. 659-660.
- Kılıç, Hulusi, (1989), “Ahterî”, *DİA*, İstanbul, c. 2, ss. 184-185.
- Kılıç, Hulusi, (2010), “Tâcü’l-Luga”, *DİA*, İstanbul, c. 39, ss. 356-357.
- Kirişcioğlu, Mehmet, (1992), “Cafer İyânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, c. 6, ss. 551-552.
- Kolektif, (1976), “Bostanzâde Mehmed Çelebi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler (TDEA)*, İstanbul, Dergâh Yayınları, c. 1, ss. 458-459.
- Kolektif, (1976), “Cafer İyânî bin Hasan”, *TDEA*, İstanbul, Dergâh Yayınları, c. 2, ss. 3.
- Kolektif, (1976), “Haccâc”, *TDEA*, İstanbul, Dergâh Yayınları, c. 3, ss. 443.
- Kurnaz, Cemal, (1995), “Felek/Edebiyat”, *DİA*, İstanbul, c. 12, ss. 306-307.
- Kurt, Hasan, (2004), “Mervân II”, *DİA*, İstanbul, c. 29, ss. 227-229.
- Kurtuluş, Rıza, (1998), “Hucend”, *DİA*, İstanbul, c. 18, ss. 272-273.
- Mülâyim, Selçuk, (2009), “Sinan”, *DİA*, İstanbul, c. 37, ss. 224-227.
- Önkâl, Ahmet, (1993), “Cürhüm (Benî Cürhüm)”, *DİA*, İstanbul, c. 8, ss. 138.
- Öz, Mustafa, (2007), “Râfızîler”, *DİA*, İstanbul, c. 34, ss. 396-397.
- Özaydın, Abdülkerim, (1999), “İbn-i Mukle”, *DİA*, İstanbul, c. 20, ss. 211-212.
- Özek, Ali, (2002), “el-Keşşâf”, *DİA*, İstanbul, c. 25, ss. 329-330.
- Özkan, Halit, (2010), “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul, c. 38, ss. 188-198.
- Öztuna, Yılmaz, (2000), *Türk Musikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet, (2008), “Ahmed I”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, ss. 90-93.
- Sinanoğlu, Mustafa, (2009), “Sînâ”, *DİA*, İstanbul, c. 37, ss. 221-222.
- Şahin, Haşim, (2004), “Menâkıbnâme”, *DİA*, İstanbul, c. 29, ss. 112-114.
- Toksoy, Cemal, (2008), “Murad Paşa (Kuyucu)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, ss. 253-254.
- Tomar, Cengiz, (2010), “Şam”, *DİA*, İstanbul, c. 38, ss. 311-315.
- Toprak, Mehmet Sait, (2012), “Îşî”, *DİA*, İstanbul, c. 42, ss. 230-231.
- Turan, Şerafettin, (2002), “Kemâlpazazâde”, *DİA*, İstanbul, c. 25, ss. 238-240.

- Tüccar, Zülfikar, (2004), “Meydânî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, c. 29, ss. 501-502.
- Tülücü, Süleyman, (1997), “Hâtîm et-Tâî”, *DİA*, İstanbul, c. 16, ss. 472-473.
- Uğur, Mücteba, (1993), “Câmiu’s-Sagîr”, *DİA*, İstanbul, c. 7, ss. 113-114.
- Uludağ, Süleyman, (1997), “Halvet”, *DİA*, İstanbul, c. 15, ss. 386-387.
- Uludağ, Süleyman, (2008), “Ricâlû’l-Gayb”, *DİA*, İstanbul, c. 35, ss. 81-83.
- Uzun, Mustafa, (2005), “Mi’râciyye”, *DİA*, İstanbul, c. 30, ss. 135-140.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1978), “Davud Paşa”, *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, c. 3, ss. 496-498.
- Yalçiner, G., (1997), “Mehmed Ağa”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, YEM Yayın.
- Yayın Kurulu, (2008), “Hüsrev Paşa (Hadım)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, ss. 600.

Diğer Eserler

- Ahmed Cevdet Paşa, (1969), *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, İstanbul, Toker Yayınları.
- Akıncı, Ahmet Cemil, (2010), *Peygamberler Tarihi*, İstanbul, Bahar Yayınları.
- Aksan, Doğan, (1996), *Türkçenin Sözcüğü*, Ankara, Engin Yayınevi.
- Aksan, Doğan, (2000), *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bangi, İsmail, (1971), *Farsçanın Dil Bilgisi (Grameri)*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin, (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baş, Eyüp, (2004), *İslâm Tarihi*, 4. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir, (2016), *Osmanlı Müellifleri*, (haz. M. A. Yekta Saraç), Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi.
- Bülbül, Zekeriya, (2013), *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, Ankara, Nobel Yayınları.
- Cafer Efendi, (2005), *Risâle-i Mi’mâriyye*, (haz. İ. Aydın Yüksel), 1. Basım, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Düzenli, H. İbrahim, (2015), “XVI.-XVII Yüzyıl İstanbul Mimarisi”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul, TDV İSAM & İBB Kültür AŞ. Yayınları, c. 8, ss. 176-243.
- el-Hemedânî, (1985), Feridüddîn Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergâh Yayınları.

- Erzurumlu İbrahim Hakkı, (1970), *Mârifet-nâme*, (sad. Turgut Ulusoy), İstanbul, İbrahim Hakkı Hz.'nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği Neşriyatı.
- es-Süyûtî, Celâleddin, (2012), *Celâleyn Tefsîri Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, (ter. Ali Rıza Kaşeli), İstanbul, Sağlam Yayınları.
- Feyizli, Hasan Tahsin, (2018), *Feyzü'l-Furkân Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meali*, İstanbul, Server Yayınları.
- Gökyay, Orhan Şaik, (1975), *Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İpekten, Haluk, (2003), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Ankara, Dergâh Yayınları.
- İz, Fahir, (1996), *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Kahraman, Seyit Ali, (1996), *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, (haz. Nuri Akbayer), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30.
- Kantemiroğlu, (2001), *Kitâbu İlmi'l-Mûsikî alâ vecîh'l-Hurûfât "Musikiyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlminin Kitabı"*, (haz. Yalçın Tura), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Karaağaç, Günay, (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leylâ, (2006), *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Kavruk, Hasan, (2016), *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep, (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- Köksal, M. Asım, (1999), *İslam Tarihi Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed Aleyhisselâm ve İslâmiyet*, İstanbul, Köksal Yayıncılık.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, (1999), *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Morkoç, Selen B., (2016), *Osmanlı Mimarlık Kültürü, "On Yedinci Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Sosyal Mekân Çerçevesi Bir Yorum Denemesi: Risâle-i Mimâriye ve Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk Metinlerinin Paralel Okumaları"*, İstanbul, Kubbealtı.
- Muhammed Ebu Zehra, (2010), *Mezhepler Tarihi*, (çev. Sıbğatullah Kaya), İstanbul, Çelik Yayınevi.
- Nevizâde Atâyî, (2017), *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, (haz. Suat Donuk), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Öztürk, Deniz, (2008), *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Recâizâde Mahmûd Ekrem, (2016), *Ta'lîm-i Edebiyyât*, (haz. Furkan Öztürk), İstanbul, Dün Bugün Yarın Yayınları.

- Seyyid Alizâde, (1293), *Şerh-i Şir'atü'l-İslam*, Beyrut-Lübnan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sultan III. Murad, (2015), *Murâdî Dîvânı*, (haz. H. Ahmet Kırkkılıç), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 56.
- Sühreverdî, (1990), *Tasavvufun Esasları -Avârifü'l-meârif Tercemesi-*, (haz. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul, Vefa Yayıncılık.
- Timurtaş, Faruk Kadri, (2011), *Osmanlı Türkçesi Grameri*, 13. Baskı, Ankara, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2558.
- Tökel, Dursun Ali (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, 1. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Uludağ, Süleyman, (1999), *İslam Açısından Musiki ve Semâ*, İstanbul, Marifet Yayınları.
- Zemahşerî, (2016), *el-Keşşâf (Keşşâf Tefsiri)*, (çev. Muhammed Coşkun vd.), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 70.
- Zeyn'üd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî'z-Zebîdî, (1984), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (ter. Kâmil Miras), Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ziyrek, Ali, (2009), *Sultanahmed Camii*, İstanbul, Duru Basım Yayın Reklamcılık ve Gıda San. Tic. Ltd. Şti.

Hadis Kaynakları

- Ahmed b. Hanbel, (1999), *el-Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvut), y.y., Müessesetü'r-Risâle, c. 1-50.
- Buhârî, (1987), *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb), Beyrut, Daru ibn-i Kesîr, c. 1-6.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, (2003), *Şuabu'l-Îmân*, (thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî), 1. Baskı, Bombay, Mektebetü'r-Rüşd, c. 1-14.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, (2011), *Sünenü'l-Kübrâ li'l-Beyhâkî*, (thk. Abdullah et-Türkî), y.y., Merkezi Hicr li'l-Buhûs, c. 1-22.
- el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed, (1988), *el-Müsned*, (thk. Mahfûzu'r-Rahmân), Medine, Mektebetü'l-Ulûm, c. 1-18.
- el-Hindî, Ali el-Müttakî, (1981), *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, (thk. Bekrî Hayyânî), 5. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî, (2001), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvut), 1. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, c. 1-12.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, (2004), *el-Câmiu's-Sagîr*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân ed-Dârimî, (1993), *Sahih-i İbn Hibbân*, (thk. Şuayb el-Arnâvut), 2. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, c. 1-18.

- İbnü'l-Melek, (2012), *Şerhu'l-Mesâbih*, (thk. Nuruddîn Tâlib), y.y., İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, c. 1-6.
- Müslim, (t.y.), *Sahih-i Müslim*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut, Daru İhyai'd-Türâsi'l-Arabî, c. 1-5.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub, (1985), *el-Mu'cemu's-Sagîr*, (thk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hac Emîr), 1. Baskı, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, c. 1-2.

Makaleler

- Akman, Eyüp, (2012), “Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde “Sarı/Kızıl Öküz” İnancı”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 22, S. 1, ss. 1-16.
- Aydemir, Yaşar, (2002), “Türk Edebiyatında Kaside”, *Bilig*, S. 22, ss. 133-168.
- Can, M. Cihat, (2002), “Eski Grek Dört Unsur Nazariyesi ve Türkçe Müzik Yazmalarında Etkisi”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 22, S: 2, ss. 133-143.
- Demir, Yavuz, (1993), “Fotoğrafta Biri Var Hikâyesinde Bakış Açısı Tekniği”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 8, S. 1, ss. 51-58.
- Dikmen, Melek-Çetin, Kamile, (2016), “Klâsik Türk Edebiyatında Tefe'ül Geleneği ve Kitap Falının Şiire Yansıması”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, N: 49, pp. 191-204.
- Dündar, Abdülkadir, (1999), “Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları”, *Dini Araştırmalar*, Osmanlı Özel Sayısı, c. 2, S: 5, ss. 159-176.
- Erdoğan, Muzaffer, (1965), “Osmanlı Mimarlık Tarihinin Otantik yazma Kaynakları”, *Vakıf Dergisi*, S. 6, ss. 11-136.
- İlhan, M. Mehdi, (2008), “Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 27, S. 44, ss. 41-66.
- Kantar, Billur Mine, (2014), “Sanatın Mavi Yorumu: Sultan Ahmet Camii (The Blue Interpretation of Art: The Blue Mosque)”, *Turk Neurosurg*, 2014, vol. 24, N: 4, ss. 445-450.
- Karaköse, Saadet, (2004), “Divan Şiiri Gazellerinde Tasvir ve Tahkiye”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 18, ss. 45-59.
- Kaya, Hasan, (2011), “Emrî Divanı'nda Deyimler 6”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, ss. 55-130.
- Kayalı, Yalçın, (2016), “Hint ve Türk Mitolojilerinde Balık Motifi”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 58, ss. 252-265.
- Kılıç, Atabey, (2016), “Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç müdür”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı, Yıl. 2, S. 3, ss. 51-79.
- Kutlar, Fatma S., (2003), “Değerli Taşlar-I: Fîrûze”, *Araştırmalar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, Isparta, S. 9-10, ss. 57-70.

- Ömer, Ahmet Muhtar, (2011), “Bağlam Teorisi”, (çev. Şahin Güven), *Bilimname*, S. 20, ss. 197-208.
- Öz, Tahsin, (1943), “Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i Mimariyye”, *Arkitekt I*, 139-140, ss. 179-186.
- Özer, Fatih, (2018), “Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ)”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 86, ss. 219-221.
- Öztürk, Okan Murat, (2014), “Makam, Âvâze, Şûbe ve Terkid: Osmanlı Musiki Nazariyatında Pisagorcu “Kürelerin uyumu/Musikisi” Anlayışının Temsili”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, c. 2, S. 1, ss.1-49.
- Şenödeyici, Özer, (2017), “Üslup Araştırmaları Açısından Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük Çalışmaları: Nâilî Örneği”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, vol. 3, N. 1, ss. 282-306.
- Şentürk, Ahmet Atilla, (1994), “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 90, ss. 131-180.
- Ülkütaşır, M. Şakir, (1970), “İbn-i Kemâl”, *Türk Kültürü*, Yıl. 8, S. 88, ss. 271-275.

Sözlükler

- Ahterî, (1310), *Ahterî Kebîr*, (nşr: Hacı Ahmed Hulusi ve Hacı Mustafa Derviş ve Şürekâsı), İstanbul, Sahâfiye-i Osmâniye Şirketi, İstanbul.
- Akalın, Şükrü Halûk vd., (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım vd, (2009), *Derleme Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım, (1995), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ömer Asım-Dilçin, Dehri, (2009), *Tarama Sözlüğü II*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İlhan, (2006), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı Lugatı.
- Baykal, Bekir Sıtkı, (2000), *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Çağbayır, Yaşar, (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit, (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, Cem, (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, (1990), *es-Sihâh Tâcu'l-luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Beyrut-Lübnan, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Kanar, Mehmet, (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, Say Yayınları.
- Kanar, Mehmet, (2015), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Say Yayınları.
- Karataş, Turan, (2004), *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.

- Levend, Agâh Sırrı, (1984), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, Enderun Yayınları: 6.
- Mermer, Ahmet-Koç Keskin, Neslihan, (2005), *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Naci, Muallim (2004), *Edebiyat Terimleri Istılâhât-ı Edebiyye*, (haz. M. A. Yekta Saraç), 2. Baskı, İstanbul, Gökkubbe.
- Ni'metu'llâh Ahmed, (2015), *Lûgat-i Ni'metu'llâh*, (haz. Adnan İnce), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Onay, Ahmet Talat, (2009), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü & Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemal Kurnaz), İstanbul, H Yayınları.
- Özön, Mustafa Nihat, (1979), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İstanbul, İnkılâp ve Aka.
- Pakalın, Mehmet Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2507.
- Pala, İskender, (2003), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, L&M Yayınları.
- Parlatır, İsmail vd., (1988), *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul, (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Sarı, Mevlüt, (1984), *el-Mevârid/Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul, Bahar Yayınları.
- Sertoğlu, Midhat, (1986), *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Şemsettin Sâmî, (1996), *Kâmûsu'l-A'lâm*, Ankara, Kaşgar Neşriyat.
- Tahir-ül Mevlvî, (1994), *Edebiyat Lûgatı*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Ünal, Mehmet Ali, (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.
- Yılmaz, Fehmi, (2010), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, Gökkubbe Yayınları.
- Yurtbaşı, Metin, (2012), *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, Sartonet.

Tez-Sempozyum Bildirileri

- Acar, Serper, (2009), “Necati Bey Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Adar, Çağhan, (2012), “Halvetilikte Müziğe Karşı İnanç ve Tutumların İncelenmesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Sanatta Yeterlilik Tezi), Afyon.
- Akpınar, Ömer Faruk, (2017), “Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v. 318/931) *Kitâbu'l-Evâil*'i”, 2. Baskı, *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu*, ss. 475-489.
- Baranoğlu, Şahin, (1991), “Vasfi Divanı Gramer İndeksi”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

- Bölükbaşı, Ayşe, (2015), “XVI. Yüzyılda İstanbul’daki Halveti Tekkeleri”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Çelik, Nebi, (2016), “Edirneli Şevki Divanı [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- D. Arslan, Sedanur, (2017), “Nev’î Divanı Sözlüğü [Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ardahan.
- Dinçer, Zeynep (2018), “Şeyhülislâm Yahya Divanı’nın Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Düzenli, Halil İbrahim, (2009), “Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: *Risâle-i Mi’mâriyye* Üzerinden 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon.
- Evginer, Nilüfer, (2010), “Psikolojik ve Dini Bir Fenomen Olarak Rüya”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- G. Özdemir, Özlem, (2019), “Kavsi Divanı’nın Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Gök, Selim, (2017), “Hayreti Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- K. Arpağuş, Hatice, (2004), “Geleneksel Dinî Kültür Kaynaklarının Değerlendirilmesi ‘Hurafe Kültürü ve Mitoloji’ (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler*, 31 Ekim-02 Kasım 2003, Ankara, ss. 191-206.
- Kılıçarslan, Orhan, (2016), “Hayâlî Bey Divânı’nın İncelemesi [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Kızıldaş, Maşallah, (2018), “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi [Tenkitli Metin-Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bitlis.
- Öztürk, Furkan, (2007), “Bâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Sevimli, Yakup, (1992), “Helâkî Divanı: Gramer İndeksi”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Şenödeyici, Özer, (2011), “Nâ’îlî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

- Toklu, M. O., (2003), “Alışılmamış Bağdaştırmaların Anlam Yapısı”, II. Dil, *Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu*, Adana, Çukurova Üniversitesi Yayınevi, ss.144-153.
- Tuncer, Eda, (2016), “Sükkerrî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- Turan, Selami, (2000), “Erken Dönem Türk Şiirinde Gazel”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Turan, Veysi, (2018), “Emrî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adıyaman.
- Ulutaş, İsmail, (1992), “Sarica Kemal Divançesinin Gramatikal İndeksi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Yıldız, Seyhan, (2019), “Üsküblü İshak Çelebi Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Yılmaz, Nazende-Numan, İbrahim, (2012), “Musiki ve Mimari: “İtrî ve Sinan Eserleri Üzerinden Osmanlı Medeniyeti Analizi”, *Uluslararası İtrî Sempozyumu, MEDİT*, ss. 55-62.
- Yiğit, Ahmet Selman, (2018), “Nâbî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Yoldaş, Fatih, (2017), “Amrî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]”, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman.

İnternet Kaynakları

“<http://tebdiz.com/>”; Erişim tarihi: 05.12.2017.

“<http://www.shamela.ws/>”; Erişim tarihi: 02.02.2019.

EKLER

Ek 1: *Risâle*'de Yer Alan Diğer Birleşik Fiillerin Listesi

Risâle'de yer alan birleşik fiillerin sayıca fazla olması sebebiyle, örneklerin hepsini vermek mümkün olmadığı için birleşik fiillerin listesi, aşağıda alfabetik olarak ve parantez içinde sayfa numaralarına işaret edilerek sıralanmıştır:

“*Abd-i müştâkı ol-*” (RM/38b, s. 55); “*abeş et-*” (RM/24a, s. 35); “*aç şusuz ko-*” (RM/33a, s. 47); “*addet-/eyle-*” (RM/19b, s. 28; 26b, s. 38; 55b, s. 71); “*âferinler buyur-*” (RM/20a, s. 29); “*âgâh ol-*” (RM/36b, s. 52); “*âgâz et-*” (RM/9a, s. 14; 10a, s. 16); “*ağır gel-*” (RM/58b, s. 76); “*ağır ol-*” (RM/55b, s. 72); “*ahd et-*” (RM/43a, s. 61); “*ahd ü emânını boz-*” (RM/43a, s. 61); “*ağz olun-*” (RM/57a, s. 74); “*ağz ve zabt ed-*” (RM/5a, s. 9); “*âid ol-*” (RM/24a, s. 35); “*âide ol-*” (RM/24b, s. 35); “*aliver-*” (RM/8b, s. 14); “*amel et-*” (RM/11a, s. 17; 13b, s. 20); “*âmil ol-*” (RM/12a, s. 18); “*ârâm et-*” (RM/8b, s. 14); “*ardına düş-*” (RM/29a, s. 42); “*âriz ol-*” (RM/9a, s. 14); “*arz buyur-*” (RM/39b, s. 56); “*arz olun-*” (RM/19a, s. 28); “*arz ve bey et-*” (RM/21a, s. 30); “*arz ve ithâf ve ihdâ kıl-*” (RM/18b, s. 27); “*arz ve tecvîz buyur-*” (RM/37a, s. 53); “*arz-ı merâm et-*” (RM/28b, s. 41); “*arzü-mend ol-*” (RM/16a, s. 23); “*aşam ol-*” (RM/82a, s. 117); “*âsân ol-*” (RM/14b, s. 21); “*aşhâb-ı kanâ'at ol-*” (RM/25a, s. 36); “*âşık ol-*” (RM/38b, s. 55; 45b, s. 64); “*âşık ve müştâk ol-*” (RM/45a, s. 64); “*âşık-ı şâdık ol-*” (RM/33a, s. 47); “*atâ et-/kıl-*” (RM/26a, s. 38; 56a, s. 72); “*atâ vü ihsân eyle-*” (RM/27b, s. 40); “*atıyye et-*” (RM/28b, s. 40); “*avdet et-*” (RM/22a, s. 32; 22b, s. 33; 23b, s. 34; 39a, s. 56; 84b, s. 120); “*ayak üstüne kalk-/turu-gel-*” (RM/20b, s. 30; 81a, s. 116); “*ayak üstüne şıçra-*” (RM/23a, s. 33); “*ayakda kal-*” (RM/4a, s. 7); “*azîmet et-*” (RM/59b, s. 78); “*azîmet ve ilgâr et-*” (RM/23a, s. 33); “*bahâne ara-*” (RM/60a, s. 78); “*bağr-i efkârâ tal-*” (RM/11a, s. 17); “*bağr-i müctes-i ra'nâ ol-*” (RM/2b, s. 5); “*bahşet-*” (RM/12a, s. 18); “*bahşet-*” (RM/67b, s. 88; 86b, s. 124); “*ba'id ol-*” (RM/83a, s. 119); “*bâ'is ol-*” (RM/24b, s. 35; 28a, s. 40; 68a, s. 89); “*bâkı kal-*” (RM/13a, s. 19; 61b, s. 80; 84a, s. 120; 87a, s. 124); “*bâlâ-yı düşuna al-*” (RM/2a, s. 5); “*bast et-*” (RM/40a, s. 57); “*bed et-*” (RM/8b, s. 13); “*bed olun-*” (RM/81a, s. 115); “*bedid eyle-*” (RM/83a, s. 119); “*behremend ol-*” (RM/19b, s. 28); “*behremend ü behrever et-*” (RM/8a, s. 13); “*beķa bul-*” (RM/60b, s. 79); “*bend olun-*” (RM/37a, s. 53); “*berâber gel-*” (RM/69b, s. 91); “*berâber ol-*” (RM/14b, s. 21; 63a, s. 82); “*bereket şâhibi ol-*” (RM/32b, s. 46); “*berhurdâr eyle-*” (RM/60b, s. 79); “*berhurdâr ol-*” (RM/9a, s. 14; 10b, s. 16; 27a, s. 39); “*berķ ur-*” (RM/51b, s. 67); “*ber-ķarâr ol-*” (RM/2a, s. 5); “*ber-murâd eyle-*” (RM/19b, s. 28); “*berr ü beyâbân ve dârü'l-emân ol-*” (RM/24b, s. 35); “*bervefķ-ı maķşûd ü merâm bulun-*” (RM/59b, s. 77); “*bey et-/ettir-*” (RM/25b, s. 37); “*beyân et-/eyle-*” (RM/12b, s. 19; 18b, s. 27; 28a, s. 40; 35a, s. 50; 53b, s. 69; 56a, s. 73; 67b, s. 88; 69b, s. 91; 70a, s. 92); “*beyân olun-*” (RM/8b, s. 14; 14b, s. 21; 20b, s. 29; 21a, s. 31; 56b, s. 73; 62b, s. 81; 64a, s. 83; 64b, s. 84; 66b, s. 87; 68b, s. 90); “*beyân ü 'ayân et-*” (RM/29b, s. 42); “*bezl ü şarf et-*” (RM/8b, s. 13); “*bezl-i bî-dirîğ eyle-*” (RM/85b, s. 122); “*bezl-i himem göster-*” (RM/20a, s. 29); “*bezl-i māl ve taşadduk-ı menāl üzre ol-*” (RM/28b, s. 41); “*bi'at et-*” (RM/16b, s. 24; 27a, s. 39); “*bî-ħuzûr ol-*” (RM/25a, s. 36; 26b, s. 38); “*bî-ħuzûr ve inķibâz üzre ol-*” (RM/55a, s. 71); “*bî-ķes kal-*” (RM/29b, s. 42); “*bikr ol-*” (RM/86b, s. 123); “*binâ eyle-/et-/buyur-*” (RM/5b, s. 9; 6a, s. 10; 13a, s. 19; 31a, s. 44; 32a, s. 46; 33b, s. 48; 34b, s. 49; 41a, s. 58; 54b, s. 70; 60a, s. 78; 85a, s. 121; 85b, s. 122; 86a, s. 122-123); “*binâ kılın-/olun-*” (RM/13b, s. 20; 34b, s. 49; 73b, s. 100); “*biryân kıl-*” (RM/29b, s. 42); “*boynuna kaç-*” (RM/32a, s. 46); “*boynunu ur-*” (RM/23b, s. 34); “*buķ'a buķ'a ol-*” (RM/2a, s. 4); “*bûs et-/kıl-/eyle-*” (RM/12a, s. 18; 16b, s. 24; 20b, s. 30; 37b, s. 53);

55a, s. 71; 55b, s. 71); "bünnyād buyur-/kıl-" (RM/12b, s. 19; 13a, s. 19; 39a, s. 55); "bünnyād olun-" (RM/53a, s. 69); "bünnyād ur-" (RM/86a, s. 122); "bürde çek-" (RM/23a, s. 33); "cā'iz ol-" (RM/23b, s. 34; 32a, s. 45); "can ver-" (RM/44b, s. 63); "cāzib ol-" (RM/45b, s. 64); "cem' et-" (RM/38a, s. 54; 45a, s. 64); "cem' ol-" (RM/7b, s. 12; 8a, s. 13; 86b, s. 124); "cem' ve itāb et-" (RM/24b, s. 35); "cevāb et-/söyle-/ver-" (RM/9a, s. 14; 12a, s. 18; 16a, s. 23; 16b, s. 24; 23b, s. 34; 24b, s. 35; 28b, s. 41; 29a, s. 42; 38a, s. 54; 39a, s. 55; 55a, s. 71; 55b, s. 72); "ciğer-gāh ol-" (RM/24a, s. 34); "cömerdlik göster-" (RM/28b, s. 41); "cüş u hürüşa gel-" (RM/1a, s. 3); "çāk ol-" (RM/20a, s. 29); "çāre kal-" (RM/42a, s. 59); "çāre ol-" (RM/24b, s. 35); "çıkagel-" (RM/20b, s. 30; 23a, s. 33; 29a, s. 41; 54a, s. 70); "çıkıp git-" (RM/20b, s. 30; 24b, s. 35; 55a, s. 71); "çift sür-" (RM/64b, s. 84); "çizi çizi et-" (RM/64b, s. 84); "dāhil ol-" (RM/7b, s. 12; 11a, s. 17; 21b, s. 31; 59b, s. 77); "def-i ğam eyle-" (RM/82a, s. 117); "delālet et-" (RM/37b, s. 53; 38b, s. 54); "delik deşik et-" (RM/15a, s. 22); "dermān bul-" (RM/29b, s. 42); "dest çek-" (RM/87a, s. 124); "dest-būs kıl-" (RM/8b, s. 13; 24a, s. 35); "devret-/kıl-" (RM/53a, s. 68; 53b, s. 69; 82b, s. 118); "dīdār göster-" (RM/60a, s. 78); "diri tut-" (RM/23b, s. 34); "du'ā et-/hayır du'ā et-" (RM/11b, s. 17; 28a, s. 40; 33a, s. 47; 44a, s. 62; 60b, s. 79; 84a, s. 120); "dün ve kaşır ol-" (RM/74a, s. 100); "dür eyle-" (RM/46b, s. 65); "dür ol-" (RM/20a, s. 29); "dür ve mehcür kılın-" (RM/38b, s. 55); "dügüm ur-" (RM/61b, s. 80); "edegör-" (RM/24b, s. 35); "efdal ol-" (RM/10b, s. 16); "efzün eyle-" (RM/84b, s. 121); "ehl-i fenā ol-" (RM/37b, s. 53); "ehl-i kubūr ol-" (RM/46a, s. 65); "el çek-" (RM/81a, s. 115); "elden ko-" (RM/42b, s. 60); "elem ver-" (RM/82a, s. 117); "eli kaskatı kal-" (RM/30a, s. 43); "eline gir-" (RM/86b, s. 123); "eline ve ayagına düş-" (RM/8a, s. 13); "eline yapış-" (RM/56a, s. 72); "elini şal-" (RM/8b, s. 14); "ellerine düş-" (RM/11b, s. 17); "emān şāhibi ol-/emn üzre ol-" (RM/33a, s. 47); "emn şāhibi eyle-/emn ü emān üzre eyle-/emīn eyle-" (RM/21b, s. 31; 33a, s. 47; 41a, s. 58); "emn üzre kıl-" (RM/41a, s. 58); "emreyle-" (RM/34b, s. 49; 41a, s. 58); "emr-i şerifleri üzre ol-" (RM/11a, s. 17); "eşmār eyle-" (RM/59b, s. 78); "evrād edin-" (RM/27a, s. 39); "fāhreyle-/et-" (RM/3b, s. 6; 38b, s. 55); "fāriğ ol-" (RM/11b, s. 17; 54a, s. 70); "farḫ et-" (RM/63a, s. 82); "farz et-" (RM/33b, s. 48; 70a, s. 92); "fāş ve destān ol-" (RM/28a, s. 40); "fehmet-" (RM/70b, s. 93); "fer ver-" (RM/3b, s. 7; 40b, s. 58; 41b, s. 59); "ferāğ ettir-" (RM/5b, s. 9; 7a, s. 12); "fermān et-" (RM/39b, s. 56); "fetḥol-" (RM/83a, s. 119); "fevt kıl-" (RM/45b, s. 64); "fikre var-" (RM/19b, s. 28); "fürūhişte ol-" (RM/37a, s. 53); "füruḥt et-" (RM/29b, s. 42); "ğāfil bulun-/ol-" (RM/33b, s. 48; 42a, s. 60; 69b, s. 91); "ğaflet olun-" (RM/39b, s. 56); "ğā'ib ol-" (RM/45b, s. 64); "ğalaṭ ol-" (RM/59a, s. 77); "ğālib et-/ğalebe et-" (RM/23a, s. 33; 30b, s. 43; 44b, s. 63; 84b, s. 120); "ğālib ol-" (RM/31a, s. 45; 44b, s. 63; 45b, s. 64); "ğam-nāk ol-" (RM/22b, s. 33); "ğazā et-" (RM/4b, s. 8; 21b, s. 31; 27a, s. 39); "geçip git-" (RM/29a, s. 41); "gelip git-" (RM/18b, s. 27); "geşt ü güzār et-" (RM/52a, s. 67; 59b, s. 77; 60b, s. 79); "gezip git-" (RM/12a, s. 18); "giriḥ ol-" (RM/73a, s. 97); "göğē kaldır-" (RM/34a, s. 49); "gölge eyle-" (RM/34b, s. 49); "gūşiş kıl-" (RM/26b, s. 38); "güftār ver-" (RM/59b, s. 78); "ḥaber al-" (RM/22a, s. 32; 24a, s. 34-35); "ḥaber ver-" (RM/24a, s. 35); "ḥāb-ı ḡaflete var-" (RM/23a, s. 33); "ḥabs-i nefis et-" (RM/21a, s. 30); "ḥaccet-/eyle-/ḥac ve 'umre et-" (RM/32b, s. 46; 33a, s. 47; 34a, s. 49; 36a, s. 51; 39a, s. 56; 43a, s. 61); "ḥā'ib et-" (RM/45b, s. 65); "ḥalāş et-" (RM/3a, s. 6); "ḥalāş ol-" (RM/23a, s. 33; 28a, s. 40); "ḥalel bul-" (RM/74a, s. 101); "ḥālet-i muraḳabeye var-" (RM/59b, s. 77); "ḥālet-i vecd ü germiyyete gel-" (RM/54b, s. 70); "ḥālī ol-" (RM/25a, s. 36; 29b, s. 42; 39a, s. 55); "ḥalk et-/eyle-" (RM/32a, s. 46; 57b, s. 75); "ḥalk olun-" (RM/32a, s. 46); "ḥamd ü sipās kıl-" (RM/42a, s. 59); "ḥarāb veyā muḥterik ol-" (RM/74a, s. 101); "ḥarām et-" (RM/9a, s. 14; 43b, s. 62); "ḥarām ol-" (RM/4b, s. 8; 30a, s. 43); "ḥarem bil-" (RM/43b, s. 61); "ḥarem kıl-" (RM/41a, s. 58; 43b, s. 61; 44a, s. 63); "ḥarem ol-" (RM/42b, s. 60); "ḥāric-i ebyātta

ol-" (RM/84a, s. 120); "haşret-" (RM/85b, s. 122); "haşrol-" (RM/26b, s. 38); "hatā ve tehallūf et-" (RM/16b, s. 24); "hātem ol-" (RM/3b, s. 7); "hātır gel-" (RM/53b, s. 69; 82b, s. 118); "hātır-nişān et-" (RM/27b, s. 39); "hātır-nişān ol-" (RM/81a, s. 115); "hatmeyle-" (RM/42a, s. 59; 87a, s. 124); "hatmolun-" (RM/17b, s. 25; 81a, s. 115); "hayāt ver-" (RM/4a, s. 8); "hayr u āşār eyle-" (RM/52a, s. 67); "hayrān kal-" (RM/27b, s. 39); "hayrān ve sergerdān kal-" (RM/16b, s. 24); "hazır dur-" (RM/8b, s. 13); "hāzır ol-" (RM/22b, s. 33; 40b, s. 57); "hāzır ve müheyyā ol-" (RM/40a, s. 57); "hazzet-" (RM/28a, s. 40); "hediye ver-" (RM/22a, s. 32); "hedm olun-" (RM/34b, s. 50); "helāk ol-" (RM/22b, s. 33; 32b, s. 47); "helāl ol-" (RM/28a, s. 40; 30a, s. 43); "hem-nişīn ol-" (RM/27b, s. 39); "hem-rāh ol-" (RM/22b, s. 32; 86a, s. 123); "hevā-nişīn ol-" (RM/1a, s. 3); "heves et-/kıl-" (RM/5b, s. 9; 7a, s. 12; 8a, s. 13; 29b, s. 42; 54a, s. 70; 54b, s. 70); "hıdmet düş-" (RM/24b, s. 35); "hıdmet et-" (RM/83b, s. 120); "hıdmetkār ol-" (RM/60a, s. 78); "hıfzet-" (RM/86b, s. 123); "hidāyet kıl-" (RM/18a, s. 26); "hikāye et-" (RM/26b, s. 38; 29b, s. 42); "hikāye hikāye et-" (RM/27b, s. 40); "hikāye hikāye ol-" (RM/26a, s. 37); "hiṭāb buyur-/et-" (RM/11a, s. 17; 12a, s. 18; 16a, s. 23; 19a, s. 28; 20b, s. 30); hiṭāb ve 'itāb et-" (RM/19b, s. 28); "hulūl ve duḥūl et-" (RM/38a, s. 54); "hurde haşḥāşe dönder-" (RM/17b, s. 26); "huṭūr kıl-" (RM/59b, s. 77); "huṭūt-ı şelāşe şāhibi ol-" (RM/82a, s. 117); "hużūr-ı şerīflerine var-" (RM/36a, s. 51); "hükümet et-" (RM/6a, s. 10); "hürmetler et-" (RM/26a, s. 37); "hüsn göster-" (RM/41b, s. 59); "irāk ol-" (RM/67a, s. 87); "ışgā et-" (RM/16a, s. 23); "ıslāh et-" (RM/74a, s. 101); "ıtlāk et-" (RM/61b, s. 80; 64b, s. 84); "ıtlāk olun-" (RM/11b, s. 18); "ıtnāb et-" (RM/87a, s. 124); "ıttılā' bul-" (RM/27b, s. 39); "ibā et-" (RM/11a, s. 17); "ibā ve istignā' et-", (RM/23a, s. 33); "ibādet et-" (RM/1a, s. 3; 31b, s. 45; 33a, s. 47; 33b, s. 48); "ibrām et-" (RM/29b, s. 42; 54b, s. 70); "ibrām et-" (RM/29b, s. 42; 54b, s. 70); "ibret al-" (RM/82b, s. 118); "ibtidā' eyle-" (RM/11a, s. 16); "icād et-" (RM/40b, s. 57); "icād ve ihdāş olun-" (RM/82a, s. 117); "icāzet ver-" (RM/11b, s. 17); "icrā olun-" (RM/54a, s. 70); "idman bul-" (RM/16a, s. 24); "idmān et-" (RM/8b, s. 13; 9a, s. 14); "idrāk eyle-" (RM/2b, s. 6); "ifāde kıl-" (RM/83a, s. 119); "ifnā ve maḥvet-" (RM/44b, s. 63); "ifnā ve virān kıl-" (RM/24b, s. 35); "ifrāz et-" (RM/24a, s. 34); "ihāta et-/eyle-/kıl-" (RM/59b, s. 77; 60a, s. 78; 70b, s. 92); "ihbār et-" (RM/82a, s. 117); "ihdā et-/eyle-" (RM/16b, s. 24; 18b, s. 27; 19b, s. 28; 83b, s. 119); "ihdāş et-" (RM/43a, s. 61); "ihdāş olun-" (RM/21a, s. 31); "ihkār ve nakz eyle-" (RM/43a, s. 61); "ihmāl et-" (RM/45b, s. 64); "ihrāc olun-" (RM/40a, s. 57); "ihrāk et-" (RM/28b, s. 40); "ihrām ile hıram et-" (RM/42b, s. 60); "ihşān et-/eyle-" (RM/14a, s. 21; 28a, s. 40); "ihşān u infāk et-" (RM/25b, s. 36); "ihtilāt et-" (RM/21a, s. 31); "ihtimām eyle-" (RM/4b, s. 8; 42a, s. 60); "ihtirām eyle-" (RM/4b, s. 8; 42a, s. 60); "ihtirāz et-" (RM/12a, s. 18); "ihtişām bul-" (RM/4a, s. 8); "ihtiyār et-" (RM/52a, s. 67; 63b, s. 83; 82b, s. 118); "ihyā et-" (RM/42a, s. 59); "ihzār et-" (RM/9a, s. 14); "ikāmet et-" (RM/59b, s. 77); "ikdām ü ihtimām eyle-" (RM/4b, s. 8); "ikdām ve ibrām et-" (RM/11a, s. 16; 54a, s. 70); "iktizā' et-" (RM/13b, s. 20; 14b, s. 21); "i'lām-ı hāl et-" (RM/39b, s. 56); "ilbās eyle-" (RM/38a, s. 54); "ilbās olun-" (RM/41b, s. 59); "ilbās ve iṭ'ām et-" (RM/24b, s. 35); "ilhāh ve ibrām ve ikdām ve ihtimām et-" (RM/28a, s. 40); "ilhāk olun-" (RM/35b, s. 51); "ilkā et-" (RM/19b, s. 28); "illet-i gā'iyye ol-" (RM/3b, s. 6); "imāna gel-" (RM/52b, s. 68); "imāret et-/eyle-" (RM/34b, s. 49-50; 38a, s. 54; 44b, s. 63; 87a, s. 124); "imāret ol-" (RM/25b, s. 37); "imtiḥān et-" (RM/16a, s. 23; 31a, s. 44); "imtişāl et-" (RM/46a, s. 65); "in'ām ü ihşān et-" (RM/25a, s. 36; 26b, s. 38; 27b, s. 39); "ināyet buyur-/et-/kılver-" (RM/5b, s. 9; 17b, s. 26; 18a, s. 26; 21b, s. 31; 40b, s. 57; 86a, s. 123); "ināyet ve rūzi kıl-" (RM/26a, s. 38); "infāk et-" (RM/28b, s. 40); "inhā buyur-" (RM/37a, s. 53; 39b, s. 56); "inhā ve i'lām et-" (RM/22a, s. 32); "inkār eyle-" (RM/33b, s. 48); "insāf et-/eyle-" (RM/27a, s. 39; 55b, s. 71); "inşād et-/inşā ve

inşād eyle-” (RM/19a, s. 28; 53b, s. 69); “*inşād ve tahrîr ve inşā ve taştîr olun-*” (RM/58b, s. 76); “*intikāl et-*” (RM/20a, s. 29; 29b, s. 42); “*irāş et-*” (RM/30a, s. 43; 36a, s. 52); “*iri ol-*” (RM/79b, s. 112); “*irsāl et-*” (RM/36b, s. 52; 56a, s. 72; 81a, s. 116); “*irsāl olun-*” (RM/39a, s. 56; 41a, s. 58; 41b, s. 59; 83a, s. 118); “*irsāl-i zeyl kıl-*” (RM/37b, s. 53; 38b, s. 54); “*irşād eyle-*” (RM/59b, s. 77); “*işābet et-*” (RM/21a, s. 30; 30a, s. 43); “*işāl et-/eyle-*” (RM/84b, s. 121); “*isnād olun-*” (RM/39a, s. 55); “*istifā’ olun-*” (RM/59b, s. 77); “*istiğfār et-*” (RM/52b, s. 68; 59b, s. 77); “*istiḥdām buyur-/et-*” (RM/24b, s. 35); “*istikbāl et-*” (RM/24a, s. 35; 35b, s. 51); “*istikşār et-*” (RM/60b, s. 79); “*istimā’ et-*” (RM/16a, s. 23); “*isti’māl et-/kıl-*” (RM/7b, s. 12; 14a, s. 21; 14b, s. 21; 21b, s. 31; 61a, s. 80; 62b, s. 81; 65a, s. 85; 68a, s. 89; 71b, s. 94-95; 78b, s. 110); “*isti’māl olun-*” (RM/14a, s. 21; 14b, s. 21; 32a, s. 45; 59a, s. 76; 71b, s. 95; 76a, s. 105); “*istimdād et-*” (RM/23a, s. 33); “*istinād et-*” (RM/38a, s. 54); “*istişnā’ et-*” (RM/36b, s. 52; 39a, s. 55); “*istizān et-*” (RM/16b, s. 24); “*iş’ār et-*” (RM/51b, s. 67; 60a, s. 78); “*iş’ār olun-*” (RM/20b, s. 29); “*işāret buyur-/et-*” (RM/23b, s. 34; 54a, s. 70); “*iṭ’ām et-*” (RM/33a, s. 47); “*iṭhāf ü ihdā eyle-*” (RM/19b, s. 28); “*i’tibār et-*” (RM/63a, s. 82; 68b, s. 89; 70b, s. 93); “*i’tibār ol-/olun-*” (RM/6b, s. 11; 61a, s. 79; 62b, s. 81; 64b, s. 84; 65a, s. 85; 65b, s. 85; 66b, s. 87; 67b, s. 88; 68a, s. 89; 69b, s. 91); “*i’tibār ve farz et-*” (RM/70a, s. 92); “*i’timād et-/eyle-*” (RM/68a, s. 89); “*itmām et-/eyle-*” (RM/36b, s. 52; 51a, s. 66; 54a, s. 70); “*ittibā’ et-*” (RM/45b, s. 65); “*ittiḥāz et-*” (RM/9a, s. 14; 27b, s. 40); “*ittikā’ et-*” (RM/2a, s. 5); “*iyāb bul-*” (RM/19a, s. 28); “*iz’ān et-*” (RM/53b, s. 69); “*izhār et-/eyle-/kıl-*” (RM/25b, s. 37; 51b, s. 67; 60a, s. 78); “*izhāra başla-*” (RM/24a, s. 35); “*izhār-ı sūz-ı āhen-güzār et-*” (RM/8b, s. 13); “*izin ve icāzet ver-*” (RM/17b, s. 25); “*kābil ol-*” (RM/16a, s. 23); “*kabūl et-/eyle-/kıl-*” (RM/19b, s. 28; 33b, s. 48; 40b, s. 57; 41a, s. 58; 43a, s. 61); “*kabūl ol-*” (RM/8a, s. 13; 33a, s. 47; 33b, s. 48); “*kaçıp kurtul-*” (RM/23b, s. 34); “*kadem baş-*” (RM/59b, s. 77; 82b, s. 118); “*kādir ol-*” (RM/21a, s. 30; 30b, s. 43; 33a, s. 47); “*kā’ide-i merfū’ ol-*” (RM/34a, s. 49); “*kā’il ol-*” (RM/20b, s. 30); “*kā’im ol-*” (RM/39a, s. 55); “*kal’ et-*” (RM/38b, s. 55); “*kalbet-/eyle-*” (RM/14a, s. 21); “*kalilü’l-māl ol-*” (RM/25a, s. 36); “*kanā’at et-*” (RM/27b, s. 39); “*kār et-*” (RM/82a, s. 117; 83b, s. 119); “*karār bağla-*” (RM/60b, s. 78); “*karār et-/kıl-*” (RM/1a, s. 3; 10a, s. 16; 12b, s. 19; 29a, s. 42; 60a, s. 78); “*karīb ol-*” (RM/59b, s. 77); “*kāriü’l-kitāb ol-*” (RM/16b, s. 24); “*kaşd et-*” (RM/32a, s. 46; 32b, s. 47); “*kaşd olun-*” (RM/11b, s. 18); “*kaşd ü hücum et-*” (RM/82b, s. 118); “*kaşr-ı yed kıl-*” (RM/82b, s. 118); “*kaṭ’ et-*” (RM/6a, s. 10); “*katlolun-*” (RM/43b, s. 62); “*kaydet-*” (RM/68a, s. 89; 68b, s. 90); “*każāya ve te’ḥire ko-*” (RM/26a, s. 37); “*kazığa urdur-*” (RM/24a, s. 34); “*kāzib çık-*” (RM/45b, s. 64); “*keser şal-*” (RM/8b, s. 14; 16b, s. 24); “*ketmet-*” (RM/8b, s. 13); “*kible edin-*” (RM/35a, s. 50); “*kılıç koy-*” (RM/4b, s. 8); “*kılıçtan geçir-*” (RM/23b, s. 34); “*kırā’at olun-*” (RM/36a, s. 52); “*kismet et-*” (RM/61b, s. 80; 62a, s. 81); “*kıyām bul-/et-/göster-*” (RM/2a, s. 4; 37a, s. 53; 42a, s. 60); “*kıyās olun-*” (RM/20b, s. 29; 82a, s. 117); “*koynundan çıkar-*” (RM/8b, s. 13); “*kul eyle-*” (RM/40b, s. 58); “*kulaḳ tut-*” (RM/9b, s. 14; 16a, s. 23; 81a, s. 116); “*kurbān eyle-*” (RM/22b, s. 33); “*kuvvet bul-*” (RM/38a, s. 54); “*küşāde kıl-*” (RM/1a, s. 3); “*küşade ol-*” (RM/20b, s. 30; 59b, s. 77; 60b, s. 79); “*kütüb ü dāsitan et-*” (RM/30b, s. 44); “*lā’ik ol-*” (RM/8b, s. 13; 11b, s. 17; 16b, s. 24; 19b, s. 28; 53a, s. 68; 81a, s. 115); “*lāmi’ ol-*” (RM/53a, s. 68); “*lāzım gel-/ol-*” (RM/2a, s. 5; 5a, s. 9; 8b, s. 14; 17b, s. 26; 20b, s. 29; 25a, s. 36; 26a, s. 37; 28a, s. 40; 37a, s. 53; 37b, s. 53; 55a, s. 71; 56a, s. 72; 56b, s. 73; 58b, s. 76; 59b, s. 77; 62a, s. 80-81; 62b, s. 81; 66a, s. 86; 69b, s. 91; 70a, s. 92; 86a, s. 123); “*luṭf u merḥamet um-*” (RM/4b, s. 8); “*luṭf u iḥsān et-*” (RM/27b, s. 39; 51b, s. 66; 84a, s. 120); “*mağfūr ol-*” (RM/46b, s. 65); “*mağrūr et-*” (RM/46a, s. 65); “*maḥall ü müsteḥakḳını bul-*” (RM/30a, s. 43); “*maḥfūz ve maḥtūm bulun-*” (RM/40a, s. 57); “*māhir ve ḥāzık ol-*” (RM/5b, s. 9; 12b, s. 18; 53b, s. 69); “*ma’ḥūd ol-*” (RM/17b, s.

25); "maḥzūz ol-" (RM/20a, s. 29; 24a, s. 34; 56a, s. 72); "maḥzūz ve mesrūr ol-" (RM/51b, s. 66); "mā'il ol-" (RM/16a, s. 23); "maḥbūl ol-" (RM/21a, s. 30; 42a, s. 60; 43a, s. 61; 43b, s. 61; 53a, s. 68; 56b, s. 73); "maḥbūl ve mergūb ve mu'teber ve maḥbūb ol-" (RM/11a, s. 17); "maḥdūr-ı beşer ol-" (RM/6a, s. 10; 37a, s. 53); "maḥhūr eyle-" (RM/60b, s. 79); "maḥhūr ve müdemmer et-" (RM/84b, s. 120); "maḥlū' ol-" (RM/38b, s. 55); "maḥsūd edin-" (RM/39b, s. 56); "mal delisi ol-" (RM/25b, s. 37); "mālik ol-" (RM/10b, s. 16; 27a, s. 39; 54b, s. 70); "ma'lūm edin-" (RM/40a, s. 57; 25a, s. 36); "ma'lūm ol-/ma'lūmu ol-/ma'lūm-ı şerifleri ol-" (RM/12a, s. 18; 25a, s. 36; 38a, s. 54; 63b, s. 83; 68b, s. 90; 70a, s. 92); "ma'lūm-ı beşer ol-" (RM/2b, s. 5); "ma'mūr et-/eyle-" (RM/15a, s. 22; 25b, s. 36; 74a, s. 100; 77b, s. 108; 85a, s. 121); "ma'mūr ol-" (RM/27a, s. 39); "ma'nāya gel-/ma'nāsına gel-" (RM/14a, s. 21; 69a, s. 90); "mānend-i sübḥatü'l-ebrār ol-" (RM/60a, s. 78); "maṣīb ol-" (RM/20a, s. 29); "maṣūr ve muṣaffer eyle-" (RM/84b, s. 120); "ma'rūf ol-" (RM/25a, s. 36; 59a, s. 77); "maṣnū' ol-" (RM/2b, s. 5; 20a, s. 29; 31a, s. 44; 36b, s. 52; 37a, s. 53; 39a, s. 55; 40a, s. 57); "maṣnū' ve müsellemler ol-" (RM/1a, s. 3); "maẓhar et-/düş-" (RM/4a, s. 7; 5b, s. 9; 18a, s. 26; 18b, s. 27; 20b, s. 29; 25b, s. 36; 37a, s. 53; 56a, s. 72); "ma'zūr ol-" (RM/24a, s. 35); "mebnî ol-" (RM/53a, s. 68); "mebrūr ol-" (RM/34a, s. 49); "medḥet-" (RM/21a, s. 30); "meftūḥ ol-" (RM/38b, s. 54); "meftūḥ ve rāyegān ṭur-" (RM/25b, s. 36); "me'mülū'l-vefā' ol-" (RM/82b, s. 118); "mensūb ol-" (RM/5a, s. 9); "merdūd et-" (RM/24b, s. 35); "merfū' ol-" (RM/13a, s. 19); "mergūb ve maṭbū' ol-" (RM/40a, s. 57); "mer'î ol-" (RM/20b, s. 29); "mesāḥa eyle-" (RM/70b, s. 92); "mesāḥa olun-" (RM/68a, s. 89); "mesrūr eyle-" (RM/59b, s. 77); "meşāḥk çek-" (RM/28b, s. 40); "meşgūl ol-" (RM/8a, s. 13; 51a, s. 66; 52b, s. 68; 55a, s. 71); "meşhūr ol-" (RM/17a, s. 25; 46a, s. 65); "metrūk ve baṭṭāl kal-" (RM/61b, s. 80); "mevc-nümā ol-" (RM/1a, s. 3); "mevcūd bulun-/ol-" (RM/27a, s. 39; 84b, s. 121); "mevşūf ol-" (RM/40a, s. 57); "meyl ü cereyān eyle-" (RM/11a, s. 17); "meyl ü inḥinā göster-" (RM/37a, s. 52); "meylet-/kıl-" (RM/9a, s. 14; 11b, s. 17; 16b, s. 24; 37b, s. 53; 38b, s. 54; 39a, s. 56); "meyyit-i maḥz ol-" (RM/23a, s. 33); "mezîd eyle-" (RM/83b, s. 119); "mezkūr ol-" (RM/26b, s. 38; 28a, s. 40); "minnetler et-" (RM/17b, s. 26); "mu'āḥeẓe olun-" (RM/3a, s. 6); "mu'allāḥ kal-" (RM/2a, s. 5); "mu'ammer eyle-" (RM/16b, s. 24; 60b, s. 79; 84a, s. 120); "mu'arreb ol-" (RM/14a, s. 20; 57b, s. 75; 58a, s. 75; 63a, s. 82; 64a, s. 83); "mu'aṭṭar ol-" (RM/4a, s. 7); "mu'āvenet eyle-" (RM/30b, s. 43; 43a, s. 61); "mu'avvec et-" (RM/10b, s. 16); "mu'āyene eyle-" (RM/25b, s. 37); "mu'ayyen ve müvekkel ve musallaṭ ol-" (RM/84a, s. 120); "mücib ol-" (RM/38b, s. 55); "mudāvemmet et-" (RM/3a, s. 6); "muḡāyir ol-" (RM/56b, s. 73); "muḡabbet eyle-" (RM/45b, s. 64); "muḡabbet ü meveddet ü ḥürmet ü izzet üzre ol-" (RM/36a, s. 51); "muḡāfaẓa et-" (RM/36b, s. 52); "muḡārebe et-" (RM/23a, s. 33); "muḡkem şal-" (RM/8b, s. 13); "muḡtāc ol-" (RM/86a, s. 123); "muḡtefî ve mücāvîr ol-" (RM/82b, s. 118); "muḡtelîf ol-" (RM/14b, s. 22); "muḡterem ol-" (RM/41b, s. 59); "mu'în ol-" (RM/43a, s. 61); "muḡārenet ve mürāca'at et-" (RM/27b, s. 39); "muḡārin ol-" (RM/18a, s. 26; 27a, s. 38); "muḡarreb ol-" (RM/24a, s. 34); "muḡarrer et-" (RM/43a, s. 61); "muḡayyed ol-" (RM/16a, s. 23; 54a, s. 70; 68b, s. 90); "muḡayyed ve mu'ammer eyle-" (RM/85b, s. 122); "muḡim ol-" (RM/41a, s. 58); "murād et-/eyle-/olun-" (RM/5b, s. 9; 7b, s. 12; 21a, s. 30; 25a, s. 36; 35b, s. 51; 40a, s. 56; 44a, s. 63; 53b, s. 69; 57b, s. 74; 61b, s. 80; 62b, s. 82; 66a, s. 86; 66b, s. 87; 68a, s. 89); "murād olun-" (RM/31b, s. 45; 57a, s. 74; 57b, s. 74; 64b, s. 84); "murāḡabeye var-" (RM/16b, s. 24); "muşāfaḡa ve mülāḡat ve müşerref ol-" (RM/82b, s. 118); "muşāḡabet et-" (RM/20b, s. 30); "muşavver ol-" (RM/15a, s. 22; 40a, s. 57); "muṭaḡḡar ol-" (RM/4a, s. 7); "muṭaṣarrîf ol-" (RM/25a, s. 36); "mu'teber ol-" (RM/56b, s. 73; 63b, s. 82; 68b, s. 89); "muṭṭalî' ol-" (RM/53b, s. 69); "muṭaṣṣer ü maṣūr ü ḡalîb ü ḡānim ol-" (RM/60b, s. 79); "mübārek eyle-"

(RM/44a, s. 62; 83b, s. 119); "mübârek ol-" (RM/19b, s. 28; 20a, s. 29); "mübâşeret buyur-/et-" (RM/16b, s. 24; 17b, s. 25; 39b, s. 56; 56a, s. 72); "mübâşeret olun-" (RM/39a, s. 56; 39b, s. 56; 51a, s. 66); "müdâvemet göster-" (RM/17b, s. 25); "müdevven ol-" (RM/13b, s. 20); "müfâraḳat et-" (RM/26a, s. 37); "müferriḥ ol-" (RM/60b, s. 79); "mükedder ol-" (RM/4a, s. 7); "mülâḫaḫa et-/eyle-" (RM/8a, s. 12; 19a, s. 28; 23b, s. 34; 24b, s. 35; 28b, s. 41; 29a, s. 41; 42a, s. 60; 53b, s. 69; 55a, s. 71); "mülâyemet bul-" (RM/11a, s. 17); "mümkün ol-" (RM/53b, s. 69; 82b, s. 118); "mün'akid ol-" (RM/1a, s. 3); "münevver et-/eyle-" (RM/3b, s. 6; 36b, s. 52); "münfehim ol-" (RM/43b, s. 61); "münfek ol-" (RM/37a, s. 53); "münḫanġ ve nātüvân ol-" (RM/37b, s. 53); "mürâca'at eyle-" (RM/4b, s. 8; 10b, s. 16; 35b, s. 51; 40a, s. 57; 66b, s. 87; 68a, s. 89); "mürür et-" (RM/12b, s. 19; 35a, s. 50; 39a, s. 56; 46a, s. 65; 59b, s. 77; 85b, s. 122); "mürüvvet et-" (RM/16b, s. 24); "müsehḫar ol-" (RM/3b, s. 7); "müsemmâ ol-" (RM/86a, s. 123); "müstaḡraḳ ol-" (RM/38b, s. 55; 39a, s. 55); "müsta'mel ol-" (RM/11b, s. 17; 62a, s. 80); "müstehaḳ ol-" (RM/30a, s. 43); "müstevli ol-" (RM/37a, s. 53); "müṣâbih ol-" (RM/57a, s. 74; 58a, s. 75); "müṣâhede et-/eyle-" (RM/8a, s. 13; 11a, s. 17; 24b, s. 35; 25b, s. 37; 26b, s. 38; 27a, s. 39; 54a, s. 70; 54b, s. 70-71; 55a, s. 71; 56a, s. 72); "müṣâhede olun-" (RM/11b, s. 17; 16b, s. 24; 42a, s. 60; 55a, s. 71; 59b, s. 77); "müṣâhede ve mu'âyene et-" (RM/39a, s. 56); "müṣâvere et-/eyle-" (RM/11b, s. 17; 19b, s. 28; 37a, s. 53); "müṣerref ol-" (RM/26b, s. 38; 35b, s. 51; 54a, s. 70); "müṣrîf ol-" (RM/37b, s. 53); "müştâḳ ol-" (RM/36a, s. 51); "müstemil ol-" (RM/53b, s. 69); "mütâla'a eyle-" (RM/53b, s. 69; 62b, s. 82); "müte'allıḳ ol-" (RM/5b, s. 9; 6b, s. 11; 16a, s. 23; 63a, s. 82; 68b, s. 90; 70a, s. 92; 71a, s. 93; 75a, s. 102; 77b, s. 108; 81a, s. 115); "müteḫallıḳ ol-" (RM/26b, s. 38); "müteḫayyir ol-" (RM/53a, s. 68); "mütemekkin ol-" (RM/37a, s. 53); "mütemeşşil ol-" (RM/1a, s. 3); "mütenaṣṣıḫ ol-" (RM/87a, s. 124); "müteveccih ol-" (RM/22b, s. 33; 24a, s. 34; 34a, s. 49; 84b, s. 120); "müyesser et-/ediver-/eyle-" (RM/27a, s. 38; 42b, s. 60; 51a, s. 66; 60b, s. 79; 83b, s. 119; 84a, s. 120; 84b, s. 121; 85a, s. 121; 85b, s. 122; 86a, s. 122-123); "müyesser ol-" (RM/3b, s. 7; 6a, s. 10; 37a, s. 52; 40b, s. 57; 51a, s. 66; 53a, s. 68; 53b, s. 69); "müzâkere olun-" (RM/5a, s. 9; 12a, s. 18); "nâbüd ol-" (RM/24b, s. 35); "nâdim ol-" (RM/12a, s. 18; 37b, s. 54); "nâdir ol-" (RM/56a, s. 73); "nâdirü'l-vukû' ol-" (RM/59a, s. 76); "naḡme-ḫân et-" (RM/30b, s. 44); "nâ'il ol-" (RM/53a, s. 68); "nâḳıṣ ol-" (RM/82a, s. 117); "naḳl u taḫrîr et-" (RM/28a, s. 40); "naḳl ü 'ayân et-" (RM/30b, s. 44); "naḳl ü tefḫim et-" (RM/12a, s. 18); "naḳlet-/eyle-" (RM/20b, s. 30; 30a, s. 43; 30b, s. 43; 34a, s. 48; 35b, s. 51; 54a, s. 70; 54b, s. 70; 55b, s. 72; 56a, s. 72); "naḳlolun-" (RM/27b, s. 39; 38a, s. 54); "naḳṣeyle-" (RM/52a, s. 67); "naḳṣol-" (RM/27b, s. 39); "nâliṣ eyle-" (RM/60b, s. 79); "namâz kııl-" (RM/32b, s. 47; 33a, s. 47; 36a, s. 51); "namâz-güzâr eyle-" (RM/59b, s. 77); "nâm-zed ol-" (RM/86b, s. 123); "na'ralar ur-" (RM/23b, s. 34); "naşib ol-" (RM/30b, s. 43); "nazar et-/kııl-" (RM/8a, s. 13; 10b, s. 16; 19a, s. 27; 20b, s. 30; 21b, s. 31; 37a, s. 52; 37b, s. 53; 42a, s. 59; 54a, s. 70; 55b, s. 72); "nazar ve müṭâla'a eyle-" (RM/53b, s. 69); "nazarına var-" (RM/28b, s. 40); "nâzil ol-" (RM/35b, s. 50; 46a, s. 65); "naẓm ü intizâm bul-" (RM/36b, s. 52; 37a, s. 53); "neḫ et-" (RM/81a, s. 116); "nefret ve i'râz et-" (RM/82b, s. 118); "neşv ü nemâ bul-" (RM/1a, s. 3); "nidâ olun-" (RM/34b, s. 49); "nigâh et-" (RM/24b, s. 35); "nigâh u nigerân et-" (RM/19a, s. 27); "nihân et-" (RM/31a, s. 44); "niḳâb ol-" (RM/86b, s. 123); "nişâr et-" (RM/28a, s. 40; 60b, s. 79); "nişâr ol-/olun-" (RM/36b, s. 52; 39b, s. 56); "nisbet et-/ettir-" (RM/57a, s. 74; 80b, s. 114); "nisbet olun-" (RM/58a, s. 75); "nişân et-" (RM/16a, s. 23); "niẓâm bul-" (RM/37a, s. 53); "nüẓül et-" (RM/2a, s. 5); "olmuş ol-" (RM/61b, s. 80); "ömür sür-" (RM/12b, s. 19); "öpüp başlarına koy-" (RM/55a, s. 71); "pâ-bend ol-" (RM/60b, s. 79); "pâḳ ü bî-bâḳ ol-" (RM/24b, s. 35); "pâḳ ü şâf et-" (RM/27a, s. 39); "pâḳ ve bî-bâḳ et-" (RM/6a, s. 10; 41a, s. 58); "pençeler şal-"

(RM/60a, s. 78); "perdāh et-" (RM/79b, s. 112); "perdāh olun-" (RM/55a, s. 71; 79b, s. 112); "perdahte ol-" (RM/79b, s. 112); "pergār çek-" (RM/52a, s. 67); "pervāz et-" (RM/12a, s. 18); "pesend kıl-" (RM/16a, s. 23); "peyām getir-" (RM/42b, s. 60); "peydā et-/eyle-" (RM/19b, s. 28; 43a, s. 61); "pīr ü piş-kadem ol-" (RM/86a, s. 122); "pīr-i mu'ammer eyle-" (RM/85a, s. 121; 86a, s. 122); "pūr-nūr ol-" (RM/27a, s. 39); "rabṭ olun-" (RM/39b, s. 56); "rāciḥ gel-" (RM/55b, s. 72); "rahmeyle-" (RM/4b, s. 8); "rast gel-" (RM/11a, s. 17; 16a, s. 24; 22b, s. 32; 29a, s. 41; 54b, s. 71; 55b, s. 72); "rast getir-" (RM/16b, s. 24); "rāzı ol-" (RM/35a, s. 50); "recā kıl-/et-" (RM/4a, s. 7; 35b, s. 50); "reddet-" (RM/42b, s. 60); "ref olun-" (RM/32b, s. 46; 51b, s. 66; 52a, s. 67); "refiḳ eyle-" (RM/86a, s. 123); "reşid et-" (RM/83a, s. 119); "resmeyle-" (RM/60a, s. 78); "reşk et-" (RM/8a, s. 13; 46b, s. 65); "revān et-" (RM/30b, s. 44); "revān ve pūyān ol-" (RM/27b, s. 39); "revāne ol-/olun-" (RM/11a, s. 17; 12a, s. 18; 16b, s. 24; 24b, s. 35); "revnak bul-" (RM/60a, s. 78); "re'y et-" (RM/9a, s. 14; 30a, s. 43); "re'y ü tedbjir et-" (RM/29a, s. 41); "rīhlet et-" (RM/85b, s. 122; 86a, s. 122); "rızā ver-" (RM/52a, s. 67); "ri'āyet et-" (RM/20a, s. 29; 22a, s. 32); "ri'āyet olun-" (RM/20a, s. 29; 85a, s. 121); "ricā ve tazarru' et-" (RM/26b, s. 38); "riyāzat et-" (RM/60b, s. 78); "rūşen kıl-" (RM/4a, s. 7); "rūzı kıliver-" (RM/84a, s. 120); "sa'adet-mend-i nihāl-i nevres ol-" (RM/84a, s. 120); "şābit ol-" (RM/43b, s. 62); "şadā et-/ver-" (RM/59b, s. 78); "şaf bağla-" (RM/35b, s. 51); "şafā ve izzet ü devlet ü şevket üzre ol-" (RM/24b, s. 35); "şafā ver-" (RM/59b, s. 78); "şafālar et-/eyle-" (RM/19a, s. 28; 56a, s. 72; 59b, s. 77); "şağ ol-" (RM/60b, s. 79); "şāhib-i nazar ve küşāde-başar ol-" (RM/20a, s. 29); "şāhib-nazar ol-" (RM/83a, s. 119); "şāhibü'l-kitāb ol-" (RM/16a, s. 23); "sa'ıd ol-" (RM/83b, s. 119); "sākin ol-" (RM/70a, s. 92); "şalā kıl-" (RM/59b, s. 77); "şalāt ü selām eyle-" (RM/86a, s. 123); "şalāt-ı nāfile kıldır-" (RM/59b, s. 77); "şalāvat-ı şerife getir-" (RM/20b, s. 30); "şalb olun-" (RM/38a, s. 54); "şaliver-" (RM/37a, s. 53); "şarf et-" (RM/6a, s. 10; 85b, s. 122); "şarf ü 'adl eyle-" (RM/43b, s. 61); "şarf ve ḥarc et-" (RM/28b, s. 41; 85a, s. 121; 85b, s. 122); "şarf-ı kuvvet-i maḳdūr et-" (RM/46a, s. 65); "saṭır çal-" (RM/23b, s. 34); "sa'y et-/eyle-" (RM/26b, s. 38; 27b, s. 39; 33b, s. 48; 36b, s. 52; 43a, s. 61; 46a, s. 65; 59b, s. 78; 85a, s. 121; 85b, s. 122); "sa'y olun-" (RM/38b, s. 55); "şayd et-" (RM/44b, s. 63); "şayd olun-" (RM/41a, s. 58); "saz çal-" (RM/8b, s. 13); "sebeb ol-" (RM/40b, s. 58); "sebīl ol-" (RM/60b, s. 78); "sebḳ et-" (RM/26b, s. 38); "secde ettir-" (RM/52b, s. 68); "sehel ḳal-" (RM/36b, s. 52); "selām et-/ver-" (RM/13a, s. 20; 42a, s. 60); "selām ol-" (RM/4a, s. 7; 4b, s. 8); "şenā kıl-" (RM/17b, s. 25); "serdārılık eyle-" (RM/27a, s. 39); "ser-fürü kıl-" (RM/52b, s. 68); "serir-i saltanat-nişin ve ḥalife-i rüy-ı zemīn ol-" (RM/39b, s. 56); "seyr ü temāşā et-/seyret-" (RM/19a, s. 27; 22a, s. 32; 54a, s. 70; 54b, s. 70); "seyr ü temāşā olun-/seyrolun-" (RM/41b, s. 59; 59b, s. 77); "seyyidi'l-enām ve eşref-i enbiyā-i izzām ol-" (RM/3a, s. 6); "sirāyet kıl-" (RM/17b, s. 26); "sirişt-i aṣl-ı 'ālem ol-" (RM/1a, s. 3); "şoḥbet et-" (RM/26b, s. 38); "su'āl buyur-/et-" (RM/26b, s. 38; 29a, s. 42; 29b, s. 42; 35a, s. 50; 55a, s. 71); "su'āl ve cevāb ol-" (RM/81a, s. 116); "subḥa-i billūr edin-" (RM/59b, s. 77); "şudūr bul-" (RM/19a, s. 28; 20a, s. 29; 36b, s. 52); "şūrī ve ḥesāb ol-" (RM/81a, s. 116); "sūzişler kıl-" (RM/7b, s. 12); "sükūt et-" (RM/54a, s. 70); "sülūk et-" (RM/82b, s. 118); "sürür ve şafā ver-" (RM/27b, s. 40); "süvār et-" (RM/8b, s. 14); "süvār ol-" (RM/10b, s. 16; 23a, s. 33); "şād et-" (RM/85b, s. 122); "şād-kām ol-" (RM/42b, s. 60); "şāhid ol-" (RM/43b, s. 62); "şāhid ve şefi' ol-" (RM/45a, s. 64); "şāmil ol-" (RM/13a, s. 20); "şa'sa'a ver-" (RM/20b, s. 30); "şefā'at et-" (RM/42a, s. 60); "şefā'at um-" (RM/4a, s. 7); "şefi' ol-" (RM/43b, s. 62); "şehādet et-" (RM/8a, s. 13; 17a, s. 25); "şehādet şerbetini nūş et-" (RM/85b, s. 122); "şen et-" (RM/74a, s. 101); "şeref bul-" (RM/42a, s. 59); "şerḥ olun-" (RM/21b, s. 31; 34b, s. 49); "şerḥ ü beyān et-" (RM/30b, s. 44); "şevḳ ver-" (RM/51b, s. 67); "şuḡl ü taḥşil-i ilm et-" (RM/29b, s. 42); "şükret-/eyle-" (RM/3b,

s. 6; 33b, s. 48); "şüphe et-" (RM/68a, s. 89); "şürü' et-" (RM/27b, s. 39; 82b, s. 118); "şürü' olun-" (RM/55a, s. 71); "ta'accüb et-" (RM/30a, s. 43; 54a, s. 70); "ta'ahhüd et-" (RM/28a, s. 40); "ta'aḳḳul et-" (RM/41b, s. 59); "ta'allüm et-" (RM/21a, s. 31); "ta'arruḡ et-" (RM/37b, s. 54; 38a, s. 54); "ta'arruḡ olun-/olunagel" (RM/37b, s. 54; 38a, s. 54); "ta'aşşuḳ bul-" (RM/59b, s. 77); "ta'ayyün bul-" (RM/3b, s. 6); "ta'bır et-/ettir-/kıl-" (RM/5b, s. 9; 7a, s. 12; 11a, s. 17; 20a, s. 29; 62b, s. 81; 64b, s. 84); "ta'bır olun-" (RM/72a, s. 96; 74a, s. 100; 77a, s. 106); "ta'cıl et-" (RM/3a, s. 6); "ta'cım olun-" (RM/75b, s. 104); "ta'cım ve taḥfif olun-" (RM/76a, s. 104); "tafsıl buyur-" (RM/33b, s. 48); "tafsıl olun-" (RM/67a, s. 88); "tafsıl ve beyân et-" (RM/12b, s. 19); "taḥammül et-" (RM/36a, s. 51); "taḥfif ve sâkin et-" (RM/11b, s. 18); "taḥḳik et-" (RM/55a, s. 71); "taḥḳikât ve tedḳikât göster-" (RM/10b, s. 16); "taḥliş et-" (RM/23b, s. 34); "taḥmîn et-" (RM/37a, s. 53); "taḥriḡ ve ḡalaṭ et-" (RM/71a, s. 93); "taḥriḡ et-" (RM/56a, s. 73); "taḥriḡ ve taşnif et-/eyle-" (RM/5a, s. 9; 5b, s. 9); "taḥriḡ ve taşnif olun-/olunmuş ol-" (RM/5a, s. 9); "taḥriḡ-i maḳâl-i aḥvâl eyle-" (RM/28a, s. 40); "taḥvîl et-" (RM/35a, s. 50); "taḥvîl olun-" (RM/19a, s. 28; 35a, s. 50; 35b, s. 50-51); "taḳayyüd et-" (RM/18a, s. 26; 55a, s. 71); "taḳayyüd olun-" (RM/55a, s. 71); "taḳdir et-" (RM/14a, s. 21); "taḳriḡ ü beyân et-/kıl-" (RM/11b, s. 17; 27b, s. 40); "taḳşım et-" (RM/65b, s. 86); "taḳşım olun-" (RM/64b, s. 84); "taḳşım ve tevzi' et-" (RM/24a, s. 34); "taḳşımât göster-" (RM/7b, s. 12); "ṭaleb et-" (RM/20b, s. 30; 21a, s. 30); "ṭaleb ve su'âl et-" (RM/29b, s. 42); "ṭalep ve ricâ et-" (RM/29b, s. 42); "ṭalibi'l-ilm ol-" (RM/27b, s. 39; 29a, s. 41); "ta'lim et-" (RM/16b, s. 24; 18b, s. 27); "tamâm kılın-" (RM/17a, s. 25); "tamâm ol-" (RM/40a, s. 57; 52b, s. 68; 58b, s. 76; 59a, s. 76; 87a, s. 124); "ta'n et-" (RM/42b, s. 60); "ta'rîb olun-" (RM/72a, s. 96; 72b, s. 97; 73a, s. 98; 73b, s. 99-100; 74a, s. 100; 76a, s. 104; 76b, s. 105; 77a, s. 107; 77b, s. 108; 78a, s. 108; 79a, s. 111; 80a, s. 113-114; 81b, s. 116-117); "ta'rîf eyle-" (RM/34b, s. 49); "ta'rîf ve terḡib et-" (RM/16a, s. 23); "taşadduḳ et-/taşadduḳât et-" (RM/25b, s. 37; 28b, s. 41; 29b, s. 42; 30b, s. 44); "taşadduḳ ve iḥsân et-" (RM/25a, s. 36); "taşarruf et-" (RM/21a, s. 31; 21b, s. 31); "taşdi' et-" (RM/87a, s. 124); "taşmîm olun-" (RM/55a, s. 71); "taşriḡ et-/buyur-" (RM/14a, s. 21; 63a, s. 82; 64a, s. 83; 67b, s. 88; 69a, s. 90; 69b, s. 91); "taşriḡ olun-" (RM/14a, s. 20; 67b, s. 88); "taşvîr et-" (RM/51a, s. 66); "taşvîr olun-" (RM/14b, s. 22; 15a, s. 22; 66a, s. 86); "taşvîr ve tebyîn kıl-" (RM/37a, s. 53); "taşvîr ve temhîd kıl-" (RM/40a, s. 57); "taṭbîḳ eyle-" (RM/62b, s. 81); "tavâf kıl-/et-" (RM/32b, s. 46; 41a, s. 58; 59b, s. 78; 70b, s. 92); "tavâf olun-/olunagel-" (RM/34a, s. 49; 35a, s. 50); "tavşif eyle-" (RM/41b, s. 59); "ta'yîn et-" (RM/14a, s. 21); "ta'yîn olun-" (RM/40b, s. 57; 64a, s. 83); "tayyâr ol-" (RM/53a, s. 68); "taẓarru' et-" (RM/35b, s. 50); "taẓîf olun-" (RM/66b, s. 87); "taẓîm ü tekrîm bulun-" (RM/38b, s. 55); "taẓîm ve ihtirâm et-" (RM/43b, s. 61); "taẓyî'-i evḳât et-" (RM/22b, s. 33); "taẓyî'-i evḳât ve ta'tîl-i sa'at et-" (RM/12a, s. 18); "te'addî ve zulüm et-" (RM/41b, s. 59); "tebdîl et-" (RM/38a, s. 54; 39b, s. 56); "tebdîl olun-" (RM/19a, s. 27); "tebdîl-i aḥlâḳ et-" (RM/25b, s. 36); "tebdîl-i şüret et-" (RM/29a, s. 41); "tebessüm et-" (RM/9b, s. 14; 28b, s. 40); "tebşîr et-" (RM/83a, s. 118); "tecellî et-" (RM/51b, s. 67); "tecvîz buyur-" (RM/39b, s. 56); "tefahḥuş et-" (RM/22a, s. 32; 28b, s. 41); "tefahḥuş olun-" (RM/27b, s. 39; 70a, s. 91); "tefahḥuş ve tettebbu' et-" (RM/22a, s. 32; 28b, s. 41); "tefekkür et-/tefekküre var-" (RM/16b, s. 24; 23b, s. 34; 29a, s. 41); "tefekküre ve tereddüde var-" (RM/29a, s. 42); "tefsîr et-" (RM/32a, s. 46; 32b, s. 46); "tefvîz et-" (RM/3a, s. 6); "teḥîr olun-" (RM/39a, s. 56); "tekmîl et-" (RM/35b, s. 51); "tekmîl olun-" (RM/40a, s. 57); "tekmîl ve binâ et-" (RM/86a, s. 123); "tekrîm kıl-" (RM/9a, s. 14); "tekvîn bul-" (RM/1a, s. 3); "telakḳi eyle-" (RM/34a, s. 49); "telef ol-" (RM/29b, s. 42); "te'lif ve taşnif et-" (RM/10b, s. 16; 13b, s. 20; 69a, s. 90); "telvîş kıl-" (RM/87a, s. 124); "tenâvül et-" (RM/26b, s. 38); "tenbîḡ et-" (RM/54b, s. 71); "tenbîḡ olun-" (RM/24a, s. 34); "tenbîḡ-i aẓîm

buyur-" (RM/24a, s. 34); "tenhā düşür-" (RM/8a, s. 13); "tenhā kal-" (RM/22b, s. 33); "terakki et-" (RM/26b, s. 38); "terāne kıl-" (RM/11a, s. 16); "terbiye et-" (RM/26a, s. 37); "terk et-" (RM/43b, s. 62); "terk olun-" (RM/15a, s. 22); "terkiḳ ol-" (RM/58a, s. 75); "terkiḳ olun-" (RM/58a, s. 75); "tesciḳ ol-" (RM/3a, s. 6); "te'sḫir et-" (RM/18b, s. 27; 24a, s. 35; 27a, s. 39; 38b, s. 55); "teslīm et-" (RM/8b, s. 14; 22a, s. 32; 24a, s. 34; 28b, s. 41); "tesmiye buyur-/eyle-" (RM/35b, s. 51; 45a, s. 63); "tesmiye olun-" (RM/5b, s. 9; 32a, s. 46); "teṣbiḫ et-" (RM/82a, s. 117); "teṣevvuk göster-" (RM/28b, s. 41); "tetebbu' et-/eyle-" (RM/45a, s. 64; 56a, s. 72); "tetebbu' olun-" (RM/56b, s. 73); "tevaḳḳuf et-" (RM/11b, s. 17); "tevbe et-" (RM/12a, s. 18; 43b, s. 61); "tevbe ve istiḡfār et-" (RM/12a, s. 18; 81a, s. 115); "teveccūh buyur-/et-" (RM/19a, s. 28; 35b, s. 50); "teveccūh ve 'azimet kıl-" (RM/36a, s. 51); "tevḫide gir-" (RM/59b, s. 77); "tezyīn et-" (RM/36b, s. 52); "tezyīn olun-" (RM/38b, s. 55; 39a, s. 55); "tilāvet eyle-" (RM/21a, s. 30); "tilāvet olun-" (RM/36a, s. 51); "tīrlar çal-" (RM/21b, s. 31); "tulū' bul-" (RM/20a, s. 29); "tulū' et-" (RM/19b, s. 28); "uḥuvvet et-" (RM/16b, s. 24); "usret çek-" (RM/55a, s. 71); "uyanugel-" (RM/9a, s. 14); "ücret-i kadem ver-" (RM/11a, s. 17); "üzerine düş-" (RM/11a, s. 17); "üzerine var-" (RM/30a, s. 43; 53b, s. 69; 55a, s. 71); "vācib ol-" (RM/17a, s. 25; 45a, s. 64; 45b, s. 64); "vā'd-i kerīmler et-" (RM/16b, s. 24); "vādi-i fikre var-" (RM/9a, s. 14); "vākfet-" (RM/21a, s. 30); "vāki'a gör-" (RM/5b, s. 9; 7a, s. 12); "vākiḳ ol-" (RM/18a, s. 26; 23a, s. 33; 27a, s. 39; 27b, s. 39); "vāki' ol-" (RM/1a, s. 3; 2a, s. 5; 2b, s. 5; 5a, s. 9; 5b, s. 9; 11b, s. 17; 13a, s. 19; 18a, s. 26; 21b, s. 31; 22a, s. 32; 23a, s. 33; 26a, s. 37; 26b, s. 38; 27b, s. 40; 28a, s. 40; 32b, s. 46; 34b, s. 49; 35a, s. 50; 37b, s. 53; 39a, s. 55; 39b, s. 56; 41b, s. 59; 51b, s. 66; 53a, s. 69; 55b, s. 72; 59b, s. 77; 62a, s. 81; 62b, s. 81; 64a, s. 83; 65b, s. 85; 81a, s. 115; 82b, s. 118; 84b, s. 121; 85a, s. 121; 85b, s. 122); "vārid ol-" (RM/31a, s. 44); "vaṣfet-" (RM/2b, s. 5; 41b, s. 59; 53a, s. 68); "vāṣil ol-" (RM/27b, s. 40; 28a, s. 40; 28b, s. 41; 30a, s. 43; 30b, s. 44; 39a, s. 56; 40b, s. 57; 54a, s. 70); "vaṣ' et-/eyle-" (RM/3b, s. 6; 7a, s. 11; 9b, s. 15; 10a, s. 15-16; 13a, s. 19; 14b, s. 21; 19a, s. 27; 21a, s. 30; 38a, s. 54; 39a, s. 55; 40a, s. 56; 43a, s. 61; 60a, s. 78; 61b, s. 80; 82a, s. 117; 85b, s. 122); "vaṣ' ol-/olun-" (RM/6a, s. 10; 6b, s. 10-11; 20a, s. 29; 31a, s. 44; 31b, s. 45; 35a, s. 50; 40a, s. 57; 40b, s. 57; 41a, s. 58; 42a, s. 59; 53a, s. 69; 53b, s. 69; 61a, s. 79; 62a, s. 80-81; 63b, s. 83; 64a, s. 83; 64b, s. 84; 65a, s. 85; 66a, s. 86; 82a, s. 117); "vaṣ'-ı yed et-/kıl-" (RM/38a, s. 54); "vaṣ'-ı yed olun-" (RM/39b, s. 56); "vāziḫ ol-" (RM/2b, s. 6); "vefā et-" (RM/26a, s. 37; 39a, s. 56; 39b, s. 56); "vefāt et-" (RM/17a, s. 25; 18b, s. 27; 21a, s. 30-31; 25b, s. 37; 27a, s. 39; 29b, s. 42; 43a, s. 61); "velveleye ver-" (RM/9a, s. 14); "virān eyle-/kıl-" (RM/24b, s. 35; 74a, s. 100); "virān ol-" (RM/74a, s. 100); "vird edin-" (RM/54a, s. 70; 83a, s. 118); "vuṣūl bul-" (RM/24a, s. 35; 28b, s. 41); "vücūd ver-" (RM/60a, s. 78); "vücūda gel-" (RM/12b, s. 19); "yād et-" (RM/27a, s. 39); "yalnız kal-" (RM/8a, s. 13); "yapıver-" (RM/17a, s. 25); "yār eyle-" (RM/60b, s. 79); "yār ol-" (RM/46a, s. 65); "yedinden geç-" (RM/21a, s. 31); "yedine al-" (RM/8b, s. 13; 86a, s. 122); "yedine şun/ver-" (RM/16a, s. 24; 20a, s. 29); "yedine yapış-" (RM/11b, s. 17); "yerinden sıçra-" (RM/37a, s. 53); "yerli yerine koy-" (RM/38a, s. 54); "yoḳdan var et-" (RM/33a, s. 47; 84a, s. 120); "yola düş-" (RM/29a, s. 41); "yorgun gel-" (RM/23a, s. 33); "yümn ol-" (RM/38a, s. 54); "yüz aḳlık et-" (RM/22b, s. 33); "yüzüne gözüne sür-" (RM/20b, s. 30); "zābt et-" (RM/22b, s. 32; 44b, s. 63; 53a, s. 68); "zābt olun-" (RM/14b, s. 21); "zāhib ol-" (RM/14a, s. 21); "zāhir ve 'ayān ol-" (RM/26a, s. 37); "zāhir ve bāhir ol-" (RM/16a, s. 24; 25a, s. 36); "zāmīr-i ḡāib ve zikr-i ḫavāṣ ol-" (RM/54b, s. 70); "zammolun-" (RM/57a, s. 74); "zannet-/eyle-" (RM/4b, s. 8; 21b, s. 31; 23a, s. 33; 83b, s. 119); "zarb et-" (RM/65b, s. 85; 66a, s. 86; 66b, s. 87; 67a, s. 87-88); "zāyi' et-" (RM/27a, s. 39); "zelzeleye ver-" (RM/9a, s. 14); "zikr buyur-/et-/eyle-/zikr-i şerīf et-", (RM/26b, s. 38; 33b, s. 48; 54b, s. 70; 55a, s. 71; 61b, s. 80; 65a, s. 85; 67b, s. 88);

83a, s. 118); “zikrol-/olun-” (RM/14b, s. 21; 31a, s. 45; 51b, s. 66; 53b, s. 69; 55b, s. 72; 57a, s. 73; 58b, s. 76; 59a, s. 76; 59b, s. 77; 63a, s. 82; 65a, s. 85; 66a, s. 86; 66b, s. 87; 67a, s. 88; 67b, s. 88; 68a, s. 89; 68b, s. 90; 71a, s. 93; 75a, s. 102; 77b, s. 108; 81a, s. 115; 82b, s. 118; 83a, s. 118; 83b, s. 119; 85b, s. 122); “zînet ol-” (RM/36b, s. 52); “zîr-i zemînler et-” (RM/15a, s. 22); “ziyâ ver-” (RM/60a, s. 78); “ziyâde et-/ediver-” (RM/21a, s. 30; 40b, s. 57; 84b, s. 120; 85b, s. 122); “ziyân eyle-” (RM/17b, s. 26); “ziyâret et-/eyle-” (RM/22a, s. 32; 22b, s. 33; 32a, s. 46; 33a, s. 47; 45a, s. 64; 45b, s. 64; 53b, s. 69); “zuhûr et-” (RM/22b, s. 32; 24a, s. 35; 38b, s. 54; 39a, s. 56; 39b, s. 56; 46a, s. 65; 53b, s. 69; 68b, s. 89); “zuhûr ve ‘iyân et-” (RM/9a, s. 14); “zuhûra gel-” (RM/8b, s. 13; 26a, s. 37); “zulmolun-” (RM/41a, s. 58).

Ek 2: Risâle’de Yer Alan Diğer Deyimlerin Listesi

Risâle’de yer alan deyimlerin sayıca fazla olması sebebiyle örneklerin hepsini vermek mümkün olmadığı için deyimlerin listesi, aşağıda alfabetik olarak ve gereksiz sayfa kalabalığı oluşturmamasın düşüncesiyle parantez içinde sayfa numaralarına işaret edilerek sıralanmıştır:

“(Bir şey birine) *harâm ol-*” (RM/4b, s. 8; 30a, s. 43); “(bir şey) *eli altında (ol-)*” (RM/30b, s. 44); “(bir şeye) *hayât ver-*” (RM/4a, s. 8); “(bir şeyin) *delisi ol-*” (RM/25b, s. 37); “(birinin, bir işin) *ardına/yanına düş-*” (RM/29a, s. 42); “*ağır ol-/bas-*” (RM/55b, s. 72); “*aqlını al-*” (RM/19a, s. 28); “*avdet ed-/geri dön-*” (RM/22a, s. 32; 22b, s. 33; 23b, s. 34; 39a, s. 56; 84b, s. 120); “*ayağına düş-/eline ve ayağına düş-*” (RM/8a, s. 13); “*ayak üstüne şıçra-/ayağa fırla-*” (RM/23a, s. 33); “*beķa bul-*” (RM/60b, s. 79); “*bel bağla-*” (RM/60a, s. 78); “*berķ ur-/şimşek çak-*” (RM/51b, s. 67); “*bir avuç ömr/üç günlük ömür*” (RM/46a, s. 65); “*boynuna kaç-/boynunu vur-*” (RM/23b, s. 34; 32a, s. 46); “*can ver-*” (RM/44b, s. 63); “*cennet-âsâ/cennet gibi*” (RM/46b, s. 65; 52a, s. 68); “*cüş u hurûşa gel-*” (RM/1b, s. 4); “*çift sür-*” (RM/64a, s. 83; 64b, s. 84); “*delik deşik et-*” (RM/15a, s. 22); “*destân ol-*” (RM/28a, s. 40); “*dest-bûs kıl-*” (RM/8b, s. 13; 11b, s. 17; 12a, s. 18; 16b, s. 24; 24a, s. 35); “*düğüm ur-*” (RM/61b, s. 80); “*elden koma-*” (RM/42b, s. 60); “*eli kaskatı kal-*” (RM/30a, s. 43); “*eline gir-/geç-*” (RM/86b, s. 123); “*eline/yedine düş-/yapış-*” (RM/11b, s. 17; 56a, s. 72); “*esîr ol-*” (RM/84b, s. 121); “*farz et-*” (RM/70a, s. 92); “*fevt kıl-/elden kaçırmak*” (RM/45b, s. 64); “*ğâlib ol-*” (RM/31a, s. 45; 44b, s. 63; 45b, s. 64); “*gözlerin açtırma-/göz açtırma-*” (RM/23b, s. 34); “*gözler kamaş-/gözü kamaş-*” (RM/42a, s. 59); “*gün gibi/gün gibi açık*” (RM/25a, s. 36); “*haber al-*” (RM/22a, s. 32; 24a, s. 34); “*haber ver-*” (RM/24a, s. 35); “*hâb-ı gâflete var-/gaflet uykusuna dal-*” (RM/23a, s. 33); “*hadd ü hesâbı yok*” (RM/24a, s. 35; 83b, s. 119); “*halel bul-/gel-*” (RM/74a, s. 101); “*harâm et-*” (RM/43b, s. 62); “*hâşıl ol-*” (RM/10a, s. 16; 10b, s. 17; 24b, s. 35; 32b, s. 46; 36a, s. 51; 40b, s. 57; 42a, s. 59; 54b, s. 70; 58b, s. 76; 65b, s. 85; 66a, s. 86; 66b, s. 87; 67a, s. 87-88); “*hatâ et-*” (RM/16b, s. 24); “*hâtır için/(birinin) hatırı için*” (RM/28a, s. 40); “*hayır du‘â et-*” (RM/11b, s. 17; 28a, s. 40); “*hayrân kal-/ol-*” (RM/16b, s. 24; 27b, s. 39); “*hazır dur/hazırda ol-*” (RM/8b, s. 13); “*hâzır ol-/hâzır ve müheyyâ ol-/bulun-*” (RM/40a, s. 57; 40b, s. 57); “*helâk ol-*” (RM/22b, s. 33; 32b, s. 47); “*helâl olsun*” (RM/30a, s. 43); “*heves et-/kıl-*” (RM/5b, s. 9; 7a, s. 12; 8a, s. 13; 29b, s. 42; 54a, s. 70; 54b, s. 70); “*hıdmet kıl-/et-*” (RM/41a, s. 58; 83b, s. 120); “*hişşe al-*” (RM/27b, s. 39); “*ışlâh et-*” (RM/74a, s. 101); “*ibret al-*” (RM/25b, s. 37; 82b, s. 118); “*icâd et-/olun-*” (RM/40b, s. 57; 82a, s. 117); “*icâzet ver-*” (RM/11b, s. 17; 17b, s. 25); “*idmân et-*”

(RM/8b, s. 13); "idrāk eyle-/et-" (RM/2b, s. 6); "ihāta eyle-/et-/kıl" (RM/59b, s. 77; 60a, s. 78; 70b, s. 92); "ihdāš et-/olun-" (RM/5a, s. 9; 43a, s. 61; 82a, s. 117); "imāna gel-" (RM/52b, s. 68); "imtiḥān et-/imtihana çek-" (RM/16a, s. 23; 31a, s. 44); "ināyet buyur-/et-" (RM/21b, s. 31; 86a, s. 123); "işābet et-/ol-" (RM/21a, s. 30); "işāret buyur-/et-/ver-" (RM/23b, s. 34; 54a, s. 70); "i'timād et-/eyle-" (RM/68a, s. 89); "izhāra başla-/açığa çıkar-" (RM/24a, s. 35); "kabul ol-/kabul gör-" (RM/33a, s. 47; 33b, s. 48); "kadem baş-" (RM/59b, s. 77; 82b, s. 118); "kādīr ol-/kudreti ol-/kudreti yet-/gücü yet-" (RM/30b, s. 43; 33a, s. 47; 33b, s. 48); "kan dök-" (RM/44a, s. 63); "karār bağla-" (RM/60a, s. 78); "karar et/karar kıl-" (RM/1b, s. 4; 10a, s. 16; 12b, s. 19; 29a, s. 42; 60a, s. 78); "karınca gibi/karınca yuvası gibi" (RM/52b, s. 68); "kaşr-ı yed kıl-/el çek-" (RM/82b, s. 118); "kazığa ur-" (RM/24a, s. 34); "kellesini kes-/uçur-" (RM/52b, s. 68); "kılıç/tır/satır çal-" (RM/21b, s. 31; 23b, s. 34); "kılıçtan geçir-" (RM/23b, s. 34); "kırā'at olun-" (RM/36a, s. 52); "kıyāmete degin/haşrede" (RM/28a, s. 40; 42a, s. 59; 44b, s. 63); "kulağına söyle-" (RM/23b, s. 34); "kulak tut-" (RM/9b, s. 14; 16a, s. 23; 81a, s. 116); "lāzım gel-/ol-" (RM/2a, s. 5; 5a, s. 9; 8b, s. 14; 20b, s. 30; 25a, s. 36; 26a, s. 37; 28a, s. 40; 30a, s. 43; 37a, s. 53; 37b, s. 53; 55a, s. 71; 56a, s. 72; 56b, s. 73; 58b, s. 76; 59b, s. 77; 62a, s. 80; 62b, s. 81; 66a, s. 86; 69b, s. 91; 70a, s. 92; 86a, s. 123); "ma'nā ver-" (RM/44b, s. 63); "ma'nāya gel-" (RM/14a, s. 21); "minnet et-" (RM/26a, s. 37); "muḥāfāza et-/muhafaza altına al-" (RM/36b, s. 52); "musallaḥ ol-" (RM/84a, s. 120); "mümkün ol-" (RM/53b, s. 69; 82b, s. 118); "mürāca'at eyle-/et-" (RM/4b, s. 8); "mürde gibi/ölü gibi" (RM/23a, s. 33); "na'ralar (v)ur-/at-" (RM/23b, s. 34); "neşv ü nemā bul-" (RM/1b, s. 4); "ne deñlü/ne kadar" (RM/4b, s. 8; 5b, s. 9; 6a, s. 10; 6b, s. 10; 9a, s. 14; 18a, s. 26; 19a, s. 27; 21a, s. 31; 21b, s. 31; 27b, s. 40; 31a, s. 44; 36a, s. 51; 37b, s. 53; 38b, s. 55; 41b, s. 59; 44b, s. 63; 51a, s. 66; 61a, s. 79; 64b, s. 84); "nisbet et-" (RM/57a, s. 74; 80b, s. 114); "nur in-" (RM/46a, s. 65); "ol kadar" (RM/19a, s. 27; 24b, s. 35; 26b, s. 38; 38a, s. 54; 38b, s. 55; 39a, s. 55; 61a, s. 79; 64a, s. 84; 64b, s. 84; 67b, s. 88; 70b, s. 93; 82a, s. 117); "olup olanca/olup olacağı" (RM/24a, s. 35); "ömr-i şerifleri daḥi vefā etme-" (RM/39b, s. 56); "ömür sür-" (RM/12b, s. 19); "öpüp başına koy-" (RM/55a, s. 71); "parmak ucu kadar" (RM/55b, s. 72); "pazara çıkar-" (RM/21a, s. 30); "perdāḥ et-" (RM/77b, s. 108); "pervāz et-" (RM/12a, s. 18); "peydā et-/eyle-" (RM/19b, s. 28; 43a, s. 61); "rast gel-" (RM/11a, s. 17; 16a, s. 24; 23b, s. 34; 29a, s. 41; 54b, s. 71; 55b, s. 72); "rast getir-" (RM/16b, s. 24); "rāzı ol-" (RM/35a, s. 50); "rīḥlet et-" (RM/85b, s. 122; 86a, s. 122); "ricā et-/ricada bulun-" (RM/29b, s. 42; 35b, s. 50); "rūḥunu şād et-" (RM/85b, s. 122); "rū-mālīde kıl-/yüz sür-" (RM/23a, s. 33; 36a, s. 51); "şābit ol-" (RM/43b, s. 62); "şaf bağla-" (RM/35b, s. 51); "secde et-" (RM/52b, s. 68); "selām et-" (RM/13a, s. 20); "selām olsun" (RM/4a, s. 8; 4b, s. 8); "selām ver-" (RM/42a, s. 60); "sülūk et-" (RM/82b, s. 118); "şehādet et-/şehadette bulunmak-" (RM/8a, s. 13; 17a, s. 25); "şehādet şerbetini nūş et-" (RM/85b, s. 122); "şevk ver-" (RM/51a, s. 66); "şol kadar/şu deñlü" (RM/20a, s. 29; 27b, s. 39; 39a, s. 55; 52b, s. 68; 59b, s. 77; 60b, s. 79); "şüphe et-" (RM/68a, s. 89); "takrīr et-" (RM/9b, s. 14); "tamam kılın-/tamam bul-/ol-" (RM/17a, s. 25; 40a, s. 57; 52b, s. 68; 54a, s. 70; 58b, s. 76; 59a, s. 76; 87a, s. 124); "taẓarru' et-/taẓarruda bulun-" (RM/35b, s. 50); "tebdil-i şüret et-/tebdil gez-" (RM/29a, s. 41); "tefekür et-/tefeküre dal-/var-" (RM/16b, s. 24; 23b, s. 34; 29a, s. 41); "telākki eyle-/olun-" (RM/34a, s. 49); "telef ol-" (RM/29b, s. 42); "telvīş kıl-" (RM/87a, s. 124); "tenhā kal-" (RM/22b, s. 33); "usret çek-" (RM/55a, s. 71); "üzerine düş-" (RM/11a, s. 17); "üzerine tur-/üzerinde dur-" (RM/43a, s. 61); "üzerlerine kalk-/üzerine var-" (RM/22b, s. 32; 23b, s. 34; 53b, s. 69; 55a, s. 71); "vācib ol-" (RM/45a, s. 64; 45b, s. 64); "vuşul bul-" (RM/24a, s. 35; 28b, s. 41); "vücüd ver-" (RM/60b, s. 79); "vücūda gel-" (RM/8b, s. 13; 12b, s. 19); "yādīgār kal-" (RM/16b, s. 24); "yararlık et-/yararı dokun-" (RM/85a, s. 121); "yerinden şıçra-

/fırla-” (RM/37a, s. 53); “yokdan var et-” (RM/33a, s. 47; 84a, s. 120); “yola düş-” (RM/29a, s. 41); “yorgun gel-” (RM/23a, s. 33); “yukarı kalk/ ayak üstüne kalk-/ ayak üstüne otur-gel-/ayağa kalk-” (RM/21b, s. 31; 23a, s. 33; 81a, s. 116); “yüz çevir-” (RM/82b, s. 118); “yüz sür-” (RM/23a, s. 33; 35b, s. 51; 44b, s. 63; 46a, s. 65); yüzü kara (RM/24b, s. 35); “yüzü şuyuna/(birinin veya bir şeyin) yüzü suyu hürmetine” (RM/42b, s. 60); “ziyân eyle-” (RM/17b, s. 26); “ziyâret et-/eyle-” (RM/22a, s. 32; 22b, s. 33; 32a, s. 46; 33a, s. 47; 45a, s. 64; 45b, s. 64; 55b, s. 72).

Ek 3: Risâle’deki Diğer Zıt Anlamlı Kelimelerin Listesi

Daha önce de belirtildiği gibi, zıt anlamlı sözcüklerin tamamını tezde değerlendirmek mümkün olmadığı için diğer örnekler aşağıda liste hâlinde gereksiz yere sayfa kalabalığına yol açamaması gerekçesiyle sayfa numaralarına işaret edilmek suretiyle ve alfabetik olarak verilmiştir:

“Açıl-/şıkıl-(kapatıl-)” (RM/14b, s. 22); “âgâz et-/karar et-” (RM/10a, s. 16); “al-/ver-” (RM/11a, s. 17; 17a, s. 25; 29a, s. 41; 55b, s. 71); “alçağ/irtifa” (RM/34a, s. 49); “âmir, umrân, âbâdân, âbâdânî, şen, ma’mûr, şenlik/gâmir, harib, haribe, vîrân, harab” (RM/71a, s. 93; 74a, s. 100); “aşgar/ekber” (RM/82a, s. 117); “atele, sekne-i büzürg, büyük iy/beyrem, sekne-i küçek, küçük iy” (RM/78b, s. 110); “âyende/revende” (RM/25b, s. 37); “az/çok” - “az/ârtık” - “artıcık/aşagaca” (RM/38b, s. 55; 63a, s. 82; 69b, s. 91); “âzâde/bende” (RM/25b, s. 37); “baba/vâlîde” - “peder/mâder” (RM/26a, s. 38; 29b, s. 42); “bed’ olun-/hatm olun-” - “başla-/hatmeyle-” (RM/42a, s. 59; 81a, s. 115); “ber zemîn, yer üstü/der zemîn, yer altı” (RM/79b, s. 113); “berr/baħr” (RM/70b, s. 93; 84b, s. 120); “berreyn/baħreyn” (RM/5a, s. 8; 39b, s. 56); “beyâz, ebyaz, beyzâ, biyz, sefid, sepid, ak/esved, sevdâ, sūd, siyâh, siyeh, kâra, kara” (RM/56b, s. 73; 57a, s. 74; 57b, s. 74; 58b, s. 76); “beyt-i fevkânî ve ilvî, hâne-i ziverîn, üst oda/beyt-i tahtânî ve süflî, hâne-i zirîn, alt oda” (RM/72a-72b, s. 96); “beyt-i şayefî, hâne-i tâbistânî, yaz odası/beyt-i şitevi, hâne-i zimistânî, kış odası” (RM/71a, s. 93; 72b, s. 96); “bî-bakâ/fenâ” - “dünyâ/âhiret” - “dünyâ/be-kâ” - “bâkî/fenâ” (RM/82b, s. 118; 85a, s. 121; 85b, s. 122; 87a, s. 124); “câyize, tâbân, taban/musattah, bâm, tavan” (RM/76a, s. 104); “celmüd, seng-i büzürg, büyük taş/haşbâ, seng-i rîze, uvağ (ufak) taş” (RM/75a-75b, s. 103); “cennetden çık-/cennete git-” (RM/12b, s. 19); “cevâb ver-/su’âl et-” (RM/29a, s. 42); “dâhil/hâric” (RM/38a, s. 54); “derece, pâyê be-bâlâ, yukarıya gidecek başamak/dereke, pâyê be-zîr, aşağı incek başamak” (RM/74b, s. 102; 76b, s. 106); “dihlîz, bâlân-ı enderûnî, iç kapı önü, iç hîyât/sakîfe, bâlân-ı bîrûnî, taşra hîyâtı” (RM/72b, s. 97); “ebyadu, yakikun, yaka’un, nâsi’un, saht sepid, ak pâk/esved, ğırbîbun, yahmûmun, hâlikûn, saht siyâh, kapkara” (RM/57b, s. 74); “ednâ/â’lâ” (RM/10a, s. 15; 56a, s. 73; 67b, s. 88; 68a, s. 89); “er/hâtûn” (RM/35b, s. 51); “fâide/zarar” (RM/24b, s. 35); “fâ’iz, âsitân-ı ziverîn, kapınıñ üst eşiği/üşküffe, âsitân-ı zirîn, kapınıñ alt eşiği” (RM/71b, s. 94; 75a, s. 102); “felek/yer” - “maħall/fezâ” - “yer/gök” - “zemîn/semâ” (RM/2b, s. 5; 3b, s. 6; 32a, s. 46; 59b, s. 76); “gamr, vîrân kerdn, vîrân eyle-/imâret, âbâdân kerdn, şen ve ma’mûr et-” (RM/74a, s. 100); “gece/eyyâm” - “gece/gündüz” - “leyl/nehâr” (RM/8b, s. 14; 9a, s. 14; 10a, s. 16, 51b, s. 67); “gel-/git-” (RM/18b, s. 27); “gökten indir-/göğe kaldır-” (RM/34a, s. 49); “habîşât/tayyibât” - “habîşin/tayyibîn” (RM/30a, s. 43); “hadîd, tîz, keskin-kesici/kelîl, künd (küt), çöng-e-kesmez” (RM/78a, s. 110); “harâm/helâl” (RM/30a, s. 43); “hulûl et-/duhûl et-” (RM/38a, s.

54); "huşûne, dürüşti, iri olmağ-yamrı yumru/melâse, nermi ve legzânî, yumşak ve şirgân (düz ve perdahte olmuş)" (RM/79b, s. 112); "kadîmî/şimdiki" (RM/15b, s. 22); "karîb/ba'îd" (RM/5a, s. 8); "kevn ü mekân" (RM/27a, s. 39); "kısa/uzun" (RM/14b, s. 22; 62b, s. 81); "koyu/açık" (RM/57a, s. 74); "küll/cüz" - "küll/eczâ" (RM/61b, s. 80); "mağrib/maşrık" (RM/44b, s. 63; 45a, s. 64; 58b, s. 76; 70b, s. 92-93); "maḥbûb/'âşık" - "uşşâk/dil-rübâ" - "uşşâk/ma'şûk" (RM/37a, s. 53; 37b, s. 53; 38b, s. 53-54; 42a, s. 60); "maḥfil, cây-ı encümen-i merdân, 'avretler derneği" (RM/71a, s. 93; 73a, s. 98); "makâm-ı 'adem/diyâr-ı vücud" (RM/1b, s. 4); "maḥhûr eyle/vücûd ver-" (RM/60b, s. 79); "maḥhûr ve müdemmer et-/manşûr ve muzaffer eyle-" (RM/84b, s. 120); "Mısr, Mısr-ı Kâhire ve şehri büzürg, büyük şehir/kaşaba, şehri küçük ve miyân-ı şehir, küçük şehir" (RM/74b, s. 101); "muḥavvata-i dâhiliyye, cây-i dîvârîni i enderûni, iç havlı/muḥavvata-i ḥâriciyye, cây-ı dîvârîni i bîrûni, taşra havlı" (RM/71a, s. 93; 72a, s. 95); "mübâşeret olun-/itmâm et-" (RM/51a, s. 66); "mülayemet (hoş)/münâferet (çirkin)" (RM/9b, s. 15); "nâkış/ziyâde" - "ziyâde/eksik" (RM/34b, s. 48; 82a, s. 117); "nâr/mâ" (RM/10a, s. 15); "nizâr-nüzâr, zer-i pâk, arı altın (hâliş altın)/zuḥruf, zer-i tîlâ, yaldız altını" (RM/80b, s. 115); "pek (sert)/yumuşak" (RM/56b, s. 73); "pes/imdi" - "pes/evvelâ" (RM/55b, s. 72; 56b, s. 73; 81a, s. 116); "ritâc, der-i büzürg, büyük kapı/havḥa, der-i küçük, küçük kapı" (RM/75a, s. 102; 76b, s. 106); "sağ/sol" (RM/53b, s. 69); "şevâb/günâh" (RM/3a, s. 6; 32b, s. 46); "şovuḡ (soğuk)/ıssıcağ (sıcak)" (RM/57a, s. 74); "su'âl/cevâb" (RM/30a, s. 43; 81a, s. 116); "şubḥ/şâm" - "şabaḥ/aḥşam" (RM/8b, s. 14; 25b, s. 37; 27a, s. 39); "süfliyye/ulviyye" (RM/2a, s. 4); "şarkî/garbî" - "şark/ğarb" (RM/34a, s. 49; 39a, s. 55; 41b, s. 59); "şimâl/cenûb" (RM/41b, s. 59; 70b, s. 92); "taḥtânî/fevḳânî" (RM/1b, s. 4); "tavîl, dîrâz, uzun/'arîz, pehnâ, enlî" (RM/69a, s. 90); "tûl, dîrâzi, uzunluğuna/'arzen, ber-pehnâyî, enline" (RM/69a, s. 90); "tûlen, ber-dîrâzi, uzunluğuna/'arzen, ber-pehnâyî, enline" (RM/69a, s. 90); "tûlen/'arzen" (RM/64a, s. 84; 65b, s. 85; 66a, s. 86; 66b, s. 87; 67a, s. 88; 67b, s. 88; 69a, s. 90; 70b, s. 92); "üstâz, üstâd, usta/tilmîz, şâgird, şekird" (RM/78a, s. 108-109); "yaz/kış" (RM/33a, s. 47); "yok/var" (RM/33a, s. 47; 84a, s. 120); "zarb et-/taḳsîm et-" (RM/65b, s. 85-86).

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Gamze YANK

Doğum Yeri ve Yılı : Kayseri (1989)

Medeni Hali : Bekâr

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü 2012-2016 Lisans Derecesi (3.47/4)

Yabancı Dil (ler) ve Düzeyi :

İngilizce/ Orta Seviye

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

Yank, Gamze (2016), “Dozy’nin *İslam Tarihi* Adlı Eserindeki Zihin Lekeleri: Hz. Peygamber’i, Sahabeyi, Mutasavvıfları Ve Türkleri Değersizleştirme Gayreti”, *Eleştirel Bakış Dergisi*, S:1, ss. 119-142.